

2014年12月10日，公司召开2014年第四次临时股东大会，审议通过了《关于公司回购注销部分限制性股票的议案》，同意回购注销不符合解锁条件的限制性股票1,000,000股。2015年1月14日，公司完成回购注销手续，并办理了工商变更登记。

.....

100

[1](#) [2](#) [3](#) [4](#) [5](#) [6](#) [7](#) [8](#) [9](#) [10](#) [11](#) [12](#) [13](#) [14](#) [15](#) [16](#) [17](#) [18](#) [19](#) [20](#) [21](#) [22](#) [23](#) [24](#) [25](#) [26](#) [27](#) [28](#) [29](#) [30](#) [31](#) [32](#) [33](#) [34](#) [35](#) [36](#) [37](#) [38](#) [39](#) [40](#) [41](#) [42](#) [43](#) [44](#) [45](#) [46](#) [47](#) [48](#) [49](#) [50](#)

erence -----

คำนำ

บุเรงนองกะยอติณรธา

ในรอบสองปีที่ผ่านมาข้าพเจ้าคิดว่าสังคมไทยได้ผลิตนักวิชาการรุ่นใหม่ ๆ ทั้งด้านมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ ที่มีความสามารถและมีคุณภาพไม่ด้อยกว่านักวิชาการในโลกตะวันตกเป็นจำนวนไม่น้อย บุคคลเหล่านี้คือผู้ที่ใช้ชีวิตเป็นนักวิชาการอย่างแท้จริง ได้สร้างแนวคิดและการเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาและวิชาการให้มีสีสันและชีวิตชีวาอยู่เนือง ๆ คือเห็นได้จากการสัมมนาที่เกิดขึ้นเป็นประจำ หมุนเวียนไปตามสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ทั่วประเทศและรวมไปถึงต่างประเทศด้วย นอกจากสัมมนาแล้วก็มีการพิมพ์เผยแพร่ผลงานทางวิชาการ ตลอดจนการแสดงความคิดเห็นออกมามีในรูปของหนังสือและบทความในหน้าหนังสือพิมพ์และวารสารต่าง ๆ เป็นประจำ

ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับเนื่องเป็นหนึ่งในนักวิชาการรุ่นใหม่ที่กำลังก้าวถึง ดร. สุเนตร ได้ขยายปริบทของประวัติศาสตร์ไทยไม่ให้โดดเดี่ยวมวงอยู่เฉพาะหลักฐานและข้อมูลจากตำนานพงศาวดาร และเอกสารต่าง ๆ ที่พบแต่เพียงในประเทศ ด้วยการบุกเบิกเข้าไปในประเทศพม่าที่เป็นทั้งประเทศเพื่อนบ้านและคู่สงครามกับไทยมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอย่างลึกซึ้งงานเขียนของ ดร. สุเนตร เรื่อง "บุเรงนองกะยอติณรธา" ที่นำเสนอในที่นี้ คือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นบทบาทและทัศนคติของนักประวัติศาสตร์ที่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความ เป็นกลางกับความกล้าหาญที่จะแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดที่เป็นตัวเองอย่างไร เพราะการรับรู้เรื่องราวของบุเรงนองในสังคมไทยทั่วไปที่มีพื้นฐานมาจากประวัติศาสตร์ชาตินิยมแต่ครั้งจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีนั้น มีอยู่ 2 อย่างด้วยกัน อย่างแรกเป็นความรู้สึกของคนในชาติที่ว่าบุเรงนองคือผู้ที่ทำให้ความภูมิใจในการ เป็นเอกราชของบ้าน เมืองต้องหม่นหมอง เพราะไทยคือประเทศเดียวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เป็นเอกราชอยู่ได้โดยไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของตะวันตก แต่ถ้าย้อนหลังขึ้นไปไทยก็เคย เสียเอกราชให้พม่าถึงสองครั้งสองครา ส่วนอย่างที่สองนั้นไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องชาตินิยม แต่เป็นเรื่องของความนิยมอย่างหนึ่งของคนไทย ที่ยกย่องสรรเสริญบุคคลที่เป็นทหาร ทหารในอุดมคติของผู้ชายไทยและหญิงไทยก็คือ ต้องรูปหล่อ กล้าหาญ รบเก่ง ผสมกับความ เลวบางอย่างคือมี เล่ห์กระ เท่ห์และ เจ้าชู้ บุรุษในอุดมคติแบบนี้มี 2 คน คนแรกคือขุนแผนแสนสะท้านในนิยาย เรื่องขุนช้างขุนแผน คนนั้นนับว่าเป็นขนานแท้และดั้งเดิม ส่วนคนที่สองก็คือจะ เกิดหรือบุเรงนองที่ยาขอบนักประพันธ์คนสำคัญของแผ่นดินสร้างขึ้นจากจินตนาการและลำดับสำนวน ขยายขอบได้ทำให้จะ เกิดหรือบุเรงนองกลายเป็นบุรุษที่ข้ามพันพรมแดนทางประวัติศาสตร์ มาเป็นขุนแผนคนที่สองที่เหมาะสมกับความยิ่งใหญ่ทั้งการ และ เจ้าชู้ของผู้นำไทยคนสำคัญ คือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่สานต่อบทประพันธ์ของยาขอบด้วย เพลง เย้ยฟ้าท้าดิน จนกล่าวได้ว่าไม่มี

ข้าราชการพลเรือนและทหารในระดับเจ้ากรม เจ้ากระทรวงคนใดที่ร้องเพลงนี้ไม่ เป็น

ในฐานะนักประวัติศาสตร์ อาจารย์ สุเนตร ตีบทแตกด้วยการวิเคราะห์เรื่องของ บุเรงนองออกเป็น 3 มิติ มิติแรกให้ชื่อว่า บุเรงนองกะยอติพนรธา: ราชานีเอราชานีสกลขมพู ทวีป เป็นเรื่องของการรับรู้ในโลกทัศน์ของคนร่วมยุคสมัยระหว่างไทยและมอญ-พม่า ในพุทธศตวรรษที่ 21-22 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่บุเรงนองมีตัวตนอยู่ มิติที่สองบุเรงนองกะยอติพนรธา: เจ้าพม่าผู้ปล้นเอกราชไทย เป็นเรื่องของความรู้สึกนึกคิดของคนไทยแต่พุทธศตวรรษที่ 24: หรืออีกนัยหนึ่งตั้งแต่สมัยเริ่มการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 และเมื่อมีประวัติศาสตร์นิพนธ์ เรื่องไทยรบพม่าของสมเด็จพระยาคำรงฯ ขึ้นมา ในขณะที่มิติที่สามคือ บุเรงนองกะยอติพนรธา: ขุนพลผู้ทรงเสน่ห์ นั้น เป็นเรื่องของบุเรงนองในการรับรู้ของคนไทยในปัจจุบัน ที่ไม่เน้นมิติทางประวัติศาสตร์ หากเป็นเรื่องของนิยายและบุคคลในนิยายเป็นสำคัญในที่นี้ข้าพเจ้าไม่ขอกล่าวถึงเรื่องของบุเรงนองในมิติที่สองและที่สาม เพราะเป็นเรื่องที่คนทั่วไปรู้จักดี และอาจจะมึะไรอีกหลายอย่างที่แตกต่างไปจากข้อมูลและความคิดเห็นที่ ดร. สุเนตร ได้เสนอมาก็ได้ จึงใคร่เปิดท้ายไว้ให้มีปฏิริยาโต้แย้งกับ ดร. สุเนตร เอง ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่า ดร. สุเนตร เองก็ต้องการให้เป็นเช่นนั้น เพราะวิสัยของนักวิชาการรุ่นใหม่นั้นดูเหมือนไม่มีใครผูกขาดในด้านการแสดงความคิดเห็นอีกทั้งไม่แสวงหาข้อยุติ ทั้งนี้เพื่อความงอกงามของสติปัญญาและการความก้าวหน้าทางวิชาการเป็นสำคัญ

หัวใจของหนังสือเล่มนี้ของ ดร. สุเนตร อยู่ที่เรื่องราวในมิติแรกคือ บุเรงนองกะยอติพนรธา: ราชานีเอราชานีสกลขมพูทวีป อาจารย์ สุเนตร ได้แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งพงศาวดารไทยที่กล่าวถึงการสงครามระหว่างมอญ (พม่า) กับไทย ในสมัยที่บุเรงนองยกกองทัพมาตีพระนครศรีอยุธยา นั้น ไม่แสดงอาการลำเอียงเกลียดชังบุเรงนองแต่อย่างใด ท่านองตรงข้ามกลับกล่าวถึงในทางยกย่องสรรเสริญ และเห็นการพ่ายแพ้ของกรุงศรีอยุธยาเป็นเรื่องธรรมดาเมื่อต้องเผชิญสงครามกับผู้ที่เป้นพระจักรพรรดิราช ยิ่งกว่านั้นในการยกกองทัพเข้ามาตีพระนครศรีอยุธยานับ 4 ครั้งด้วยกัน ซึ่งครั้งสุดท้ายถึงต้องเสียพระนครศรีอยุธยานั้น ก็หาได้มีความสำคัญเท่ากับสงครามครั้งที่บุเรงนองขอช้างเผือกไม่ ซึ่งถ้าหากเป็นความคิดเห็นของคนทั่วไปแล้วก็คงจะเน้นสงครามครั้งเสียกรุงเป็นสำคัญ เพราะทำให้เสียเอกราช ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าเป็นเวลาถึง 15 ปี จนกระทั่งสมเด็จพระนเรศวรทรงกู้อิสรภาพได้ ยิ่งกว่านั้นถ้าจะวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่พม่ามาตีพระนครศรีอยุธยาในยุคนี้แล้ว หลาย ๆ คนก็คงเน้นไปในเรื่องปัญหาทางเศรษฐกิจบ้างหรือการเมืองในอันที่จะต้องปราบปรามเมืองไทยเพื่อให้เป็นทีกล้วยเกรงแก่พม่ามอญ และบรรดาเมืองขึ้นอื่น ๆ ของพม่าเช่นเดียวกันกับสงครามในสมัยหลัง ๆ ลงมา แต่อาจารย์ สุเนตร กลับให้ความสำคัญแก่สงครามช้างเผือกเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นเรื่องของเกียรติยศเป็นสำคัญ ซึ่งคนในปัจจุบันอาจจะแลเห็นว่าเป็นเรื่องเสียสติไร้สาระก็ได้

แต่ความเป็นจริงในสมัยบุเรงนองและสมเด็จพระมหาจักรพรรดิคงเป็นอย่างเช่นที่
อาจารย์สุเนตร เสนอ เพราะหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์อย่างแท้จริงคือ เรื่องของพระ
จักรพรรดิราชและช้างเผือกที่มีปรากฏอยู่ทั้งทางฝ่ายไทยและมอญ (พม่า) ในสังคมร่วมสมัยกัน
ไทย มอญ และพม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 ต่างก็เป็นสังคมที่นับถือพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาท
ด้วยกัน ต่างก็ได้รับแนวคิดในเรื่องจักรพรรดิราชจากอินเดียและลังกาเช่นกัน และที่สำคัญอีกอย่าง
หนึ่งก็คือ ทั้งไทย มอญ และพม่าต่างก็เป็นประเทศที่อุดมไปด้วยช้างด้วยกัน ช้างแก้วซึ่งเป็นหนึ่งใน
แก้วเจ็ดประการของการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช จึงหมายถึง ช้างเผือก สัญลักษณ์ของการเป็น
พระจักรพรรดิราช เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิของทางกรุงศรีอยุธยามีช้างเผือกถึง 7 เชือก
ในขณะที่บุเรงนองที่เป็นใหญ่อยู่ ณ กรุงหงสาวดี ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีเดชานุภาพมากไม่มี จึง
ต้องส่งทูตมาเจริญไมตรีขอช้างเผือกจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเพียง 2 เชือก เพื่อประดับ
พระบารมีในการเป็นจักรพรรดิราช เมื่อทางกรุงศรีอยุธยาปฏิเสธเพราะเกรงเสียพระเกียรติ
ของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ สงครามแย่งช้างเผือกจึงเกิดขึ้น แต่ก็จบลงด้วยพม่าชนะและเอา
ช้างเผือกกลับไป 4 เชือกแทนที่จะเป็นเพียง 2 เชือกที่ขอมมา สงครามครั้งนี้ดูเหมือนทั้งสองฝ่าย
ไม่ได้เสียเลือดเนื้อจากการรบพุ่งกันเท่าใด แต่เป็นปัญหาเรื่องเกียรติยศเป็นสำคัญ หลาย ๆ
คนมักพูดว่าไทยเสียเอกราชให้แก่พม่าตั้งแต่สงครามครั้งนี้ ซึ่งจะจริงหรือไม่นั้นคงต้องพิจารณา
จากการวิเคราะห์ที่เข้าถึงโลกทัศน์ของคนไทยสมัยนั้นจากการเสนอของ ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์
ในหนังสือเล่มนี้ก็แล้วกัน

รศ. ศรีศักร วัลลิโภคม

บุเรงนองกะยอกดินนรธา: กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย

เชื้อสืบทอดกันมาในสังคมวัฒนธรรมพม่าว่าพระเจ้าบุเรงนอง (Bayinnaung, พ.ศ. 2094-2124) เป็นกษัตริย์ราชาธิราชที่ทรงกฤษฎาไม่ทรงพระเจ้าอนรธา (Anawrahta, พ.ศ. 1587-1620) ผู้สร้างปึกแผ่นและความยิ่งใหญ่ให้พุกามอาณาจักรในยุคต้น¹ และพระเจ้าอลองเมงตะยาจหรืออลองพญา (Alaungpaya, พ.ศ. 2295-2303) ผู้กอบกู้แผ่นดินยุคหลัง² พระเจ้าบุเรงนองในบริบทประวัติศาสตร์นิพนธ์และในความรู้สึกนึกคิดของชนสามัญพม่าคือผู้สถาปนาอาณาจักรพม่ายุคสอง (The Second Burmese Empire หรือ) เท่า ๆ กับที่เป็นมหาราชผู้สามารถปราบปรามกษัตริย์ราชธานีน้อยใหญ่ แผ่ขยายอาณาจักร () แต่ลุ่มน้ำมณีปุระ () ถึงลุ่มน้ำโขง () กินขอบเขตปริมณฑล กว้างขวางตั้งที่ไม่เคยมีมาก่อนและไม่มีปรากฏขึ้นอีกในยุคหลัง³

อันพระนามบุเรงนองที่ระบุอยู่ในหลักฐานไทยและหลักฐานตะวันตก เป็นเพียงหนึ่งในจำนวนพระนามอันหลากหลายตามมีในหลักฐานพม่า พงศาวดารทองอุမ်ของอูออง เคง () กล่าวว่าเมื่อพระเจ้าบุเรงนองยังทรงพระเยาว์มีนามว่าจะเกิด (Cha Thet หรือ)⁴ คำนี้มีความหมายตรงตามตัวว่าเจ้าปลวกไต่ ซึ่งเรื่องของจะเกิดมีตำนานเล่าต่อกันว่า ครั้นพระเจ้าบุเรงนองยังเยาว์พระชันษาเป็นทารกอยู่นั้นมีปลวกขึ้นไต่ตอมเป็นจำนวนมากแต่ไม่ได้เกิดอันตรายอย่างใด⁵ เป็นไปได้ว่าตำนานนั้นมุ่งแสดงนิมิต () ให้เห็นในบุญบารมีของพระเจ้าบุเรงนอง นิมิตห่านองแสดงบุญญาภิหารของกษัตริย์พระองค์นี้ยังมีความพิศดารเล่าอยู่ในพงศาวดารทองอุ้ม⁶ สารานุกรมพม่า (Myan-Ma-Swe-Zon-Kyan หรือ) ภาควิชาด้วยเกียรติประวัติของพระเจ้าบุเรงนองระบุพระนามเดิมของพระเจ้าบุเรงนองอีกพระนามหนึ่งครั้งยังอยู่ในวัยเยาว์คือเซงเยทุต (Shin Yetut หรือ) แปลตามตัวได้ว่า "เจ้าผู้ยอดกล้า"⁷ ต่อมาเมื่อพระเจ้าเมงตะยาชเวตีหรือที่หลักฐานไทยเรียกว่า ตะเบงชเวตี้ (Tabinshwehti หรือ , พ.ศ. 2074-2093)⁸ ขึ้นสืบราชสมบัติครองเมืองทองอุ้มสืบต่อจากพระราชบิดาคือพระเจ้าเมงเยตีหตู (พระเจ้ามหาสิริชัยสุระ หรือ Maha Thirizeya Thura หรือมังกินโย - Minkyinyo, พ.ศ. 2029-2074)⁹ เซงเยทุตก็ได้พระราชทาน "นาม" ()¹⁰ เป็นทางการว่าจอเคงนรธา (Kyawhtin Nawrahta หรือ , ซึ่งนักประวัติศาสตร์ไทยเรียกเป็นกะยอกดิน

นรธา) ครั้นจอแดงนรธาได้อภิเษกสมรสกับพระพี่นางของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และทำศึกนองโย
() ได้ชัยชนะ¹¹ พระเจ้าตะเบงชเวตี้จึงพระราชทานนามนาเยง
นองหรือบุเรงนอง () ให้ (คำบุเรงนองนี้นักประวัติศาสตร์ไทยถอดความ
หมายออกเป็นภาษาไทยว่า พระราชเชษฐภคินี พระขนิษฐาเชษฐภคินี และพระ
เชษฐาธิราชบ้าง)¹² กระนั้นนองโยได้ป่วยโคมกอน (หรือ โคมกอน
ว่าด้วยศึกนองโย) ซึ่งเป็นวรรณกรรมว่าด้วยชัยชนะของจอแดงนรธา ณ สมรภูมินองโย คราวยก
ทัพขึ้นไปตีเมืองแปรในปี พ.ศ. 2082 ระบุนามที่ได้รับพระราชทานโดยเติมว่า บุเรงนองคอง
(King's Elder Brother หรือ)¹³ ในวาระเดียวกันนี้พระเจ้า
ตะเบงชเวตี้ยังโปรดให้พระเชษฐภคินีขึ้นรั้งเมืองลาย (Hling หรือ) เป็นรางวัล
อีกชั้นหนึ่ง¹⁴ การพระราชทานนามบุเรงนองให้ในครั้งนี้เป็นต้นเค้าให้เกิดนามเรียกขานกันต่อมา
ว่า บาจिनองจอแดงนรธา (Bayinnaung Kyawhtin Nawrahta หรือ)
ซึ่งรู้จักกันแพร่หลายเป็นภาษาไทยว่า บุเรงนองกะยอคินนรธา¹⁵ เมื่อพระเจ้าบุเรงนองขึ้นเถลิง
ราชสมบัติ (พ.ศ. 2094) ได้เฉลิมพระนามว่า สิริตริ ภวนา ดิทา บวร บัณฑิต สุธรรมราช
()¹⁶ แต่มักจะเรียกกันสั้น ๆ ว่า สิริสุธรรมราชา
() กระนั้นก็ตีพระนามที่รู้จักแพร่หลายภายหลังการขึ้นเสวยราชย์กลับเป็น
พระนาม หานตาวดีเซงพุมยาเซง ()¹⁷ หรือหานตาวดีเซงพุม
ยาตะเกง ()¹⁸ ซึ่งมีความหมายเหมือนกันคือ พระเจ้าหงสาวดี
ช้างเผือก (Lord of the White Elephant)¹⁹ เป็นที่รู้จักกันในประวัติศาสตร์พบว่า
พระนามนี้พระเจ้าบุเรงนองได้มาหลังจากที่ทำศึกชนะกรุงศรีอยุธยาจนได้ช้างเผือกมาประดับพระ-
บารมี²⁰ พระนามหานตาวดีเซงพุมยาเซงหรือพระเจ้าช้างเผือกแห่งหงสาวดีนี้เป็นพระนามที่ผู้
เขียนพงศาวดารพม่าใช้เรียกพระเจ้าบุเรงนองเป็นพื้น อาทิ พงศาวดารฉบับนายกาลา (U Kala
Mahayazawingyi) จะเรียกพระเจ้าบุเรงนองว่า เซงพุมเซงนิมยาตะเกง ภวเซงเมงตะยาจี
พะยา () ซึ่งมีความหมายว่า พระมหา
ธรรมราชาพระเจ้าช้างเผือกแลช้างเนียม²¹ แต่ถึงแม้พระเจ้าบุเรงนองจะมีพระนามเป็นที่ปรากฏ
เรียกขานต่างกันไป พระนามที่แพร่หลายที่สุดอันส่งคมวัฒนธรรมพม่าและในเอกสารชาวต่างชาติ
ตลอดจนในการรับรู้ของชาวไทยในสมัยหลังยังคงเป็นพระนามบุเรงนอง หรือบุเรงนองกะยอคิน
นรธานั่นเอง

บุญเรือนองกะยอคินนรธา: ราชานเณรราชานสกลขมพูทวีป

หากยึดตามหลักฐานที่จดบันทึก เป็นลายลักษณ์อักษร เป็น เอกซัลต์ อาจตั้งข้อสงสัย เกิดได้ขึ้นต้นว่าชนชั้นปกครองไทยเริ่มให้ความสำคัญต่อ "พระเจ้าบุญเรือนอง"²² จนถึงกับบันทึก เป็นเรื่องราวียดยาวในหน้าพงศาวดารพร้อมสอดใส่ทัศนคติในทำนองยกย่องชื่นชมภายหลังสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาปี พ.ศ. 2310 ก่อนหน้าที่จะเกิดการเสียกรุงไม่ปรากฏความพยายามใดจากชนชั้นปกครองและปัญญาชนในชั้นที่จะเล่าเรื่องราวโดยละเอียดพิศดารเกี่ยวกับกษัตริย์พระองค์นี้เมื่อครั้งกริธาทัพบาติกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2106 และ พ.ศ. 2112 พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีรับสั่งให้ชำระขึ้นในปี พ.ศ. 2223 ระบุถึงสงครามข้างเผือก (พ.ศ. 2106) ซึ่งนับเป็นสงครามครั้งสำคัญยิ่งของพระเจ้าบุญเรือนองไว้แต่เพียงสังเขปว่า

ศักราช 925 กุณศก (พ.ศ. 2106) พระเจ้าหงสาภิพันธร ยกพลลงมาในเดือน 12 นั้น ครั้นถึงวันอาทิตย์แรม 5 ค่ำ เดือนยี่ พระเจ้าหงสาได้เมืองพิษณุโลก ครั้นนั้นเมืองพิษณุโลกยาวแวงเป็น 3 สัดต่อบาพ อนึ่งคนทั้งปวงเกิดเป็นทรพิษตายกันมาก แล้วพระเจ้าหงสาจึงได้เมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง แล้วจึงยกพลลงมายังกรุงศรีอยุธยา ครั้นนั้นฝ่ายกรุงพระนครศรีอยุธยาออกเป็นพระราชไมตรี และสมเด็จพระมหา กษัตริย์เจ้าทั้งสองฝ่ายเสด็จออกมาทำสัตยาธิษฐานหลังน้ำสินทกตำบลวัดพระเมรุ แล้วจึงพระเจ้าหงสาขอเอาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราชกุมารเจ้าและช่างเผือก 4 ช้างไปเมืองหงสา²³

ในทางกลับกันพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระขึ้นภายหลังสงครามเสียกรุงครั้งหลัง (พ.ศ. 2310) คงใจจะบรรยายเหตุการณ์สงครามคราวข้างเผือกครั้งนั้นอย่างละเอียดพร้อมสอดแทรกถ้อยอธิบายปัญหาภิหารของพระเจ้าบุญเรือนองซึ่งพงศาวดารระบุพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีหรือสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีลิ้นดำ หรือสมเด็จพระเจ้าชนะสิบทิศก็เรียก²⁴

ก่อนจะวิเคราะห์ข้อมูลที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระขึ้นหลังเหตุการณ์คราวเสียกรุงปี พ.ศ. 2310 โดยละเอียด²⁵ จำเป็นต้องชี้แจงให้ชัดเจนเสียในขั้นต้นนี้ก่อนว่าพระนามบุญเรือนองที่ปรากฏรับรู้กันในงานเขียนประวัติศาสตร์และวรรณกรรมไทยนั้น เป็น

พระนามที่รู้จักแพร่หลายและใช้เรียกกันขึ้นหลัง หลักฐานตามมีปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เมื่อแรกชำระในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นระบุ พระนามกษัตริย์พม่าที่สามารถทำศึกเอาชนะกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จว่า สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีบ้าง สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีลิ้นคำบ้าง และสมเด็จพระเจ้าชนะสิบทิศบ้าง หลักฐานจากที่เดียวกันยังระบุว่าสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีพระองค์นี้ได้ยกทัพหลวงลงมาถึงกรุงศรีอยุธยาถึง 4 วาระ ในวาระแรกนั้นเป็นการยกมาหยั่งเชิงกำลังทหารอยุธยาถือพลมาเพียง 30,000 ครั้งต่อมาเป็นศึกคราวเสียพระสุริโยทัย จากครั้งนั้นจึงเกิดศึกแย่งชิงช้างเผือก และครั้งสุดท้ายซึ่งนับได้เป็นวาระที่ 4 เป็นศึกยึดพระนครลำราชบัลลังก์พระมหินทราธิราชซึ่งนักประวัติศาสตร์ไทยถือเป็นสงครามเสียกรุงครั้งแรกในปี พ.ศ. 2112²⁶ กล่าวได้ในอีกนัยยะหนึ่งว่า ผู้ชำระพงศาวดารจะด้วยเหตุผลใดก็ตามที่ถือเอาพระเจ้าหงสาวดีที่ยกทัพมากระทำการยังกรุงศรีอยุธยาถึง 4 วาระตามกล่าวนั้น "เป็นบุคคลคนเดียวกัน"²⁷ ต่อมาภายหลังนักประวัติศาสตร์ไทยอาทิ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ และสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้สอบค้นหลักฐานพม่า และหลักฐานที่เขียนขึ้นโดยชาวต่างประเทศรวมทั้งพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐเทียบ เคียงจึงได้ข้อยืนยันว่าสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีที่พระนามมีปรากฏในพงศาวดารไทยว่า พระเจ้าหงสาวดีลิ้นคำบ้าง พระเจ้าชนะสิบทิศบ้างนั้น แท้จริงเป็นกษัตริย์พม่าสองพระองค์ พระองค์แรกคือ พระเจ้าตะเบงชเวตี้ ซึ่งหลักฐานในพงศาวดารพม่าและพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐระบุต้องกันว่าได้ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2091 เพียงครั้งเดียว ซึ่งครั้งนั้นตรงกับคราวที่เสียพระสุริโยทัย (ส่วนเรื่องที่ว่าพระเจ้าหงสาวดียกพลมาหยั่งเชิงกำลังข้าทหารอยุธยาโดยถือพลมาเพียง 30,000 นั้น "หามิจริงไม")²⁸ พระเจ้าตะเบงชเวตี้ กรมหมื่นนราธิปฯ ยังเป็นว่าคือบุคคลที่พงศาวดารระบุพระนามว่า "สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีลิ้นคำ" ส่วนสงครามคราวแย่งชิงช้างเผือกและสงครามคราวเสียกรุงปี พ.ศ. 2112 นั้นจอมทัพพม่าที่ยกมาทำการจนได้ชัยคือพระเจ้าบุเรงนองหรือพระเจ้าชนะสิบทิศ²⁹ กระนั้นก็ถึงแม้จะได้มีการพิสูจน์สอบภายหลังว่าความในพระราชพงศาวดารที่ชำระหลังเสียกรุงมีข้อคลาดเคลื่อนแต่ขอเท็จจริงที่มีปรากฏให้เห็นในพระราชพงศาวดารคือ ผู้ชำระพงศาวดารจงใจให้ความสำคัญต่อ "พระเจ้าหงสาวดี" องค์ที่ยกกองทัพมารบกรุงศรีอยุธยาเป็น 4 วาระตามกล่าวนั้นอย่างเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฐานะและบทบาทของพระองค์ในสงครามแย่งชิงช้างเผือกซึ่งเหมือนจะได้จงใจขีด เกลาถันให้ดูโดดเด่นผิดแผกกับกษัตริย์นานาประเทศทั้งหลาย ทั้งนี้รวมถึงกษัตริย์อยุธยาและกษัตริย์พม่าอื่นซึ่งเป็นบุคคลร่วมสมัยในประวัติศาสตร์

ในทัศนะของผู้ชำระพงศาวดารหลังเสียกรุง สงครามช้างเผือกเป็นยุทธนาการเพื่อแย่งชิงให้ได้มาซึ่งหนึ่งในรัศมีแห่งเจ็ดอันถือ เป็นสมบัติของกษัตริย์ผู้มีฐานะ เป็นพระจักรพรรดิราช³⁰

ดังความตอนหนึ่งที่ผู้เขียนพงศาวดารแต่งให้เป็นพระราชสาส์นที่พระมหาจักรพรรดิคอนบปฏิเสธ พระเจ้าหงสาวดีว่า "ด้วยมีพระราชสาส์นมานั้นได้แจ้งแล้ว แต่ทว่าเป็นบุรพประเพณี ผู้ใดมีสมภาร บารมีถึงที่บรมจักรแล้ว ก็มีจักรแก้ว ดวงแก้วมณี นางแก้ว ช้างแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว ถ้า หาบุญบารมีไม่ถึงผู้อื่นจะหาให้ก็รักษาไม่ได้ธรรมคาพระ เทศธานีใดมีนางรูปงาม มีช้างเผือก ช้าง เนียม บ่อแก้ว บ่อทอง ก็เป็นประเพณีที่จะเกิดยุทธนาการอย่าให้พระอนุชาเราน้อยพระทัยเลย"³¹ นอกจากนี้แล้วยังมีความอีกตอนหนึ่งซึ่งผู้ชำระพงศาวดารแต่งขึ้นเป็นพระราชสาส์นของพระเจ้า หงสาวดีที่มีไปถึงพระมหาจักรพรรดิภายหลังจากที่ได้นำพลเข้าล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้แล้ว ความใน พระราชสาส์นมีว่า "...รู้กิตติศัพท์ไปว่าพระเชษฐาธิราชมีกฤษฎาภินิหารมาก ประกอบด้วยเสวต กฤษรชาติศุภลักษณะตระกูลหลายทั้งถึง 7 ช้าง จึงให้ทูตานุทูตจำทูลลักษณะราชสาส์นสุนทรภาพสวัสดี มาขอเสวตกฤษร 2 ช้างไปไว้เป็นศรีพระนครหงสาวดี พระเชษฐาเรามีได้าลัยในราชสัมพันธ์ มิตรไมตรี กลับกล่าวกระหน่ำว่าธรรมเนียมมาว่า พระนครใดมีนางรูปงามและช้างเผือก ช้างเนียม เป็นที่เกิดราชดัสกร บ่อน้ำท่านได้แจ้งจึงต้องยกพยุหยาตราหาญมาตามลักษณะพระราชสาส์น..."³²

สงครามช้างเผือกตามทัศนะผู้ชำระพงศาวดารหลังเสียกรุงจึงเป็นสงครามที่ทำขึ้น ตาม "กรอบประเพณีแห่งยุทธนาการ" ด้วยเป็นเรื่องของการแย่งกันซึ่งบุญบารมีของกษัตริย์สอง มหานครที่มุ่งแสดงตนเป็นจักรพรรดิราชให้นานาชาติประเทศเกรงใจในเดชนาภาพ³³ แตกต่างกันโดย ลึกลับเชิงกับสงครามคราวเสียกรุงปี พ.ศ. 2310 ซึ่งจัดเข้าข่ายสงครามที่ผิวจารีตปฏิบัติด้วยผู้ชนะมี เจตจำนงที่มุ่งแต่จะทำลายบ้านเมืองและพระพุทธศาสนาให้พินาศย่อยยับ ภาพลักษณ์ของพระเจ้า หงสาวดีในสงครามช้างเผือกที่ผู้ชำระพงศาวดารบรรยายความไว้จึงเป็นภาพของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้ เปี่ยมด้วยบุญบารมีสมฐานะพระเจ้าจักรพรรดิราช ทั้งนี้เห็นได้จากพระนามที่ผู้ชำระพงศาวดาร ใช้นี้ระบุเรียกคือ "สมเด็จพระเจ้าชนะสิบทิศ" ดังมีความตอนหนึ่งกล่าวถึงบุญบารมีของพระเจ้า หงสาวดีผ่านบทสนทนาที่พระมหาจักรพรรดิมีกับเหล่ามุขมนตรีว่า "สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีล้นค่า อันเป็นใหญ่ในรามัญประเทศพระองค์นี้มีกฤษฎาธิการผ่านแผ่พระเดชเดชนาภาพไปทั่วสิบทิศ"³⁴ นอกจากนี้ยังมีการสอดแทรกบทอุปมาลงไปในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เพื่อแสดงความ "สูงส่ง" ในบุญญาธิการของกษัตริย์พระองค์นี้ว่ามีอยู่เหนือข้าพหาวุธยาผู้หาจะสับยุทธ์ด้วยอย่างเทียบกัน ไม่ได้

สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีได้ทรงฟังดังนั้นทรงพระสรวล แล้วตรัสว่าเป็น ธรรมดาคนโมหจริต มิได้รู้จักกำลังท่านเหมือนสัตว์สองเท้าพวกคือน กนน้อย คือ กระต่าย และกระต่ายขาตัวสั้นเท่านั้น หมายถึงยังห้อย

พระมหาสมุทรได้ และว่าน้ำออกไปยังมีทันได้หยิ่ง ก็จนน้ำถึงแก่กาล
กิริยาตาย นกน้อยเล่า ปีกหางก็เท่านั้น ชวนพระยาครุฑบินข้ามพระ
มหาสมุทร และบินเต็มปีกของตัว ยังมีได้กวักแห่งพระยาครุฑ ก็ตกน้ำท่า
กาลกิริยาตาย และสัตว์สองจำพวกนี้เหมือนกับผู้รักษาและรับประกัน
พระนครไว้^{๖๐}

ในขั้นตอนการสร้างภาพพระเจ้าหงสาวดีให้ดู เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งบุญบารมี เทียบได้กับ
พระเจ้าจักรพรรดิราชนั้น ผู้ชำระพงศาวดารไม่เพียงแต่ให้ถ้อยอธิบายผ่านบทอุปมาอุปไมย แต่ได้
สร้างทั้ง "ฉาก" และ "บท" ให้พระองค์ได้ "สำแดง" (manifest)^{๖๑} บุญญาภิหารเยี่ยง
พระเจ้าจักรพรรดิซึ่งในความรู้และเข้าใจของผู้ปกครองพม่าและไทยนั้น คือกษัตริย์ที่มีบุญบารมี
และกฤษฎาภิหารโดยเฉพาะในด้านกำลังรบยิ่งกว่ากษัตริย์น้อยใหญ่ทั้งหลาย เรียกได้ว่าเป็นราชาที่
เหนือราชา (king of kings) หรือราชาธิราช ภาพลักษณ์ของราชาที่มีบรมศักดิ์เป็นพระมหา-
จักรพรรดิในความรู้และเข้าใจของผู้ปกครองหลังยุคเสียกรุงมีแสดงไว้ในหนังสือไตรภูมิโกก
ซึ่งถูกจารขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี (ฉบับพระมหาช่วยวัดปากน้ำ, พ.ศ. 2321) และในสมัยรัตน-
โกสินทร์ตอนต้น (ฉบับพระมหาจันทร์, พ.ศ. 2330)^{๖๒} และหนังสือไตรภูมิโลกวินิจฉัย ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดให้พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เจ้ากรมอาลักษณ์
เรียบเรียงขึ้นแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2345 หนังสือไตรภูมิโกกได้แสดงภาพลักษณ์ของพระเจ้า
จักรพรรดิเมื่อเสด็จออกปราบทวีปทั้ง 4 ว่ามีไพร่พลสรรพกำลังติดตามระดับบารมีเป็นจำนวนมาก
ดังความตอนหนึ่งที่ว่า "และจะกล่าวให้รู้ ๆ ว่ากำลังไพร่พลโยธาแห่งมหาบรมจักรพรรดิราชเจ้านั้น
เท่าใดนัก มิจะใครรู้ได้ว่ายังมีที่ท่าเนแห่งหนึ่งโดยกว้าง 12 โยชน์ แลโดยปริมาตรรอบนั้นได้ 36
โยชน์ แล้วจึงให้พลทั้งหลายนั้นตั้งอยู่ในที่แห่งนั้น..."^{๖๓} นอกจากความตอนนี้แล้วยังมีข้อ
ความระบุความยิ่งใหญ่ของขบวนพยุหยาตราอีกหลายตอน

เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ชำระพงศาวดารยุคหลังเหมือนจะจงใจ "จัดฉาก" ให้พระเจ้า
หงสาวดีได้ "สำแดง" กฤษฎาภิหาร เช่น พระเจ้าจักรพรรดิราชด้วยการบรรยายภาพกระบวน
พยุหยาตราอันยิ่งใหญ่อีกทั้งปริมาณไพร่พลอันมีจำนวนมหาศาลที่ติดตามพระเจ้าหงสาวดีมาทำศึกใน
คราวสงครามช้างเผือกดังมีความตอนหนึ่งระบุว่า

เสด็จทรงช้างพระที่นั่งพลายเทวนาถพินายสูง 6 ศอกคืบ 5 นิ้ว เป็น
บรมจักรราชยานประดับ เครื่องนาเคนทราลังการณ บวรลัทธิรัตน

พร้อมด้วยหมู่สุรคพลากรโยธาทวยหาญ เป็นขบวนแน่น แสนสารสินธพ พาวุธชาติ ราชขบถมุขลิภากร มวรวงครักษ์กันกง ทรงสรรพศาสตรา ลังกา นานาวุธวิภูษิต พิพิธทวนธง เป็นทิวทองรัตยางค์เดียวรดาษ คูโองาษ พันลิกอธึกด้วยธวัชกลิ้งกลดอภิมูม บังสุริยส่องจรัสคัคณัมพรประเทศ ไพโรจน์ คาชคาด้วยท้าวพระยา เสนามาตยนิกรพิริยพณท์ เรียงราย ระดับ โดยขบวนพยุพนาคราช้ายชวาหน้าหลังทั้งปวง เสด็จได้เพลามหามหุดฤกษ์ ไหราลั่นม้องชัยปโรธิตาจารย์เป่าสังข์ ประโคมม้องก้อง กาลลดนครคีพท์อุโฆษณานาบทนี้สนั่น ดำเนินกระบี่อุชโอบกโอบย เคลื่อน พยุหโยธาทัพหลวงออกจากกรุงหงสาวดี^{๑๑}

หากความยิ่งใหญ่ของกองกำลังทวยหาญคือ เครื่องยืนยันความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ที่มี สมภารบารมีถึงที่พระจักรพรรดิราชแล้ว ผู้เขียนพงศาวดารได้ทำหน้าที่อย่างดีในการจัดฉากเพิ่มเติม เพื่อให้เห็นบารมีของพระเจ้าหงสาวดีชัด เจนขึ้น ดังมีความตอนหนึ่งที่สะท้อนภาพความยิ่งใหญ่ของ กองทัพหงสาวดี เมื่อยกมาประชิด เมืองพิษณุโลกว่า

สมเด็จพระเจ้าหงสาวดียังมิได้สั่งให้ เข้าล้อม เมืองให้ทำแต่บันไดพาด ไว้เป็นอันมาก แล้วให้ขุดมูลดินป็นก้อนใส่ชะลอมกองไว้ แต่ละกองสูง กว่ากำแพงเมือง แล้วสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีแต่ง เป็นรับสั่งเข้าไป ว่าสมเด็จพระเจ้าชนะสิบทิศ เสด็จยกพยุหโยธามาทั้งนี้จะลงไปพระนคร ศรีอยุธยา บัดนี้เสด็จมาเยือนเมืองพระพิษณุโลก ให้ฮั้วเชิญสมเด็จพระมหาธรรมราชาน้องเราออกมาหาเรา จะได้เจรจากับความ เมืองกับ สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าแจ้งดังนั้น ก็ตอบออกไปว่า แผ่นดินเป็น ของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชธิดาธิราช พระเจ้าช้างเผือก และข้า พระองค์จะออกไปเฝ้านั้นมีควาร สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสให้ทูตกลับ เข้ามาอีกว่า ถ้าน้องเรามีออกมาหาเรา เมืองพระพิษณุโลกน้อยนัก แต่ทหารกองหน้าก็จะคับเมือง สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าจึงนิมนต์ พระสงฆ์ 4 รูปออกไปฟังการ พระสงฆ์ออกไปสมเด็จพระเจ้าหงสาวดี ให้พระสงฆ์ไปขุดมูลดินและบันไดหกบันไดพาด แล้วให้เอาข้าวไปแจ้งแก่น้องเรา ถ้าน้องเรามีออกมา จะให้ทหารถือมูลดินแต่คนละก้อน ถม เมืองเสียให้เต็มในนาฬิกาเดียว พระสงฆ์ไปคุแล้วกลับ เข้ามาแจ้งแก่

พระมหาธรรมราชาเจ้า โดยได้เห็นและพระเจ้าหงสาวดีส่งมาทุก
ประการ⁴⁰

ความอสังการณ์ของกองทัพหงสาวดีครั้งนั้นยังถูกให้อธิบายเชิงอุปมาผ่านบท
เจรจาของพระมหาธรรมราชาว่า "อันศึกพระเจ้าหงสาวดียกมาครั้งนี้เป็นอันมาก เสียพลเสีย
ช้างเสียม้าดังเกิดลมพายุใหญ่เห็นเหลือกำลังเรานัก"⁴¹

ภาพลักษณ์จักรพรรดิราชของพระเจ้าหงสาวดีในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาไม่
ได้จำกัดวงอยู่แต่กับการ "สาแดง" เฉพาะภาพด้านกำลังคน ในสำนักและความเข้าใจของผู้
ปกครองไทยยุคกรุง เทพคอนตันผู้ที่มีบรมสมภารถึงที่จักรพรรดิยังต้องเป็นบุคคลซึ่งทรงธรรม ซึ่งคำ
นี้มีความหมายครอบคลุมถึงสิ่งที่อาจเรียกได้ว่าเป็น "ความถูกต้อง" (righteousness) ซึ่งมี
จักรวรรดิวัตรเป็นองค์ประกอบอยู่ด้วย

หนังสือไตรภูมิโลกวินิจฉัย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดให้
พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เจ้ากรมอาลักษณ์เรียบเรียงขึ้นนั้นระบุว่า จักรวรรดิวัตรนั้นมีอยู่ด้วยกัน
ทั้งสิ้น 12 ประการ (หนังสือระบุว่าหากแสดงโดยสังเขปก็จะมี 10 ประการ แต่หากแสดงโดย
พิศดารจะมี 12 ประการ)⁴² แต่เห็นได้ว่าคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งที่ปรากฏแทรกอยู่ในคุณสมบัติ
หลายข้อตามลำดับ 12 ประการนั้นคือ "การให้สงเคราะห์" ซึ่งเน้นในเรื่องการอุปถัมภ์และความ
ถูกต้องเป็นหลัก ทั้งนี้รวมถึงการให้สงเคราะห์แก่กษัตริย์อันเสวยสมบัตินั้นอยู่ในเมืองขึ้น เมืองออกทั้ง
ปวงด้วย⁴³ เป็นที่น่าสังเกตว่าสงครามช้างเผือกเป็นสงครามที่ปราศจากการเสียเลือดเนื้อและ
ชีวิต ในทุกขั้นตอนที่จะส่งผลให้เกิดความขัดแย้ง เพชฌฆาตและช้างกำลัง ผู้ชำระพงศาวดารจะ
เขียนบทให้พระเจ้าหงสาวดีสาแดงการอุปถัมภ์ได้เท่า ๆ กับการไว้พระเกียรติยศด้วยวิธีโปรดให้ส่ง
ราชสาส์นไปเจรจาความเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อยุติที่มีชื่เป็นการไว้กำลัง เห็นได้จากความตอนที่
พระเจ้าหงสาวดียกทัพลงมาถึงกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลารวมได้ 7 วันแล้ว แต่ไม่มีทัพฝ่ายตรงข้าม
ออกมาต่อยุทธ แทนที่พระองค์จะนำกำลังเข้าตีกรุงกลับให้มีพระราชสาส์นออกไปว่ากล่าวหาข้อยุติ
ดังความตอนที่ผู้ชำระพงศาวดารเรียบเรียงขึ้นว่า "...บัดนี้ก็มาเหยียบขานพระนครถึง 7 วัน
แล้ว ไฉนจึงมิได้ออกมารณรงค์โดยยัศติยาภิรมย์สำเร็จราชหฤทัยบ้างเลย ให้เร่งยกทัพโยธาออก
มาสงครามกันดู เล่น เป็นขั้วตาหรือไม่วรณรงค์แล้วก็เชิญเสด็จออกมาสนทนากัน..."⁴⁴

กระนั้น "บท" ที่ผู้ชำระพงศาวดารเขียนให้พระเจ้าหงสาวดีได้ "สาแดง" พระองค์

ในฐานะกษัตริย์ผู้ "ทรงธรรม" ก็ไม่ได้ผูกมัดอยู่กับการให้ความสงเคราะห์ในเชิงการุณธรรมเพียงประการเดียว และหากพิจารณากันโดยละเอียดความสำคัญกลับเน้นไปที่พฤติกรรมอันมีสิ่งที่เรียกว่าเป็น "ความถูกต้อง" "(righteousness) เป็นเกณฑ์รองรับ ทั้งนี้ไม่สำคัญว่าพฤติกรรมนั้นจะประพฤติดังวิธีประนีประนอมหรือใช้กำลังพิฆาตมาก็ตาม⁴⁵ ผู้ชำระพงสาวดารไม่ได้ละเลยที่จะให้บรรณาธิบายเพื่อยืนยัน "ความถูกต้อง" ในปฏิบัติการทางทหารของพระเจ้าหงสาวดีโดยเฉพาะในคราวสงครามช้างเผือกและสงครามคราวเสียกรุง (พ.ศ. 2112) อาทิ ในสงครามช้างเผือกก็ได้แสดงบรรณาธิบายท่านองว่า การแย่งบุญนามมีโดยอาศัยช้างเผือกเป็นเดิมพัน ถือเป็นเรื่องสามัญวิสัยสอดคล้องกับ "ประเพณีที่จะเกิดยุทธนาการ" แต่ยิ่งไปกว่านั้นคือผู้ชำระพงสาวดารยังสอดใส่เหตุผลเพิ่มเติมไปในท่านองว่า การที่พระมหาจักรพรรดิปฏิเสธไม่ให้ช้างแก่พระเจ้าหงสาวดีนั้นยังถือเป็นการ "ตัดทวงพระราชไมตรี" และไม่คำนึงถึง "บุญคุณ" ที่มีแก่กันมาแต่หนหลังอีกด้วย ดังความซึ่งผู้เขียนพงสาวดารแต่งเป็นราชสาส์นของพระเจ้าหงสาวดีถึงพระมหาจักรพรรดิว่า

ครั้งหนึ่งพระราชบุตรทั้งสองสมเด็จพระเชษฐาภคพลโยธาหาญไปตัด
ท้ายพล น้องท่านจับได้ก็มีให้กระทำพิศกัยนศราย เพื่อจะเผื่อแผ่
ผูกราชสัมพันธ์ไมตรีร่วมสามัคคีธรรม เป็นสุวรรณปถพีเดียวกันอัน
สนิทมิได้ร้างฉาน จนพระเชษฐาธิราชฯ ที่มีลักษณะราชสาส์นนั้นมาขอ
ฝ่ายน้องท่านก็ส่งราชบุตรทั้งสองมายังพระบรมเชษฐา แล้วยกกลับคืน
ไปพระนครหงสาวดี รู้กิตติศัพท์ไปว่าพระเชษฐาธิราชมีกฤษฎาภิหาร
มาก ประกอบด้วยเสวตกุญชรชาติสุกลักษณะตระกูลพลายพังถึง 7 ช้าง
จึงให้ทูตานุทูตจำทูลลักษณะราชสาส์นสุนทรภาพสวัสดิมาขอเสวตกุญชร
2 ช้างไปไว้เป็นศรีพระนครหงสาวดี พระเชษฐามีได้มีอาลัยในราช
สัมพันธ์ไมตรี กลับกล่าวกระหน่ำท้าวธรรมนิยมมา...⁴⁶

กระนั้นก็ดีพระราชพงสาวดารได้มุ่งแสดงให้เห็นว่าที่สุดของความชอบธรรมในปฏิบัติการสงครามครั้งนี้มีเหตุเนื่องมาจาก "ความไม่ประมาณตน" ของกษัตริย์และข้าทหารอยุธยาที่หาญจะต่อรบกับพระเจ้าหงสาวดีผู้เป็น "อิสราธิปไตย" และมีเดชานุภาพจรทั่วทุกทิศ "ดังแสง
ภาณุมาศ เมื่อมีขณดิกสมัย"⁴⁷

ในส่วนของสงครามเสียกรุงปี พ.ศ. 2112 นั้น ผู้ชำระพงสาวดารก็ได้ให้บรรณาธิบายแสดงความชอบธรรมของพระเจ้าหงสาวดีในการยกทัพมากระทำการกับกรุงศรีอยุธยาอีกคำรบ

หนึ่ง โดยอธิบายว่าสาเหตุนั้นเนื่องจากทางกรุงศรีอยุธยา "เสียสัตยาณูสัย" กลับเป็นปรปักษ์นำทัพขึ้นไปชิงเอาเมืองพิษณุโลกจากพระมหาธรรมราชาและหักหาญรับพระวิสุทธิกษัตริย์ลงไปกรุงศรีอยุธยาจึง "จะละไว้มิได้"⁴⁸ เพื่อให้เห็นในความถูกต้องชอบธรรมและบุญบารมีของพระเจ้าหงสาวดีที่มีเหนือกษัตริย์อยุธยาชัดเจนขึ้น ผู้ชำระพงศาวดารได้จัดฉากให้พระมหินทร์เข้าเฝ้าพระเจ้าหงสาวดี ณ พลับพลาวิมมเหยงค์ พร้อมเขียนบทให้พระเจ้าหงสาวดีได้สาแดงความชอบธรรมอีกครั้งหนึ่งด้วยถ้อยภาษาดังนี้ "สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีจึงตรัสว่า ซึ่งเรายกมากระทำการสงครามครั้งนี้เป็นประเพณีกษัตริย์ขัตติยราชจะเอาชัยไว้เกียรติยศแผ่ขอบเขตเสมออาณาจักรให้กว้างขวางในทิศานุทิศทั้งปวง เจ้าอย่าโทมนัสเลย..."⁴⁹

หากจะกล่าวโดยรวมแล้วยังมีความอีกหลายตอนในพระราชพงศาวดารที่มีการจัดฉากและเขียนบทให้พระเจ้าหงสาวดีได้สาแดงความถูกต้องตามครรลองของกษัตริย์ที่มีบารมีเทียบพระจักรพรรดิราช ไม่ว่าจะเป็นฉากการเจรจาความเมืองระหว่างพระมหาจักรพรรดิและพระเจ้าหงสาวดีคราวสงครามช้างเผือก หรือฉากแสดงการอุทธรณ์แก่พระมหินทราธิราชกษัตริย์ที่พงศาวดารระบุว่า "มิได้นำพาการศึกษา" และชอบแต่จะ "เสด็จอยู่แต่ในพระราชวัง" ดังรายละเอียดตามมิโนคอนท่ายเหตุการณ์คราวเสียกรุง⁵⁰

การสร้างภาพพระเจ้าหงสาวดีให้ เห็นว่ามีสมภารบารมีถึงที่บรมจักรพรรดิไม่ว่าจะในด้านความยิ่งใหญ่ของกองกำลังทวยหาญที่พระองค์มีเหนือกษัตริย์น้อยใหญ่โดยเฉพาะกษัตริย์อยุธยาและความถูกต้อง (righteousness) อันเป็นพฤติกรรมประจำพระองค์ที่ทรงสาแดงให้เห็นในหลายโอกาสล้วนเป็นการให้ภาพพระจักรพรรดิที่มีสภาพใกล้เคียงความเป็นจริง สามารถอาศัยเป็นแบบอย่างให้เทียบเคียงและปฏิบัติตามได้ ภาพพระเจ้าหงสาวดีในพระราชพงศาวดารหาได้เป็นพระจักรพรรดิในอุดมคติที่จะถอดแบบโดยตรงจากพระจักรพรรดิในหนังสือไตรภูมิภคาที่อาศัยแต่ฤทธิ์จักรแก้วแผ่ขยายอาณาเขตไปทั้ง 4 ฝั่งทวีป พระราชพงศาวดารระบุฐานะภาพของพระเจ้าหงสาวดีไว้ชัดเจนว่าทรงเป็น "ผู้มีอิศวราภาพใหญ่ยิ่งกว่าขัตติยราชกษัตริย์สามนคในชมพูทวีป"⁵¹ ซึ่งตามคติทางศาสนาแล้วพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกครองชมพูทวีปนั้นถือเป็นจักรพรรดิระดับต่ำสุดจนจำนวนจักรพรรดิทั้งหลายซึ่งดำรงแบ่งไว้เป็น 4 ประเภท จักรพรรดิตามกล่าวนี้บางครั้งถูกเรียกว่า caturbhaga - cakravartin หมายถึงจักรพรรดิที่สามารถปกครองได้แต่เพียงหนึ่งในสี่ทวีปคือชมพูทวีป (Jumbudipa หรือ the Southern Continent) เท่านั้น และการได้มาซึ่งพระราชอำนาจนั้นยังจำต้องอาศัย "การใช้กำลังรบ" ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นใหญ่ บางครั้งจึงถูกเรียกเป็นพลจักรวาทิน (balacakravartin หรือ armed universal monarch หรือ an

iron-wheeled king ซึ่งก็ได้แก่ จักรพรรดิผู้เป็นใหญ่ได้ด้วยกำลังรบ)^{๕๒} จักรพรรดิในฐานะภาพตามกล่าวนี้จัดเป็นกษัตริราชที่มีสภาพใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่สุด เห็นได้ในกรณีพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งกษัตริย์ลังกา พม่าและไทยโบราณถือ เป็นแบบอย่างของจักรพรรดิที่มีตัวคนถือกำเนิดมาในพื้นชมพูทวีป ความตำนานพระองค์ถูกเรียกขานเป็น cuturbhaga - cakravartin และเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแห่งชมพูทวีป (the universal monarch of Jumbudipa)^{๕๓} หลักฐานในประวัติศาสตร์ทั้งของพม่าและไทยยังยืนยันสอดคล้องกันว่ากษัตริย์ทั้งสองแผ่นดินมุ่งหวังจะเป็นแต่เพียงพลจักรวาทิน^{๕๔} หรือจักรพรรดิที่ปกครองเฉพาะสกลชมพูทวีป^{๕๕} ซึ่งถึงแม้จะมีฐานะภาพต่ำกว่าจักรพรรดิประเภทอื่น แต่ก็มีความสมจริงกว่าเมื่อเทียบกับจักรพรรดิในอุดมคติตามระบอบในคัมภีร์พุทธศาสนา ภาพลักษณ์ของพระเจ้าหงสาวดีในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเข้าลักษณะจักรพรรดิประเภทพลจักรวาทินที่อาศัยกำลังรบแผ่ขยายราชอาณาจักรเพื่อความเป็นใหญ่ในชมพูทวีปนับเป็นแบบอย่างของจักรพรรดิที่มีทั้งเลือดเนื้อและชีวิตสามารถอาศัยเป็น "แบบฉบับ" เช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชในอดีตกาล นอกจากนี้สังคีตยวงศ์หรือพงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย ซึ่งสมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2332) ระบุว่าขึ้นเรียกพระเจ้าหงสาวดีหรือพระเจ้าชนะสิบทิศนี้ว่า "พระเจ้าเอกราช" ผู้ครองสมบัติอยู่ในหงสาวครความมีต้นร่างภาษาบาลีเดิมกำกับว่า เอก ราช หงสาวคร ราช^{๕๖} พิจารณาโดยรากศัพท์คำว่า "พระเจ้าเอกราช" หรือ "เอกราชา" (ekaraja) มีความหมายว่า พระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกครองแต่เพียงหนึ่งในสี่ทวีปอันได้แก่ ชมพูทวีป เช่นกัน (an independent sovereign of one of the four grand islands, the Jumbudipa)^{๕๗} คำเดียวกันนี้ในภาษาพม่าเรียกว่า เอกเระ (Ekaraj หรือ)^{๕๘} จะโดยเหตุบังเอิญหรือไม่ก็ตามที่ หานดาวดีเซงพูยเซงอเยดอโปง (Hantawadi Hsinbyushin Ayedawpon หรือ) หรืออเยดอโปงเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าบุเรงนองในภาคที่ว่าด้วยชัยชนะที่มีเหนือโยธยาซึ่งก็คืออยุธยา นั้นให้สมัญญานามพระเจ้าบุเรงนองว่า เมงเอกเระ (Min Ekaraj หรือ) เช่นกัน ซึ่งมีความหมายตรงตัวว่า พระเจ้าเอกราชผู้เป็นใหญ่เหนือชมพูทวีปนั้นเอง^{๕๙}

ฐานะภาพของพระเจ้าจักรพรรดิหรือ เอกราชานั้น เป็นแบบฉบับของกษัตริย์ที่เป็น "สากล" เป็นที่รับรู้ ยอมรับ และนับถือร่วมกันในกลุ่มผู้ปกครองรัฐโบราณในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพระพุทธศาสนาเป็นแกนนำทางความเชื่อ ฐานะภาพตามกล่าวนี้จึงมีความสำคัญเหนือความแตกต่างเชื้อชาติและวัฒนธรรม ดังมีตัวอย่างปรากฏว่ากษัตริย์พม่านั้นแต่ยุคสมัยพระเจ้าบุเรงนองได้ยึดถือพระเจ้าราชาธิราชผู้เป็นกษัตริย์มอญหงสาวดีเป็นแบบฉบับของกษัตริราชผู้ยิ่ง

ใหญ่ตัวพระเจ้าบุเรงนองนั้น ถึงกับโปรดให้แปลงงานวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าราชาธิราชของมอญออกเป็นภาษาพม่ารู้จักกันในชื่อ ราชาธิราช อเยดอโปง (Rajadiraaj Ayedawpon หรือ)⁶⁰ และในสารบบกษัตริย์แล้ว พงศาวดารพม่าถือเอากษัตริย์มอญพระองค์นี้เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง เขียนเล่าพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจไว้อย่างละเอียดโดยไม่คำนึงถึงความต่างทางเชื้อชาติและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์⁶¹ เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าบันทึกของผู้นปกครองไทยพระเจ้าหงสาวดีผู้มีชัยในสงครามช้างเผือกและสงครามเสียกรุงคือแบบฉบับของพระเจ้าจักรพรรดิราชหรือพระเจ้าเอกราชที่เป็นสากลเข้าข่ายครรถงเดียวกับที่พม่ายกย่องพระเจ้าราชาธิราชกษัตริย์มอญ ความแตกต่างทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมจึงไม่ใช่อุปสรรคให้เกิดความขัดแย้งกษัตริย์พระองค์นี้แต่อย่างใด

พระเจ้าหงสาวดีหรือพระเจ้าชนะสิบทิศเป็นกษัตริย์ต่างแดนพระองค์เดียวที่พระราชพงศาวดารไทยให้การยกย่องและกล่าวถึงอย่างเป็นพิเศษ กษัตริย์พระองค์อื่นในยุคหลังลงมาไม่ได้รับความสนใจในทำนองเดียวกันอีกเลย ในทางกลับกันกลับถูกกล่าวถึงในทางดูถูกเหยียดหยามดังเห็นได้ในกรณีพระเจ้านันทบุเรง ซึ่งพงศาวดารระบุพระนามเดิมว่า มังเอิน ว่าเป็นราชบุตรผู้อุปราช และเรียกว่าพระเจ้าหงสาวดีภายหลังขึ้นครองราชย์⁶² พระเจ้าหงสาวดีองค์ใหม่นี้พงศาวดารกล่าวว่า "มิได้ตั้งอยู่ในทิศทิศราชธรรม" นอกจากนี้ยังมีข้อความที่รุนแรงกว่าระบายผ่านบทสนทนาที่พระมหาธรรมราชาภิรมย์กับสมเด็จพระนเรศวรความว่า "พระเจ้าหงสาวดีมิได้ตั้งอยู่ในคลองธรรม เสียสัตยาณัติย์ ประพฤติพาลทุจริตฉ้อฉล เป็นวิสมโลกคือเราจะนี้ ก็เพราะผลวิบากแห่งสัตว์ เป็นสำหรับกาลกลียุค ตั้งแต่นี้ไปมอญกับไทยจะเป็นปรปักษ์แก่กัน..."⁶³ และหากจะเทียบพระเจ้านะลิทศกับกษัตริย์ยุคทองของ (Konbaung, พ.ศ. 2295-2428) ก็ จะเห็นว่าพงศาวดารอยุธยาเพียงระบุเรื่องราวกษัตริย์พม่ายุคหลังนั้นแต่โดยสังเขปและบางครั้งยังเรียกพระนามเอาโดยตรงปราศจากคำยกย่องใด ๆ นำหน้าเช่นเรียกพระเจ้าอลองพญาว่า มางลอง⁶⁴ (พงศาวดารยังระบุชาติกำเนิดให้เห็นว่า "องเจะนายบ้านมุกโฆโธถวัลยราชย์ ในปีศักราช 1116 ปี ทรงพระนาม มางลอง"⁶⁵ หรือเรียกพระเจ้าจิงกูจา () ว่า จิงกูบ้าง จิงกูจาบ้าง⁶⁶ ภาพลักษณ์ของพม่าช่วงหลังตามมีในหลักฐานพงศาวดารและงานวรรณกรรมต่าง ๆ ปรากฏชัดเจนว่าเป็นภาพลักษณ์ของศัตรูที่เข้ามาทำศึกสงครามด้วยวิธีการที่ผิดจารีตประเพณีแห่งยุทธนาการโดยเฉพาะการเผาทำลายบ้านเมือง พระอารามน้อยใหญ่ และสังหารประชาชนพลเรือน⁶⁷ เทียบกันไม่ได้กับพระเจ้านะลิทศซึ่งยกมาทำศึกในครรถงมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เมียงพระจักรพรรดิราช ภาพความแตกต่างในพฤติกรรมสงครามสองยุคสองสมัยที่มีสะท้อนให้เห็นอย่างโดดเด่นในพระราชพงศาวดารและงานวรรณกรรมยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นมิได้หลุดรอด

สายตานักประวัติศาสตร์ไทยยุคต่อมา สมเด็จพระยาตากษัตริย์ทรงได้ตั้งเป็นข้อสังเกตไว้ชัดเจนว่า

มีคำของท่านผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ก่อน (มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น) ได้กล่าวไว้อย่างหนึ่งว่าพม่ามาตีกรุงศรีอยุธยา ครั้งพระเจ้าหงสาวดีกับพระเจ้าอังวะผัดกัน ครั้งพระเจ้าหงสาวดีมารบพุ่งอย่างกษัตริย์ แต่ครั้งพระเจ้าอังวะมารบพุ่งอย่างโจร คำที่กล่าวนี้เป็นความจริง จะได้แก่งกล่าว เพราะแผ่นดินพม่าที่นั่นหาไม่ได้ เพราะพระเจ้าหงสาวดีมาทำสงครามด้วยมุ่งหมายจะเอาเมืองไทยเป็นเมืองขึ้น ขยายอาณาเขตแผ่นดินพม่าให้กว้างขวางอย่างราชธานี เมื่อมีชัยชนะถึงว่าจะเก็บบริวารและจับผู้คนไปเป็นเชลยตามประเพณีการสงครามในสมัยนั้นก็ยังมีประมาท ด้วยปรารถนาจะปกครองบ้านเมืองไว้สำหรับประดับเกียรติยศต่อไป แต่ครั้งพระเจ้าอังวะให้กองทัพยกมาตีเมืองไทยนั้นหมายแต่จะเอาทรัพย์สินกับกวาดผู้คนเป็นเชลยไปใช้สอยในเมืองพม่า ไม่ได้คิดจะรักษาเมืองไทยไว้เป็นเมืองขึ้น ด้วยเหตุนี้เมื่อพม่าตีเมืองไหนได้จึงเผาเสียทั้งเมืองน้อย เมืองใหญ่ ตลอดจนราชธานีเป็นที่สุด แล้วก็เลิกทัพกลับไป เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งหลังบ้านเมืองจึงได้ยับเยิน ยิ่งกว่าเมื่อครั้งเสียแก่พระเจ้าหงสาวดี^{๑๑}

การที่ผู้นำทางการเมืองและภูมิปัญญาชนหลังเสียกรุงให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อพระเจ้าหงสาวดีหรือพระเจ้าชนะสิบทิศถึงกับนำราชการสงครามที่พระองค์มีกับอยุธยาเขียนเล่าไว้ในพระราชพงศาวดารทั้งเติมแต่งเรื่องเป็นความพิสดาร และถ้อยที่ยกย่องในบุญญาภิบาลนี้ไม่น่าจะมีเหตุผลมาจากความนิยมชมชอบในความสามารถของกษัตริย์พระองค์นี้เป็นสำคัญ แท้จริงการสร้างภาพพระเจ้าหงสาวดีให้มีฐานะเทียบเคียงได้กับพระเจ้าจักรพรรดิผู้แผ่อำนาจบารมีด้วยกำลังรบนั้นทำขึ้นภายใต้บรรยากาศและสถานการณ์ทางการเมืองของผู้ที่มุ่งสถาปนาศูนย์อำนาจการปกครองขึ้นใหม่ในลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างสืบต่อราชอาณาจักรอยุธยาขณะที่ต้องเผชิญกับสภาพความแตกแยกภายในอาณาจักรอย่างที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ 417 ปี นับแต่สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) สถาปนากรุง สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 ต่างกับสงครามครั้งอื่น ๆ ที่เคยมีมาด้วยกรุงถูกพม่าเผาผลาญทำลายลงสิ้น M. Turpin ใน

หนังสือประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรสยาม (History of the Kingdom of Siam) กล่าวถึง
สภาพเมื่อกรุงแตกว่า

ณ วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2310 กรุงก็ถูกตีแตกสมันตีพิสดุที่ในพระ
ราชวังและตามวัดวาอารามต่าง ๆ กลายเป็นสิ่งปรักหักพังและเฝ้า
ผ่านไปสิ้น พวกปาเถื่อนที่ได้ชัยชนะนี้ ยิ่งแสดงความโกรธแค้นหนักขึ้น
เพราะไม่ได้ทรัพย์สมบัติดังความโลภ เพื่อให้หายแค้นพม่าได้แสดงความ
ทารุณโหดร้ายแก่ชาวเมืองทั้งหลายถึงกับจับคนมาลงไฟที่สิ้น เพ้าเพื่อให้
บอกว่าได้ช้อนทรัพย์สมบัติไว้ที่ไหน ทั้งยังนำลูกสาวมาข่มขืนชำเราให้
ร้องลั่นต่อหน้าบิดาด้วย พวกพระก็ถูกหาว่าช้อนสมบัติไว้มาก จึงถูกตี
แทงด้วยลูกศรและปลายหอกจนตัวประจวบตายคาที่ วัดวาอารามตลอด
จนบริเวณที่กว้างล้วนเต็มไปด้วยซากศพ เช่นเดียวกัน เป็นเหตุให้ฝูง
แมลงวันพากันมาค่อมอยู่อย่างมากมาย ก่อให้เกิดความรำคาญแก่กอง
ทัพพม่าเป็นอันมาก เสนาบดีผู้ใหญ่และข้าราชการสำนักคนสนิทถูกจองจำ
ด้วยเครื่องพันธนาการ และส่งให้เป็นทาสอยู่ในเรือนจำ เมื่อพระเจ้า
แผ่นดินทอดพระเนตรเห็นภัยในราชสำนักถึงเพียงนั้น จึงพยายามเสด็จ
หนี แต่ก็มีคนจำพระองค์ได้จึงถูกปลงพระชนม์ที่หน้าประตูวังนั่นเอง ขุน
หลวงหาวัตรก็ได้ถูกกุมตัวออกมาจากอาราม ถูกจับไป เป็นเชลย เช่น
เดียวกับเจ้านายอื่น ๆ เจ้านายเหล่านั้นล้วนพากันเกรงกลัวที่จะต้อง
ถูกทรมาน ต่างก็บอกว่าจะช้อนทรัพย์สมบัติไว้ที่ไหน เมื่อพวกเข้ายึดแก่
ความโลภได้สมปรารถนาแล้ว และบ้านเมืองก็เต็มไปด้วยคนตายกับคนที่
กำลังจะตาย พวกพม่าจึงถอยทัพกลับเมืองหงสาวดี นำเอาขุนหลวงหา
วัตรกลับไปด้วย⁶⁹

ความระส่ำระสายอันเป็นผลจากการเสียกรุงฯ จะสิ้นสุดลงเมื่อพม่าถอยทัพกลับไป สมเด็จพระวัน
รัตนวัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 1 ได้รจนาดังสภาพบ้านเมืองหลังสงครามไว้ในหนังสือสังคิยวงศ์
ว่าบ้านเมืองอยู่ในสภาพไม่ต่างไปจากกาลกัลยศ พระพุทธศาสนาตกต่ำจนพระภิกษุไร้อาหารที่เคย
ได้จากการออกนิมิตบาตรต้อง "พากันสึกออกมาเลี้ยงชีพตามสติกำลัง" ส่วนพวกมิจาติปฏิทั้งหลาย
ต่างก็ชิงกันทำลายพระพุทธรูป พระธรรมวินัย และพระไตรปิฎก เพื่อยื้อแย่งเอาของมีค่าไปใช้เป็น
ประโยชน์ส่วนตน⁷⁰

แต่ที่นอกเหนือไปจากที่กล่าวมาก็คือสงครามระหว่างไทยกับพม่าไม่ได้สิ้นสุดลงโดยเด็ดขาดภายหลังการรบในปี พ.ศ.2310 เพราะพม่ายังคงถือเอาศูนย์อำนาจใหม่อันได้แก่ธนบุรีและกรุงเทพเป็นเป้าหมายการยึดครอง มีหลักฐานปรากฏว่าในสมัยธนบุรีพระเจ้ามังระ (เซงพยูเซง หรือ Hsinbyushin, พ.ศ.2306-19) โปรดให้อะแซหุุ่นกี้ (Wungyi Maha Thihathura) ยกกองทัพเข้าตีราชอาณาจักรไทยให้ได้ชัยชนะโดยเด็ดขาดดังปรากฏเป็นศึกใหญ่ติดพันกันถึงสองศึก คือศึกบางแก้ว (พ.ศ. 2317) และศึกอะแซหุุ่นกี้ (พ.ศ. 2318)⁷¹ ครั้นตกถึงรัชกาลพระเจ้าปดุง (โบดอพญา หรือ Bodawpaya, พ.ศ. 2325-62) พระองค์ได้ประกาศให้เป็นที่รู้ทั่วกันในที่ประชุมขุนนางว่าทรงมีพระประสงค์จะทำลายราชธานีของราชอาณาจักรสยาม เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์ว่าพระองค์ทรงเป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียวในชมพูทวีป⁷² ราชันได้ประกาศเท่านั้น พระองค์ยังโปรดให้ส่งกองทัพใหญ่โดยพระองค์ทรงเป็นผู้นำทัพเข้ามาเอง คือ ในคราวศึกเก้าทัพ (พ.ศ.2329) และศึกรบพม่าที่ท่าดินแดง (พ.ศ.2330)⁷³

สงครามเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2310 ส่งผลกระทบโดยตรงต่อยุทธศาสตร์ทางการเมืองและการทหารอย่างน้อยสองประการด้วยกัน ประการแรกทำให้ผู้ปกครองยุคธนบุรีและกรุงเทพตอนต้น เห็นถึงความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การตั้งรับใหม่จากการอาศัยตัวพระนครเป็นฐานรับศึกซึ่งถูกพิสูจน์ให้เห็นว่าใช้ไม่ได้ผลในสงครามเสียกรุง มาเป็นการใช้หัวเมืองสำคัญที่ตั้งอยู่บนเส้นทางเดินทัพเป็นฐานรับศึกโดยแม่ทัพซึ่งอาจได้แก่องค์พระมหากษัตริย์หรือวังหน้าจะเป็นผู้นำกำลังส่วนใหญ่จากพระนครออกไปตั้งรับศึกที่หัวเมืองด้วยตนเอง⁷⁴ ประการที่สองผู้ปกครองยุคหลังเสียกรุงได้เล็งเห็นถึงความจำเป็นในการขยายเขตอิทธิพลของอาณาจักรสู่บ้านเมืองในเขตปริมณฑลที่พม่าเคยอาศัยเป็นฐานกำลังตีกรุงศรีอยุธยาอย่างแน่นแฟ้นและสืบเนื่องเพื่อป้องกันไม่ให้พม่าได้ใช้ประโยชน์ เช่นที่เคยเป็นมา ซึ่งหากพิจารณาโดยยึดเอาแม่น้ำอันเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในอดีตเป็นหลัก ทิศทางการขยายพระราชอำนาจจะออกสู่หัวเมืองประเทศราชในเขตลาวตะวันออกแม่น้ำโขงจากศรีสัตนาคนหุตถึงหลวงพระบางขึ้นไปถึงเชียงแสนสมน้ำกนก และหัวเมืองในเขตล้านนาประเทศไม่ว่าจะเป็นเมืองน่านในลุ่มน้ำน่าน เมืองแพร่ในลุ่มน้ำยม เมืองเกินและลำปางในลุ่มน้ำวัง และบ้านเมืองเหนือบ้านระแหงแขวงเมืองตากตลอดถึงนครเชียงใหม่และเมืองฝางในลุ่มน้ำปิง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบ้านเมืองในบริเวณที่กองทัพของเนเมียวสีหบดี (Neimyo Thihapati) เคยอาศัยเป็นฐานกำลังและเสบียงอาหารตีกรุงในปี พ.ศ. 2310 นโยบายขยายแนวป้องกันตามกล่าวนี้น่าจะใช้สืบต่อมาแม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังปรากฏหลักฐานการสร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างราชสำนักกรุงเทพกับผู้ปกครองดินแดนโดยเฉพาะพระยาภาวดีเจ้า

เมืองสาปาง⁷⁵

ในขั้นตอนการสร้างเสถียรภาพที่มั่นคงให้กับบ้านเมืองที่ฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่นั้นในข้ออาศัย แต่การวางแผนป้องกันทางยุทธศาสตร์ตามที่ได้กล่าวมา เหนืออื่นใดผู้นำรุ่นใหม่ต้องสามารถ แสดงตนให้เป็นที่ปรากฏยอมรับด้วยว่าไม่ได้มีฐานะภาพเป็นรองหรือด้อยไปกว่าราชสกุลที่ปกครอง มาก่อนหน้า ซึ่งนั่นหมายถึงการที่จะต้องฟื้นฟูพระราชอำนาจเหนือเมืองประเทศราชที่เคยส่งบรรณา การให้ราชสำนักอยุธยา ในความรับรู้ของผู้นำยุคหลังเสียกรุงของข่ายปริมณฑลทางอำนาจ (mandala หรือ ring of power)⁷⁶ ของรัฐอยุธยาในครอบคลุมเมืองพระยาประเทศราช 16 เมืองคือ "มะละกา เมืองชวา เมืองตะนาวศรี เมืองนครศรีธรรมราช เมืองทวาย เมือง เมาะตะมะ เมืองเมาะลำเลิง เมืองสงขลา เมืองจันทบูร เมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิ ชัย เมืองสวรรคโลก เมืองพิจิตร เมืองกำแพงเพชร เมืองนครสวรรค์"⁷⁷ ทั้งหมดเป็นชื่อเมืองที่ มีระบุไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระกันหลังเสียกรุง นอกจากหลักฐานในพระราช พงศาวดารแล้วหลักฐานในงานวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีกล่าวถึงปริมณฑลทางอำนาจของ พระมหากษัตริย์ไทยขยายเพิ่มเติม อาทิ โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า- นภลัย ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบุถึงปริมณฑลทางอำนาจ ของพระชนกนาถว่า "ยศไกรกรุงรุ่งเรือง มีเมืองออกนอกเนก เอาโทศรีจัตวา พระยาพระหลวง รังง ช้างพลเมืองหมื่นแสน ไตรแดนประเทศราช ขาดิขวากำภูขลาว ชาวนิคมพันนา มาลาทอง เงินงาม แต่งตามกำหนดคนอบ ตอนบรรดาลันเหลือ..."⁷⁸ ในส่วนที่เป็นภาคปฏิบัติการ หลักฐาน ในพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม จดหมายเหตुरายวันทัพสมัยกรุง ธนบุรี จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาล ที่ 1 และพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาเป็นอาทิต่างระบุเหตุการณ์การขยายอำนาจของกลุ่มผู้ ปกครองใหม่นี้สู่ล้านนาประเทศ กรุงกัมพูชาธิบดี เมืองทวาย มะริด ตะนาวศรี และหัวเมืองมลายู⁷⁹

การขยายพระราชอำนาจสู่เมืองประเทศราชรอบข้างไม่ว่าจะเป็นไปด้วยเจตจำนง เพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ที่มุ่งป้องกันการรุกรานจากพม่าหรือจะเพื่อความไพศาลและมั่นคงของ ราชอาณาจักรใหม่และพระเกียรติยศไม่ว่าเป็นรองราชสำนักอยุธยานั้น นับเป็นภารกิจที่ทั้งหนัก หนาและท้าทายโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้สถานการณ์และบรรยากาศหลังการเสียกรุงซึ่งไม่เอื้อให้ ผู้ปกครองกลุ่มใหม่สามารถอ้างความชอบธรรมในความเป็นใหญ่เหนือหัวเมืองประเทศราชสืบทอด จากราชวงศ์อยุธยาเดิม มีหลักฐานปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาว่าในศักราช 1131 (พ.ศ. 2312) พระเจ้าตากทรงโปรดให้ข้าหลวงทำศุภอักษรทูลพระนารายณ์ราชาเจ้าแผ่นดินกัมพูชา

ขณะนั้นให้ส่งบรรณาการไปถวาย เจ้าแผ่นดินกัมพูชาทรงเห็นว่า "พระเจ้าตากนี้เป็นเสมอเพียง บุตรจีนไททอง พระกุลราชบุตรสามัญ แลมาตั้งตัวเป็นกระษัตริย์" จึงปฏิเสธไม่ส่งบรรณาการ พระเจ้าตากต้องโปรดให้ "เจ้าพระยาสุรสีห์ ชื่อบุญมา" ยกทัพไปตีนครเสียมราฐเป็นการตอบแทน^{๑๐}

ภายใต้เงื่อนไขทางสังคมและการเมืองที่บีบรัดและท้าทายความสามารถ ผู้นำยุคหลัง เสียกรุงได้หันเข้าหาความชอบธรรมในเชิงบุญญาบารมีที่เชื่อว่ามีสิ่งสมมาแต่อดีตชาติซึ่งตามคติพุทธ ถือเป็น "สมบัติเฉพาะบุคคล" เพราะไม่อาจสืบทอดกันทางสายโลหิต จึงไม่ใช่เรื่องแปลกหากจะ เห็นการอ้างหรือแสดงพระองค์เป็นเยี่ยงพระโพธิสัตว์บ้าง ธรรมราชาบ้าง จักรพรรดิราชบ้าง หรือหล่อหลอมหลายฐานะภาพนั้นเข้าไว้ในองค์เดียว^{๑๑} แท้จริงพฤติกรรมตามกล่าวไม่ถึงกับเป็นสิ่ง ใหม่ในวัฒนธรรมการเมืองไทย แต่ปัจจัยอันเป็นภาวะแวดล้อมของยุคสมัยต่างหากที่ "กดดัน" ให้ผู้นำยุคนี้ต้องเผชิญกับ "วิกฤติความชอบธรรม" ในการอ้างตนเป็นผู้สืบทอดอำนาจรัฐอยุธยา ลักษณะ ของแรงกดดันซึ่งมีสูงกว่าภาวะที่บ้านเมืองเป็นปกตินั้นเองทำให้ผู้นำยุคหลัง เสียกรุงยังต้อง เน้นการสร้างและการแสดงออกซึ่งความชอบธรรมในฐานะผู้ปกครองเป็นพิเศษ พิจารณาตามสภาพลักษณะ ไม่ได้ไกลกันนักกับแผ่นดินพม่าในยุคสมัยที่อาณาจักรล่มสลายถึงกับต้องคดอยู่ใต้อิทธิพลของรัฐมอญ (พ.ศ. 2295) จนมาลงหรือพระเจ้าอลองพญาซึ่งมีชาติกำเนิด เป็นสามัญชนสามารถต่อสูจน สถาปนาราชวงศ์คองบองขึ้นมาได้ มีหลักฐานปรากฏว่าในช่วงเวลาของการสร้างความเป็นปึกแผ่น ให้อาณาจักรจนเสด็จขึ้นครองราชย์และแผ่ขยายอิทธิพลออกไปได้อย่างกว้างขวาง พระเจ้าอลอง พญาต้องเผชิญกับวิกฤติด้านความชอบธรรมทางอำนาจและต้องหันเข้าอิงการสร้าง ความชอบธรรม เชิงบุญญาบารมีโดยแสดงพระองค์เป็นทั้งพระโพธิสัตว์และพระจักรพรรดิราชพร้อมกันไป^{๑๒} ปรากฏ การณ์ทำนองเดียวกันนี้ก็เกิดขึ้น เช่นกันกับพระเจ้าบุเรงนองภายหลังจากที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ ถูกลอบปลงพระชนม์^{๑๓}

ในกรณีผู้นำไทยยุคหลังเสียกรุง สภาพการณ์บ้านเมืองไม่ได้ห่างไกลจากยุคของพระเจ้าอลองพญาและพระเจ้าบุเรงนองนัก นั่นคือการจะได้มาซึ่ง "การยอมรับ" ในบุญญาบารมีและ ฐานะภาพราชาที่เหนือราชาทั้งหลายในปริมณฑลแห่งอำนาจของรัฐอยุธยาเดิมตามคติความเชื่อ และรูปแบบความสัมพันธ์ที่เจ้าประเทศราชน้อยใหญ่เคยยอมรับและปฏิบัติสืบกันมานั้น ไม่มีทาง เหลือให้เลือกมากนักนอกจากจะต้องหันเข้าพึ่งกำลังทางทหารหรือการใช้กำลังรบ เป็นเครื่องมืออัน เป็นปฏิบัติการที่สอดคล้องกับคติความเชื่อ เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิที่อาศัยไพร่พลปราบปรามขยายพระราชอำนาจไปในสกลชมพูทวีป

ดังได้กล่าวไว้ข้างแล้วในตอนต้นถึงเรื่องคติความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิราช ซึ่งมีปรากฏอยู่ในความรับรู้ของผู้คนหลังเสียกรุง คติความเชื่อนี้มีลักษณะ เช่นเดียวกับความเชื่อเกี่ยวกับกษัตริราช (kingship) ตามคติพุทธศาสนา ถึงแม้พระเจ้าจักรพรรดิราชจะเป็นฐานะภาพของกษัตริย์ที่นับได้ว่าสูงที่สุดและมักถูกกล่าวถึงในฐานะราชาที่เหนือราชาทั้งหลาย (ราชาธิราช - king of kings) แต่ที่สำคัญคือฐานะภาพตามกล่าวนี้เป็น "สมบัติเฉพาะบุคคล" ด้วยว่าได้มาโดยบุญบารมีที่สั่งสมไว้ในชาติปางก่อน กล่าวในอีกนัยหนึ่งจะเป็นฐานะภาพที่ไม่จำต้องอาศัยข้ออ้างจากการสืบสันตติวงศ์^๔ สอดคล้องและเหมาะสมต่อการที่ผู้มีชาติกำเนิดสามัญจะนำมาใช้ "เทียบเคียง" อ้างความชอบธรรมในการเกลี้ยอำนาจและแผ่ขยายขอบัณฑสีมาอาณาจักรโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับกรณีเมืองประเทศราชที่เคยส่งมอบบรรณาการด้วยสำนึกที่ยอมรับความเป็นใหญ่ของกษัตริย์แห่งลุ่มเจ้าพระยาอันมีราชธานีอยู่อยุธยา เป็นทั้งที่สถิตและศูนย์กลางแห่งจักรวาลสืบต่อจากพระนครหลวงของเขมรโบราณ^๕ ในศุภอักษรเสนาบดีกรุงธนบุรีที่มีถึงเสนาบดีกรุงล้านช้าง (พ.ศ. 2318) เมื่อราชการศึกอันติดพันกับเชียงใหม่ใกล้จะลุส่งระบู่เดชานุภาพของพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า "กอรบด้วย วิทยาคุณ ปัญญาคุณ อุเบกขา ประคองหนึ่งทรงจักรแก้ว พระขันทแก้ว ขามเสียซึ่งทางพระญาณหากระษัตริ์ ไนสกล ชมพูทวีป" ข้าราชการเพิ่มเติมว่าพระองค์ยังหมายมุ่งที่จะทำให้ปรากฏพระบารมียิ่งไปกว่าพระเจ้ากรุงอังวะซึ่งเสมือนอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ และพระองค์จะเสด็จไปให้ถึงนครนั้นเพื่อเอาพม่ามาเป็นข้าช่งใช้^๖ หลักฐานที่แสดงทัศนคติทางเดชานุภาพดังพระเจ้าราชาธิราชเหนือเจ้าประเทศราชน้อยใหญ่ในปริมณฑลทางอำนาจที่สวมซ้อนขอบัณฑสีมาราชอาณาจักรอยุธยา เดิมยังมีปรากฏให้เห็นใน "โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี" ของนายสวนมหาเดเล็ก (พ.ศ. 2314) ดังมีความตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า

ประมวณัค เรศแคว้น	อยุธยา
หนฝ่ายใต้เหนือมา	ทวมทั้ง
ร้อยสี่บุรีสกา	พรทั่ว สดามแห
พระมอมมาคยไปตั้ง	แต่งไว้เป็นเฉลิมฯ
นานาประเทศขึ้น	ยังหลาย
เปนที่ทูลทางถวาย	ดอกไม้
หิวัตรคณทองทราย	สรรพส่ง มานา
ทั้งพระยาไพร่ไพร่	มอมเกล้าสดุดีฯ
คามินัค เรศเจ้า	นครา
ส่งสุวรรณบุษปมา	กราบเกล้า

น้อมถวายปิ่นอยุธยา	ภูวนาถ
กลั้วรักภักดีเจ้า	สู่เจ้าจอมหมูลา
กรุงศรีสัตนาคนาน้อย	กรุงกษัตริย์
ทรงพระสุพรรณบัตร	บอกร้อน
น้อมถวายบุษปรีดี	นมาศ มานา
มาพึ่งบารมีตอน	ตัดร้ายรอน เบี้ยว
ท้าวท้าวคน เรศน้อย	พนมกร
ทรงสุวรรณมาลย์จร	จรดเกล้า
มาถวายบทบวร	วราช
ถ้วนอภัยพิศ เข้า	นอบน้อมสลดใจ ^{๑๗}

ในกรณีของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นมีหลักฐานแสดงถึงความสนพระทัยคดีเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชปรากฏอยู่ในพระราชบัญชาที่ทรงโปรดให้ "เผด็จกรม" พระสังฆราชและพระราชาคณะทั้งปวงอันมีพระพนรัตน์ พระพิมลธรรม พระธรรมราชมนี พระพุทธจารย์ เป็นอาทิ^{๑๘} และในงานวรรณกรรมอันเป็นผลิตผลในยุคลสมัยของพระองค์อันมี สังคิยวงศ์^{๑๙} ไตรภูมิโลกวินิจฉัย หรือแม้กระทั่งไตรภูมิอภินิหาร ซึ่งพระมหาจักรพรรดิราชขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2330 กระนั้นพระราชบัญชาและงานวรรณกรรมหาได้เพียง เป็นหลักฐานแสดงพระราชนิยมในคดีเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เพียงประการเดียวไม่ มีหลักฐานปรากฏว่าในรัชกาลเดียวกันนี้ได้มีการเฉลิมพระนามพระที่นั่งอันเป็นองค์ประธานของพระที่นั่งในหมู่พระราชมณเฑียรซึ่ง เป็นหมู่พระที่นั่งที่มีความสำคัญที่สุดในพระบรมมหาราชวังยุคนั้นว่าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ซึ่งมีความหมายตามตัวว่า บ้าง สดงาม หรือวิมานอันเป็นที่อาศัยของพระเจ้าจักรพรรดิ พระที่นั่งองค์ทางทิศตะวันออกถูกใช้ เป็นพระราชวิมานที่บรรทมของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชเจ้าโดยเฉพาะ ซึ่งปกติตามพระราชนิคัธรรมประเพณี "องค์พระมหาจักรพรรดิที่เสด็จขึ้นทรงราชย์แล้ว แต่ยังไม่ได้ทรงรับบรมราชาภิเษก จะไม่เสด็จประทับในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนี้เป็นอันขาด ต่อเมื่อจะได้เสด็จขึ้น เสด็จถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกตามระบอบโบราณราชประเพณีแล้วจึงจะเสด็จขึ้นประทับได้ โดยจะต้องจัดให้มีการพระราชพิธีเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียรต่อ เนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกด้วย" หลักฐานนี้ไม่เพียงสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนี้เท่านั้น แต่ยังแสดงถึงฐานะภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของผู้ที่จะมีสิทธิ์ประทับในพระที่นั่งนี้ด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1, 2 และ 3 เมื่อเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้วก็ประทับอยู่ ณ พระที่นั่งนี้เป็นส่วนใหญ่นอกจากจะเฉลิมพระนามพระที่นั่งว่าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานอันหมายถึงที่ประทับขององค์จักรพรรดิ

แล้วยังมีหลักฐานปรากฏใน "ประกาศพระราชปรารภ" ในพระธรรมศาสตร์อันเป็นหนึ่งในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 ระบุพระนามสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าเยียบที่พระจักรพรรดิราชว่า "พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดีศรีสินทรมหাজักรพรรดิราชธิบดินทรนิทรธิราช..."^๑ กระนั้นก็ดีหลักฐานสำคัญที่สะท้อนถึงการเชื่อมโยงสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ กับพระจักรพรรดิหรือบรมกษัตริย์ผู้มีบารมีแผ่ออกไป "ทั่วทิศ" กลับปรากฏเด่นชัดใน "จดหมายกรมพระราชวัง" กราบบังคมทูลถวาย "ชัยมงคล" ภายหลังจากการเกิดเหตุอุสนีบาตตกต้องพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาทจนเกิดเพลิงไหม้ ความตอนหนึ่งมีว่า

วันอาทิตย์ขึ้นค่ำหนึ่งฝนตก	เดือน 7 ปีระกาเอกศก
เพลาย่ำสามโมงกับหกบาท	ยกศักราชขึ้นพันร้อยห้าสิบ เอ็ดปี
ไหม้สิ้นพระที่นั่งปรัศศรี	ลงปราสาท เพลิงฟ้าอสนีศรี
แล้วผ่าข้าชุ่มประตู่วัง	ฝ่ายซ้ายข้างที่ชลธาร
เหตุเห็น เป็นอัศจรรย์กาล	ในวันเดียวสองครั้งราชฐาน
อันฟ้าลงในวังครั้งนี้	ขอประทานทูลถวายท่านายไว้
<u>จะมีพระอนุภาพปราบไป</u>	<u>จักเกิดสวัสดิมียิ่งใหญ</u>
แล้วจะแผ่อาณาจักรขอบเขตต์	<u>ในทิศทิศสิบประการ</u>
จะเพิ่มทั้งพระบรมสมภาร	ทั่วประเทศทิศาศาล
จะเป็นปิ่นปักปากประชาชน	ยังสถานนีเวศน์อยู่ธยา
จะบริบูรณ์สมบัติวัฒนา	ทั่วสากลประเทศทุกภาษา
นานาประเทศทั้งหลาย	จะปรากฏพระเกียรติขยายจร
จะยงยั้งสิ่งเกียรติในพระนคร	จะถวายสุวรรณโสโมสร
อันหมู่ประจาข้าศึก	<u>จะถาวรเป็นบรมจักรา</u>
ครั้งนี้กรุงศรีอยุธยา	แต่หมายนึกก็จะสิ้นสังขาร
สิ่งซึ่งขัดสนวิกลเหตุ	จะบรมสถาพรภู
สารพันสรรพสิ่งจะอาคูลย์	จะพันเภทสิ้นภัยเสื่อมสูญ
จะได้ผ่านพิภพจบโลก	ภูเพิ่มมาด้วยพระบารมี
ซึ่งพระที่นั่งอันตรายด้วยอัคคี	ระจันโศกให้สุขกระหมื่นศรี
.....	จะให้มีสิ่งเวชพิการณา ^๒
	

นอกจาก "จดหมายกรมพระราชวัง" เป็นกลอนตามอ้างมาข้างต้น ยังมีคำกราบบังคมทูลชัยมงคลจากสมเด็จพระสังฆราช พระพุทธโฆษา และพระราชอาคันตุกะอีกเป็นจำนวนมากซึ่งมีความโดยรวมเช่นเดียวกับ "จดหมายกรมพระราชวัง" นอกจากนี้ยังมีคำกราบบังคมทูลชัยมงคลจากฝ่ายข้าราชการอันมี เจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน หมื่น พัน ทนาย ฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน ทั้งพระราชวังหลวง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และกรมพระราชวังหลัง มีความตอนหนึ่งระบุว่า "ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง ขอดววยชัยศิริมงคลให้พระองค์ปราศจากสรรพทุกข์โศกโรคภัยให้ทรงพระเดชานุภาพปราบไปในทิศทิศ ให้มีพระราชลาก มาแต่เนานานประเทศ เป็นพระเกียรติยศยิ่งกระษัตริราชแต่ก่อน..."⁹³ การถวายชัยมงคลครั้งใหญ่นี้ถือเป็น เรื่องพิเศษยิ่งเพราะสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขณะนั้นทรงเห็นว่า เหตุการณ์จะเป็นอวมงคลนิมิตแก่บ้านเมืองทำให้เหล่าพระสงฆ์ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการต่างพร้อมกันถวายพระพรเป็นชัยมงคล⁹⁴ คำถวายชัยมงคลในช่วงวิกฤตการณ์นี้เป็นหลักฐานสำคัญสะท้อนให้เห็นการเชื่อมโยงสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ กับคติความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์หรือบรมจักรา และราชาธิราชผู้แผ่พระราชอำนาจออกไปทั้งสิบทิศอันควรสอดคล้องรับกับทัศนคติและพระราชนิยมที่เป็นอยู่⁹⁵

กระนั้นการพระราชพิธีก็ตี สมัญญานามกิติหรือคำถวายชัยมงคลและบทงานวรรณกรรมกิติหาได้ เป็นหลักฐานเพียงพอที่จะชี้ชัดถึงพระราชนิยมของผู้ปกครองยุคนี้ที่มุ่งจะแสดงพระองค์เป็นราชาเหนือราชาทั้งหลายเทียบที่พระจักรพรรดิ ด้วยเป็นประเพณีสืบมาของกษัตริย์ในพื้นภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพุทธศาสนา เป็นแกนนำทางความเชื่อที่จะอ้างพระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เทียบที่จักรพรรดิอยู่แล้ว พระราชกรณียกิจเมื่อดำรงพระชนม์ชีพอยู่ อันเป็นสภาวะการจริงในยุคลสมัยจึงเป็นปัจจัยจำเป็นที่จะต้องนำมาพิจารณาควบคู่โดย เฉพาะพระราชกรณียกิจในด้านการทหารและการสงคราม เพื่อยายปริณิเทศทางอำนาจ ในกรณีพระเจ้ากรุงธนบุรีมีหลักฐานแสดงการแผ่พระราชอำนาจขึ้นไปทางเหนือสู่ล้านนาประเทศ ทิศตะวันออกสู่กัมพูชาทิศตลอด เข้าไปถึงเขตเขมรป่าดงและทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือสู่แดนลาวตะวันออกเฉียงนับแต่นครเวียงจันทน์หรือศรีสัตนาคนหุตขึ้นไปถึงนครหลวงพระบาง ทั้งหมดนั้นนับเป็นพระราชกรณียกิจถือปฏิบัติสืบเนื่องนับแต่ขึ้นเสวยราชย์จนสิ้นรัชกาล มีหลักฐานว่าแม้ในช่วงปลายรัชกาลหลังสิ้นศึกอะแซหุ่บกัแล้ว (พ.ศ. 2318-19) ยังโปรดให้เจ้าฟ้ากษัตริย์ศึกยกขึ้นไปตี เมืองศรีสัตนาคนหุตซึ่งครั้งนั้นนับเป็นศึกสำคัญเพราะได้ทั้งพระแก้ว (พระแก้วมรกต) และพระบางลงมากรุง (พ.ศ. 2331) และยังโปรดให้ไปตีพม่าเพชรวานปี พ.ศ. 2323-25⁹⁶ ขณะที่ในสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ นับแต่ต้นรัชกาลคือในปี พ.ศ. 2326 และ พ.ศ. 2327 ได้โปรดให้แต่งตั้งไปรบพม่าเมืองไช้ยงคินาห้องเชียงลือ นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่พระมหากษัตริย์ไทยมุ่งขยายพระราชอำนาจออกไปถึงแดนพม่า

ในรัชกาลเดียวกันนี้กรมพระราชวังบวรฯ ยังนำทัพออกไปปราบถึงหัวเมืองมลายูซึ่งเคยเป็น "ข้า
ขอบขัณฑสีมาแต่ครั้งกรุงเก่า" (พ.ศ. 2328) ซึ่งครั้งนั้น "พระยาไทร 1 พระยาปลัดขึ้นซึ่งขึ้นแก่
เมืองตรังกานู 1 พระยาตรังกานู 1 ก็เกรงกลัวพระราชกฤษฎาเดชาธิการ ก็แต่งเครื่องราช
บรรณาการนำมาทูลเกล้าฯ ถวายขอเป็นเมืองขึ้นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯ" ทั้งยังโปรดให้ยกทัพ
ออกตีทวายหมายทำศึกระยะยาวกับนครอังวะ ทางซีกลาวตะวันออกแม่น้ำโขงก็ขยายอำนาจเข้าถึง
เวียงจันทน์ หลวงพระบาง ตลอดถึงเชียงแสนชนแดนล้านนาซึ่งได้ขยายพระราชอำนาจผ่านเข้าไป
ทางนครลำปางสายพระยาภาวโณมาแต่ปี พ.ศ. 2328 ความสัมพันธ์กับเจ้าท้องถิ่นในล้านนา
ประเทศในยุคนี้นี้มีแนบแน่นกว่าที่เคย เป็นมาทุกยุคทุกสมัย พระราชอำนาจของสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าฯ ยิ่งแผ่เข้าไปถึงแดนเขมรถึงกับเคยให้ตั้งนักกองเองออกไปครองกรุงกัมพูชา (พ.ศ. 2337)
ทั้งในสมัยนี้ยังได้รับบรรณาการถวายต้นไม้เงินทองจากเจ้านันทมิก หรือพระเจ้ายาลอง (องเชียง
สี) ซึ่งเคยทรงให้การอุปการะและสนับสนุนทำศึกแย่งชิงอำนาจในแผ่นดินชวาน ในรัชกาลเดียวกัน
นี้ยังโปรดให้แต่งตั้งทัพขึ้นไปตีถึงเชียงตุงและเชียงรุ่งได้ "เจ้าแสนหัวฟ้า ท้าวพระยาเมืองลือสิบ
สองปันนากับหัวเมืองลาวที่ยอมสวามิภักดิ์โดยตกลงมาเฝ้าเป็นอันมาก" การขยายพระราชอำนาจอัน
เกิดในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ นี้ นักประวัติศาสตร์รุ่นหลังถึงกับกล่าวสรุปไว้ว่า "ครั้งนั้น
พระเกียรติยศก็แผ่ผ่านไปทั้ง 4 ทิศ คือมีเมืองประเทศราชลาวพุงดำ ลาวลือ ลาวพุงขาวทั้งสิ้น
มาจนถึงเขมร กัมพูชา เมืองแขก เมืองปักชำใต้ พระราชอาณาจักรกว้างขวางยิ่งกว่าพระเจ้า
แผ่นดินครั้งกรุงเก่า เว้นเสียแต่เมืองทวาย เมืองตะนาว เมืองมะริด ได้แล้วกลับคืนไปเสีย"⁹⁷

การขยายอำนาจของพระมหากษัตริย์ยุคหลังเสียกรุงนั้นเป็นไปอย่างมีแบบแผนและทิศ
ทางบนพื้นฐานที่เป็น "ความชอบธรรม" ตามประเพณียุทธนาการอันมีบุรพกษัตริย์ในอดีตเป็นแบบ
อย่าง ธรรมเนียมการมองย้อนเวลากลับไปในประวัติศาสตร์เพื่อแสวงหา "รูปแบบ" ที่เหมาะสม
และชอบธรรม เพื่อปรับใช้กับปัจจุบันแห่งตน เป็นลักษณะปกติวิสัยของการเมืองการปกครองในภูมิภาค
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ การอ้างเอาพระเจ้าอโศกเป็นแบบอย่างเป็นพระราชนิยมที่มี
ปรากฏชัดในธรรมเนียมไทย-พม่าอยู่ กระนั้นผู้ใดได้ขึ้นมาเป็นใหญ่ในลุ่มอิระวดีและเจ้าพระยาที่หา
ได้พอใจเพียงจะยึดเฉพาะพระเจ้าอโศกเป็นแบบอย่าง พระเจ้าอโศกอาจเป็นตัวแทนที่ดีในกรอบ
ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา แต่ไม่ใช่ในกรอบประวัติศาสตร์พื้นถิ่นซึ่งสัมพันธ์ใกล้ชิดกับตัวผู้ปกครอง
พม่า-ไทยกว่า ไม่ว่าจะเป็นในด้านเหตุการณ์อันมีนัยที่สัมพันธ์กับการเกิดบ้านเมืองและการขยายตัว
ของชุมชน ตัวบุคคลซึ่งอาจรวมถึงการสืบสันตติวงศ์⁹⁸ และพื้นที่ซึ่งจะครอบคลุมชุมชน บ้านเมือง
ตลอดจนภูเข แม่น้ำซึ่งอาศัยเป็นขอบเขตกำหนดบริบทแห่งอำนาจ⁹⁹ เรื่องราวของบุรพกษัตริย์
พื้นถิ่นในอดีตที่นับได้ว่าเป็นแบบอย่างของผู้เก่งกล้าสามารถจะถูกส่งผ่านไปให้ผู้ปกครองแต่ละรุ่นได้

สัมผัสรับรู้ผ่านจารีตการบอกเล่าและการจดบันทึก จึงมิใช่เรื่องผิดปกติที่จะเห็นกษัตริย์พม่าพอใจจะอ้างความสัมพันธ์กับพระเจ้าอโนรธาและยึดเอาพระองค์เป็นแบบอย่างของกษัตริราช หรือกรณีกษัตริย์สุโขทัยยุคหลังจะยึดเอาพระยารามราชหรือพ่อขุนรามคำแหงเป็นแบบฉบับ ขณะที่กษัตริย์ล้านนาจะเอาพญามังรายเป็นที่ตั้ง บนบรรทัดฐานเดียวกันนี้ได้ปรากฏกษัตริย์บางพระองค์เป็นที่รู้จักยอมรับข้ามภูมิภาคหรือกล่าวได้ว่าความนิยมยอมรับในตัวพระองค์ขยายขอบเขตออกกว้างขวางและไม่ถูกจำกัดโดยเงื่อนไขทางชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรม ดังเห็นได้ในกรณีของพระเจ้าอโนรธา ซึ่งเรื่องราวของพระองค์มีปรากฏพูดถึงอยู่ทั่วไปในตำนานพม่า มอญ ไทย และเขมร นอกเหนือจากพระเจ้าอโนรธา พระเจ้าบุเรงนองนับได้ว่าเป็นวีรกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งที่เป็นที่รู้จักยอมรับสืบมาในประวัติศาสตร์พื้นถิ่นของพม่า มอญ ล้านนา ล้านช้าง และอยุธยา ในฐานะกษัตริราชที่สามารถทางยุทธนาการแผ่พระราชอำนาจครอบคลุมบ้านเมืองตลอดลุ่มน้ำอิระวดีไปจนจรดลุ่มน้ำโขง

ในยุคสมัยของพระองค์ พระเจ้าบุเรงนองได้ทรงทำสงครามแผ่ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง Caesar Frederick ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวเวนิสที่พำนักอยู่ในกรุงหงสาวดีในเวลาเดียวกับที่พระเจ้าบุเรงนองทรงกวาดต้อนเชลยและทรัพย์สินที่ยึดได้จากกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2112 กลับมาระบุว่า พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีกองทัพ (บก) และพระราชอำนาจอีกทั้งทรัพย์สินสูงการยิ่งไปกว่ากษัตริย์เตอร์กผู้ยิ่งใหญ่ นอกจากนี้หลักฐานจากพ่อค้า นักเดินทางแสวงโชค และทหารรับจ้างยุโรป นั้นจาก Ferdinand Mendez Pinto ถึง Ralph Fitch (พ.ศ. 2129) ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวอังกฤษผู้เข้ามาค้าขายในพะโคล้วนระบุต้องกันว่าพระเจ้าบุเรงนองยังทรงโปรดที่จะได้ครอบครองช้างเผือกเหนือสิ่งอื่นใด และหากทรงรู้ว่ากษัตริย์ในแว่นแคว้นใดทรงมีช้างเผือกในครอบครองก็จะโปรดให้ปามาดวาย หากผู้ใดปฏิเสธก็จะทรงกริพาทัพไปชิงเอา โดยมีปริวิตกถึงผลเสียหายที่จะตามมา¹⁰⁰ John Huyghen Van Linschoten นักเดินทางชาวดัตช์ซึ่งเดินทางมาในราวปี พ.ศ. 2135 ยังยืนยันว่าเหตุที่พระองค์ยกกองทัพมาตีกรุงสยามก็เพราะพระเจ้ากรุงสยามปฏิเสธจะจัดส่งช้างเผือกไปถวาย¹⁰¹ ภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะราชารัษฎาผู้ยิ่งใหญ่ถูกจดจำสืบทอดมาในสังคมวัฒนธรรมพม่า ทั้งยังถูกบันทึกไว้ในพงศาวดาร อาทิ U Kala Mahayazawingyi และ Hmannan Mahayazawindawgyi และมีเล่าเป็นวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติซึ่งเรื่องที่ปรากฏแพร่หลายคือ Hantawadi Hsinbyushin Ayedawpon หรืออเยดอโปงเฉลิมเกียรติพระเจ้าช้างเผือก นอกจากนี้เรื่องราวของพระองค์ที่ทำได้ชี้ย่นในสมรภูมิที่ต่าง ๆ ยังมีปรากฏในวรรณกรรมประเภทโมกวอน อาทิ นองโยใต้ ปิวยโมกวอน ความยิ่งใหญ่ในการทำสงครามของพระเจ้าบุเรงนองได้เพียงปรากฏรับรู้เพียงในขอบเขตสังคมวัฒนธรรมพม่า เรื่องราวของพระองค์ยังถูกเล่าขานและบันทึกไว้ในพงศาวดาร

มอญด้วยซึ่งพงศาวดารมอญเรียกพระองค์ว่า พระเจ้าฝรั่งมังศรี ทั้งกล่าวสดุดีเดชานุภาพไว้เป็น
เนกประการดังมีความตอนหนึ่งว่า "ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังศรีนั้นมีอำนาจ มีช้างเผือก มีบ่อแก้ว มี
บ่อทอง มีบ่อเงิน เกิดขึ้นในแคว้นแคว้นและขณะพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวงในประเทศต่าง ๆ ได้เป็น
ใหญ่ในประเทศทั้งสี่คือ รามัญประเทศ พุกามประเทศ สยามประเทศ มลาวประเทศ เหตุดังนี้
รามัญทั้งหลายเรียกพระเจ้าฝรั่งมังศรีนั้นว่า ตะละพะเนียเธอเงาะ แปลว่า พระเจ้าชนะสิบทิศ
ได้เป็นพระเจ้าช้างเผือกมีพระกลดแก้ว"¹⁰² เรื่องราวยุทธนาการของพระเจ้าบุเรงนองยังได้มี
เล่าไว้ในพงศาวดารล้านนา อาทิ คำนานพื้นเมืองเชียงใหม่¹⁰³ และพงศาวดารโยนกอีกเป็นอีก
โสดหนึ่งของพงศาวดารไทยฝ่ายเหนือ พงศาวดารโยนกเล่าเรื่องพระเจ้าบุเรงนอง (เจ้าฟ้า
ยยินนอง) ไว้ว่า "ลุศักราช 930 ปีมะโรงสัมฤทธิ์ศก พระเจ้าหงสาวดีให้เกณฑ์กองทัพมา รามัญ
ไทยใหญ่ กะแซ แลลื้อ ลาวล้านนาไทย ทุกหัวเมือง รวมกันเป็นมหาพยุหยาธากองทัพใหญ่ ยกลง
ไปรบกรุงพระนครศรีอยุธยา ครั้นได้แล้วจึงให้พระมหาธรรมราชา เจ้าเมืองพระพิษณุโลกครอง
สมบัติกรุงพระนครศรีอยุธยา"¹⁰⁴ ไม่เพียงเท่านั้นเรื่องราวของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยังมี
ปรากฏในพงศาวดารล้านช้าง พงศาวดารระบู้ว่า "...ถึงปีมะโกศักราชได้ 937 ตัวนั้นแล
เจ้าฟ้าหงสาวดีจึงเอารัพลม่าน เมี่ยงเจี้ยว ยวน ชาวใต้ และเขมรเข้ามามากนัก รบพุ่งเอาเมือง
ล้านช้างทั้งมวล จินหายไครว้นนั้นมากนัก แต่นั้นเลยได้พระเจ้าบุหลานหนีไปไว้เมืองหงสาวดีนั้น
แล ก็จึงตั้งพระมหาอุปราชเจ้าอันไปอยู่เมืองหงสาวดีแต่ก่อนนั้น ให้เป็นเจ้าแผ่นดินในเมืองล้าน
ช้างนั้นแล ครั้นนั้นเมืองล้านช้างเขาเลยได้ส่วยช้าง 10 สาร ค่าหมื่น 1 แต่เจ้าฟ้าหงสาวดีนั้น
นานประมาณได้ 5 ปีก็มีจริงแล..."¹⁰⁵ เกียรติประวัติด้านยุทธนาการและการขยายวงเพิ่มพูน
เมืองประเทศราชของพระเจ้าบุเรงนองตามมีปรากฏในพงศาวดารมอญ เชียงใหม่ และล้านช้าง
สะท้อนถึงฐานะของพระองค์อันเป็นที่รู้จักรับรู้และยอมรับข้ามภูมิภาคตลอดจนความต่างทางชาติพันธุ์
ภาษา และวัฒนธรรม มีลักษณะที่เรียกได้ว่าเป็นสากลเพียงพอต่อการที่กษัตริย์ในยุคสมัยหลังจะพึง
อาศัยเป็นแบบอย่าง

ในความเป็นจริงก็มีกษัตริย์สมัยหลังซึ่งเป็นบุคคลร่วมสมัยกับผู้นำไทยยุคธนบุรี-กรุงเทพฯ
อาศัยพระเจ้าบุเรงนองเป็นแบบอย่างกษัตริย์ราชผู้ยิ่งใหญ่ Sir Henry Yule ใน A
Narrative of the Mission to the Court of Ava in 1855 ระบุว่ากษัตริย์พม่ายุคหลัง
(ซึ่ง Yule รวมเรียกว่า the Kings of Ava) จะทรงกำหนดปริมณฑลแห่งอำนาจของพระองค์
ขึ้นจากปริมณฑลที่เคยตกเป็นประเทศราชของบุรพกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ 5 พระองค์ซึ่งในจำนวนนั้นมีพระ
เจ้าบุเรงนอง (Tshen-byou-mayayen หรือเซงพยูมยาเซง) รวมอยู่ด้วย¹⁰⁶ เป็นที่ปรากฏชัดว่า
กษัตริย์พม่าหลังยุคพระเจ้าบุเรงนองนิยมผนวกเอาล้านนา ล้านช้าง และอยุธยาเข้าไว้ในพระราช

อำนาจเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ให้ได้เท่าพระองค์ ในพระราชสาส์นที่พระเจ้าอลองพญาถึงพระเจ้าจอร์จที่ 2 (George II) แห่งอังกฤษ พระองค์อ้างความเป็นใหญ่เหนืออาณาจักรอยุธยา ซึ่งเป็นการอ้างก่อนที่พระองค์จะกรีธาทัพมาตีกรุงในปี พ.ศ. 2302-03¹⁰⁷ พงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง (Kongbaungzet Mahayazawindawgyi) ก็ยืนยันว่าขณะที่กษัตริย์พระองค์นี้ทรงอยู่ระหว่างการทำศึกเพื่อยึดครองกรุงหงสาวดี (พ.ศ. 2299) ก็ได้แสดงพระราชประสงค์จะเร่งทำศึกให้ลุกล้างโดยเร็ว เนื่องจากหมายมุ่งจะทำสงครามขยายพระราชอำนาจต่อไปยังเชียงใหม่ ล้านช้างและอยุธยา¹⁰⁸ นอกจากนี้หลักฐานทั้งฝ่ายพม่าและไทยยังระบุต่อกันว่าพระเจ้าอลองพญาได้ทรงนำทัพเข้าตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2302-03 แต่มีอันต้องถอยกลับไปด้วยทรงประชวรภายหลังจากที่ได้ล้อมกรุงอยู่เพียงระยะสั้น¹⁰⁹ พระเจ้ามังระหรือ เซงพยูเซงซึ่งเป็นโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าอลองพญา เมื่อได้ขึ้นครองราชย์แล้วก็แสดงพระประสงค์จะเป็นหนึ่งเหนือกษัตริย์ที่เคยส่งบรรณาการให้องค์บุเรงนอง ความนิยมชมชอบที่พระองค์มีต่อพระเจ้าบุเรงนองคงมีไม่น้อย เพราะถึงกับใช้สมัญญานามเดียวกับพระเจ้าบุเรงนอง คือ เซงพยูเซง (Hsinbyushin) หรือพระเจ้าช้างเผือกและยังโปรดให้จัดทัพใหญ่มาตีกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2310 หลังจากนั้นยังโปรดให้อะแซหุุ่นกี้แม่ทัพใหญ่ผู้ชนะศึกจีนยกทัพมาตีซ้ำอีกในปี พ.ศ. 2317 และปี พ.ศ. 2318 ซึ่งก็คือในคราวศึกบางแก้วและศึกอะแซหุุ่นกี้ตีเมืองพิษณุโลก G.E. Harvey ใน History of Burma ได้ยืนยันว่าพระเจ้ามังระทรงอ้างสิทธิ์เหนืออยุธยาสืบมาแต่ครั้งพระเจ้าบุเรงนอง และอาศัยเหตุดังกล่าวนี้เปิดสงครามกับอยุธยาในปี พ.ศ. 2309-10¹¹⁰ พระเจ้าปดุง (Bodawpaya) ก็เป็นกษัตริย์พม่าอีกพระองค์หนึ่งที่หมายมั่นจะแสดงพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิและรุกรานอยุธยาสอดคล้องกับธรรมเนียมที่ยึดเอาพระเจ้าบุเรงนองเป็นแบบอย่าง¹¹¹ จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดจะเห็นได้ว่าความสำคัญของพระเจ้าบุเรงนองนั้นไม่เพียงจำกัดอยู่แต่การที่พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งของราชวงศ์คองบองยุคต้น ที่สำคัญไปกว่าคือการที่พระองค์ได้รับการยอมรับข้ามยุคข้ามสมัยในฐานะสัญลักษณ์หรือตัวแทนของกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์ทั้งหลายในปริมณฑลใกล้เคียงด้วยประการทั้งปวง¹¹² และหากจะเทียบกับคติพระจักรพรรดิราชแล้วพระองค์ก็นับว่าเป็นจักรพรรดิองค์หนึ่งที่มีชีวิตเลือดเนื้ออยู่ในหน้าประวัติศาสตร์พื้นถิ่นสมจริงจนอาศัยเป็นต้นแบบให้ลอกเลียนได้

ภายใต้บรรยากาศหลังการเสียกรุงปี พ.ศ. 2310 นี้เองที่ภาพของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะพุทธราชาที่เหนือราชาทั้งหลายถูกสร้างขึ้นอีกครั้งในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ถูกชำระขึ้นหลังพ่ายศึกพม่า แต่นั่นมิได้หมายความว่าพระเจ้าบุเรงนองจะไม่ได้เป็นที่รู้จักรับรู้มาก่อนหน้านี้ แท้จริงเรื่องราวของพระองค์ภายใต้พระนามพระเจ้าหงสาวดีเป็นเรื่อง

ราวที่แพร่หลายอยู่ในสังคมวัฒนธรรมอยุธยาสืบต่อธนบุรีและรัตนโกสินทร์ก่อนหน้าการชำระพระราชพงศาวดารชำนาน ประวัติทางตอนของพระองค์ยังมีเล่าไว้ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันลิต (Chronicles of the Ayudhya Dynasty) พ.ศ. 2183 ซึ่งเขียนขึ้นโดยเยเรเมียส ฟาน ฟริต (Jeremias van Vliet) ผู้เคยเข้ามาประจำกรุงศรีอยุธยาในฐานะผู้จัดการสถานีการค้าฮอลันดา¹¹³ แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่าคือเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองยังซึมลึกอยู่ในความทรงจำของ "คนกรุงเก่า" อย่างชัดเจนดังมีหลักฐานปรากฏทั้งในคำให้การชาวกรุงเก่า และคำให้การขุนหลวงหาวัด คำให้การทั้งสองได้กล่าวถึง "พระเจ้าหงษา" ที่ยกทัพเข้ามาทำสงครามกับอยุธยาไว้ในทำนองยกย่องสรรเสริญ ดังมีความตอนหนึ่งในคำให้การชาวกรุงเก่าเขียนเป็นพระราชสาส์นของ "พระเจ้าช้างเผือกหงษาวดี" ที่มีถึงพระมหากษัตริย์อยุธยาเพื่อทำกระทำคชยุทธ

พระเจ้าหงษาวดีจึงทรงพระดำริที่ว่า ซึ่งเรายกทัพมารบคราวนี้พลทหารทั้ง 2 ฝ่ายก็ล้มตายเข่นอันมาก ถ้าเราจะรบพุ่งเขี้ยวเขี้ยวกันไปอย่างนี้อีก แม้ถึงจะได้ราชสมบัติ ผู้คนก็พิณาศหาประโยชน์มิได้ อย่าเลยเราจะคิดอุบายรบกันแต่สองต่อสองเถิด ทรงพระดำรินี้แล้ว จึงให้อาลักษณ์จากถูกเป็นราชสาส์น ใจความว่า เราทั้ง 2 เป็นกระษัตริย์อันประเสริฐเหมือนกัน ซึ่งมาทำสงครามกันคราวนี้ ก็หวังจะขยายอำนาจแผ่พระราชอาณาจักรให้กว้างขวางเป็นพระเกียรติยศด้วยกัน แต่เรามาคิดสงครามไพร่พลที่มาพลอยตายเสียมากกว่ามาก บัดนี้เรามีประสงค์จะใคร่รบกันแต่ลำพัง ขอเชิญพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาออกมาชนช้างกับเรา จะได้เป็นเกียรติยศสืบไปภายหน้า¹¹⁴

และมีความอีกตอนหนึ่งสะท้อนถึงพฤติกรรมของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะของกษัตริย์ที่คำนึงถึง "ความถูกต้อง" (righteousness) เป็นที่ตั้ง

พระเจ้าหงษาวดี...มอบราชสมบัติให้พระสุธรรมราชา พระมเหสีกับพระสุวรมงคลยา แลพระนเรศวรนั้น พระเจ้าหงษาวดีให้เอาไปด้วยพระยาจักรีซึ่งเป็นโอรสที่นั้นพระเจ้าหงษาวดีก็ขุนบำเหน็จรางวัลเข่นอันมาก อยู่ประมาณเจ็ดวันทรงเห็นว่าพระยาจักรีนี้ไม่เชื่อตรงต่อเจ้านายของตน เจ้านายของตนชุนเลี้ยงให้มียศบันดาศักดิ์ถึงเพียงนั้นแล้วยังคิด

ร้ายเปนไส้ศึก ถ้าจะเลี้ยงพระยาจักรีไว้อีกก็จะ เปนไส้ศึกต่อไป จึงรับ
สั่งให้เอาตัวพระยาจักรีไปประหารชีวิตเสีย แต่พระมหินทรนั้นพระ
เจ้าหงษาวดีให้อยู่ใกล้ชิดพระองค์เสมอ เมื่อเสด็จไปถึง เมืองสระทอง
พระมหินทรไม่ย่อเกรงหยามข้าต่อพระเจ้าหงษาวดี ๗ ทรงพระพิโรธ
จึงรับสั่งให้เอาไปถ่วงน้ำเสีย

เมื่อพระเจ้าหงษาวดีเสด็จไปถึง เมืองหงษาวดีแล้วก็ให้ขุนบำ เหน็จ
แก้ผ้าทหารเปนอันมาก นางสุวรรณกัลยาราชธิดาของพระสุธรรมราชา
นั้น พระเจ้าหงษาวดีทรงตั้งให้เป็นอรรคมเหสี พระนเรศวรนั้นทรง
โปรดปรานเหมือนพระราชนัดดาในพระอุทรในเวลา เมื่อพระเจ้าหงษา
ดียังประทับอยู่ที่พระนครศรีอยุธยาได้โปรดให้สร้างพระ เจดีย์ใหญ่
องค์ที่ตำบลทุ่งเขาทอง ขนานนามพระเจดีย์นั้นว่า เจดีย์ภู เขาทอง
ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ๑๖

เกียรติประวัติของพระเจ้าบุเรงนองในความทรงจำของคนกรุง เก่านั้นมิได้มี เพียง เรื่องที่พระองค์
เป็นพระเจ้าช้างเผือกทำศึกชนะอยุธยาเท่านั้น พระเจ้าบุเรงนองยังถูกจดจำในฐานะพุทธราชา
คือ ราชินีให้การอนุเคราะห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา คำให้การขุนหลวงหาวัดไม่เพียงระบุว่าพระ
องค์สร้างพระเจดีย์ไว้ที่ทุ่งภู เขาทองเท่านั้น แต่ยังกล่าวถึงพระราชกุศลในด้านอื่นด้วยซึ่งทำให้
ภาพลักษณ์ของพระองค์ในฐานะราชา เทียบที่พระจักรพรรดิถูกขับเน้นให้ชัดเจนขึ้น

ส่วนพระเจ้าหงษานั้น อยู่มาพระองค์ก็ได้ยินข่าว เลื่องถามาว่า ยัง
มีพระมหามุนีองค์หนึ่งเสด็จอยู่ เมืองพม่าใหญ่ เรียกเมืองยะไข่ เป็น
พระพุทธรูปสร้างไว้แต่เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังเสด็จอยู่นั้น มีพุทธานุ
ภาพยิ่งนัก ปาฏิหาริย์ได้.....พระเจ้าหงษาจึงมีพระไทยศรีท้าวขึ้นมา
ตั้งพระมหามุนีเป็นหนักหนา จึงสั่งให้จัดแจงแต่งเครื่องสักการบูชา
เปนอันมาก กับรูปสิบสองนักษัตรที่พระเจ้าหงษาแบ่งเอามาแต่เมือง
กรุงศรีอยุธยา นั้น คือ รูปมุนีรูปช้างเอราวัณ รูปม้าสินธพ รูปราช
สีห์ รูปคชสีห์ รูปนรสิงห์ รูปสิงห์ ครุฑ โคอสุภราช แต่บรรดาบุ
ทองหล่อเหล่านี้กับเครื่องสักการบูชาทั้งปวงเปนอันมาก พระเจ้าหงษา
จึงบูชาแล้วก็ทำการฉลองเปนอันมาก แล้วจึงหลั่งน้ำทักษิโณทก แล้วก็
ให้อำมาตย์คุมเครื่องบูชาเหล่านี้ลงสำเภา แล้วก็ไปถวายไว้กับพระ

มหามณี เมืองยะไข่ เมื่อครั้งจุลศักราชได้ 930 ปี ตั้งแต่ครั้งนั้นมา¹⁶

ในโลกทัศน์ของผู้นายกหลังเสียกรุงซึ่งก็คือ "คนกรุงเก่า" พระเจ้าบุเรงนองหรือพระเจ้าชนะสิบทิศมิได้เป็น "กษัตริย์แปลกหน้า" หรือ "เจ้าต่างด้าวต่างแดน" อันใด แท้จริงพระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ใกล้ชิดอยู่ในความทรงจำและความรู้สึกนึกคิด เป็นแบบอย่างของราชาธิราชในบริบทประวัติศาสตร์พื้นถิ่นของพม่า มอญ ล้านนา ล้านช้าง และของผู้คนในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างทั้งใน "ระดับหลวงและระดับราษฎร์"

การ "ฟื้นอดีต" พระเจ้าบุเรงนองขึ้นในหน้าพงศาวดารที่ชำระหลังยุคเสียกรุงให้เห็นว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีสมภารบารมีถึงที่บรมจักรพรรดิโดยเฉพาะในด้านความยิ่งใหญ่ของกำลังรบที่พระองค์มีเหนือกษัตริย์ใหญ่น้อยนับแต่ลุ่มน้ำอิรวดีถึงลุ่มน้ำโขง ดังรายละเอียดที่ได้นำเสนอไว้ในตอนต้นนับเป็นปรากฏการณ์ที่ "ไม่ได้เป็นเหตุบังเอิญหากแต่เป็นความจริง" ภูมิหลังและตำนานที่แวดล้อมพระเจ้าบุเรงนองทั้งที่มีในประวัติศาสตร์พื้นถิ่นและในความทรงจำของ "คนกรุงเก่า" มีน้ำหนักเพียงพอต่อการที่ผู้ปกครองยุคธนบุรีและต้นกรุงเก่า จะเลือกหยิบยกพระองค์ขึ้นมาจัดเกล้าให้เป็น "แม่แบบ" ของพระเจ้าราชาธิราชหรือพระเจ้าจักรพรรดิ บุเรงนองในหน้าพงศาวดารจึงเป็นแบบอย่างของกษัตริย์ที่สอดคล้องกับบรรยากาศและสถานการณ์ทางการเมืองและสังคมที่ต้องการผู้นำที่เข้มแข็งและทรงบารมี การผ่านแผ่เดชานุภาพของพระองค์ในฐานะจักรพรรดิแห่งชมพูทวีปตามความที่ผู้ชำระพงศาวดารบรรจุประดิษฐ์สานต่อกันได้เป็นอย่างดีกับเจตจำนงอันหนักแน่นของผู้นายกธนบุรี-กรุงเทพฯ ที่มุ่งสร้างกรุงเป็นศูนย์กลางสืบทอดความเป็นใหญ่ต่อจากราชอาณาจักรอยุธยา¹⁷ ตลอดถึงเงื่อนไขในการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การทหารที่ขยายแนวรับศึกสู่หัวเมืองหรือแคว้นต่างหัวพระนคร ควบคู่กับการดำเนินนโยบายขยายอำนาจสู่เมืองประเทศราชของราชอาณาจักร เดิมหรือแผ่ขยายให้ยิ่งไปกว่าดังคำกราบบังคมทูลถวายชัยมงคลว่า "พระเดชานุภาพปราบไปในทิศทิศ"

เรื่องราวและบทบาทของพระเจ้าบุเรงนองตามมีในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระกันหลังเสียกรุงปี พ.ศ. 2310 มีลักษณะเฉพาะตัวที่ผิดแผกไปหลายส่วนจากเรื่องที่มีบันทึกไว้ในพงศาวดารพม่าฉบับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านของตัวบุคคลที่จะโดยเงื่อนไขใดก็ตามที่ได้ผนวกเอาองค์ตะเบงชเวตี้และบุเรงนองเข้าไว้เป็นคนเดียวกัน เหตุการณ์ราชการสงครามและการเจรจาทางการเมือง การสำแดงบุญบารมี ตลอดจนถึงการอุปถัมภ์และ "ธรรม" โดยนัยที่เป็นความถูกต้อง (reghteousness) ประจำพระองค์ผ่าน "จาก" และ "บท" ที่ผู้

ข้าราชการจัดแต่งจนประณีต ภาพของพระเจ้าบุเรงนองที่ถูกปลุกฟื้นและระบายสีจนดูแข็งขลัง น่าเลื่อมใสนี้แท้จริงคือภาพสะท้อนของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในอุดมคติหรือในความรู้สึกนึกคิดที่ผู้นำยุคหลังเสียกรุง "อยากรจะ เป็น" นับเป็นบุเรงนองในโลกทัศน์ของผู้ปกครองไทยที่สมบูรณ์แบบมากเสียกว่าบุเรงนององค์จริงที่มีชีวิตโลดเต้นอยู่ในหน้าประวัติศาสตร์มา

พระเจ้าบุเรงนองหรือที่ประวัติศาสตร์พงศาวดารเรียกว่าพระเจ้าหงสาวดีซึ่งก็คงไม่แปลกเพราะล้วนรวมหมายถึงกษัตริย์ที่มีชัยเหนืออยุธยาในสงครามแย่งชิงช้างเผือกและสงครามเสียกรุง (พ.ศ. 2112) คือกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เทียบที่พระเจ้าจักรพรรดิ ภาพลักษณ์ตามกล่าวนี้สัมพันธ์แน่นกับเงื่อนไขสังคมการเมืองไทย โดยเฉพาะเมื่อผู้ปกครองต้องเผชิญกับปัญหาวิกฤติในด้านความชอบธรรมในการสืบทอดและแผ่ขยายอำนาจตามแบบแผนรัฐจารีตเดิม ครั้นบรรยายภาพและสถานการณ์สังคมการเมืองผืนแผ่นดินไทย ภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในความรู้และเข้าใจของไทยก็มีอันแปรเปลี่ยนไปด้วย เกิดเป็นภาพใหม่ที่น่าสนใจไม่น้อยไปกว่าภาพเดิมที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดาร

เอกสารอ้างอิง

1. ถึงแม้ในประวัติศาสตร์พม่าพระเจ้าอโนรธา หรือ Anawrathaminsaw จะไม่ได้เป็นผู้สถาปนาอาณาจักรพุกามขณะที่มีกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เปี่ยมบารมีไม่ เป็นรองพระเจ้าอโนรธา เป็นบุคคลร่วมสมัยกับพระองค์คือพระเจ้าจันสิตตา (Kyansittha, พ.ศ. 1627-54) แต่พระเจ้าอโนรธาก็เป็นกษัตริย์ที่ได้รับยกย่องโดดเด่นกว่ากษัตริย์องค์อื่น ๆ ของยุคพุกามในฐานะผู้สร้างความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นในราชอาณาจักรที่ชนชาติพม่าได้เป็นเจ้าปกครอง ขณะที่ความรับรู้ของผู้บันทึกพงศาวดารกษัตริย์พระองค์นั้น เป็นกษัตริย์ราชที่ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์หนึ่งที่สืบต่อจากพระมหาสมมตราช (Maha Thamada) ซึ่งเป็นกษัตริย์พระองค์แรกแต่เบื้องปฐมกาล และพระเจ้าอโศก (Asokadhammaraja) ซึ่งเป็นองค์ศาสนูปถัมภกสำคัญของพระพุทธศาสนา คำนานเกี่ยวกับกฤตยาภิหารของกษัตริย์พระองค์นี้ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงในพงศาวดารพม่า คำนานข้างฝ่ายไทยได้กล่าวถึงอาณาภาพของพระองค์ไว้อย่างพิศดารและเรียกพระองค์ว่า พระอนุรุธราชธิราช ดู Pe Maung Tin and G.H. Luce (trs.) The Glass Palace Chronicle of the Kings of Burma (Rangoon: Rangoon University Press, 1960), pp 64-79; Maung Htin Aung, A History of Burma (New York: Columbia University Press, 1967), p. 37 และ "พระราชพงศาวดารเหนือ "ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1 (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506) หน้า 88-97.

2. พระเจ้าอลองพญา (Alaungpaya, commonly written Alompra) นี้หลักฐานยุคคองบอง (Konbaung Period, พ.ศ. 2295-2428) ไม่ว่าจะเป็นงานประวัติศาสตร์ในเชิงพงศาวดาร ศิลปจารึก ตลอดจนงานวรรณกรรม อาทิ อเยดอโปง (Alaung Mintayagyi Ayedawpon หรือ Biography of Alaungpaya) และงานประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นในยุคหลังต่างยกย่องให้เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์หนึ่งของพม่า และยิ่งใหญ่มากกว่ากษัตริย์ทุกพระองค์ในยุคคองบองไม่ว่าจะเป็นพระเจ้าเซงพยูเซง (Hsinbyushin, พ.ศ. 2306-19) หรือที่ไทยเรียกว่าพระเจ้ามังระ และพระเจ้าโบดอพญา (Bodawpaya, พ.ศ. 2325-62) หรือที่หลักฐานไทยเรียกว่า พระเจ้าปดุง ด้วยเหตุนี้ถึงแม้ประวัติศาสตร์พม่าจะมีกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ด้วยกันหลายพระองค์ แต่กษัตริย์ที่ได้รับการยอมรับนับถือมาโดยสืบเนื่องว่ายิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์พระองค์อื่นทั้งหมดจะมีเพียง 3 พระองค์ ทุกพระองค์มีเกียรติประวัติผูกพันกับการสร้างความเป็นปึกแผ่นให้อาณาจักรพม่า และสามารถขยายอำนาจบารมีปราบปรามกษัตริย์ราชธานีน้อยใหญ่ ซึ่งจะได้แก่ พระเจ้าอโนรธา พระเจ้าบุเรงนอง และพระเจ้าอลองพญา ดู U Tin, Kon-baung-zet-ya-zawin-dawgyi, Vol. 1 (Mandalay: Reprint Rangoon,

1922); "Rajadhiraja Vilasine or The Manifestation of the King of Kings," Maung Tin (tr) JBRs, Vol. IV part 1, April 1914; Taw Sein Ko, "A Preliminary Study of the Po:U:Daung Inscription of Sinbyuyin, 1774 AD," The Indian Antiquary 12 (1983); Khin Khin Sein (ed.) Alaung Mintayagyi Ameindawmya (Edits of Alaungpaya), (Rangoon: Burma Historical Commission, 1964), Edit no. 33; Letwenawrahta, Alaung Mintayagyi Ayedawpon (Biography of Alaungpaya), (Rangoon: Ministry of Culture,) Maung Tin Aung, อ้างแล้ว, หน้า 155-171 นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้รับ คำชี้แนะ มีนัยจาก Saya Tung Aung Chein อดีตนายกองของ Burma Historical Commission และหัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยย่างกุ้ง, Saya Than Tun อดีตอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมณฑล และ Saya San Nyein ซึ่งเป็น อาจารย์สอนประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์พม่าที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่าง พม่ากับไทยในสมัยอยุธยา

3. Myan-Ma-Swe-Zon-Kyan, vol. 8 (Rangoon, 1963), p. 307.

4. คำว่า จะ หรือ แปลว่า ปลวก Judson's Burmese-English Dictionary ให้ความหมายว่า a white ant or termite ส่วนคำว่า เติ้ด หรือ เติ้ะ ให้ความหมายว่า ป่ายปีน (to climb) หรือขึ้น (to go up) ก็ได้ทั้งนั้น ในที่นี้จึงถอดความ หมายถึง "เจ้าปลวกไต่" ดู Judson's Burmese-English Dictionary (Rangoon: Baptist Board of Publications, 1966), pp. 301, 448.

5. ดูรายละเอียดในหนังสือที่ Taw Sein Ko เขียนถึง U Aung Thein ว่าด้วย "ก่าพิค" ของพระเจ้าบุเรงนองตามที่ปรากฏในตำนานที่เล่าสืบต่อกันมาซึ่งตีพิมพ์ไว้ในภาคผนวกของ Journal of the Siam Society, vol. 8 (Bangkok, 1911, Reprint 1969) pp. 117-119 เรื่องเดียวกันนี้ดูความเปรียบเทียบเพิ่มเติมใน กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า (เล่ม 2), (พ.ศ. 2456) หน้า 106, 107 ส่วนความพิศดารกว่าหาอ่านได้ใน Saya Sein Lwin Lae, Mintaya Shwee Hti hnin Buyin Naung (เรื่อง พระเจ้าตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าบุเรงนอง (Rangoon: Modern Publishing House, 1968) p. 345.

6. เรื่องนิมิตของผู้มีบุญญาธิการมิที่จะได้ขึ้นมาเป็นใหญ่มีักจะมีให้เห็นโดยเสมอใน หน้าประวัติศาสตร์พม่า โดยเฉพาะที่เป็นตำนานที่ว่าด้วย "ก่าพิค" ของกษัตริย์ที่มีชาติกำเนิดเป็น

สามัญชน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดจะเป็นกรณีของพระเจ้าอลองพญา ซึ่ง Sir James George Scott (Shway Yoe) ได้เล่าไว้อย่างน่าสนใจ ดู Shway Yoe, The Burmese: His Life and Notions (New York: W.W. Norton & Company, 1963) p. 447.

7. คำว่าเซง () มักจะใช้เป็นคำนำหน้าชื่อของบุคคลสำคัญทางศาสนาที่มีผู้ยกย่อง โดยเฉพาะพระพุทธเจ้าที่ถือกำเนิดขึ้นในภัทรกัปป์ อาทิ คือ พระโคตมะ คำเดียวกันนี้ยังใช้นำหน้าชื่อ หรือเป็นส่วนประกอบคำนำหน้าชื่อพระมหากษัตริย์ เช่น หรือเซงนาเยง มีความหมายว่ากษัตริย์ คำเดียวกันนี้ยังใช้เป็นคำนำหน้าชื่อบุคคลที่เป็นที่เคารพทั้งเพศชายและเพศหญิงได้ ขณะที่คำว่า หรือ เย มีความหมายว่า กล้าหาญ ส่วนคำว่า หรือ ทุก มีความหมายหลาย แต่มีความหมายหนึ่งที่เห็นว่าเมื่อประกอบกับคำที่เหลือแล้วได้ความคือ แปลว่า ยอด ในที่นี้คำว่า หรือ เซงเยทจิงน่าจะแปลว่า เจ้าผู้ยอดกล้า ดู Myan-Ma-Swe-Zon-Kyan vol. 8 (1963) p. 307 และ Saya Sein Lwin Lae, อ้างแล้ว, หน้า 156 และ ดู Judson's Burmese-English Dictionary, อ้างแล้ว, หน้า 866.

8. ชื่อตะเบงขเวตี้ที่ปรากฏในหลักฐานไทย เป็นชื่อที่สอดคล้องตรงกับชื่อตะเบงยเวตี้ () ในภาษาพม่า คำว่า ตะเบง () แปลว่า เอก หรือหนึ่ง ส่วนคำว่า ยเวตี้ () แปลว่า ฉัตรทอง นักประวัติศาสตร์ไทย อาทิ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงถอดชื่อตะเบงยเวตี้ออกเป็นภาษาไทยได้อย่างไพเราะและตรงตัวที่สุดคือ "สุวรรณเอกฉัตร" หรือ "สุวรรณเอกฉัตร" (Solitary Umbrella of Gold) ตามแต่จะสะกด พระนามตะเบงยเวตี้เป็นพระนามที่ใช้เรียกก่อนขึ้นครองราชย์ ครั้นขึ้นครองราชย์แล้วพระนามที่ปรากฏเรียกในพระราชพงศาวดารคือ เมงตยาเยวตี้ (Mintara Shweli) แปลว่า พระมหาธรรมราชาฉัตรทอง ทั้งนี้เพราะคำว่า เมง () นั้นมีความหมายว่า กษัตริย์ และคำว่า ตยา () เป็นคำเดียวกับคำว่า ธรรม คำว่าเมงตยาเยวตี้ที่นักประวัติศาสตร์ไทยยุคหลังเรียกเป็น มังตรา ทำให้คำ "มังตรา" กลายเป็นพระนามอีกพระนามหนึ่งของพระเจ้าตะเบงขเวตี้ในความรับรู้ของคนไทย ชื่อเดียวกันนี้มาแพร่หลายอย่างสุดขีดเมื่อขยายขอบนามาใช้เป็นชื่อเรียกองค์ตะเบงขเวตี้ในงานประพันธ์ผู้ชนะสิบทิศ ดู Saya Sein Lwin Lae, อ้างแล้ว, หน้า 156-172 และกรมหมื่นนราธิป, อ้างแล้ว, หน้า 65, 84; ดู สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ใน "อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช" ในชุด พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อได้สั่ง พรประภา (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2511) หน้า 308, 309; ดู U Aung Thien, "Burmese Invasions of Siam Translated from the Hmannan Yazawin Dawgyi" in JSS vol. 5 (1908, reprint) 1969) pp. 2, 3.

9. พระเจ้ามหาสิริชัยสุระนี้มีพระนามเดิมว่า เมงจีโย () ซึ่งนักประวัติศาสตร์ไทยจะนิยมเรียกว่า เมงกะยินโย บ้าง หรือ มังกินโยบ้าง คำว่าเมงจี () แปลว่า เจ้าหรือกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ส่วนคำว่า โย () แปลว่า คำ ในที่นี้อาจเป็นไปได้ว่าพระนาม เมงจีโย จะมีความหมายตามตัวว่า พระองค์คำ สารานุกรมพม่า (Myan-Ma-Swe-Zon Kyan) ระบุพระนามพระองค์ว่าเมงเยตีหุ () มีความหมายว่าราชาผู้กล้า ดังราชสีห์ พงศาวดารฉบับหอแก้ว (Hmannan Mahayazawindawgyi) และ Saya Sein Lwin Lae ยืนยันว่าสายพระชนกสืบมาแต่ปฐมกษัตริย์กรุงเบงกอล (Pinya หรือ) และสายพระชนนีสืบมาแต่กษัตริย์ผู้ครองพุกาม เมื่อพระองค์ขึ้นเสวยราชย์ครองเมืองเกตุมาตี () ซึ่งก็คือเมืองตองอูแล้วได้เฉลิมพระนามว่ามหาสิริชัยสุธรรมราชาธิบดี () แต่มักจะเรียกกันสั้น ๆ ว่า มหาสิริชัยสุระ ซึ่งนักประวัติศาสตร์ไทยจะเรียกว่า พระเจ้ามหาสิริชัยสุระ กษัตริย์ตองอูพระองค์นี้ไม่ได้เพียงมีความสำคัญเพราะพระองค์เป็นพระราชบิดาพระเจ้าตะเบงชเวตี้ผู้ยิ่งใหญ่ พระองค์ยังได้รับการยอมรับจากนักประวัติศาสตร์พม่ารุ่นหลังว่าทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่สร้างความ เป็นปึกแผ่นและขยายอำนาจให้ตองอูอันเป็นรากฐานให้แก่การขยายอำนาจของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ในยุคต่อมา ก่อนหน้ายุคสมัยของพระองค์ตองอูมีฐานะ เป็นเพียงเมืองน้อยที่อยู่รอบด้านด้วยบ้านเมืองที่เข้มแข็งกว่า มีมอญหงสาวดีอยู่ทางใต้ ขณะที่ทางเหนือมีกำลังของฉานหรือไทใหญ่คำอยู่เบื้องทิศตะวันตกก็มีนครตะเยเคะตะยาหรือแปรอันตั้งอยู่บนฝั่งอิระวดี และทิศตะวันตกเฉียงเหนือก็มีมหานครอังวะ ซึ่งมักจะเวียนมารุกรานยึดครองตองอูไว้ในอำนาจ แต่ภายหลังจากที่พระเจ้ามหาสิริชัยสุระเถลิงราชสมบัติแล้ว กษัตริย์แคว้นต่าง ๆ ต่างหันมาอ่อนน้อมกับตองอูโดยเข้ามาสวามิภักดิ์ อาทิ พระเจ้าพุทธยะมังม็องแห่งกรุงอังวะ พระเจ้ามหาสิริชัยสุระนี้ยังถือกันว่าเป็นผู้สถาปนาราชวงศ์ตองอูด้วย ดู Saya Sein Lwin Law, อ้างแล้ว, หน้า 77, 80, 119; กรมหมื่นนราธิปฯ หน้า 79-84; Myan-Ma-Swe-Zon-Kyan, หน้า 307; G.E. Harvey] History of Burma (London: Frank Cass and Company Limited, 1967) pp. 124, 125.

10. คำว่า ปิวย () ในที่นี้ถือเป็นนามเฉพาะที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้ซึ่งเทียบเคียงได้กับราชทินนามของไทย ความหมายตามนัยยะที่กล่าวนี้ Judson ได้ให้อธิบายไว้ชัดเจนว่า "A was a personal title given by the King..." Judson's Burmese-English Dictionary, p. 734.

11. นองโย () เป็นชื่อสถานที่และสมรภูมิที่บุเรงนองทำศึกเมื่อครั้งยกทัพติดตามพระเจ้าสการะวุตทิยัทธิกษัตริย์มอญ ซึ่งเสวยกรุงหงสาวดีให้พระเจ้าตะเบงชเวตี้ขึ้นไปเมืองแปร (พ.ศ. 2082) ศักนองโยนี้นับเป็นศึกสำคัญที่บุเรงนองได้แสดงฝีมือให้เป็นที่น่าปรากฏ

ในยุคแรก ส่วนใหญ่แล้วตำราฝรั่งจะไม่กล่าวถึงศึกครั้งนี้ แต่ทางพม่าเห็นเป็นเรื่องสำคัญถึงกับแต่งวรรณกรรมประเภทโมกวอน () เล่าถึงชัยชนะในครั้งนี้ว่า ดู Saya Sein Lwin Lae, อ้างแล้ว, หน้า 221-227; และ ดู Myan-Ma-Swe-Zon-Kyan, อ้างแล้ว, หน้า 308.

12. คำว่า บาเยงนอง () หรือที่ฝรั่งเรียก Branginoco บ้าง หรือ Bayinnaung บ้าง และไทยนิยมเรียกว่าบุเรงนองนั้นมีรากศัพท์มาจากคำว่า บาเยง () รวมกับคำว่า นอง () คำว่า บาเยง เป็นตำแหน่งหมายถึงเจ้าเมืองโชแปงหลายในยุคสมัยของอุตonton (พ.ศ. 2074-2123) เป็นไปได้ว่าคำนี้ถูกนำมาตั้งเป็นชื่อให้จอเจงนรธา ซึ่งภายหลังรู้จักกันในนาม บาเยงนอง เมื่อจอเจงนรธาทำศึกนองโยชชนะและได้รับพระราชทานรางวัลโดยให้ขึ้นตั้งเมืองลาย (Hling) ถือเป็นบาเยงแห่งเมืองลาย ส่วนคำว่า นอง () นั้นต่างจะเป็นคำที่ใช้เรียกขานกันมาก่อนในฐานะสหายที่มีอายุแก่กว่าที่ได้ร่วมเดินทางมาคำนี้โดยสามัญมีความหมายว่า พี่ แต่ในฐานะเช่นจอเจงนรธา คำว่าพระเชษฐาจะเป็นคำเหมาะสมแสดงถึงฐานะที่ผูกพันกับราชวงศ์จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะพบนาม บาเยงนองคือนหลักฐานพม่า สรุปรวมความว่า คำว่า บาเยงนองที่ไทยเรียกเป็นบุเรงนองนั้นมีความหมายตรงตามตัวว่าพระเชษฐาผู้ตั้งตำแหน่งบาเยงหรือเจ้าเมือง ดู Saya Sein Lwin Lae, อ้างแล้ว, หน้า 227; ดู Victor Lieberman, Burmese Administrative Cycle: Anarchy and Conquest C. 1580-1760 (Princeton: Princeton University Press, 1984) pp. 33-49 กรมหมื่นนราธิปประพันธุ์พงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 107.

13. นองโยติปิยาโมกวอน () หรือ โมกวอนว่าด้วยศึกนองโย, หน้า 25 อ้างใน Saya Sein Lwin Lae, อ้างแล้ว, หน้า 230.

14. เพิ่งอ้าง, หน้า 227.

15. กรมหมื่นนราธิปประพันธุ์พงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 107;
Myan-Ma-Swe-Zon-Kyan, อ้างแล้ว, หน้า 307.

16. Myan-Ma-Swe-Zon-Kyan, อ้างแล้ว, หน้า 307, 309.

17. ตัวอย่างเห็นได้จากชื่องานวรรณกรรมที่เขียนยกย่องสรรเสริญพระเกียรติยศพระเจ้าบุเรงนองจะเอาพระนามหันทาวดีเซงพยูมยาเซงนี้ตั้งเป็นชื่อวรรณกรรมคือ Hantawadi Hsinbyushin Ayedawpon หรือ อเมคอโปงว่าด้วยพระเจ้าหงสาวดีข้างเผือก ดู

"Hantawadi Hsinbyushin Ayedawpon" in Ayedawpon (6) Saung Twe Myanmaminmya Ayedawpon (Rangoon, 1970).

18. Myan-Ma-Swe-Zon-Kyan, อ้างแล้ว, หน้า 310.

19. คำว่า หานตาวดี () นั้นก็คือหงสาวดี ส่วนคำว่าเซ่งพยูมยา () นั้นมีความหมายว่ามีช้างเผือกเป็นหลายเชือกก็ได้หรืออาจจะเป็นหลายประเภทก็ได้ (ในพระราชสาส์นที่พระเจ้าอลองพญาทรงมีถึงพระเจ้าจอร์จที่ 2 - George II - แห่งจักรภพอังกฤษ ทรงอ้างว่าเป็น "Lord of the White Elephant, Red Elephant and Spotted Elephant") ส่วนคำว่า เซง () กิติ หรือ ตะเเกง () กิตีมีความหมายว่ากษัตริย์ รวมแล้วมีความหมายว่าพระเจ้าหงสาวดีช้างเผือก ซึ่งชาวต่างประเทศในโลกตะวันตกมักจะเรียกว่า Lord of the White Elephant.

20. Myan-Ma-Swe-Zon-Kyan, อ้างแล้ว, หน้า 310; ดู Saya Sein Lwin Lae, อ้างแล้ว, หน้า 403.

21. อ้างไว้ในเชิงอรรถในหน้าที่ 243 ของ Saya Sein Lwin Lae.

22. ในที่นี้คำว่า บุเรงนอง ใ้สำไว้ในเครื่องหมายคำพูดเพราะหลักฐานในพระราชพงศาวดารไทยที่ชำระหลังเสียกรุงระบอบพระนามกษัตริย์ที่ยกทัพมาทำศึกชิงช้างเผือกจากพระมหาจักรพรรดิว่าพระเจ้าหงสาวดี ส่วนคำว่า บุเรงนอง เพิ่งจะมาปรากฏในหลักฐานไทยขึ้นหลัง

23. "พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ" ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506) หน้า 129.

24. นอกจากนี้พระราชพงศาวดารยังระบุนามของพระเจ้าบุเรงนองว่า พระเจ้าช้างเผือกด้วย แต่ระบุไว้ในเหตุการณ์ภายหลังจากสิ้นรัชกาลพระเจ้าบุเรงนองไปแล้ว ดู พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507) หน้า 266.

25. เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระหลังเสียกรุงปี พ.ศ. 2310 ดู อรรถาธิบายและบทวิเคราะห์ใน ขจร สุขพานิช, "พระราชพงศาวดารยุคอยุธยา พ.ศ. 1893-2310" ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยอยุธยา (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523) หน้า 216-38; ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา

(สำนักพิมพ์ธรรมกิจ, 2523); ดู อุบลศรี อรรถพันธุ์, "การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524, หน้า 27-50, 87-125; ดู นิยะดา เหล่าสุนทร, การฟื้นฟูอักษรศาสตร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (โรงพิมพ์เลี้ยง เชียง, 2534) หน้า 122-161; ในการศึกษาที่ผู้เขียนได้เทียบเคียงเรื่องพระเจ้าหงสาวดี (บุเรงนอง) ตามมีปรากฏในพระราชพงศาวดารที่ตีพิมพ์เผยแพร่ดังต่อไปนี้คือ พระราชพงศาวดาร กรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (ก้าวหน้า, 2507), พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จา) (พระนคร: คลังวิทยา, 2507); ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พิมพ์ในงาน ปลงศพคุณหญิงปฏิภาณพิเศษ (ลมุน อมาตยกุล) (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2479) และ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน (พระนคร, 2515).

26. ดูรายละเอียดใน พระราชพงศาวดารกรุงสยาม. อ้างแล้ว, หน้า 49, 56-75, 83-93 และ 110-133.

27. ทั้งนี้มีหลักฐานปรากฏชัดเจนในพระราชพงศาวดาร อาทิ การระบุสมณนามว่า "สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีสิ้นคำ" เป็นสมณที่ใช้เรียกพระเจ้าหงสาวดีที่ยกทัพมากระทำการศึกทั้งในวาระที่ 2 และ 3 นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างการบรรยายความในพระราชสาส์นโดยเฉพาะเรื่องที่ พระเจ้าหงสาวดีพามาอ้างในสงครามช้างเผือกว่าในศึกครั้งที่แล้ว (ศึกคราวเสียพระสุริยทัย) พระองค์ได้ยอมปล่อยตัวพระมหินทร์ และพระราเมศวร คืนให้พระมหาจักรพรรดิ ซึ่งแสดงว่าใน ความรับรู้ของผู้เขียนพงศาวดารไทยกษัตริย์หงสาวดีที่ยกทัพมาจะเป็นหลายวาระ เป็นบุคคลคนเดียวกัน นอกจากนี้พงศาวดารยังระบุการสวรรคตและเปลี่ยนรัชกาลภายหลังการสวรรคตของพระองค์ไว้ชัดเจนด้วย ทำให้ทราบถึงราชการสงครามที่พระองค์มีกับราชอาณาจักรอยุธยาในช่วงที่ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ ดู พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 65, 80, 90, 91, 147.

28. "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ", อ้างแล้ว, หน้า 129; ดู U Kala Mahayazawingyi vol. II, ed. Saya Pwa (Rangoon, 1961) pp. 231, 232; ดู U San Nyein, "Myanmar-Yodaya-ze-ye-Tamine," (A paper presented at the Research Conference held at Yangon University, 1970) p. 6; กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 95.

29. พระนามสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีสิ้นคำนี้ยังไม่พบปรากฏในหลักฐานพม่า พระนามพระเจ้าตะเบงชเวตี้ตามปรากฏแพร่หลายในหลักฐานพม่า คือ พระนามตะเบงชเวตี้ ซึ่งมี

ความหมายตามตัวว่า สุวรรณเอกฉัตร นับเป็นพระนามที่ชื่อก่อนขึ้นครองราชย์ เมื่อครองราชย์แล้ว จึงเฉลิมพระนามเมงคยาเวที แปลว่า พระมหาธรรมราชาฉัตรทอง ต่อมาได้พบอรรถาธิบายของ Saya Sein Lwin Lae ให้ไว้ว่า พงศาวดารไทยทั้งหลาย () ต่างระบุว่า พระชีวหาภษัตริย์พระองค์นี้มีสี่คำ ซึ่งมีสัญลักษณ์จักรปรากฏ () จึงมีพระนามเป็นที่เรียกกันว่า "เจ้าสี่คำ" () ซึ่งหากย้อนสืบฐานของ Saya Sein Lwin Lae เชื่อถือได้ พระนามสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีสี่คำนี้เป็น "ฝ่ายไทย" แต่ขึ้นเองแล้วเรียกกันสืบมา นอกจากนี้ยังมีงานของพระยาอนุชิตแต่งเป็นพงศาวดารอิงประวัติศาสตร์ให้ชื่อว่า พระเจ้าชนะสิบทิศ อ้างว่าทั้งพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าบุเรงนองต่างก็มีพระชีวหาคำต่างกันแต่ที่ชีวหาพระเจ้าตะเบงชเวตี้ยี่นั่นคำหมด แต่ของพระเจ้าบุเรงนองนั้นเพียงเป็นรายนามคำอยู่เล็กน้อย แต่ทั้งนี้ผู้เขียนไม่ได้ให้หลักฐานใดยืนยันข้อเท็จจริงนั้น ดู เชิงอรรดที่ 8 และสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, อ้างแล้ว, หน้า 308, 309; ดู กรมหมื่นนราธิปฯ, อ้างแล้ว, หน้า 84; Saya Sein Lwin Lae, อ้างแล้ว, หน้า 142; พระยาอนุชิต, พระเจ้าชนะสิบทิศ (พระนคร: เขมมบรรณกิจ, 2500) หน้า 29, 30; ส่วนพระนามพระเจ้าชนะสิบทิศอันเป็นฉายาของพระเจ้าบุเรงนองนั้น Saya U Aye Kyaw ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์พม่าที่สนใจศึกษาเปรียบเทียบไทยกับพม่าได้เคยบอกกับผู้เขียนว่าพระนามนี้ต้องการแสดงถึงอาณาเขตของพระเจ้าบุเรงนองว่านอกจากจะได้ชัยชนะทิศทั้ง 8 แล้วยังมีชัยเหนือแผ่นดินฟ้าและใต้พิภพ ซึ่งเป็นอีก 2 ทิศที่เหลือ ครั้นต่อมาผู้เขียนได้มีโอกาสสอบถามนักประวัติศาสตร์พม่ามากขึ้นจึงได้ทราบว่านักประวัติศาสตร์พม่าเองมีความเห็นต่างกันเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกมี Saya Tung Aung Chein, Daw Ni Ni Myint และ U Thaw Kaung ซึ่งเป็น Chief Librarian ของ Universities' Central Library เป็นอาทิ เห็นว่าพระเจ้าบุเรงนองไม่ได้มีฉายาตามกล่าวที่สำคัญคือเป็นไปไม่ได้ที่จะมีภษัตริย์องค์ใดในโลกจะสามารถปกครองแผ่นดินฟ้าและใต้พิภพ (ข้อโต้แย้งคล้ายคลึงกับที่ Melford E. Spiro มีกับ S.J. Tambiah) ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมี Saya San Nyein และ U Aye Kyaw เชื่อว่าพระเจ้าบุเรงนองนั้นมีฉายาว่าพระเจ้าชนะสิบทิศจริง Saya San Nyein เขียนฉายาตามกล่าวให้ผู้เขียนไว้คือ ส่วนพงศาวดารพม่าอาทิพงศาวดารฉบับนายกาลานันท์เพียงกล่าวว่า พระเจ้าบุเรงนองทรงประกาศว่าพระองค์ทรงมีอนุชา 4 องค์นามว่า "อุปมา" ตั้งพระเจ้าจักรพรรดิหรือสจวติเมง () ผู้ปกครองทั้ง 4 ทวีป และที่ปรากฏเป็นที่แพร่หลายบ่อยครั้งกว่าคือ ฉายาว่า เอกราชาหรือเอกเริะ (

) ดู Melford E. Spiro, "Book Review on World Conqueror and World Renouncer...", JAS, 36:4 (August, 1977) and also in "Reply to Professor Tambiah, JAS, 37:4 (August, 1978) and S.J. Tambiah, "The Buddhist Conception of Kingship and Its Historical Manifestation: A Reply to Spiro" JAS, 37:4 (Autust, 1978) และดู สุเนตร ชุตินธรานนท์, "จักรพรรดิราช: ความคิดทางการเมืองเบื้องหลังสงครามไทยรบพม่า (พ.ศ. 2081-พ.ศ. 2397)",

วารสารเมืองโบราณ, 14:2 (2531) หน้า 99-101; เรื่องฉายา "พระเจ้าชนะสิบทิศ" ของ พระเจ้าบุเรงนองก็กลับมีปรากฏเด่นชัดในหลักฐานข้างมอญซึ่งรู้จักในชื่อไทยว่า "พงศาวดารพม่า รามัญ" ซึ่งบางแห่งก็ระบุว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้ขุนสุนทรโวหาร ในกรมพระอาลักษณ์ และขุนอักษรรามัญ นายข้าเปรียญ นายสุตเปรียญ และนายจุเป็นล่ามแปลคัดลอกจากหนังสือรามัญในลานเป็น "ภาษาสยาม" เมื่อปีมะเส็งพศก จุลศักราช 1219 เดือนเจ็ด (ตรงกับ พ.ศ. 2400) พงศาวดารมอญ-พม่าที่กล่าวถึงนี้ระบุว่า พระเจ้าฝรั่งมังศรี (เป็นพระนามที่ผู้เขียนพงศาวดารไทยเรียกพระเจ้าบุเรงนอง) นั้นมีอำนาจมาก "...ชนะพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวงในประเทศต่าง ๆ ได้เป็นใหญ่ในประเทศทั้งสี่คือรามัญประเทศ พุกามประเทศ สยามประเทศ มลาวประเทศ เหตุฉะนั้นรามัญทั้งหลายเรียกพระเจ้าฝรั่งมังศรีนั้นว่า ตะละพะเนี้ยเธอเจอะ แปลว่าพระเจ้าชนะสิบทิศ" จึงอาจเป็นไปได้ว่าคติพระเจ้าชนะสิบทิศ และความตามมีระบุในพระราชพงศาวดารว่า พระเจ้าหงสาวดี "มีกฤษฎาธิการผ่านแดนเดชเดชาานุภาพไปทั้งสิบทิศ" นี่อาจเป็นเรื่องที่ไทยรับผ่านมาจากมอญแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์เป็นอย่างดี ซึ่งอันที่จริงพระราชพงศาวดารของมอญก็เป็นที่รู้จักแพร่หลายอยู่แล้วในสังคมวัฒนธรรมไทยดังเห็นได้จากการแปล "พระราชพงศาวดารรามัญ" อันเป็น "เรื่องราวพระเจ้าราชาธิราชซึ่งทำศึกกับพระเจ้าฝรั่งมังศรีเป็นมหายุทธสงคราม... ออกจากรามัญภาษาเบงกอลภาษา" ซึ่งมีทั้งฉบับที่ทำขึ้นถวายกรมพระราชวังบวร ในรัชกาลที่ 1 และฉบับที่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดให้ "เรียบเรียงขึ้นเสียใหม่" อันเป็นชื่อเรียกต่อมาภายหลังว่า ราชาธิราช เพื่อให้เป็นที่กระจำนเรื่อง ตะละพะเนี้ยเธอเจอะ หรือพระเจ้าชนะสิบทิศ ตามรายละเอียดใน "พงศาวดารพม่ารามัญ" ที่สมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดให้ล่ามแปลขึ้น ผู้เขียนได้สอบถามไปยัง Dr. Nai Pan Hla (นายพานละ) ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและประวัติศาสตร์มอญโบราณผู้หนึ่งของยุคปัจจุบันได้รับอธิบายมาว่า ตะละพะเนี้ยเธอเจอะ นี้เป็นชื่อของพระเจ้าบุเรงนองที่มีปรากฏในประวัติศาสตร์มอญสะกดเป็นภาษามอญดังนี้

(Tala Nah Jamnah Duih Cah) คำว่า

Tala Nah มีความหมายว่าเจ้า (His Majesty - Tala = lord; owner; Nah = people; he; his) คำว่า Jamnah มีความหมายว่าผู้ชนะ (Jamnah = conquer; wins; invades) และคำว่า Duih มีความหมายว่าทิศ แผลงมาจากคำตะสะ ในภาษาบาลี ซึ่งมีความหมายว่า แนวนแคว้นหรือประเทศ (Duih = direction - Pali desa; Skt. desa ef. Skt. disa; Pali disa = cardinal point, direction outwards from the center, quarter; regent; side) ส่วนคำว่า Cah มีความหมายว่าสิบ นายพานละจึงถอดคำ ตะละพะเนี้ยเธอเจอะ นี้ออกเป็นภาษาอังกฤษว่า "His Majesty the conqueror of the ten directions" ส่วนคำว่า สิบทิศหรือ Duih Cah นายพานละอธิบายว่ามีพบเห็นเก่าที่สุคนจารึกพุกามถอดเป็นตัวโรมันแล้วจะเป็น dis cas (modern Mon - duit cah) มีความหมายตรงตามคำว่าทิศทั้ง 10 คือ 8 ในสิบทิศนั้นได้แก่ ทิศทั้ง 8 ตามที่ทราบกันคืออยู่ มีทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก เป็นอาทิ ทิศที่สำคัญเกิดขึ้นมาคือ 2 ทิศที่เหลือซึ่งในจำนวน

นั่นคือ ทิศเบื้องบน (the point of the heavens) ส่วนที่เหลือเป็นทิศเบื้องล่าง (the point below) ซึ่งเป็นอรรณวธิบายในทำนองเดียวกับที่ Saya U Aye Kyaw และ Saya San Nyein ได้ให้ไว้; ดู "พงศาวดารมอญพม่า" ในประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1, อ้างแล้ว, หน้า 270, 305 ส่วนอรรณวธิบายของนายพานละ เป็นหนังสือได้ตอนส่วนตัวลงวันที่ 18 มกราคม 2537; ดูเพิ่มเติม ราชาธิราช (พิมพ์ครั้งแรก) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พานิชกุลผล, 2458) หน้า 1.

30. สมบัติพิเศษของพระเจ้าจักรพรรดิที่เกิดจากอานุภาพบุญญาภิสมภารมีด้วยกันทั้งสิ้น 7 ประการ คือ จักรแก้ว (จักรรัตนะ), ช้างแก้ว (หัตถิรัตนะ), ม้าแก้ว (อัสรัตนะ), มณีแก้ว (มณีรัตนะ), นางแก้ว (ภคิธรรัตนะ), ขุนคลังแก้ว (คหปติรัตนะ) และขุนพลแก้ว (ปรีชาจักรรัตนะ) ดู สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 8 (พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, 2509-2510) หน้า 4751; รายละเอียดนอกเหนือจากนี้ดูเพิ่มเติมใน ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พจนานุกรมฉบับตรวจสอบชำระใหม่ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล, 2525) หน้า 50-72 และดู G.P. Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names, II (London: Pali text Society, 1960), p. 1344; ประเภทและจำนวน "รัตนะ" (Jewels) อันเป็นสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิจะมีระบุแตกต่างกันไปตามศาสนาและคติความเชื่อที่มีเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิเข้าไปผูกพัน ดูเปรียบเทียบได้ใน Ashim Kumar Roy, A History of the Jainas (New Delhi: Gitanjali Publishing House, 1984), pp. 30, 31; see also, K.A. Nilakanta Sastri, "Cakravartin," in New Indian Antiquary, 3(1940), pp. 307, 308.

31. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 81, 82; สอดเทียบกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เห็นว่าจำนวน "รัตน" ที่ระบุในพระราชพงศาวดารกรุงสยามมีไม่ครบ ตกหล่นไปจึงนำความในฉบับพระจักรพรรดิพงศ์มาลงไว้ให้เทียบเคียง "...ด้วยมีพระราชสารมานั้นได้แจ้งแล้ว แต่ทว่าเป็นบุรพประเพณี ผู้ใดมีสมภารบารมีถึงบรมจักรแล้วก็มีจักรแก้ว ดวงแก้วมณี นางแก้ว ม้าแก้ว ช้างแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว ถ้าหาบุญบารมีไม่ ถึงผู้อื่นจะหาให้ก็รักษามีได้..." พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท พระยากลาโหมราชเสนา (เล็ก ปาณิกบุตร) (พระนคร: โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, 2502) หน้า 63; ความทำนองเดียวกันนี้มีปรากฏในพงศาวดารฉบับอื่นอีก ดู พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (พระนคร: ครุสภา, 2512) หน้า 82 และ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส เล่ม หก ตั้งแต่องค์กรุงศรีอยุธยา ถึงสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, ตีพิมพ์พระราชทานในงานเมรุ นายพลเอก อุ่ม พิษเยนทรโยธิน (2485) หน้า 51; ดู

เปรียบเทียบตำราพิชัยสงครามพม่า อ้างใน Noel Alfred Battye, "The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910: Politics and Military Reform during the Reign of King Chulalongkorn," Ph.D. diss, Cornell University, 1974), p. 1.

32. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 91.

33. เพิ่งอ้าง, หน้า 79.

34. เพิ่งอ้าง, หน้า 80.

35. เพิ่งอ้าง, หน้า 88, 89.

36. คำว่า manifestation ที่ใช้ในความหมายว่า "การสำแดง" นี้เน้นความสำคัญที่เป็นการทำให้ประจักษ์ในเดชานุภาพ ซึ่งทั้งนี้ได้ต้นแบบมาจากที่ Professor Manug Tin ใช้เมื่อแปล Rajadhiraja Vilasini อันเป็นงานประพันธ์ของ Nanabhivamsadhammasenapati ซึ่งดำรงตำแหน่งหัวหน้าเจ้าพนักงานกรมอาลักษณ์ (the Supreme Head of the Clergy) ในรัชสมัยพระเจ้าปดุง (Bodawpaya) โดยให้ชื่อว่า "The Manifestation of the King of Kings" คำว่า manifestation ที่ใช้ในความหมายว่า "การสำแดง" นี้ผู้เขียนยังได้นำไปใช้เพื่ออธิบายถึงการสำแดงฐานะภาพพระจักรพรรดิราชของกษัตริย์พม่าและไทยโบราณในบทความเรื่อง cakravartin, ดู Sunait Chutintaranond "Cakravartin: Ideology, Reason and Manifestation of Siamese and Burmese Kings in Traditional Warfare (1538-1854)," Crossroads, 4:1 (Fall, 1988); ดู Maung Tin, "Rajadhiraja Vilasini or The Manifestation of the King of Kings," JBR, 4:1 (April 1914).

37. ไตรภูมิภูมิกถา, อ้างแล้ว หน้า คำชี้แจง (1).

38. เพิ่งอ้าง, หน้า 54; เรื่องเดียวกันนี้มีบรรณานุกรมโดยละเอียดในหนังสือ สังคีตยวงศ์ด้วย นับเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญอีกชิ้นหนึ่งต่อการศึกษารื่องพระเจ้าจักรพรรดิในความรับรู้ของผู้ชาวไทยยุคหลังเสียกรุง, ดู สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 1, สังคีตยวงศ์ (แต่งภาษามคธ), พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษรมณ) เปริชญ แปลเป็นภาษาไทย, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (วน วิจิตรวาทาเถร) (กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์การศาสนา, 2521) หน้า 514, 515, 530-32; see also, Craig J. Reynolds, "Religious Historical Writing and the Legitimation of the First Bangkok Reign," Perceptions of the Past in Southeast Asia, ed. Anthony Reid and David Marr (Singapore: Heinemann Educational Books, 1979), pp. 90-107.

39. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 84.

40. เพิ่งอ้าง, หน้า 85, 86.

41. เพิ่งอ้าง, หน้า 86.

42. ดู รายละเอียดใน ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง) เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520) หน้า 1-10.

43. เพิ่งอ้าง, หน้า 2-7.

44. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 91.

45. เรื่องความจำเป็นต้องใช้วิธีการอันรุนแรงในการลงพระอาญาเพื่อคงไว้ซึ่งความถูกต้องตามครรลองอันเป็นประเพณีของกษัตริราชมีหลักฐานปรากฏชัดในพระบรมราชโองการของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่มีพระราชทานแก่ข้าทหารที่ไปมีอันพ่ายแพ้มา ในคราวศึกบางแก้ว (พ.ศ. 2317) รายละเอียดปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ความว่า "อนึ่งเพลาเช้า 5 โมงเศษ หลวงรักษ่มนเทียรมาเฝ้า จึงตรัสว่า ข้าราชการทั้งปวงใช้ให้ไปทำการศึกบ้านโจดเมืองโจด พอไม่ได้สะกดหลังไปด้วย ก็ไม่สำเร็จราชการครั้งนี้พอไปราชการสงครามเมืองเชียงใหม่ ให้ลูกอยู่ทำการราชการข้างหลัง แลมาพ่ายแพ้แก่พะม่า ให้ขายพระบาทพ่อ แล้วกล่าวโทษกันว่าอดข้าวปลาอาหาร อันทำการศึกครั้งนี้ พ่อจะชิงชิงแก่ลูกผู้ใดหาไม่ได้ รักใคร่เสมอกัน อันเป็นกษัตริราชเจ้าแผ่นดิน ถ้าผู้ใดมีความชอบ มิได้ปูนบำเหน็จ ผู้ใดผิดมิได้เอาโทษ ทำจะนั้นก็สมควรแก่ราชการแผ่นดินหาไม่ได้ อันประเวณีกษัตริราช ผู้ใดมีความชอบ ปูนบำเหน็จรางวัล ให้ตั้งเมืองครองเมืองตามฐานานุกรมลำดับ ถ้าโทษผิดควรจะตักตี ควรจะฆ่าก็ฆ่าเสีย จึงจะชอบด้วยราชการแผ่นดิน" ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสงวน นพวงศ์ ณ อยุธยา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2503) หน้า 62.

46. เพิ่งอ้าง, หน้า 90, 91.

47. เพิ่งอ้าง, หน้า 90; คำว่า อิศร มีความหมายว่า ความเป็นเจ้าใหญ่ ในที่นี้ใช้ในความหมายว่า ผู้เป็นเจ้าใหญ่ในรามัญประเทศ คำยกย่องอย่างสูงว่ามีพระเดชานุภาพ "ดังแสงภาณุมาศเมื่อมีขณดิกสมัย" คือ เวลาเที่ยงนั้น มีกล่าวอีกในบทสวดนมัสการสมเด็จพระนเรศวรและพระเอกาทศรถ ความว่า "...สมเด็จพระนเรศวรบรมพิตรเป็นเจ้า และสมเด็จพระเอกาทศรถสองพระองค์นี้ทรงศักดานุภาพมาก คู่หนึ่งพระสุริยเทเวศส่องโลก เมื่อเพลามีขณดิกสมัย..." อ้างแล้ว, หน้า 264; ดู พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 627, 907.

48. เพิ่งอ้าง, หน้า 109.

49. เพิ่งอ้าง, หน้า 132.

50. เพิ่งอ้าง, หน้า 92-94, 115; เรื่อง ความเหลวไหลของพระมหินทร์นี้ เป็นเรื่องที่คุณเขียนพงสาวดารจงจะเน้น เช่นมีความตอนหนึ่งเล่าว่าในช่วงศึกฆ่าล้อมพระนครนั้น พระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวราชคอรบแข็งขัน ถือพลไว้ 15,000 ตั้งเป็นกองกลางอยู่ ณ ท้องสนามหลวง ข้าศึกข้างไหนหนักหนาก็นำกำลังยกไปช่วยทุกครั้ง "โดยมีกราบทูลพระบิดาก่อน" เป็นเหตุให้พระมหินทร์ "คิดแคลง" ถึงกับ "...ส่งพระยาธรรมาให้เอาตัวพระศรีเสาวราชไปล้างเสีย ณ วัดพระราม" ทำให้แม่ทัพนายกองต่างเสียกำลังใจ, ดู เพิ่งอ้าง, หน้า 125, 126; เรื่อง พระศรีเสาวราชนี้มีกล่าวไว้ใน "พระราชพงสาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐ" ด้วย ซึ่งดูความแล้วน่าจะเป็นพระอนุชาพระมหินทร์ (แต่อาจจะต่างพระมารดา) พงสาวดารระบุว่า "...สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเจ้าทรงพระประชวรณฤพาน และครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระมหินทราธิราชตรัสมีได้นำพาการศึกษา แต่พระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวราชนั้นครั้นเสด็จไปบัญชาการที่จะรักษาพระนครทุกวัน ครั้นสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้า ครัสรู้ว่าพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวราชเสด็จไปบัญชาการศึกษาทุกวันดังนั้นก็มิไว้พระทัย ก็ให้เอาพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวราชไปฆ่าเสีย ณ วัดพระราม" ดู "พระราชพงสาวดารฉบับหลวงประเสริฐ", อ้างแล้ว, หน้า 130, 131; พงสาวดารพม่าไม่ได้กล่าวถึงชะตากรรมของพระมหินทร์ภายหลังอยุธยาพ่ายศึก (พ.ศ. 2112) แต่ Sir Arthur P. Phayre's History of Burma ระบุว่า หากพระองค์มีถูกประหารก็คงจะกระทำอัศวินบาปกรรม, ดู U Aung Thein, "Burmaese Invasion of Siam Translated from the Hmannan Yazawin Dawgyi," Journal of the Siam Society, 5:1 (1908, reprint, 1969) pp. 68-70; กระนั้นก็ดี ในความทรงจำของ "คนกรุงเก่า" นั้น พระมหินทร์ถูกพระเจ้าหงสาวดี "รับสั่งให้เอาไปถ่วงน้ำ เสียระหว่างทางก่อน

ที่จะถึงเมืองหงสาวดี, ดูรายละเอียดใน คำให้การชาวกรุงเก่า, พิมพ์แจกในงานศพอ้อม จ.จ. ผู้มารดา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย ณ สะพานยศเส, 2457) หน้า 85 และดู คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง, พิมพ์ในงานปลงศพ เหยียน พุกกณานนท์ ภรรยาพระยาสุรินทรภักดี (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2459) หน้า 2; เป็นที่น่าสังเกตว่า ขณะที่ในความทรงจำที่เล่าสืบกันมาของคนกรุงเก่า นั้น พระมหินทรอุกพระเจ้าหงสาวดีให้เอาตัวไปถ่วงน้ำ แต่ในพระราชพงศาวดารเรื่องที่ย้อนกลับเป็นไปในทำนองที่แสดงคุณธรรมน้ำมิตรของพระเจ้าหงสาวดีโดยระบุว่า เมื่อเดินทัพกลับถึงเมืองแครง พระมหินทรทรงประชวรหนัก พระเจ้าหงสาวดีจึงพระราชทานแพทย์ไปรักษาข้าศึกโดยทูลว่า หากพระมหินทรทิวศคต "จะลงโทษถึงสิ้นชีวิต" พระองค์เองนั้นเสด็จมาเยือนข้าศึกว่า "อุทิศส่วยยาและพระอาหาร อย่าท้อแท้พระทัย เราจะได้ไปด้วยกัน" ทั้งยังให้ปลงศพรักษาพระมหินทรถึง "11 เวณ" แต่แล้วสมเด็จพระมหินทรก็สวรรคต พระเจ้าหงสาวดี "ทรงพระโอรสธรรมาธิราชให้ลงพระราชอาญาแพทย์พม่า มอญ ไทย 11 คน แล้วพระราชทานเพลิงเสร็จ ทรงพระกรุณาให้เอาพระอัฐิและพระสมณเครื่องราชูปโภคทั้งปวง ให้พม่า มอญ ลาว คุมลงมาส่งยังพระนครศรีอยุธยา..." ดู พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, หน้า 134, 135.

51. เพิ่งอ้าง, หน้า 73.

52. John S. Strong ในหนังสือเรื่อง The Legend of King Asoka: A Study and Translation of the Asokavadana ได้อ้างพระอภิธรรม (Abhidharmakosa) ของ Vasubandhu ว่า พระเจ้าจักรพรรดิราชมีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น 4 ประเภท คือ พระเจ้าจักรพรรดิจักรทอง (suvarnacakravartin) ผู้ทรงปกครองโลกธาตุทั้ง 4 ทวีป พระเจ้าจักรพรรดิจักรเงิน (rupyacakravartin) ผู้ปกครองโลกธาตุเพียงแค่ 3 ทวีป พระเจ้าจักรพรรดิจักรทองแดง (tamracakravartin) ผู้ปกครองได้เพียง 2 ทวีป และพระเจ้าจักรพรรดิจักรเหล็ก (ayascakravartin) ผู้ปกครองเพียงชมพูทวีป พระเจ้าจักรพรรดิราชทั้ง 4 ประเภทต่างขยายพระราชอำนาจด้วยวิธีการที่ต่างกันไปตามระดับฐานะ อาทิ พระเจ้าจักรพรรดิจักรทองหรือสุวรรณจักรวาทินทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่มีบุญญาบารมีเหลือล้น ไม่จำเป็นต้องอาศัยวิธีการรุนแรงแต่อย่างใด ก็สามารถปกครองราชอาณาเขตใหญ่ทั้ง 4 ทวีปได้ ในทางตรงข้ามพระเจ้าจักรพรรดิจักรเหล็กซึ่งมีบุญญาบารมีน้อยกว่าจำเป็นต้องอาศัยอาวุธเป็นเครื่องมือในการขยายพระราชอำนาจ และทรงปกครองได้ก็แค่เพียงชมพูทวีปเท่านั้น กระนั้นก็ตინต่อนว่าพระองค์เป็นจักรพรรดิในอุดมคติที่ใกล้เคียงกับจักรพรรดิในโลกแห่งความเป็นจริงมากกว่าจักรพรรดิประเภทอื่นตามที่ได้อธิบายมา ดู John S. Strong, The Legend of King Asoka: A Study and Translation of the Asokavadana (Princeton: Princeton University Press, 1983), pp. 49-56.

53. ในคัมภีร์พุทธศาสนาอีกหลายคัมภีร์ อาทิ Asokavadana หรือตำนานพระเจ้าอโศก (the Legend of King Asoka) พระเจ้าอโศกถูกระบุว่าเป็น catubhaga-cakravartin ซึ่งหมายถึงราชาผู้ปกครองเพียงหนึ่งใน 4 ทวีปใหญ่ และในบางที่ของคัมภีร์เดียวกันยังถูกขนานพระนามว่า พลจักรวาทิน (balacakravartin) หรืออีกนัยหนึ่งคือพระเจ้าจักรพรรดิผู้ใช้กำลังเป็นที่ตั้งในการขยายพระราชอาณาเขต, ดู John S. Strong, op.cit., pp. 49-56; คำเรียกเดียวกันนี้ยังมีปรากฏในปทุมสูตร (the Lotus Sutra) ในขณะที่ยกคัมภีร์ที่ปวงศ์ (Dipvamsa) ซึ่งเป็นตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกา ทวีปและ เป็นแม่แบบให้กับการเขียนพงศาวดารพม่า (yazawin) ในสมัยหลัง ระบุว่าพระเจ้าอโศกทรงเป็นทียจักรพรรดิ (Dipacakravartin) ซึ่งก็คือราชาที่ปกครองแต่เพียงชมพูทวีป, ดู คัมภีร์ที่ปวงศ์ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยมิตรการพิมพ์, 2526) หน้า 25, 28 และดูเปรียบเทียบ Hermann Oldenberg, The Dipavamsa: An Ancient Buddhist Historical Record (New Delhi: Asian Education Services, 1982), p. 146; ไม่เพียงแต่เท่านั้นในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา และอรรถกถาวิชัยปิฎกและในอรรถกถาอื่น ยอมรับนับถือพระเจ้าอโศกว่าทรงเป็นเพียงจักรพรรดิแห่งชมพูทวีป ดู สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 8, หน้า 4341; เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นว่าการอธิบายฐานะของพระเจ้าอโศกว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชของศาสนาจารย์ยุคหลังนั้น เป็นจุดหักเหสำคัญ และอาจเป็นการพยายามแสวงหาในการเชื่อมโยงพระเจ้าจักรพรรดิในอุดมคติเข้ากับกษัตริย์ที่มีชีวิตเลือดเนื้อในโลกที่เป็นจริงด้วยเหตุนี้ถึงแม้ฐานะของพระเจ้าอโศกจะต่ำกว่าพระเจ้าจักรพรรดิจักรทองทัฬหเนมิ (Dalhaneme) ซึ่งมีตัวตนก็แต่ในตำนาน, ดูรายละเอียดใน Burmese Pitaka Association, Ten Suttas from Digha Nikaya: Long Discourses of the Buddha (Rangoon, 1984) pp. 348, 349; พระเจ้าอโศกก็สมจริงกว่า ทั้งยังมีฐานะและพระราชจริยาวัตรที่ผู้ปกครองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รุ่นต่อมามองเห็นถึงความเป็นไปได้ในการเจริญรอยตามพระราชจริยาวัตร เพื่อแสดงตนหรือประกาศตนว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเยี่ยงพระองค์, ดู หนังสือมหาวงษ์ พงศาวดารลังกา ทวีป เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ร.ศ. 129) หน้า 157.

54. มีหลักฐานปรากฏว่าในศิลาจารึก Myakan (หรือ Myagan) แห่ง Myanpagan, Pagan และจารึกสมัยพุทธกาลอีกหลักหนึ่งที่ถูกเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ Phayre แห่งนครร่างกุ้งว่าพระเจ้าจันสิตา (Kyansittha, พ.ศ. 1627-54) ทรงประกาศพระองค์เป็นพลจักรวาทิน (balacakravartin หรือ balacakkrawar) หลักฐานนี้ไม่เพียงยืนยันให้เห็นว่ามีความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิได้ถูกปลูกฝังในวัฒนธรรมการเมืองพม่ามาแล้วเป็นเวลานาน แต่ยืนยันในข้อเท็จจริงที่ว่ากษัตริย์พม่าโบราณเพียงอ้างพระองค์เป็นพลจักรวาทินหรือพระเจ้าจักรพรรดิราช เช่น พระเจ้าอโศกผู้ปกครองแต่เพียงชมพูทวีป โดยอาศัยกำลังทหารและอาวุธเป็นปัจจัย ลักษณะร่วมประการสำคัญของกษัตริย์ไทยและพม่าในการประกาศพระองค์เป็นพระเจ้าจักร

พรรดิราช คือ การจำกัดขอบข่ายพระราชอำนาจ กษัตริย์ไทยโบราณมิได้อ้างพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ปกครองทั้ง 4 ทวีป ในลิลิตยวนพ่ายซึ่งเป็นวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถระบุว่าพระองค์คือ "ผู้เป็นเจ้าเกล้าภูมณฑล สกลชมพูเบศ..." กรณีพม่า ดู Archaeological Survey of Burma vol. 1, part II 1960, "Epigraphia Birmanica being Lithic and Other Inscriptions of Burma" edited by Chas Duroiselle (Rangoon: Superintendent, Government Printing and Stationary, Union of Burma) pp. 120, 142-43 and 146; see also, Michael Aung-Thwin, Pagan: The Origins of Modern Burma (Honolulu, 1985) p. 61; กรณีไทย ดู จันทิพย์ กระแสสินธุ์, ยวนพ่ายโคลงฉัน (พระนคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2513) หน้า 321.

55. สุเนตร ชุตินธรานนท์, "จักรพรรดิราช: ความคิดทางการเมืองเบื้องหลังสงครามไทยพม่า (พ.ศ. 2081-2397)" วารสารเมืองโบราณ. 14:2, 2531, หน้า 99, 100.

56. สังคีตยวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 381; หนังสือเล่มเดียวกันนี้ยังได้อ้างถึงพระเจ้าอโศกในฐานะที่เป็นเอกราชาด้วยดังมีความระบุว่า "พระยาธรรมโศก... ครั้นล่วง 4 ปีแล้วพระองค์ได้อภิเษกเป็นเอกราชในชมพูทวีปทั้งสิ้น", หน้า 47.

57. Tint Swe, Paw Rana Khata Abidan (Rangoon, 1961) pp. 48, 269; see also, Judson's Burmese-English Dictionary (Rangoon, 1893) p. 161; Pali-Burmese Abidan (Rangoon, 1954), I, p. 255; U Tun Nyein, The Student's English-Burmese Dictionary (Rangoon, 1957) p. 270; U Thong Mein, Palisak Wohara Abidan, July 1968, pp. 273, 448; Charles Lane, Dictionary, English and Burmese (Calcutta: Ostell and Lepage, 1841) p. 220; The Pali Text Society's Pali-English Dictionary, edited by T.W. Rhys Davids and William Stede (London & Company, 1966) p. 160; นาวาอากาศโท จลาต บุญลอย, นายเสฐียร พันธงศรี และพระมหาประยุทธิ์ ปยุตโต, พจนานุกรมบาลี-สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ (พระนคร: แพร่พิทยา, 2518) หน้า 5147.

58. สุเนตร ชุตินธรานนท์, "จักรพรรดิราช..." อ้างแล้ว, หน้า 100; ดูเอกสารอ้างอิง no. 57 (3 เล่มแรก).

59. "Hantawadi Hsinbyushin Ayedawpon," ถ้างั่ว, หน้า 386, 387.
60. Thaung Blackmore, "Burmese Historical Literature and Native and Foreign Scholarship," Historical Archaeological and Linguistic Studies (Hong Kong, 1967) p. 313; see also, H.L. Shorto, "A Mon Genealogy of Kings: Observations on The Nidana Arambhakatha," Historians of South East Asia, edited by D.G.E. Hall (London: Oxford University Press, 1963), p. 63.
61. ดู "Rajadiri Ayedawpon" ใน Ayedawpon (6) Saung Twe Myanmaminmya Ayedawpon, ถ้างั่วใน no. 17.
62. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, หน้า 147.
63. เพิ่งถ้างั่ว, หน้า 156.
64. เพิ่งถ้างั่ว, หน้า 620; คำว่า มางลอง นี้ไทยเรียงเพี้ยนมาจากคำว่า เมง
ลอง หรือ ซึ่งมีความหมายว่าพระโพธิสัตว์.
65. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, หน้า 620.
66. เพิ่งถ้างั่ว, หน้า 743.
67. สุนทร ชุตินทรานนท์, "พม่าในสำนักและความเข้าใจของคนไทย," ศิลปวัฒนธรรม, 11:12, ตุลาคม (2533), หน้า 120-129; การที่พม่าทำลายล้างกรุงศรีอยุธยาจนไม่มีทางที่จะฟื้นฟูบูรณะให้คืนคงสภาพเดิมได้อีกได้ฝังรากความเกลียดกลัวและเกลียดชังลงในสำนึกของชนชั้นปกครองและปัญญาชนไทย การกล่าวบริภาษพม่าในฐานะผู้รุกรานมีปรากฏให้เห็นในหลักฐานยุคต้นกรุงเก่า หลายชิ้นแต่ที่เด่นและถูกกล่าวพาดพิงถึงเสมอคือ งานพระราชนิพนธ์เพลงยาวนิราศของสมเด็จพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2336) ความตอนหนึ่งระบุว่า
ไถ้ชาติพม่ามันอาธรรม์	เที่ยวล้างขบขันท์ทุกพารา
แต่ก่อนก็มีให้มีความสุข	รบรุกฆ่าฟันเสียหนักหนา
แต่บ้านร้างเมืองเซ่ทั้งวัดวา	ยับเยินเป็นป่าทุกตำบล

มันไม่คิดบาปกรรมทำสำนึก แต่พลัดพรากจากกันทุกแห่งหน
มันเหลืออสังขัตถ์ชน ครึ่งนี้จะปน เป็นธูลี

ดู ประยุทธ์ ลิทธิพันธุ์, วรรณกรรมสยาม (พระนคร: สำนักพิมพ์สยาม) หน้า 145, 146.

68. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงธนบุรี, พิมพ์แจกในงานปลงศพ นายบุญ บุญกุล (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2478) หน้า 1.

69. M. Turpin, History of the Kingdom of Siam (Bangkok, 1908) pp. 136-38; ข้อมูลส่วนใหญ่ที่ว่าด้วยเหตุการณ์คราวเสียกรุงในงานของ Turpin ประมวลขึ้นจากจดหมายเหตุของ มงซิเออร์ อาลาร์ และมงซิเออร์ ปรีโกต์ งานชิ้นเดียวกันนี้ถูกถอดความเป็นภาษาไทยแล้วโดย ส. ศิวรักษ์; ดู ม. ตูแบ่ง แต่ง ส. ศิวรักษ์ แปล, "วาระสุดท้ายของอยุธยา," สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 4, 2510, หน้า 49-57 และโดยสมศรี เอี่ยมธรรม, ดู ม. ตูแบ่ง แต่ง สมศรี เอี่ยมธรรม แปล, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับตูแบ่ง (พระนคร: โรงพิมพ์สหประชาพาณิชย์, 2522) เอกสารชาวต่างประเทศว่าด้วยสงครามคราวเสียกรุง พ.ศ. 2310 ดูเพิ่มเติมได้ใน "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2508) หน้า 397-424 และ M.L. Manich Jumsai, Popular History of Thailand (Bangkok, 1972) pp. 259-272, 289, 296-600 และ ดู เอ.เอ.ไบเลศ, "บันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310", แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, ปีที่ 2 เล่มที่ 2, 2511, หน้า 21-24; ส่วนขบวนการของขุนหลวงหาวัดหรือพระเจ้าอู่ทองนั้น สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงเล่าไว้ในหนังสือ เที่ยวเมืองพม่า ว่าพม่าได้กวาดต้อนเชลยไทยในสงครามคราวเสียกรุงครั้งหลังไปให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองจกกาย (Sagaing หรือ เมืองสะแกง) แล้วขุนหลวงหาวัดคงไปสวรรคตที่เมืองนี้ พระบรมอัฐิก็คงถูกบรรจุไว้ในเจดีย์ที่เมืองจกกายนี้เช่นกัน; ดู สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวเมืองพม่า (พระนคร: แพร่พิทยา, 2514) หน้า 212, 213.

70. สังคิตยวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 409-415.

71. พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงธนบุรี, อ้างแล้ว, หน้า 83-146; ดู "Intercourse between Burma and Siam," JSS vol. 12 (1918, reprint 1969); ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2529) หน้า 187-192.

72. Father Sangermano, A Description of the Burmese Empire (New York: 1969), p. 71.

73. สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, ไทยรบพม่า (พระนคร: แพร่พิทยา, 2514) หน้า 552-589; "Intercourse between Burma and Siam," JSS, vol. 13 (Bangkok 1919, reprint 1969) pp. 1-35.

74. สุเนตร ชุตินธรานนท์, สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310: ศึกษาจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2536) หน้า (22)-(27), 73-75.

75. หลักฐานในพระราชพงศาวดารระบุว่า "...โปรดตั้งพระยาภาวลิละเป็นพระยาเชียงใหม่ ให้นายน้อยธรรมผู้น้องที่ 2 เป็นพระยาอุปราช ให้นายพุทธสารผู้เป็นญาติวงศ์ของพระยาภาวลิละฝ่ายข้างมารดานั้นเป็นพระยาราชวงศ์ขึ้นไปอยู่รักษาเมืองเชียงใหม่ พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคนั้นเป็นอันมาก... จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้งคำโสมผู้น้องรองพระยาภาวลิละเป็นพระยานครลำปางแทน ให้ดวงทิพย์ผู้น้องที่ 3 เป็นพระยาอุปราชให้หมูล่าผู้น้องที่ 4 ที่เป็นพระยาราชวงศ์ให้ไปรักษาเมืองนครลำปางสืบไป พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคเหมือนตั้งเมืองเชียงใหม่" พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เรียบเรียง (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2531) หน้า 49; เรื่องการที่แม่ทัพพม่าใช้ฐานกำลังทางเหนือเป็นกำลังเข้าตีกรุงในสงครามเสียกรุงครั้งหลังนั้นมีหลักฐานปรากฏในพงศาวดารพม่าว่า กองทัพของเนเมียวสีหบดี ที่ยกเข้ามาทางเส้นเชียงใหม่ นั้นภายหลังจากปราบกบฏในล้านนารอบคอบแล้วได้อาศัยกำลังคนจากเมืองแพร์ เมืองน่าน เมืองลำปาง เมืองพระยา และเมืองหลวงพระบาง (ซึ่งพม่ายึดได้ภายหลังการปราบกบฏในล้านนา) ลงมาตีกรุงศรีอยุธยา; U Tin, Konbaungzet Mahayazawindawgyi vol. 1 (Mandalay: Reprint, Rangoon, 1922) pp. 382-385 และ ดู สุเนตร ชุตินธรานนท์, สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา..., อ้างแล้ว, หน้า 24, 25, 35, 36.

76. คำว่า mandala เป็นศัพท์สันสกฤตที่มีความหมายหลากหลาย แต่ความหมายพื้นฐานที่ใช้โดยทั่วไปคือลักษณะที่เป็นวง เช่น วงล้อ วงแหวน หรือวงของวัตถุใดก็ได้ที่มีศูนย์กลางกลม แต่ในบางเงื่อนไขศัพท์คำเดียวกันนี้ได้นำมาใช้อธิบายสรรพสิ่งที่ซับซ้อนขึ้นไปกว่า เช่น รูปจำลองแผนผังของจักรวาล (cosmos) ในทรงเรขาคณิตต่าง ๆ ซึ่งแฝงความหมายในทางปรัชญาของการสร้างความเป็นเอกภาพระหว่างมนุษย์กับจักรวาล ซึ่งมีปรากฏให้เห็นทั้งในลักษณะ

ของสถาปัตยกรรมโบราณทางศาสนา รูปเคารพ และเครื่องนุ่งห่มชนิดต่าง ๆ ในทางการเมือง ศัพท์คำนี้ถูกนำมาใช้อธิบายปริมณฑลทางอำนาจของกษัตริย์ (circle of kings) เพื่อกำหนดทิศทางและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทั้งในด้านการสร้างสัมพันธ์มิตรและการก่อสงคราม, O. W. Wolters นักประวัติศาสตร์ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยโบราณได้หยิบยืมศัพท์คำนี้มาใช้อธิบายรูปแบบความสัมพันธ์ของรัฐโบราณซึ่ง Wolters เรียกว่า *polities* โดยเฉพาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่ง Wolters เชื่อว่าปริมณฑลแห่งอำนาจของศูนย์อำนาจแต่ละศูนย์ (centers) ไม่ตายตัว และไม่อาจกำหนดขอบเขตที่แน่นอนในทางภูมิศาสตร์หรือโดยเส้นแบ่งเขตสมมติบนแผ่นแผนที่ ทั้งนี้เพราะปริมณฑลทางอำนาจของศูนย์อำนาจแต่ละแห่งจะมีลักษณะที่กว้างไกลหรือยืดหยุ่นคล้ายหีบเพลง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอำนาจการเมืองของผู้นำรัฐแต่ละรัฐว่ามีมากน้อยเพียงใด อำนาจการเมืองนี้ได้มาจากการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองของแต่ละศูนย์อำนาจผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติบ้าง การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกันบ้าง การใช้กำลังเข้าหักหาญบ้าง ตลอดจนจนถึงการให้ความคุ้มครองเมื่อมีภัยอย่างกรายมาถึง ผู้ปกครองแต่ละคนไม่เพียงมุ่งแต่จะแสดงความเป็นใหญ่สูงสุดอันปริมณฑลแห่งอำนาจที่ตนอ้างความเป็นใหญ่เท่านั้น แต่ยังดิ้นรนทั้งด้วยวิธีที่ละม่อมและรุนแรงเพื่อขยายขอบข่ายอำนาจออกไปให้กว้างไกลที่สุด กรณีที่ผู้นำใดแสดงความสามารถให้ปรากฏโดดเด่นเป็นพิเศษก็จะได้รับการยอมรับนับถือจากผู้ปกครองศูนย์อำนาจข้างเคียงซึ่งด้อยความสามารถกว่าปกติ การแสดงออกซึ่งการยอมรับในความเหนือกว่าจะเป็นการส่งบรรณาการในยามสงบ และให้กำลังทั้งเสบียงอาหารสนับสนุนในยามสงคราม กระนั้นก็ดีเครือข่ายของพันธมิตร (network of loyalty) ดังกล่าวนี้อาจจะไม่คงอยู่ถาวรเพราะความสัมพันธ์ที่เกิดเป็นความสัมพันธ์ส่วนบุคคล เมื่อผู้นำที่มากด้วยอำนาจการเมืองและเป็นที่ยกย่องของนานาประเทศสิ้นชีวิตลง ความสัมพันธ์ที่มีมาก็สิ้นสุดลงโดยปริยาย ทำให้ปริมณฑลทางอำนาจหดตัวลงตามไปด้วย ในกรณีศูนย์อำนาจใหม่อย่างธนบุรีและกรุงเทพฯ การล่มสลายของอยุธยาเป็นยิ่งกว่าการจบชีวิตของผู้นำที่ทรงบารมีเพราะเป็นการล่มสลายของศูนย์อำนาจซึ่งครองความเป็นใหญ่สืบทอดมาหลายศตวรรษ; ความหมายของคำ *mandala* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Vaman Shivram Apte, The Practical Sanskrit-English Dictionary (Poona, 1980) p. 833; Adrison Snodgrass, The Symbolism of the Stupa (New York: Southeast Asia Program, Cornell University, 1985) p. 104; Giuseppe Tucci, The Theory and Practice of the Mandala (London: River & Company, 1969) p. 23; O.W. Wolters, History Culture and Region in Southeast Asia Perspectives (Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 1982) p. 17.

77. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 21.

78. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงยกพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พระนคร: โรงพิมพ์ศิwap, 2511) หน้า 4, 5.

79. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 676, 682-84, 685-89, 735; "จดหมายเหตุรายวันทัพราวปราบเมืองพุทไธมาสและเขมรสมัยกรุงธนบุรีเมื่อ พ.ศ. 2314" ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 66, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาตรี หลวงจักรวิธานสันต์ (กมล อาภาสวิภาค) (ธนบุรี: ร.พ. สุทธิสารการพิมพ์, 2503); พระราชวิจารณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง "จดหมายเหตุทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี", พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าหญิงอัมพรสมาน กิตติากร (โรงพิมพ์พระจันทร์, 2482) หน้า 71-73, 74-89, 110-133, 137, 139-41, 144-151; พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, อ้างแล้ว, หน้า 21-23, 27, 37-43, 50-53, 60-61, 66-71, 73-74, 80-81, 90, 94-98, 104; พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา (พระนคร: แพร่พิทยา, 2513) หน้า 140-44, 151-54, 161, 169-71, 174-75, 179-81, 190.

80. พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา, อ้างแล้ว, หน้า 139, 140; David P. Chandler, "Cambodia's Relations with Siam in the Early Bangkok Period: The Politics of a Tributary State," JSS, 60:1 January 1972, pp. 153-57.

81. สังคีตยวงศ์ กล่าวถึง สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ และสมเด็จพระราชวังบวรฯ ว่า "ครั้งนั้นมีพระราช 2 พระองค์พี่น้อง เป็นพระโอรสพี่น้องพุทธานุการ มีบุญญาบารมีได้ ส่ำสมมาแล้วมากมาย เป็นพระสัทธิฐานิกแลพระปัญญานิก ปรากฏาเฉพาะพระสัพพัญญุตญาณสำนักอยู่ในกรุงอโยธยานครครั้งก่อน..." ดู สังคีตยวงศ์, หน้า 424-32; ตัวอย่างที่ชัดเจนในคดีการเทียบพระมหากษัตริย์ไทยในฐานะพุทธานุการมีบุญญาบารมีเป็นพระโอรสพี่และคุณพระจักรพรรดิที่มีปรากฏเด่นชัดในโคลงฉันเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งแต่งโดยพระยาคลัง (พ.ศ. 2361) และเป็นที่น่าสังเกตว่าในรายงานบทแรกพระยาคลังได้ยกยอสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไว้เป็นความว่า "...บรมพุทธุตยงยิ่ง มิ่งมงคลรกราว ท้าวทฤณิดำรงทรงทศธรรมดิเรก เอกกษัตริย์ชาติไทยเอน เอยกฤดาแดนตรง ท่านทรงฟ้าทรงดิน..." นอกจากนี้ยังมีโคลงฉันบทหนึ่งกล่าวเฉลิมพระเกียรติว่า

เอกองค์จักรพรรดิพร้อม
ผ่านอยุธยากรุงศรี
ดุจดวงสุริยจวณ

ไพบูลย์
เฟื่องฟ้า
จรัสโลก

พระประสิทธิวิธิล้ำ

เสียดิลก

และมีอีกบทหนึ่งระบุว่า

จักรพรรดิพันหมื่นแม่

มาเปน พระฤา

บุญพระพิทักษ์

เทียบแท้

เลยฤาจาครเห็น

หาญกล้า

ถึงจักรพรรดิพันแม่

ละกล

ข้อที่น่าสังเกตคือ คติการเปรียบพระมหากษัตริย์เป็นเอกราชา หรือเอกกษัตริย์ และเป็นเอกจักรพรรดิ และพระอาทิตย์ (คจดวงสุริยจวญ จรัสโลก) ซึ่งเมื่อผู้เขียนได้ตรวจสอบความหมายของคำว่าเอกราชในพจนานุกรมบาลีจึงได้ข้อยุติขึ้นต้นว่า คำว่า เอกราช (Eka-rajja หรือ Eka-raja) นั้น มีความหมายว่าพระราชาองค์เดียว (sole sovereignty) นั่นคือ เป็นราชาแห่งจักรวาล (universal king) ซึ่งได้แก่ "ดวงอาทิตย์" คำว่า เอกราชาจึงมีความหมายตรงตัวว่า universal king (of the Sun) ด้วยเหตุนี้จึงมักปรากฏการเทียบพระมหากษัตริย์กับพระอาทิตย์บ้าง หรืออำนาจบารมีแผ่กระจายตั้งพระอาทิตย์ยามเที่ยงบ้าง (ดังแสงภาณุมาศเมื่อมีขณดิกสมัย) นอกจากพระยาตรังจะกล่าวสดุดีสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เช่น พระเจ้าจักรพรรดิแล้วยังยกย่องขึ้นเทียบเคียงพระโพธิสัตว์ พระเมตไตรย พระอิศวร พระอินทร์ และพระพรหม; ดูพระยาตรัง, โคลงด้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แดงงานการกรฐิพระราชนิพนธ์ มหาเสวกเอก เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวัง (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468) หน้า 1, 58, 70-82; ดู เปรียบเทียบกับ โคลงยกพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, อ้างแล้ว; ส่วนความหมายของคำว่า เอกราชา ที่กล่าวมาข้างต้นมีอยู่ใน The Pali Text Society's Pali-English Dictionary, อ้างแล้ว, หน้า 160 และ พจนานุกรมบาลี-สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ, อ้างแล้ว, หน้า 5147; คติการหล่อหลอมฐานะภาพของพุทธราชาทั้งหลายรูปแบบ และรวมถึงเทพในศาสนาพราหมณ์รวมไว้ในองค์กษัตริย์ก็ปรากฏเช่นกันในยุคสมัยกรุงธนบุรี, ดู นายสวนมหาดเล็ก, โคลงยกพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี, พิมพ์ในการปลงศพหม่อมแม่ สุนทรดิษฐ์ ณ กรุงเทพ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465) หน้า 1-3; และแท้จริงคติตามกล่าวนี้นับเนื่องสืบมาแล้วแต่สมัยอยุธยาตอนต้น, ดูรายละเอียดได้ใน จันทิษย์กระแสนิธิ, ยวนพ่ายโคลงด้น, อ้างแล้ว, หน้า 42-51; เรื่องทำนองเดียวกันนี้แต่เป็นในกรณีของกษัตริย์พม่า ให้ดูรายละเอียดใน E. Sarkisyanz, Buddhist Backgrounds of the Burmese Revolution (The Hague: Martinus Nijhoff, 1965); Aye Kyaw, "The Institution of Kingship in Burma and Thailand," JBR, 62:1&2, December

1979, pp. 121-75; Thaung, "Buddhist Kingship in Theory and in Practice during the Reign of Mindon," JBR8, 42:2 (December, 1959) pp. 172-85; Michael Aung-Thwin, Pagan: The Origins of Modern Burma (Honolulu: University of Hawaii Press, 1985) pp. 47-68.

82. Khin Khin Sein (ed.) Alaung Mintayagyi Ameindawmya (Edicts of Alaungpaya), Rangoon, Burma Historical Commission, 1964, Edict no. 33; Letwe Nawrahta, Alaung Mintayagyi Ayedawpon (Biography of Alaungpaya), Rangoon, Ministry of Culture; Victor B. Lieberman, Burmese Administrative Cycle: Anarchy and Conquest c. 1580-1760 (Princeton: Princeton University Press, 1984) pp. 230-50; Tun Aung Chain, "Legitimation Ploys in 18th Century Burma," unpublished paper.

83. G.E. Harvey, History of Burma, pp. 162-65.

84. U Ko Lay, "Comments on Salient Points in the Cakkavatti Sutta" in Ten Suttas from Digha Nikaya (Long Discourses of the Buddha) : Three Fundamental Concepts and Comments on Salient Points in Each Sutta (Rangoon: Burma Pitaka Associatin, 1985), p. 148; G.P., Malalasekera, op.cit., pp. 833, 1434-44; Cakkavatti-Shianada Suttanta in The Sacred Books of the Buddhist, Part 3 (London: Oxford Univiersity Press, 1899-1928), and Sunait Chutintaranond, "Cakravartin: The Ideology of Traditional Warfare in Siam and Burma," Ph.D. thesis, Cornell University (U.M.I. Dissertation Information Service, 1991), pp. 83-85.

85. David P. Chandler, A History of Cambodia (Colorado: Westview Press, 1983), p. 64; ดูเพิ่มเติมใน ศรีศักร วัลลิโภดม. "จากพระเจ้าอยู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง", วารสารเมืองโบราณ, 7:3, 2524 และ อาคม พัฒิยะ และนิติ เอื้อยศรีวงศ์, ศรีธรรมเทพนคร (พระนคร: สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2527) หน้า 12.

86. พระ "ศุภอักษรเสนาบดี" นี้ มีปรากฏอยู่ในภาคผนวกของหนังสือพระราชวิจารณ์ในจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไชยราชาเถลิงถวัลยราชสมบัติ (กรุงเทพฯ:

ปารุณกุลกิจ, 2451) หน้า 15, 16; คู่มือวิเคราะห์เพิ่มเติมใน Lorraine Gesick, "The Rise and Fall of King Taksin: A Drama of Buddhist Kingship" Centers, Symbols, and Hierarchies: Essays on the Classical States of Southeast Asia, edited by Lorraine Gesick, Monograph Series No. 26 (New Haven: Yale University Southeast Asia Studies, 1983) pp. 87-102.

87. นายสวนมหาดเล็ก, อ้างแล้ว, หน้า 14, 15.

88. ประชุมพระราชปจจา ภาคที่ 2 เปนพระราชปจจาในรัชกาลที่ 1 (ตอนที่ 1) พิมพ์ในการกุศลปลงศพสนองคุณมารดาของ อามาศย์โท พระบรรหารภูมิสถิตย์ (บุญ อุทยานิน) (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463) หน้า 10; และดู ประชุมพระราชปจจา ภาคที่ 3 พระราชปจจา ในรัชกาลที่ 1 (ตอนที่ 2), พิมพ์ในการกุศลปลงศพสนองคุณ นางเป่า คุณเสถียร มารดาคุณหญิงมหิบาลบริรักษ์ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464) หน้า 105-107.

89. ดูรายละเอียด "ว่าด้วยบอกอานิสงส์แลความปราดนา" ในบริเฉท 9 ของสังคีตยวงส์, หน้า 514-35.

90. พระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานรับพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจื้อย หวิวงศ์ ณ อยุธยา (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507) หน้า 11-15; พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนี้เป็นพระที่นั่งสำคัญ ดั่งเห็นได้ในงานวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทั้งที่เป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและที่แต่งโดยพระยาตรางต่างระบุดึงพระที่นั่งองค์นี้ อาทิ พระยาตรางจะกล่าวว่า "พิมานจักรพรรดิเพียง จักรพรรดิ" สะท้อนการเชื่อมโยงชื่อพระที่นั่งเข้ากับคติจักรพรรดิ, ดู พระยาตราง, อ้างแล้ว, หน้า 8 และดู พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, อ้างแล้ว, หน้า 15.

91. พระนามเต็มนี้มีว่า "พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิราชาธิบดินทรธรรณินทราธิราช รัตนากาศภาสกรวงษ องค์บรมาธิเบศ ตรีภูวเนศวรนาถนายกคิลกรัตนราชชาติอาชาวะไศรยสมุทยคโรดมน์ สกลจักรวาฬอาธิเบนทรสุริเยนทราธิบดินทรทริทินทราธาดาธิบดี ศรีสุวิบูลคุณอุภัยนิคฤทธิราเมศวรธรรมมิกราชาธิราชเคโชไชยะพรหมเทพาติเทพตรีภูวานาธิเบศโลกะ เชษฐวิสุทธิมกุฏประเทศะตามหาพุทธางกูร บรมมพิตรพระพุทธิเจ้าอยู่หัว" ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 116 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 1 (ฉบับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง) ในประกาศพระราชปราชญ์พระนาม

เดียวกันนี้ยังมีระบุในพระราชพงศาวดารด้วย อาทิ ในพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน, อ้างแล้ว, หน้า 742.

92. พระราชวิจารณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, อ้างแล้ว, หน้า 219.

93. เพิ่งอ้าง, หน้า 221-24.

94. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เล่าเหตุการณ์ไฟไหม้พระมหาปราสาทครั้งนั้นไว้อย่างน่าสนใจว่า "เมื่อ ๗ วันอาทิตย์เดือน 7 ขึ้น 1 ค่ำ (พ.ศ. 2332) เวลาบ่าย 3 โมง 6 บาท ผคนอกสนีบาตลงต้องหน้าบ้านมุขเด็จพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาทติดเป็นเพลิงโพล่งขึ้น ไฟไหม้เครื่องบนพระมหาปราสาทกับทั้งหลังคามุขทั้ง 4 ทาลายลงสิ้น แล้วเพลิงลามไปติดไหม้ประปรีศรัยด้วยอีกหลังหนึ่ง และขณะเมื่อเพลิงฟ้าแรกติดพระมหาปราสาทนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวงกับข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย และพระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมทุก ๆ พระอารามหลวงก็เข้ามาช่วยดับเพลิงพร้อมกันสิ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสให้ข้าราชการช่วยกันยกพระที่นั่งราชบัลลังก์ประดับมุกซึ่งกัน เสด็จตั้งรถยนต์บนพระมหาปราสาทนั้นลงมาทัน เพลิงหาทันไหม้ไม่ ฝ่ายพระสงฆ์คฤหัสถ์ข้าราชการทั้งปวงที่เข้าสาดน้ำดับเพลิงบ้าง ที่เข้าขนถุงเงินพระราชทานทรัพย์ในพระคลังลงทั้งในสระในพระอุทยานภายในพระราชวังบ้าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระแสงง้าว เร่งให้ข้าราชการดับเพลิงจนเพลิงดับสงบ และที่มีเหตุเพลิงอสนีบาตตกลงไหม้พระมหาปราสาทครั้งนั้น ทรงพระปริวิตกว่าจะเป็นอวมลคลินิมิตแก่บ้านเมืองจึงพระสงฆ์ทั้งหลายมีสมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะเป็นประธานพร้อมกันถวายพระพรว่า ได้ตรวจค้นดูในพระบาลีและพระคัมภีร์พุทธศาสตร์และโลกศาสตร์ได้ความตามโบราณคดีถือสืบต่อกันมาว่า อสนีบาตตกลงที่ใดย่อมถือว่าเป็นมงคลนิมิต แม้จะเสื่อมเสียทรัพย์สินสมบัติ ก็เสียแต่เท่าที่ต้องอสนีภัย จะเสียยิ่งไปกว่านั้นหาไม่ ความตามคัมภีร์พิณพานิพพานมีปรากฏว่า ถ้าอสนีบาตตกต้องกำแพงเมืองใด แม้ข้าศึกมาล้อมเมืองนั้นก็มีแต่จะพ่ายแพ้ไปตายเดียว..." พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, อ้างแล้ว, หน้า 59, 60.

95. ใครขอเพิ่มเติมไว้ในตอนนี้อาคติเรื่องพระเจ้าสิบทิศนี้มีปรากฏมาแต่ครั้งรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว เพราะมีความปรากฏในโคลงเฉลิมพระเกียรติตอนหนึ่งว่า

พระการุณภาพเลี้ยง
ทั่วทิศศิสาชน

พลพล
ขึ้นพร้อม

โดยมีวิทยาคณ	ขยันยิ่ง
เต็มแต่งเต็มขนาดย่อม	ยกขึ้นควรรฐานฯ
<u>แม่พระจักรรัตน์เจ้า</u>	<u>จักรพาฬ</u>
ไปเสด็จสู่อณสถาน	ที่นี้
หม่นรากรจะลาญ	ลงชีพ
เพื่อภูคหาหารก็	ก่อนสิ้นสุคหาฯ

ดู นายสวนมหาดเล็ก, อ้างแล้ว, หน้า 3.

96. Lorraine Gesick, op.cit., pp. 87-102; David K. Wyatt, "The Subtle Revolution of King Rama I of Siam" in Moral Order and the Question of Change: Essays on Southeast Asian Thought, ed. Alexander Woodside and David K. Wyatt, Yale University Southeast Asia Monograph Series, no. 24 (New Haven: Yale University Press, 1983) pp. 13, 14; ดู ชวณชัย วรณวงษ์. "การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่า เฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางทหาร พ.ศ. 2310-2397" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2527, หน้า 217; ดูข้อมูลที่อ้างไว้ในเชิงอรรถที่ 79.

97. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, อ้างแล้ว, หน้า 98 และดูข้อมูลที่อ้างไว้ในเชิงอรรถที่ 79.

98. ดูบทวิเคราะห์เรื่องความสำคัญของผู้นำในตำนาน (mythical hero) ในธิดา สารยา, "ผู้นำทางวัฒนธรรมกับการสร้างบ้านแปลงเมือง," วารสารเมืองโบราณ, 5:1 (ตุลาคม-พฤศจิกายน, 2522) หน้า 15-23 และดูผู้แต่งคนเดียวกับ "กลปนากับการขยายตัวของชุมชน", วารสารเมืองโบราณ, 7:1 (ธันวาคม 2523 - มีนาคม 2524), หน้า 86-95.

99. เรื่องสภาพทางภูมิศาสตร์อันสัมพันธ์กับการกำหนดขอบเขตปริมณฑลทางอำนาจตามขอบเขตที่บุรพกษัตริย์ที่นับถือสืบทอด เป็นแบบอย่างของราชผู้ยิ่งใหญ่ทำไว้โดยเฉพาะการกำหนดขอบเขตพหิมหาอาณาจักรที่แน่นอนใกล้เคียงความจริงซ้อนไปในปริมณฑลทางอำนาจในอุดมคติคือ ชมพูทวีป คุรายละเอียดยิน สุนทร ชุตินทรานนท์ "จักรพรรดิราช...", หน้า 100, 101.

100. Samuel Purchas, ed. Hakluytus Posthumus or Purchas His

Pilgrimes, vol. x (Reprint, Glasgow, 1905), pp. 121-122, 187-88; Mendes Pinto Fernao, The Voyages and Adventures of Ferdinand Mendez Pinto (London, 1891) p. 412; ดูบทวิจารณ์หลักฐานของ Pinto เพิ่มเติมใน W.A.R. Wood, "Fernao Mendez Pinto's Account of Events in Siam," JSS, 20:1 (Bangkok, 1926) ดูเพิ่มเติมใน Frank Vincent, The Land of the White Elephant (London, 1873), pp. 66, 67; ยังมีหลักฐานปรากฏว่าราชธานีหงสาวดีที่พระเจ้าบุเรงนองโปรดให้สร้างขึ้นใหม่ในยุคสมัยของพระองค์นั้น พระองค์ได้ตั้งชื่อประตุมืองซึ่งมีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น 20 ประตูนั้นตามชื่อเมืองประเทศราชที่พระองค์มีชัยมาซึ่งในจำนวนนั้นมีเมืองอยุธยาและเชียงใหม่ (Zimme หรือ) รวมอยู่ด้วย; ดู Saya Sein Lwin Lae, อ้างแล้ว, หน้า 422; ดู G.E. Harvey, op.cit., pp. 171-76.

101. The Voyage of John Huyghen Van Linchoten to the East Indies, vol. 1 (New York, 1970), p. 102.

102. "พงศาวดารมอญพม่า" อ้างแล้ว, หน้า 305 (ดูรายละเอียดในเอกสารอ้างอิง no. 29).

103. คำนานพื้นเมืองเชียงใหม่สะท้อนให้เห็นความทรงจำล้าลึกที่มีต่อการเสียพระนครเชียงใหม่ต่อพระเจ้าบุเรงนองดังมีความระบุว่า "...วันลุนนั้น เจ้าฟ้าหงษามาแวดคูเวียงเดือน 7 ออก 12 ค่ำวันศักราชขึ้นปีเปกส้งา ศักราช 920 ตัว เจ้าฟ้าหงษาย้ายรัทมาตั้งอยู่ทุ่งช้างกับเลขคูเวียงวันนั้นทั้งคืน ได้ 3 วัน 3 คืน ถึงวันเดือน 7 เพ็ญวัน 7 (เสาร์) ไทยเต่าเสียดยามก่อนงาย ได้เวียงเชียงใหม่หันแลฯ เจ้าพระมังรายมาสร้างเมืองเชียงใหม่ปีราวสิ้นเดือน 7 เพ็ญ เมืองวัน 5 (พฤหัสบดี) ฤกษ์ 8 ยามตะแหลังรุ่งสคนาราาศิตุลย์ ศักราช 658 ตัว ตั้งแต่นั้นมาได้ 262 ปี ถึงปีเปกส้งาศักราชได้ 920 ตัว เดือน 7 เพ็ญเมืองวัน 7 ไทยเต่าเสียดฤกษ์ 13 ตัว ยามก่อนงายเสียเมืองเชียงใหม่วันนั้นแลฯ" คำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514) หน้า 78.

104. พงศาวดารโยนก (ฉบับพิมพ์ครั้งแรก, ร.ศ. 125?) หน้า 300, 303, 307.

105. "พงศาวดารล้านช้าง," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1, อ้างแล้ว, หน้า 417.

106. Sir Henry Yule, A Narrative of the Mission to the Court of Ava in 1885 (London: Oxford University Press, 1968), p. 269.

107. Aye Kyaw, op.cit., p. 135 อ้างจาก D.G.E. Hall, Europe and Burma: A Study of Europeans Relations with Burma to the Annexation of King Thibaw's Kingdom, 1886 (London: Oxford University Press, 1945) pp. 66, 67.

108. U Tin, op.cit., pp. 213-14.

109. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 625; ดู Maung Htin Aung, op.cit., pp. 169, 170. 110. G.E. Harvey, op.cit., p. 250; Father cit., p. 62; U Tin, op.cit., pp. 402, 403.

111. Father Sangermano, op.cit., p. 71; ความกะตือลือสันของพระเจ้าปดุงในการขยายพระราชอำนาจออกไปในทุกทิศทางอันเป็นปรมเหตุให้พม่าต้องเข้าสู่สงครามกับจักรวรรดินิยมอังกฤษในภายหลังนั้นดูข้อวิเคราะห์ใน D.G.E. Hall, Burma (London: Hutchinson, 1960), pp. 92-96.

112. เรื่องพระเจ้าบุเรงนองกับการขยายปริมณฑลทางอำนาจของพม่ายุคหลัง ดูรายละเอียดใน สุเนตร ชุตินธรานนท์, "จักรพรรดิราช...", อ้างแล้ว, หน้า 101-104.

113. Jeremias van Vliet, The Short History of the Kings of Siam, tras. Leonard Andaya, ed. David K. Wyatt (Bangkok: Siam Society, 1975) pp. 73-77; เยเรเมียส ฟานฟลิต แต่ง, หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฑฒ์ เกษมศรี แปล, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ เยเรเมียส ฟานฟลิต (Jeremias van Vliet), พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต. เปริญ พลอยมุกดา (พระนคร: ร.พ. สุทธิสารการพิมพ์, 2520) หน้า 35-41; พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182, นางสาว วนาศรี สามนเสน แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ ดร. ประเสริฐ ฆ นคร ผู้ตรวจ, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายเจนีเยน บุญยเกียรติ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประเสริฐศิริ, 2520) หน้า 31-37.

114. คำให้การชาวกรุงเก่า, พระยาเจริญราชธน (มัน เลาทเสรฐ) พิมพ์แจกในงานศพอิม จ.จ. ผู้มารดา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย ๗ สพานยศเส, 2457 - พิมพ์ครั้งแรก)

หน้า 74; หนังสือ "คำให้การเขลยไทย" ซึ่งถูกจับไปครั้งสงครามคราวเสียกรุงในปี พ.ศ. 2310 นั้นมีด้วยกัน 3 ส่วน ฉบับแรกเริ่มที่ถูกนำออกตีพิมพ์เผยแพร่ที่โรงพิมพ์หมอสmidt เมื่อปี พ.ศ. 2426 ภายใต้ชื่อ "คำให้การขุนหลวงหาวัด" ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงฯ ระบุว่า "เมื่ออ่านด้วยความพิจารณาเห็นทั้งเนื้อเรื่องแลถ้อยคำวิปลาสคลาดเคลื่อนมากนัก" (สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงให้บรรดาธิบายถึงต้นตอของความ "วิปลาสคลาดเคลื่อน" นี้ไว้ใน "คำนำ" หนังสือ คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง, หน้า 4, 5) ฉบับที่สอง นายพลตรี พระยาเทพาธิบดี (เจ็น บุนนาค) ได้รับอนุญาตจากกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณพิมพ์แจกในงานปลงศพ นายพันตรี หลวงพิทักษ์นฤเบศร์ผู้บิดา และต่อมา นายเล็ก มหาตเล็กได้ขออนุญาตจากกรรมการหอพระสมุดฯ พิมพ์ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เป็นการพิมพ์ครั้งที่ 2 (ปีมะโรง พ.ศ. 2459) เพื่อแจกในงานปลงศพ เหยียน พุกกวนนัท โดยใช้ชื่อ "คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง" หนังสือ "คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง" นี้ สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงให้บรรดาธิบายว่าเป็นของที่หอพระสมุดวชิรญาณได้มาในปี พ.ศ. 2454 ซึ่งชื่อเรื่องไม่ได้เรียกว่า "คำให้การขุนหลวงหาวัด" แต่เรียกว่า "พระราชพงษาวดารแปลจากภาษารามัญ" ด้วยแปลขึ้นจากฉบับภาษารามัญ และฉบับภาษารามัญที่เวลานี้แปลมาจากฉบับภาษาพม่าอีกชั้นหนึ่ง เมื่อแปลแล้วมีผู้นำถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงได้ถูกแปลออกเป็นภาษาไทยอีกทอดหนึ่ง (ซึ่งก็แปลกันขึ้นรัชกาลที่ 4 นั้นเอง) ฉบับที่สาม พระยาเจษฎราชธอน (มัน เลหาเสรษฐ) ได้เป็นผู้จัดทำพิมพ์แจกเป็นครั้งแรกในงานศพ อัม จ.จ. ผู้มารดา ในปี พ.ศ. 2457 โดยใช้ชื่อ 'คำให้การชาวกรุงเก่า' พร้อมมีบรรดาธิบายใต้ชื่อหนังสือเป็นความว่า "เรื่องในที่เรียกกันแต่ก่อนว่า 'คำให้การขุนหลวงหาวัด' ฉบับนี้แปลใหม่จากฉบับหลวงที่ได้จากเมืองพม่า" หนังสือนี้สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงให้บรรดาธิบายไว้ในคำนำฉบับพิมพ์ครั้งแรกว่า หอพระสมุดฯ ได้ต้นฉบับมาจากเมืองพม่าเมื่อ พ.ศ. 2454 โดยนายทอเซียงโก (Mr. Taw Sein Ko) ซึ่งเป็นบรรพบุรุษหอสมุดของรัฐบาลอังกฤษที่เมืองร่างกุ้ง (U Aung Thein ระบุว่า Taw Sein Ko เป็น Superintendent of Archaeological Survey of Burma) เป็นผู้ช่วยจัดคัดต้นฉบับส่งมา เมื่อได้มาแล้วจึงมอบหมายให้มองค้อแปลออกเป็นภาษาไทย ซึ่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2459 สรุปได้ว่าหนังสือคำให้การของเขลยไทยที่มีพิมพ์แพร่หลายเป็นภาษาไทยมีทั้งสิ้น 3 ส่วน ฉบับแรกสุดชื่อ "คำให้การขุนหลวงหาวัด" พิมพ์ที่โรงพิมพ์หมอสmidt (พ.ศ. 2426) ฉบับต่อมาชื่อ "คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง" แปลจากต้นฉบับภาษารามัญในรัชกาลที่ 4 และฉบับสุดท้ายชื่อ "คำให้การชาวกรุงเก่า" ได้ต้นฉบับที่คัดมาจากเมืองพม่า และแปลจากภาษาพม่าออกเป็นภาษาไทย ผู้เขียนมีความสนใจอยากจะได้เห็นและตรวจสอบหนังสือ "ชุดคำให้การ" ตามกล่าวจากทั้งต้นฉบับที่เป็นภาษารามัญและภาษาพม่า โดยเฉพาะฉบับภาษาพม่าที่ได้นี้เคยลองสอบถามจาก U Thaw Kaung ซึ่งเป็น Chief Librarian ของ Universities' Central Library ของ Yangon, Myanmar แต่ U Thaw Kaung เองก็ดูจะไม่ทราบถึงต้นฉบับคำให้การเขลยไทยที่เป็นภาษาพม่าที่ Taw Sein Ko คัดส่งมาให้หอพระสมุดวชิรญาณ; ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน คำให้การชาวกรุงเก่า, เพ็งอ้วง, หน้า (1)-(14),

คำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับหลวง, พิมพ์ครั้งที่ 2 แจกในงานปลงศพ เหยียน พุกกณานนท์ ภรรยาพระยาสุรินทรภักดี (พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ปีมะโรง พ.ศ. 2459) หน้า (1) -(6); H.S.H. Prince Vivadhanajaya tr., "The Statement of Khun Luang Ha Wat," JSS, 28:2, December 1935, pp. 143-44; U Aung Thein (Phra Phraison Salarak) tr., Our Wars with the Burmese (a translation of a work in Thai by His Royal Highness Prince Damrong), JBR, 38:2, December 1955, p. 172 (note no. 1); ข้อมูลอันเป็นคำให้การของเขลยยังมีพิมพ์เผยแพร่ นอกเหนือจากที่ได้กล่าวมาข้างต้น อาทิ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" ซึ่งปริตาศรีชลาลัยได้รวบรวมไว้ใน แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี และคำให้การอื่น ๆ ที่พิมพ์รวมอยู่ในชุดประชุมพงศาวดาร อาทิ คำให้การชาวอังวะ และคำให้การมหาโค มหากฤษ เรื่อง เมืองพม่า.

115. เพิ่งอ้าง, หน้า 84.

116. คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง, อ้างแล้ว, หน้า 3, 4.

117. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าภายหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 แล้วนั้น กล่าวได้ว่าจำนวนชุมชนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก "กลุ่มของพระยาตากหรืออย่างน้อยตัวพระยาตากเอง มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองที่เด่นชัดว่าจะรื้อฟื้นพระราชอาณาจักรอยุธยาขึ้นมาใหม่ ในขณะที่อีกหลายกลุ่มเพียงแต่รวมตัวกันเพื่อป้องกันตนเองหรือปล้นสะดมผู้อื่น" ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 66-68.

บุเรงนองกะหมอกินนรธา : ขุนพลผู้ทรงเสน่ห์

หลักฐานทางประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอันมีคหอดสืบมาภายหลังสงครามเสียกรุงแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 ยืนยันให้เห็นว่านับแต่เกิดเหตุการณ์ครั้งนั้นแล้ว ผู้นำไทยได้เริ่มเปลี่ยนทัศนคติและนโยบายทางทหารจากที่มีกับพม่ามาแต่เดิม เดิมทีนั้นผู้นำอยุธยาไม่ได้ถือว่าพม่าเป็นอาณาจักรที่น่าหวาดหวั่นและเต็มไปด้วยอันตราย มีหลักฐานปรากฏทั้งข้างฝ่ายไทยและพม่าว่าทางราชสำนักอยุธยาในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ให้ความอนุเคราะห์ เป็นอันดีต่อข้าราชการพม่าผู้รั้งตำแหน่งเจ้าเมือง เมาะตะมะและทวายซึ่งถอยหนีกับญมอยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร (พ.ศ. 2283) หลังเหตุการณ์นั้นเพียงเล็กน้อยพระมหาธรรมราชาธิบดี (Mahadammayazadipati พ.ศ. 2276-96) กษัตริย์พม่าในราชวงศ์ตองอูยุคหลังได้โปรดให้ส่งคณะทูตโดยตรงจากกรุงอังวะเข้ามาเจริญพระราชไมตรีถึงราชสำนักอยุธยา ทางอยุธยาพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพระกรุณาโปรดให้ส่งคณะทูตคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงอังวะ เป็นการตอบแทนเช่นกัน¹ แต่นับจากสงครามปี พ.ศ. 2310 ผู้นำไทยทั้งในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นต่างตระหนักถึงอันตรายของพม่าและเริ่มต้นตัวสำนึกที่จะเพิ่มพูนองค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับพม่า โดยเฉพาะในส่วนที่จะยังประโยชน์ในด้านราชการสงคราม กล่าวได้ว่ายุคหลังสงครามเสียกรุงเป็นยุคแรกเริ่มของการ "สั่งสมเพิ่มพูนศิลปวิทยาการ" อันจะ เกี่ยวพันกับพม่าภายใต้การสนับสนุนอย่างสืบเนื่องจริงจัง และเป็นระบบของชนชั้นปกครองไทย

การ "สั่งสมเพิ่มพูนศิลปวิทยาการ" ตามกล่าวได้ถือกำเนิดและดำเนินไปภายใต้บรรยากาศของความจำเป็นเร่งด่วนในราชการสงครามเท่า ๆ กับแรงกดดันในด้านวิกฤติความชอบธรรมในการสืบทอดอำนาจของผู้ปกครอง เป็นเหตุให้สรรพความรู้อันสัมพันธ์กับพม่าและรวมถึงรามัญหรือมอญที่ถูกสั่งสมเพิ่มพูนในยุคนี้มีสาระ เรื่องราวครอบคลุมทั้งศาสตร์ทางทหารและการปกครอง รวมถึงการสร้าง "แม่แบบ" ของกษัตริย์ผู้ทรงธรรมและยิ่งใหญ่สมจะเป็นหลักของบ้านเมืองและพระพุทธศาสนา ในสรรพวิทยาที่สัมพันธ์กับราชการสงครามนั้นมีหลักฐานยืนยันว่าได้มีการเก็บรวบรวมตำราพิชัยสงครามพม่าพร้อมถอดความออกเป็นภาษาไทย ตำราตามกล่าวส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของ "กลพยุห" หรือการจัดรูปกระบวนทัพ (battle array) ของกองทัพพม่า ซึ่งแต่ละชุดมีภาพวาดและคำอธิบายประกอบชัดเจน² นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานการทำตำราเส้นทางทัพกำหนดระยะ เส้นทาง ชุมชนที่ใช้รุกรบกับพม่าทั้งในพระราชอาณาเขตและข้ามอาณาเขตสู่ราชอาณาจักร

ของกษัตริย์อังวะซึ่งเป็นงานที่ริเริ่มกระทำมาแต่รัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าและปรับปรุงจนเกิดเป็นตำราสมบุรณ์แบบในรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า³ นอกจากหลักฐานตามกล่าวยังมีหลักฐานแสดงถึงการเก็บประมวลข่าวความเคลื่อนไหวทางการทหารของพม่าและความเป็นไปในราชสำนักอังวะ ซึ่งเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลดังเห็นได้ในความสำเร็จในสงครามครั้งสำคัญ อาทิ คราวสงครามเก้าทัพและสงครามทำดินแดง⁴ กระนั้นหลักฐานที่เป็นรูปลักษณะของการสั่งสมข้อมูลความรู้ด้านการข่าวที่สำคัญของยุคสมัยนี้คือหลักฐานคำให้การทั้งคำให้การของเชลยศึกพม่า อาทิ คำให้การชาวอังวะหรือคำให้การของโม่เมยวงวน (พ.ศ. 2331)⁵ และคำให้การของคนกรุงเก่าที่พม่าจับตัวไปคราวเสียกรุง อาทิ คำให้การมหาโค มหาฤช เรื่องเมืองพม่า (พ.ศ. 2353)⁶

หลักฐานสำคัญแสดงการ "สั่งสมเพิ่มพูนศิลปวิทยาการ" ไม่เพียงมีสารัตถะที่จำกัดตัวแต่เฉพาะราชกิจด้านการทหาร แต่ยังมิชอบบ่งชี้ถึงการกำหนดแบบอย่างของกษัตริราชที่ยิ่งใหญ่อดงามดั่งอย่างปรากฏให้เห็นในงานวรรณกรรม เรื่องราชาธิราชอันเป็นงานแปลพงศาวดารมอญที่ว่าด้วย "มหาพุทธสงคราม"⁷ คือสงครามระหว่างมอญ-พม่า ในยุคสมัยของพระเจ้าราชาธิราช () ที่มีสารัตถะที่เน้นในฐานะของผู้ทรงพระยศเยี่ยงจักรพรรดิหรือราชาที่เหนือราชาทั้งหลายของกษัตริย์มอญที่มีพระนามเป็นที่รู้จักสืบต่อมาว่าราชาดิริ (Rajadirit or Rajadhirat)⁸ งานวรรณกรรมนี้มีต้นรากมาจากวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์มอญที่เรียกว่า ปุม (Pum) ซึ่งมีต้นฉบับเป็นรายลักษณะอักษรมาแต่ก่อนสมัยพระเจ้าบุเรงนอง ภายหลังวรรณกรรมนี้ได้ถูกถอดเป็นภาษาพม่า ด้วยฝีมือของกวีมอญคือ พระยาทะละหรือที่หลักฐานพม่าเรียกว่ามอญโหว่งจีเปียงยาคะละ () โดยพระบัญชาของพระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ. 2096) เกิดเป็นราชาธิราชในรูปแบบวรรณกรรมพม่าที่เรียกว่า อเยคอโปง (/Ayedawpon) มีชื่อเต็มว่าราชาธิราช หรือราชาดิริ อเยคอโปง (/Rajadirit Ayedawpon) อันเป็นลักษณะวรรณกรรมร้อยแก้วเฉลิมพระเกียรติอยู่ในจารึกที่เทียบเคียงได้กับ "ปุม"⁹ ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัดถึงต้นฉบับหนังสือราชาธิราช ที่ราชสำนักรัตนโกสินทร์ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ใช้ถ่ายออกเป็นภาษาไทยแต่ยืนยันได้ว่าวรรณกรรมราชาธิราชของพระยาทะละมีสิบทอดเพิ่มเติมรวมแล้วถึง 9 ส่วนวนเป็นอย่างน้อย¹⁰ ส่วนฉบับภาษาไทยที่แปลออกจากรามัญภาษาเองก็มีไม่ต่ำกว่า 3 ส่วนวน¹¹ กระนั้นวรรณกรรมราชาธิราชจะมีต้นรากมาเช่นไรก็ตามที่ หลักฐานนี้เป็นข้อมูลในตัวเองที่สะท้อนถึงการสะท้อนของคลื่นวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของมอญที่สัมพันธ์กับพม่าสู่ราชสำนักไทย เป็นไปได้ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้มีรากฐานสืบมาแต่สมัยอยุธยาตอนปลายภายหลังจากที่พระเจ้าอลองพญา ต้นราชวงศ์คองบองของพม่าประสบความสำเร็จ

สำเร็จในการโค่นล้มอำนาจมอญในลุ่มอิรวดีตอนล่างตลอดถึง เมาะตะมะลงได้อย่างเด็ดขาด¹²

สรรพความรู้ที่ราชสำนักไทยยุคหลัง เสียกรุงมุ่งขนขวายสิ่งสม เพื่อยังประโยชน์ใน ราชการสงครามโดย เฉพาะกับพม่าและ เพื่ออาศัยใช้และปรับ เป็น "แม่แบบ" กำหนดฐานะภาพของ กษัตริย์ภายใต้สภาวะวิกฤติด้านความชอบธรรมของผู้ปกครองนั้น ส่วนหนึ่งเป็นสรรพความรู้ที่แพร่ ข้ามมาพร้อมกับคลื่นวัฒนธรรมมอญนับแต่สมัยปลายอยุธยา ทั้งนี้รวมถึงองค์ความรู้อันจะสัมพันธ์กับ พระเจ้าบุเรงนองในฐานะภาพของพระเจ้าหงสาวดีผู้ยิ่งใหญ่ที่ปราบไปได้ทั้งสิบทิศตามฉายาปรากฏ ใน "พงศาวดารพม่ารามัญ" ว่า ตะละพะเนียเธอเจาะ (/Tala Nahi Jamnah Duih Cah)¹³ อันกล่าวได้ว่าเป็นบุเรงนองในโลกทัศน์มอญหรือบุเรงนองใน Mons' version

ถึงแม้ความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรมระหว่างมอญกับไทยจะมีสืบเนื่องมาก่อนการก้าวขึ้นสู่ อำนาจของพระเจ้าอลองพญา การสถาปนาความเป็นใหญ่ของราชวงศ์คอบบองนับแต่ปลายสมัยอยุธยา ได้ส่งผลกระทบต่อการผันแปรทางอำนาจในลุ่มน้ำอิรวดีตอนล่างนับแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ต่อ ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เพราะนับ เป็นเหตุปัจจัยสำคัญของการสัปดาห์ของวัฒนธรรมมอญสู่ เบื้อง ตะวันออกของเทือกตะนาวศรีอีกช่วงระยะเวลาหนึ่ง แรงพยายามของกษัตริย์พม่าแห่งราชวงศ์คอบ บองในอันที่จะโค่นล้มอำนาจของผู้นำมอญในบริเวณที่เป็นรามัญประเทศ เดิมลงโดยเด็ดขาดไม่เพียง เป็นเหตุให้เกิดการกบฏต่อต้านราชสำนักอังวะขึ้นใน เมาะตะมะตลอดถึงหงสาวดีและย่างกุ้ง¹⁴ แต่ ยังส่งผลให้เกิดการทะลักไหลของผู้ลี้ภัยมอญสู่ราชอาณาจักรอยุธยา ธนบุรีและกรุงเทพฯ เป็น จำนวนมาก¹⁵ ในจำนวนผู้ลี้ภัยนั้นมีไม่น้อยที่เป็นบุคคลในระดับผู้นำทางการเมืองและภูมิปัญญา เข้า ข่าย "พระยารามัญมืชื่อ" ซึ่งเป็นเป้าหมายการควบคุมและกวาดล้างของราชสำนักอังวะ อาทิ พระยาเจ่ง พระยาอยู่ ตะละเสียง ตะละเก็บ สมิงสุรายกลั่น ซึ่งอพยพเข้ามาครั้งกรุงธนบุรี¹⁶ และ สมิงสอเดา (ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดตั้งให้เป็นพระยารัตนจักร) ทั้งครอบครัวและสมัคร พรคพวกซึ่งอพยพเข้ามาครั้งรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภา (พ.ศ. 2358)¹⁷ ปรากฏการณ์ กวาดล้างผู้นำมอญ เป็นไปอย่างสืบเนื่องจนมีหลักฐานปรากฏว่าคืบมาถึงช่วงที่พม่าทำสงครามกับอังกฤษ ครั้งแรกไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายมอญสืบสายตักค้างอยู่ในแดน เมาะตะมะและ เมาะล่าเลิงหรือ เมาะ ละหม่ง ดังเห็นได้ในคราวที่อังกฤษคิดจะสถาปนาอาณาจักรมอญขึ้นมาใหม่ ก่อนที่จะได้ชัยชนะใน สงครามได้เลือกเอาเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรีย) แม้ทัพที่ไทยส่งไปช่วยอังกฤษรบกับพม่าผู้ เป็น บุตรพระยาเจ่ง จะตั้งให้เป็นพระเจ้าหงสาวดีองค์ใหม่¹⁸ ด้วยเห็นว่าเป็นเชื้อสายเจ้านายมอญ และคนมอญใน เมาะตะมะและ เมาะล่าเลิงนิยมนับถือ "ยิ่งกว่าใคร ๆ หมด" แต่เจ้าพระยามหาโยธา

ไม่ปลงใจด้วย¹⁹

เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าเหล่าผู้นำมอญที่ลี้ภัย เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารนั้น เป็นกลุ่มบุคคลสำคัญที่ "นำเข้า" สรรพความรู้ที่สัมพันธ์กับพม่ารามัญอันหลากหลายซึ่งเป็นที่ปรารถนาของผู้ชาวไทย โดยเฉพาะในยุคหลังเสียกรุง²⁰ วรรณกรรมราชาธิราชเป็นหนึ่งในตัวอย่างสำคัญเพราะงานวรรณกรรมนั้นเป็นเรื่อง "ระดับราชสำนัก" คือเป็นทั้งราชวงศ์ (Rajawan) หรือพระราชพงศาวดารดั้งเดิมเรื่องปรากฏอยู่ในตะโค หานดาวดี ยาสะวิน เล่ม 1 และเล่ม 2 (

)²¹ และเป็นทั้งปุม (Pum) หรืองานวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ²² ที่สำคัญคืองานวรรณกรรมดังกล่าวมีต้นร่างเป็นรูปเล่มใหม่ "แปลออกจากรามัญภาษาเป็นสยามภาษา" มิได้เป็นเพียงคำบอกเล่าตามความทรงจำ ในจารีตมอญ พม่า และไทย วรรณกรรมลักษณะนี้ไม่เพียงเป็นงานบันทึกทางประวัติศาสตร์ แต่ยังเป็นเสมือน "คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์" กำหนดวันเดือนปี ข้อมูลโหราศาสตร์ และพระราชกรณียกิจ ของบูรพกษัตริย์ให้ผู้สืบสายสันตติวงศ์ได้รับรู้ศึกษา²³ นับเป็น "ของสูง" เท่า ๆ กับ ของที่ต้องปิดบังเพื่อความเหมาะสมตามจารีตประเพณีและเพื่อความปลอดภัยจากการทำเสน่ห์เล่ห์กลไสยศาสตร์ และที่สำคัญคือ เป็นของอันเป็นกรรมสิทธิ์สงวนในกลุ่มเจ้านายชั้นสูง จึงเป็นไปได้อย่างยิ่งว่าการแพร่กระจายของวรรณกรรมมอญระดับพระราชพงศาวดาร และวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ เป็นการส่งผ่านกันในระดับราชสำนักจากเจ้านายมอญผู้ลี้ภัยสู่เจ้านายไทยโดยเฉพาะบุคคลระดับสมเด็จพระราชวังบวรฯ และสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ที่ต้องการจะสั่งสมเพิ่มพูนศิลปวิทยาการอันเกี่ยวกับพม่า²⁴ ในกรอบหรือลองการส่งผ่านวัฒนธรรมเช่นนี้เองที่เรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนองที่มีบันทึกรวมอยู่เป็นส่วนหนึ่งในพงศาวดารและหลักฐานสำคัญอื่นของมอญถูกส่งต่อให้ผู้ปกครองไทย

ถึงแม้จะมีหลักฐานปรากฏว่าเรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนองมีปรากฏและเป็นที่รับรู้ อยู่ก่อนแล้วในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่มีมาก่อนยุคเสียกรุงอาทิพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ ขณะที่ก็เป็นเรื่องทรงจำเล่าขานกันมาในวัฒนธรรมการบอกเล่าของไทยอยุธยาสืบต่อกรุงธนฯ และกรุงเทพฯ อย่างแพร่หลาย ดังมีปรากฏในหลักฐานประเภทคำให้การ เชลยศึกซึ่งได้ให้การอธิบายไว้แล้วในบทต้นของงานนี้ กระนั้นก็ไม่อาจมองข้ามข้อเท็จจริงอันเป็นอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงฯ ที่ยืนยันว่าคำให้การในส่วนที่ได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นรูปเล่มเดิมที่มีตกทอดมาในสังคมไทยก่อนจะได้พบหรือได้รับคำให้การทำนองเดียวกัน ในภาษาอื่นจากแหล่งอื่นนั้น ล้วนเป็นบันทึกหรือคำให้การที่จัดทำขึ้นเป็นภาษามอญก่อนทั้งสิ้น

คำให้การเขลยศึก เป็นหลักฐานราชการสำคัญที่ทำให้ความรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองซึ่งในจำนวนหนังสือคำให้การที่มีอยู่หลายสำนวนที่ผู้ปกครองไทยได้มาต่างกรรมต่างวาระกันนั้นกล่าวได้ว่าสำนวนที่มีมาเก่าสุดคือสำนวนที่โรงพิมพ์หมอสมิธนำมาพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2428 ภายใต้ชื่อ "คำให้การขุนหลวงหาวัด"²⁵ ต่อมาในปี พ.ศ. 2454 หอพระสมุดวชิรญาณได้หนังสือคำให้การอีกฉบับหนึ่งซึ่งก็เป็นของเก่าและที่สำคัญคือคำให้การนั้นยังปรากฏชื่อกำกับว่า "พระราชพงศาวดารแปลจากภาษารามัญ" หนังสือนี้ได้มีผู้แปลจากภาษาพม่าเป็นภาษารามัญไว้ก่อนแล้วขึ้นหนึ่งซึ่งสมเด็จพระยาคำรงฯ ทรงสันนิษฐานว่า "เห็นจะเป็นพวกพระมอญที่ไปเที่ยวเมืองหงสาวดีไปได้ฉบับภาษารามัญมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ซึ่งต่อมาพระองค์ได้โปรดให้แปลออกเป็นภาษาไทย หนังสือคำให้การนี้ภายหลังถูกนำออกตีพิมพ์แพร่หลายภายใต้ชื่อ "คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง"²⁶ หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับโรงพิมพ์หมอสมิธ และหนังสือพระราชพงศาวดารแปลจากภาษารามัญ หรือคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับหลวง เป็นหลักฐานแสดงความสืบเนื่องของธรรมเนียมการส่งผ่านเรื่องและหลักฐานพม่าผ่านลงเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นภาษามอญก่อนจะถูกส่งผ่านให้ผู้นำไทยอีกชั้นหนึ่ง ยืนยันในข้อเท็จจริงที่ว่าสรรพความรู้ที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพม่านั้นผู้ปกครองยุคหลังเสียกรุงเรียนรู้ผ่านจากมอญเป็นสำคัญ

หลักฐานข้างฝ่ายมอญไม่ว่าจะเป็นเรื่องของมอญ หรือมอญที่สัมพันธ์กับพม่าหรือแม้กระทั่งคำให้การเขลยไทย เป็นกลุ่มก้อนของหลักฐานที่มีจำนวนหลากหลายทั้งในด้านประเภทหรือชนิดของหลักฐานเอง และสำนวนหรือ versions ที่แต่ละเรื่องยังมีแตกไปได้หลายสำนวน กระนั้นหลักฐานมอญที่มีอยู่หลากหลายนี้จะถูกปราชญ์ของราชสำนักไทยจัดเข้าข่ายหนังสือประเภทพระราชพงศาวดาร ในจำนวนกลุ่มก้อนหลักฐานตามกล่าวนั้น มีงานประวัติศาสตร์ซึ่งต่อมาภายหลังมีชื่อปรากฏในประชุมพงศาวดารว่า "พงศาวดารพม่ารามัญ" รวมอยู่ด้วย งานนี้เป็นหนึ่งในหลักฐานสำคัญที่สะท้อนภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในโลกทัศน์มอญที่ถูกส่งผ่านสู่ผู้นำไทย พงศาวดารดังกล่าวไม่มีหลักฐานระบุถึงที่มา แต่เป็นไปได้ว่าเป็นสมบัติที่มีตกทอดมาแต่รัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าเป็นอย่างช้า เพราะมีบางแผนกเดิมระบุว่า พระองค์มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งขุนสุนทรโวหารในกรมพระอาลักษณ์ และขุนอักษรรามัญ นายข้าเปรียญ นายสุตเปรียญ และนายจุ เป็นล่ามแปลคัดออกจากหนังสือรามัญโบราณ เป็นสยามภาษา ในปีมะเส็งนพศก จุลศักราช 1219 เดือนเจ็ด (พ.ศ. 2400) พงศาวดารนี้ระบุพระนามพระเจ้าบุเรงนองว่า พระเจ้าฝรั่งมังศรี เป็นอุปราชาอยู่ ณ เมืองอังวะ และยังให้รายละเอียดถึงการศึกษาถ้อยคำอย่างใกล้ชิด²⁷ ที่สำคัญคือ

พงสาวดารนี้ยังกล่าวยกย่องพระเจ้าบุเรงนองว่า "ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังศรีมีอำนาจมาก มีช้างเผือกมีบ่อแก้ว มีบ่อทอง มีบ่อเงิน เกิดขึ้นในแคว้นและชนะพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวงในประเทศต่าง ๆ ได้เป็นใหญ่ในประเทศทั้งสี่ คือรามัญประเทศ พุกามประเทศ สยามประเทศ มลาวประเทศ เหตุตั้งนั้นรามัญทั้งหลายเรียกพระเจ้าฝรั่งมังศรีนั้นว่า ตะละพะเนียเธอเจาะแปลว่า พระเจ้าชนะสิบทิศ ได้เป็นพระเจ้าช้างเผือก มีพระกลดแก้ว"²⁸

กระนั้นคงจะเป็นการค้นสรุปเกินไปหากจะระบุว่า "พงสาวดารพม่ารามัญ" ฉบับตามกล่าวข้างต้นเป็นที่มาหรือต้นเค้าของการสร้างภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะพระเจ้าจักรพรรดิผู้ชนะไปทั้งสิบทิศตามเรื่องในพระราชพงสาวดารที่ชำระหลังเสียกรุงเพราะตัวหลักฐานยังจำเป็นต้องตรวจสอบถึงที่มา อายุเดือนปีที่บันทึก และการรับและถ่ายทอดเป็นภาษาไทย²⁹ ความสำคัญของหลักฐานหากจะมีเห็นจะอยู่ที่ เมื่อพิจารณาตัวหลักฐานประกอบควบคู่กับหลักฐานมอญอื่น อาทิ คำให้การยืนยันในข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่า เรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนองได้ถูกงามอยู่ในความรู้สึกนึกคิดและวัฒนธรรมการจดบันทึกของมอญอยู่ก่อนช้านานโดย เฉพาะในกรอบความรู้และเข้าใจว่าพระองค์เป็นกษัตริราชผู้ยิ่งใหญ่โดยเฉพาะพระนามที่รับรู้ทั่วไปในภาษามอญว่า ตะละพะเนียเธอเจาะหรือพระเจ้าชนะสิบทิศ ลักษณะเด่นตามกล่าวนี้ได้มีปรากฏซ้ำในพระราชพงสาวดารที่ชำระหลังเสียกรุงซึ่งระบุพระนามและบรรยายบุญญาภินิหารของกษัตริย์พระองค์นี้ เช่น พระเจ้าจักรพรรดิราช และเรียกพระองค์ว่าพระเจ้าช้างเผือก³⁰ ผิดแผกไปจากเรื่องที่มีปรากฏอยู่ในพระราชพงสาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ จึงมีความเป็นไปได้ว่าภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในความรับรู้และเข้าใจของผู้ปกครองไทยยุคหลังเสียกรุงนั้น เป็นภาพลักษณ์ซึ่งถูกสร้างและปรับขึ้นจากองค์ความรู้ที่รับผ่านมาจากเจ้านายมอญและข้อมูลหลักฐานราชการมอญเป็นสำคัญ องค์ความรู้ดังกล่าวถูกนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้เดิมที่ก็มีเล่าสืบหรือบันทึกตกทอดมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และจากแหล่งอื่นด้วย เพราะพระเจ้าบุเรงนองเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจบารมีข้ามภูมิภาคและวัฒนธรรมและอยู่ในความทรงจำของคนกรุงเก่ามาอย่างลึกซึ้ง

บทบาทของปัญญาชนมอญในฐานะที่เป็นคลังทางปัญญา "ส่งผ่าน" สรรพความรู้และวิทยาการเกี่ยวกับพม่าโดย เฉพาะ เรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนองให้ผู้นำไทยได้เรียนรู้และปรับใช้ตามสถานการณ์มีสิบทอดให้เห็นถึงในช่วงรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กระนั้นกระแสนำเข้าความรู้ใหม่เกี่ยวกับพม่าก็ได้เริ่มก่อตัวขึ้นอย่างช้า ๆ นับแต่ช่วงรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ อันเป็นผลสืบเนื่องจากการผันแปรทางการ เมืองระดับภูมิภาคนับแต่เกิดสงครามอังกฤษ-พม่า (พ.ศ. 2367-

69) ในส่วนอันสัมพันธ์กับพระเจ้าบุเรงนอง ได้ปรากฏหลักฐานคลี่คลายให้เห็นว่าผู้นำไทยได้ค่อยทำความเข้าใจกับกษัตริย์พระองค์นี้ในกรอบความเข้าใจใหม่ที่ต่างไปจากเดิมอย่างจริงจังเมื่อก้าวเข้าสู่ยุคสมัยการปฏิรูปประเทศ แรงพยายามที่จะศึกษาถึงภูมิหลังของบ้านเมืองข้างเคียงในกรอบความเข้าใจใหม่ที่มีในยุคนี้ นับเป็นต้นตอให้เกิดงานเขียนทางประวัติศาสตร์สำคัญที่มีรูปแบบและเนื้อหาสาระผิดแผกไปจาก "พงศาวดารพม่ารามัญ" เดิมโดยสิ้นเชิงอันเป็นรากฐานและแหล่งรวมวัตถุดิบสำคัญและเป็นพลังสร้าง "แรงบันดาลใจ" ให้สามัญชนเช่น นายโชติ แพร่พันธุ์ หรือ "ยาขอบ" ผู้เป็น "อินทรีในคันทานต์ แห่งวรรณกรรมไทย"³¹ ได้อาศัยสร้าง "นิยายปลอมพงศาวดาร" เรื่อง ยอคนขุนพล (พ.ศ. 2472) อันระบือนาม ซึ่งเป็นที่มาแห่งผู้ชนะสิบทิศ ที่คงความเกรียงไกรตราប់ปัจจุบัน

สงครามอังกฤษ-พม่าที่ยุติลงด้วยชัยชนะอันเด็ดขาดของอังกฤษผลักดันให้ผู้นำทางการเมืองและภูมิปัญญาไทย อาทิ สมเด็จเจ้าฟ้าฯน้อยหรือสมเด็จพระปิ่นเกล้า และผู้นำในตระกูลขุนนางต่างตื่นตัวที่จะหันกลับมามองตน และมุ่งปรับปรุงตนให้ทันสมัยโดยเริ่มศึกษาและรับเทคโนโลยีตะวันตก อาทิ เทคนิคการต่อเรือ³² การฝึกทหาร³³ ตลอดจนการซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์สมัยใหม่มาใช้งานราชการ³⁴ ในด้านภูมิปัญญาผู้นำรัตนโกสินทร์ยุคที่จะก้าวสู่การปฏิรูปได้พยายามเปิดตัวรับข่าวสารข้อมูลและมุมมองใหม่ผ่านสื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะจากหนังสือพิมพ์หรือที่สมัยก่อนจะเรียกว่าจดหมายเทศุอย่างสิ้น³⁵ มีหลักฐานปรากฏว่าได้มีผู้ทำหนังสือพิมพ์จำหน่ายมาแต่รัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ อาทิ หนังสือพิมพ์ภาษาไทยชื่อ "บางกอกกริโคเตอร์" ของหมอแบร์ดเลย์ในคณะอเมริกันบอร์เดอร์³⁶ และหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษชื่อ "บางกอกคาเลนดาร์" ของคณะแบปติสต์³⁷ กระนั้นหนังสือพิมพ์อันเป็นแหล่งข่าวพม่าสำคัญคือหนังสือพิมพ์รายปักษ์บางกอกกริโคเตอร์ (ภาษาไทย) เริ่มออกในวันที่ 16 มกราคม 1865 (พ.ศ. 2408) มีหมอแบร์ดเลย์ หรือ Rev. Dan Beach Bradley, M.D. เป็นทั้งเจ้าของและบรรณาธิการ หนังสือพิมพ์ฉบับดังกล่าวเป็นแหล่งข้อมูลส่งผ่าน "ข่าวมาแต่เมืองพะม่า" ทั้งข่าวในราชสำนักโดยเฉพาะการก่อกบฏในรัชกาลพระเจ้ามินดง (Mindon, พ.ศ. 2396-2421) ซึ่งเป็นข่าวใหญ่ลงติดต่อกันหลายฉบับ³⁸ ข่าวการปกครองและประชากรของดินแดนพม่าในปกครองอังกฤษ³⁹ ตลอดจนข่าวธุรกิจการค้า⁴⁰ ซึ่งต้นตอของข้อมูลนั้นส่วนใหญ่จะแปลมาจาก Rangoon Time⁴¹ ไม่เป็นที่สงสัยว่าแหล่งข้อมูลข่าวสาร อาทิ หนังสือพิมพ์บางกอกกริโคเตอร์ (ภาษาไทย) ได้เข้ามามีส่วนเปิดโลกทัศน์ชนชั้นนำไทยในเรื่องที่เกี่ยวกับพม่านอกเหนือไปจากที่ต้องเคยรับรู้ผ่านพ่อค้าสำเภาและกองอาคมาตมอญ⁴² มีหลักฐานปรากฏว่าหนังสือพิมพ์บางกอกกริโคเตอร์ (ภาษาไทย) นี้มีชนชั้นปัญญาชนทั้งที่เป็นเจ้านาย ขุนนาง และผู้มีอันจะกิน

สมัครเป็นสมาชิกอยู่ไม่น้อยอาทิ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าพระยาพระคลัง กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ หม่อมราชวงศ์ คุณเทียน ฤาวัณณโก วัดบวรนิเวศ หลวงภาสวิเศษ คือ เจ๊ะสั่วเถียน ค้าวเฒากุ บ้านอยู่ตลาดน้อย หมอสมิศ อยู่บ้านคอกควาย เป็นต้น⁴³ ความสำคัญของหนังสือพิมพ์อาทิ บางกอกกริคอเดอร์ (ภาษาไทย) คงมิได้จำกัดอยู่เพียงการ เป็นสื่อกลางส่งผ่านข่าว เมืองพม่าและเมืองอื่น ๆ ในต่างประเทศสู่ชนชั้นปกครอง เพื่อคำปรึกษาชน ในเมืองไทยเท่านั้น และหากจะพิจารณากันให้ลุ่มลึก ความสำคัญของสื่อดังกล่าวน่าจะอยู่ที่การ เป็นเสมือนประตูเปิดให้ผู้ชาวไทยได้รับรู้ สัมผัสและเห็นความสำคัญของคลังแห่งความรู้และศิลปวิทยา การแหล่งใหม่ที่เกี่ยวข้องพม่า เท่า ๆ กับเห็นถึงความจำเป็นในการที่จะต้องตื่นรับให้ได้มาซึ่ง ความรู้ ข่าวสาร "โดยตรง" โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยมอญเป็นสื่อกลาง คลังปัญญาใหม่นี้ส่วนหนึ่ง ต้องแสวงเอาจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษซึ่งปกครองอาณาจักรพม่าเดิมไว้เป็นส่วนหนึ่งของ British India โดยเฉพาะงานนิพนธ์ที่เขียนขึ้นโดยข้าราชการระดับสูงผู้มีประสบการณ์ของ รัฐบาลอาณานิคมอังกฤษ และอีกส่วนหนึ่งต้องแสวงเอาจากผู้รู้ชาวพม่าและหลักฐานข้างพม่าโดยตรง

ถึงแม้อิทธิพลกระแสวัฒนธรรมมอญยังคงมีสืบเนื่องถึงช่วงรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ผู้ชาวไทยยุคนี้ก็ได้แสดงความสำนึกรู้ในการแบ่งแยกมอญและพม่าอย่าง เป็นหลักวิชา ดังมีหลักฐาน ปรากฏในประกาศที่ออกในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ว่าด้วยนามผู้สำเร็จราชการ เมืองนคร เขื่อนขันธ์ (พ.ศ. 2401) มีความตอนหนึ่งระบุไว้

ชื่อผู้สำเร็จราชการ เมืองนคร เขื่อนขันธ์ เป็นชื่อตั้ง
ตามนามเมืองไป เมื่อแรกตั้งเมืองนั้น พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้พระราชทาน
แต่นามเมือง ยังไม่ได้พระราชทานนามผู้สำเร็จ
ราชการเมือง การก็เลยมาควรจะมีชื่อผู้สำเร็จ
ราชการเมืองให้แปลกจากนามเมือง. . . .
เพราะฉะนั้นบัดนี้โปรดฯ พระราชทานนามพระยา
ผู้สำเร็จราชการ เมืองนคร เขื่อนขันธ์นั้นว่า พระยา
ดำรงราชพลขันธ์ ผู้สำเร็จราชการ เมืองนคร
เขื่อนขันธ์ ถือศักดินา 3000 โปรดเกล้าฯ ให้

หลวงยศโยธผู้ช่วย เมืองนคร เขื่อนขันธ เป็น
หลวงขยันสงครามปลัด เมืองนคร เขื่อนขันธ
ถือศักดินา 600 คำรัสว่าช้อยกระบัตร
เมืองนคร เขื่อนขันธว่า หลวงภูทกมกักคินัน
ชอนกล เพราะว่าภูทกมกักคินัน
คำว่าโปกคาม ซึ่งเป็นชื่อ เมืองมทานคร เดิม
เก่าของพะมำก่อน เมืองอังวะ ไม่ใช้ชื่อ เมืองมอญ
เพราะฉะนั้นบัดนี้โปรดให้ เปลี่ยนชื่อหลวงยก
กระบัตร เมืองนคร เขื่อนขันธ ว่าหลวงนิคมคาม
บริรักษ์ยกกระบัตร เมืองนคร เขื่อนขันธ ถือ ศักดินา 500⁴⁴

หลักฐานข้างต้นยังแสดงถึงความเป็นไปได้ในการที่ผู้นำไทยยุคนี้จะได้ เริ่มรับองค์ความรู้ใหม่จาก
ภายนอก เกี่ยวกับพม่าที่ต่างไปจากองค์ความรู้ เดิมที่รับสืบทอดกันมา

ความเปลี่ยนแปลงมีปรากฏสืบ เนื่องชัดเจน เมื่อผ่าน เข้าสู่ยุคของการปฏิรูปประเทศ
ธงชัย วินิจกุล ได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจในงานชื่อ "The Other Within" ว่าการแสวง
หาความรู้ เพื่อเสริมสร้างภูมิปัญญาของผู้ปกครองไทยยุคนี้ได้วิวัฒนาการไปบนพื้นฐานของ "คำถาม" และ
"ความสนใจใหม่" ด้วยมุมมองและระเบียบทางความคิดใหม่ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากประสบการณ์
ที่สั่งสมจากการเดินทางภายในพระราชอาณาเขต (Siam's interior) และการเดินทางออกสู่
ต่างประเทศ (เที่ยวต่างบ้านต่างเมือง) ดังเห็นได้จากการนิพนธ์เจ้าพระจุลจอมเกล้าฯ⁴⁵ บนเงื่อนไข
เดียวกันนี้ประกอบกับการผันแปรทางการเมืองภายในภูมิภาคอันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในเชิงอำ
นาจและผลประโยชน์ที่รัฐไทยจะพึงมี พึงได้ และพึงรักษาทำให้สรรพความรู้ที่มีตกทอดมาแต่เดิมไม่
เพียง "ไม่เพียงพอ" แต่ยัง "ไม่สอดคล้อง" ต่อการสนองตอบกับความต้องการที่เปลี่ยนไปตามยุค
สมัยบนระนาบ (paradigm) ของจิตสำนึกและความต้องการที่ผิดไปจากครรลองจารีตเดิมตัว
อย่างเปรียบเทียบที่เห็นได้ชัดคือกรณีคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าชนะสิบทิศหรือ ตะละพะเนียเธอ
เจาะยอมไม่อาจใช้เป็น "แม่แบบ" หรือใช้ชี้นำ "ทางออก" ต่อการกำหนดฐานะภาพของกษัตริย์
ในระบบความคิดและระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินแบบใหม่ที่มุ่งพัฒนาไปสู่การสร้าง "สยามรัฐ"
ที่เน้นความเป็นเอกภาพทางสังคม การกำหนดขอบเขตดินแดนอำนาจรัฐที่ชัดเจนทางกายภาพ และ
องค์กษัตริย์ที่ไม่ เพียงเป็นประมุขของสยามรัฐ และสยามราชบุรี แต่ยังเป็นศูนย์รวมของอำนาจการ

ปกครองที่แท้จริง ในส่วนที่จะสัมพันธ์กับพระเจ้าบุเรงนองนั้น ก็ได้ปรากฏหลักฐานยืนยันให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในองค์ความรู้ที่ผู้ปกครองไทยมีต่อกษัตริย์พระองค์นี้อย่างค่อยเป็นค่อยไป แต่ก็น่าสนใจยิ่ง

ดังได้กล่าวไว้ในบทต้นแล้วว่า นับแต่ยุคเสียกรุง (พ.ศ. 2310) เป็นอย่างช้า ผู้นำทางการเมืองและภูมิปัญญาธนบุรีและกรุงเทพฯ ยุคต้นรู้จักคุ้นเคยทั้งระบุพระนามกษัตริย์ที่ทำการมีชัยในสงครามช้างเผือกและสงครามเสียกรุง (พ.ศ. 2112) ว่าพระเจ้าหงสาวดี หรือพระเจ้าหงสาวดีลิ้นคำ หรือพระเจ้าชนะสิบทิศ ความเข้าใจตามกล่าวมีตกทอดมาถึงรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ดังเห็นได้ในงานเสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร ที่สุนทรภู่แต่งถวาย (พ.ศ. 2397-98) ยังคงเรียกพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองว่า "พระองค์หงษาพระยามอญ" และ "พระเจ้าหงษา" มีความเสภาแต่งไว้ตอนหนึ่งว่า

จะกลับกล่าวถึงพระเจ้าเมืองหงษา	เป็นปิ่นรามัญประเทศทุกเขตขัณฑ์
พม่าทวายฝ่ายลาว เมื่อคราวนั้น	อภิวันท์หงษาพึ่งบารมี
เธอทราบเรื่องเมืองไทยที่ใหญ่กว้าง	มีเจ็ดช้างเผือกอยู่บุรีศรี
คิดจะใคร่ได้มาไว้ธานี	ให้มนตรีคิดอ่านแต่งสารตรา ^{๔๖}

แต่ครั้นตกมาถึงยุคการปฏิรูปการปกครองประเทศได้ปรากฏหลักฐานว่า ผู้นำไทยได้เริ่มรู้จักพระนามกษัตริย์พระองค์นี้ตามมีระบุในหลักฐานพม่า พระนามนั้นคือ "บุเรงนอง" (หรือบายินนอง/

) หลักฐานที่เก่าที่สุดที่เรียกพระเจ้าหงสาวดี "บุเรงนอง" เท่าที่ค้นพบได้ในขณะนี้คือ โคลงภาพพระราชพงศาวดาร (พ.ศ. 2430) ในโคลงรูปที่ 10 "แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ" ซึ่งแสดงบรรยายภาพ "พระสุริโยทัยขาดคอช้าง" มีโคลงบรรยายภาพบทแรกเขียนไว้ว่า

<u>บุเรงนองนามราชเจ้า</u>	<u>จอมรา มัญเษย</u>
ยกพยัคฆ์แสนยา	ยิงแก้ว
มอญม่านประมวณมา	สามสิบ หมื่นแสน
ถึงอยุธยาแล้ว	หยุดโกสั่นครา ^{๔๗}

บทประพันธ์ข้างต้น เป็นบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ กระนั้นยังไม่ปรากฏ

หลักฐานยืนยันแน่ชัดว่าพระองค์ทรงสดับหรือรับรู้ นาม "บุเรงนองนามราชเจ้า" นั้นมาจากแหล่งข้อมูลใด แต่เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าแหล่งข้อมูลนั้นถูกส่งผ่านเข้ามาจากภายนอกที่นอกกระแสวัฒนธรรมมอญเดิม

องค์ความรู้ใหม่อันสัมพันธ์กับพระเจ้าบุเรงนองที่เริ่มก่อรูปนับแต่ปี พ.ศ. 2430 เป็นอย่างช้า ได้พัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป เห็นได้ว่าในช่วงจัดพิมพ์รวมโคลงภาพพระราชพงสาวดารออกจำหน่ายได้ชมนั้น ผู้นำไทยเพียงสามารถระบุชี้ได้ว่า พระเจ้าหงสาวดีในพระราชพงสาวดารมีนามว่า บุเรงนองขณะเดียวกันก็ยังคงฝังใจอยู่กับความเชื่อที่ว่า พระองค์เป็นกษัตริย์มอญแห่งหงสาวดี ดังปรากฏการใช้สรรพนามแทนพระองค์ในงานวรรณกรรมโคลงภาพฯ เป็นหลายลักษณะ อาทิ จอมรามัญ ภูบาลนฤเบศร เบื้อง รามัญ จอมเตลง และบทพรผ่านผ้า ผ่นเตลง และไม่ว่าแต่พระเจ้าบุเรงนองที่ถูกระบุเป็นมอญ พระเจ้าแปร ผู้ทำคชยุทธกับพระสุริโยทัยก็ถูกเรียกว่า "ขุนมอญ" พระเจ้านันทบุเรงถูกเรียกว่า "ปิ่นมอญ" และ "จอมเตลง" พระมหาอุปราชาก็ถูกเรียกว่า "อุปราชเจ้ารามัญ" และเหล่าไพร่พลหรือราชศัตรูถูกรวมเรียกเป็นพลเหล่าเตลง พลมอญและมอญอมิตร⁴⁰ ทั้งหมดแสดงให้เห็นว่าในความรู้และเข้าใจของผู้นำไทยยุคปฏิรูประยะแรกนั้น สงครามที่อยู่ยารบกับพระเจ้าหงสาวดีเป็นสงครามที่ไทยรบกับมอญไม่ใช่มอญ ซึ่งเป็นไปได้ว่าเป็นความรู้เดิมที่ตกทอดมาแต่ยุคหลังเสียกรุงที่ยังถูกขับเน้นให้เห็นอย่างสืบเนื่องโดย เฉพาะในงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เรื่องลิลิตตะเลงพ่าย ซึ่งเป็นทั้งคลังแห่งความรู้ของเจ้านายในอดีตและเป็นงานวรรณกรรมประวัติศาสตร์ทั้งทรงอิทธิพลยิ่ง ซึ่งเห็นได้ชัดว่าแม้โคลงภาพชุดพระราชพงสาวดารที่โปรดให้นำออกแสดงนั้นสำนวนโคลงหลายบทยังแต่งลอกเลียนจากลิลิตตะเลงพ่าย งานโคลงภาพพระราชพงสาวดาร ยังสะท้อนให้เห็นเพิ่มเติมว่า ผู้นำไทยยุคนั้นยังคงคิดว่า กษัตริย์ที่ยกทัพมารบในสงครามครั้งเสียพระสุริโยทัย และสงครามสำคัญที่มีตามมาอีก 2 ครั้ง เกิดภายใต้การนำของพระเจ้าบุเรงนองแต่เพียงพระองค์เดียว นั้นเป็นไปได้ว่าความรู้อันจะพึงมีเกี่ยวกับพระเจ้าตะเบงชเวตี้ "อาจ" จะยังไม่ก่อเกิด

กระนั้นนับแต่ปี พ.ศ. 2430 ได้ปรากฏหลักฐานยืนยันว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองที่เกี่ยวข้องกับ "ประเทศสยาม" ได้ค่อยคลี่คลายชัดเจนขึ้นในวงการศึกษาไทยคู่ควบไปกับการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของพระองค์และไม่ช้าไปกว่าปี พ.ศ. 2438 ผู้รู้และผู้ศึกษา "พงสาวดารสยาม" ก็สามารถจะระบุชี้ได้ว่า พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองนั้นเป็นกษัตริย์คนละพระองค์กับกษัตริย์ที่ยกมากระทำการในศึกพระสุริโยทัย

หลักฐานยืนยันถึงการคลี่คลายขององค์ความรู้ตามกล่าวข้างต้นมีปรากฏอยู่ในหนังสือ ตำราเรียนชื่อ รัชดาภิเษก เป็นคู่มือของการเล่าเรียน รวมศึกษานุกรมทั้งขั้นต้น ขั้นกลาง ขั้นสูง (Rajatabhisheka Being a Golden Cabinet of Learning) เล่ม 5 ซึ่งรวบรวมโดย ขุนวรทิพย์พิจารณ์ (ราคา 25 อัฐ) หนังสือรัชดาภิเษก ถูกตีพิมพ์เผยแพร่ใน ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2438) โดยกรมศึกษาธิการกรุงเทพ (The Educational Department) มีอธิบาย ปรากฏในคำนำ เล่ม 1 ตอน 1 ว่า "ความประสงค์ที่ได้พิมพ์สมุดนี้ เพราะจะรวบรวมระเบียบ การเล่าเรียนทั้งขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูงให้รวมอยู่ในนี้เปรียบเหมือนเป็นคู่มือของวิชาความรู้ และการเล่าเรียนต่าง ๆ สำหรับที่นักเรียนจะได้เลือกศึกษาเป็นลำดับขั้นขึ้นไปตามชอบใจของ ตนที่จะเล่าเรียนโดยสอนตัวเองหรือมีครูบาอาจารย์แนะนำก็ทำได้"⁴⁹ ด้วยเหตุดังกล่าวหนังสือ รัชดาภิเษก จึงเป็นตำราเรียนรวบรวมสรรพศาสตร์แขนงต่าง ๆ ไว้เป็นจำนวนมากที่สำคัญคือมีทั้ง ตำราที่ประมวลขึ้นจากองค์ความรู้ที่มีอยู่ภายในและมีที่รับมาจากต่างประเทศโดยตรง ซึ่งตำราทั้งหลายถูกจัดระเบียบการนำเสนอตามระเบียบขั้นการศึกษาซึ่งแบ่งเป็นชั้นมูลศึกษา (Elementary Education) ชั้นมัธยมศึกษา (Secondary Education) ชั้นอุดมศึกษา (Higher Education) และชั้นพิเศษศึกษา (Special Education) เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระเจ้า บู่เรงนองมีบรรจุอยู่ใน "บุรพบทพงสาวดารสยาม" ตอนที่ 2 "ตั้งแต่แผ่นดินพระยอดฟ้าถึงแผ่นดิน สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ" นับเป็นตำราเรียนในระดับมูลศึกษา⁵⁰

ในบริบทใหม่นี้เรื่องของพระเจ้าบู่เรงนองถูกนำเสนอในลักษณะตำราเรียนที่เขียนขึ้น โดยยึดเอาพระราชพงสาวดารเป็นแนว กระนั้นที่นำเสนอจึงคือผู้แต่งตำราได้สอดใส่ความรู้ใหม่แทรก ลงไปในบทบรรยายซึ่งเขียนด้วยสำนวนภาษาใหม่แต่ในกรอบวิธีนำเสนอที่ยังล้าคับ เรื่องตามรัชกาล เรื่องราวของพระเจ้าบู่เรงนองใน "บุรพบทพงสาวดารสยาม" มีว่า "ในครั้งนั้นสมเด็จพระมหา จักรพรรดิมีช้างเผือกถึง 7 ช้าง เหตุนี้จึงปรากฏในทำพระนามว่าพระเจ้าช้างเผือกแต่นั้นมา กิตติศัพท์ทราบไปถึงพระเจ้าบู่เรงนองกระษัตริย์กรุงหงสาวดีองค์ใหม่ ซึ่งนับว่ามีอำนาจแก่กล้า การสงครามมากในเวลานั้น มีราชสาสน์มาทูลขอช้างเผือก 2 ช้าง แลว่าถ้าไม่ประทานก็จะยกทัพ มาตีพระนคร สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทราบในพระราชสาสน์ดังนั้น ทรงพระราชดำริจะประทานให้ แต่พระราเมศวรกับข้าราชการอีก 2 นาย ทูลขัดไว้จึงมิได้พระราชทานไป พระเจ้าหงสาวดีก็ยก ทัพใหญ่มาตั้งประชิดเมืองพิษณุโลกก่อน..."⁵¹ กล่าวได้ว่าตำรา "บุรพบทพงสาวดารสยาม" สะท้อนให้เห็นความรับรู้เรื่องพระเจ้าบู่เรงนองที่ถูกขยายขอบข่ายกว้างขึ้นในแวดวงการศึกษาจนสา

มารถแยกแยะกษัตริย์พระองค์นี้ออกจากพระเจ้าหงสาวดีองค์อื่น ๆ ทั้งหมดยืนยันปรากฏการณ์อันเป็นการพยายามปรับองค์ความรู้เดิมให้ควบคู่ไปกับความรู้ใหม่ที่นำเข้ามาจากภายนอก เพื่อให้ได้มาซึ่ง ความชัดเจนและถูกต้อง สำนักเบื้องหลังการตีแผ่ประวัติศาสตร์รวมถึงเรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนองจึงไม่ได้คลี่คลายหรือถูกชักนำไปเพื่อจะให้เป็นประโยชน์ในการสร้างความเป็นเอกภาพหรือความสามัคคีขึ้นภายในประเทศเพียงประการเดียว พร้อมกันไปยังมีกระแสแห่งการค้นคว้าแสวงหาเพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้อันถูกต้องและใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่สุด อันนับเป็นพลังทางภูมิปัญญาที่สำคัญของยุคสมัยนี้ จึงไม่เป็นเรื่องแปลกที่จะพบเห็นงานเขียนประวัติศาสตร์ในเชิง "วิจารณ์" "อธิบายความ" สืบราวภาคสนาม ควบคู่ไปกับการเทียบเคียงเอกสารหลักฐาน^{๑๒} และการนำงานนิพนธ์ที่มีอยู่เดิมมาชำระตีพิมพ์ใหม่พร้อมไปกับการแต่งคำนำ และหากเป็นหนังสือสำคัญก็จะมีการทำสารบัญสำหรับค้น เรื่องการคลี่คลาย เรื่องราวภูมิหลัง เรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนองตามมีปรากฏนับเป็นหนึ่งในผลิตผลในกระแสแห่งธารปัญหานี้

การปรากฏชื่อพระเจ้าหงสาวดีในนามบุเรงนอง และการแจกแจงให้เห็นว่าพระเจ้าหงสาวดีที่ยกทัพมารบกับกษัตริย์อยุธยา นับแต่สงครามพระสุริโยทัย เป็นต้นมามีหลายพระองค์ร่วมยืนยันในข้อเท็จจริงที่ว่าผู้นำไทยได้เริ่มรับข้อมูลหลักฐานเกี่ยวกับกษัตริย์พระองค์นี้ที่ต่างกระแสนอกจากกระแสวัฒนธรรมมอญเดิม กระนั้นโคลงภาพพระราชพงศาวดาร และ รัชดาภิเษก ก็ไม่ได้ระบุชัดเจนถึงที่มาและรูปลักษณ์ของชนิดของข้อมูลใหม่ ตลอดจนถึงขั้นตอนการส่งผ่านความรู้ กระนั้นก็ดียิ่งมีงานเขียนทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัยอื่นที่ช่วยคลี่คลายให้เห็นถึงที่มาและรูปลักษณ์ของข้อมูลหลักฐานใหม่ตามกล่าว ในช่วงปี ร.ศ. 117 และ ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2441-42) ได้ปรากฏงานเขียนประวัติศาสตร์สำคัญลงตีพิมพ์ในหนังสือ วิริยญาณ ต่อเป็นตอนอันได้แก่ เรื่องสาสนวงศ์ และ พงษาวดารลาวเฉียง ซึ่งเรื่องหลังเป็นต้นเค้าของหนังสือ พงศาวดารโยนก ของพระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค)^{๑๓} ที่ควรสังเกตคือ งานนิพนธ์ทั้งสองเรื่องนี้ไม่มีเรื่องใดที่แต่งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเจาะจงจะตีแผ่ภูมิหลังของพระเจ้าบุเรงนอง หรือพระราชกรณียกิจการสงครามที่พระองค์มีกับกษัตริย์อยุธยา ข้อมูลว่าด้วยพระเจ้าบุเรงนองในงานนิพนธ์ตามกล่าวหากจะมีก็เป็นเพียงการกล่าวพาดพิงเข้าลักษณะ "ข้อมูลข้างเคียง" ประกอบเรื่อง แต่ "ข้อมูลข้างเคียง" นั้นเองกลับตีแผ่ให้เห็นถึง "ที่มาที่ไป" ขององค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองที่มีผ่านเข้ามาในชุมชนวิชาการไทยยุคปฏิรูปประเทศ

ทั้งสาสนวงศ์ และพงษาวดารลาวเฉียง เป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ในแนวใหม่

ซึ่งมีทั้งสาระ ข้อมูล และวิธีนำเสนอที่ต่างไปจากการเขียนงานประวัติศาสตร์ศาสนาเก่าอาทิสังคดียวงศ์และพระราชพงศาวดารเดิม ที่สำคัญคืองานนิพนธ์ทั้งสองเรื่องยังได้จัดทำตาราง "ลำดับกษัตริย์" ของประเทศสำคัญที่งานเขียนกล่าวพาดพิงถึง ตารางนั้นบรรจุข้อมูลรายละเอียดของ ราชวงศ์ พระนามกษัตริย์ ช่วงปี พุทธศักราช หรือจุลศักราชที่ขึ้นครองราชย์ และหมายเหตุสำคัญประจำรัชกาลของกษัตริย์นางพระองค์ ข้อมูลใหม่ที่เกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองมีปรากฏในตาราง "ลำดับกษัตริย์" ตามกล่าว ความสำคัญของตารางลำดับโคตรวงศ์และรัชกาลนั้นไม่ได้อยู่ที่ความถูกต้องแน่นอนของข้อมูลที่ถูกบรรจุไว้ไม่ว่าจะเป็นชื่อบุคคล หรือวัน เดือน ปี ที่ขึ้นครองราชย์ แต่อยู่ที่ตัวของตารางเอง ทั้งนี้เพราะการจะจัดทำตารางแจ้งรายละเอียดทั้งหลายได้นั้นจำเป็นต้องมี "ฐานข้อมูล" ที่เป็นรายลักษณ์อักษรและตัวอย่างให้ใช้ประกอบการสืบค้นหรือลอกเลียนทำตาราง โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโคตรวงศ์ของกษัตริย์ต่างแดนมอญพม่า อาทิ "กษัตริย์ภูมามครองศรีเขตร", "กษัตริย์เมืองเชียง", "เมืองสะแก", "เมืองอาววะ", "กษัตริย์ประเทศยะไข่", "กษัตริย์รามัญครองเมืองเสทิม", และ "กษัตริย์หงสาวดี"^{๕4}

ในเรื่องสาสนวงษ์ในภาคที่ว่าด้วย "ประวัติกฎหมายประเทศ" มีความตอนหนึ่งระบุว่า "อุบัติแห่งประเทศกฎหมายหรือพม่านั้น แรกตั้งขึ้นก่อนพุทธศาสนกาลประมาณ 300 ปี มีเนื้อความตามหนังสือมหาราชวงษ์ หรือพงษาวดารพม่า ว่าชาติมนุษย์พื้นเดิมแห่งน้ำน้ำเอราวดี เป็นชาติคนป่า..."^{๕๕} หนังสือ "มหาราชวงษ์" นี้หลักฐานชิ้นหลังอาทิ หนังสือพระราชพงศาวดารพม่า ของกรมหมื่นนราธิปฯ จะเรียกว่า "มหาราชวงษ์พม่าฉบับสมันตัน (ฤาหอกแก้วคือฉบับหลวง)"^{๕๖} ซึ่งก็คือพระราชพงศาวดารพม่าอันมีนามว่า มานนนานมหายาสะวินดอจี (Hmannan Mahayazawindawgyi) ซึ่งชำระในรัชกาลพระเจ้าบาจิดอ หรืออังวะจักกายแมง (Bagyidaw, พ.ศ. 2362-80) เป็นไปได้ว่าผู้เขียนสาสนวงษ์ นั้นได้ใช้ข้อมูลบางส่วนตามมีปรากฏในพงศาวดารพม่าฉบับดังกล่าวในการเขียน "ประวัติกฎหมายประเทศ" และประเทศสำคัญอื่นอีก แต่กระนั้นในขั้นต้นการใช้ข้อมูลตามมีในมานนนานมหายาสะวินน่าจะเป็นการใช้ผ่านงานเขียนและงานแปลทางประวัติศาสตร์ที่จัดทำโดยข้าราชการระดับสูงของรัฐบาลอังกฤษ ทั้งนี้มีตัวอย่างปรากฏในงานเรื่อง "พงษาวดารลาวเฉียง" กล่าวพาดพิงถึงงานแปลของฝรั่งเศสว่า "ในหนังสือมหาราชวงษ์ (พงษาวดารพม่า) ซึ่งแปลเรียบเรียงโดยลูเตลแนลเยเนรอลอาเธอร์ แต่หน้า 11 ถึงหน้า 15 กล่าวด้วยเออรับชั้นของไทยชานมาจากกษัตริย์ประเทศอ้างความคำรื้ของมิสเตอร์แมกซมูเลอ์ผู้ชานาญภาษาพราหมณโบราณแลถิ เบคจีน..."^{๕๗}

กระนั้นความสำคัญเห็นจะไม่ได้อยู่ที่ "ฐานข้อมูล" ที่ผู้แต่งสาสนวงศ์ และพงศาวดารลาวเจียงใช้ในการเขียนเรื่องพม่าและจัดทำตารางโคตรวงศ์กษัตริย์พม่ารามัญ นั้นเป็นงานนิพนธ์ที่ถอดความโดยตรงจากมหาราชวงศ์พม่าหรือแปลผ่านจากงานของนักประวัติศาสตร์ยุโรป แต่น่าจะอยู่ที่ "ฐานข้อมูล" ดังกล่าวยืนยันให้เห็นถึงการนำเข้าข้อมูลชุดใหม่ผ่านคลังข้อมูลอาณานิคมอังกฤษที่จัดทำ เขียนรวบรวม หรือแปลจากต้นฉบับภาษาพม่าเดิมโดยข้าราชการระดับสูงของรัฐบาลอาณานิคม ซึ่งการนำเข้าเป็นไปภายใต้สำนึกและความเข้าใจที่ยอมรับในความถูกต้อง แท้จริงตลอดจนตรรกวิสัยของผู้เขียน แปล และรวบรวมงานที่เป็นชาวตะวันตก^{๑๑} ปรากฏการณ์ส่งผ่านหรือนำเข้าข้อมูลใหม่นี้ค่อยพัฒนาขึ้นอย่างช้า ๆ ภายหลังสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 3 (พ.ศ. 2428) อันเป็นช่วงสมัยที่รัฐบาลอาณานิคมอังกฤษได้ลงรากปักฐานอำนาจและสร้างอย่างถาวร (Rangoon) ขึ้นมาเป็นศูนย์กลางการผลิต การค้า และสรรพวิทยา สำคัญของพม่าใต้หรือมณฑลพะโค (Pegu District) แล้วโดยสมบูรณ์ ภายใต้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงตามกล่าวนี้นักข้าราชการระดับสูงของรัฐบาลอังกฤษได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการผลิตและรวบรวมงานอันเป็นฐานข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับพม่า และประเทศอื่น ๆ ในอาณานิคมอังกฤษในหลาย ๆ ด้าน เกิดเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ และทางสังคมวัฒนธรรมที่สำคัญให้ผู้นำยุคปฏิรูปประเทศอาศัยเป็นข้อมูลในการเขียนพงศาวดารสยามและพงศาวดารของประเทศเพื่อนบ้าน รวมถึงพม่าอาทิงงานนิพนธ์ของ Colonel Albert Fytche เรื่อง Burma Past and Present งานของ Sir Arthur Purves Phayre หลายเรื่องโดยเฉพาะ History of Burma (พ.ศ. 2426/ค.ศ. 1883) งานชุด British BurmaGazetter โดยเฉพาะ Gazetter of Upper Burma ของ Sir J.G. Scott ทั้งนี้รวมถึงงานของ Scott เรื่อง The Burman; His Life and Notions (1910) ด้วย

สาสนวงศ์ และ พงศาวดารลาวเจียง เป็นตัวอย่างของงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่ถือกำหนดขึ้นในกระแสการนำเข้าสรรพความรู้จากแดนอาณานิคมอังกฤษ เรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งเป็นข้อมูลข้างเคียงประกอบงานนิพนธ์ตามกล่าวก็น่าเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลนำเข้าใหม่ โดยเฉพาะตารางลำดับโคตรวงศ์กษัตริย์พม่ารามัญที่มีปรากฏใน สาสนวงศ์ และ พงศาวดารลาวเจียง สะท้อนให้เห็นความรับรู้เพิ่มเติมที่ผู้นำไทยมีต่อกษัตริย์พม่าหลายประการอาทิ เรื่องสาสนวงศ์ ได้จัดลำดับ "ตะเบงชเวตี้" และ "บุเรงนอง (ชนะทศทิศ)" ไว้ในตาราง "กษัตริย์กรุงพะโค" ภายใต้หัวข้อ "วงศ์ครองอุเปนไทอยู่ในหงสาวดี" กรณี "ตะเบงชเวตี้" ยังมีหมายเหตุอธิบายไว้ในตารางว่า "กษัตริย์ครองอุชชาติพม่า ชะนะพะโคได้เป็นไทอยู่แก่อาจวะปมะ คงอุ และ

เมาะตะมะ" และในกรณี "บุเรงนอง (ชนะทศทิศ)" นั้นมีหมายเหตุอธิบายว่า "เป็นแม่ทัพของตะเบงชเวตี้ยกคนขึ้นเป็นกษัตริย์" พระนามพระเจ้าบุเรงนองในเรื่อง "สาสนวงศ์" ไม่ได้เพียงมีปรากฏเฉพาะในตาราง "กษัตริย์กรุงพะโค" แต่ยังมีปรากฏในตาราง "ลำดับกษัตริย์กฎหมายครองศรีเขตร" อยู่ในส่วนของหมายเหตุภายใต้หัวข้อ "เมืองอังวะ" ซึ่งสรุปความได้ว่า "นองรามเมง" ผู้เป็นกษัตริย์พระองค์หนึ่งผู้ครองกรุงอังวะนั้นเป็น "บุตรบุเรงนองล้นคำ"^{๕๙} พระนามของพระเจ้าบุเรงนองยังมีปรากฏในเรื่องประวัติลาวเฉียง ซึ่งมีความระบุว่า "เมื่อจุลศักราช 643 แล้วพระยามังรายกับพระยาจำเมือง ๗ พะเยา แลสมเด็จพระร่วงเจ้าสุโขไทย พร้อมกันไปสร้างเมืองนครเชียงใหม่ เมื่อจุลศักราช 658...สืบลำดับมาได้ 196 ราชวงศ์ ถึงพระเมกุฎี และนางพระยาราชเทวีก็เสียดำเมืองบุเรงนองพระเจ้าหงษาวดีล้นคำ" นอกจากนี้ยังมีความกล่าวหาพิงถึงพระเจ้าบุเรงนองแต่ไม่ได้ออกพระนามโดยตรง เพียงระบุว่า "พระเจ้าหงษาวดีล้นคำ ยกพลทั่วยุทธาทัพมาปราบเมืองฝ่ายฟ้าลานนาไทยทิศตะวันออก" และยังมีความอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า "จุลศักราช 830 พระเจ้าหงษาวดีเกณฑ์กองทัพมารามัญไทยใหญ่แลลานนาไทยทุกหัวเมืองได้รื้อพลเป็นอันมาก ยกไปรบกรุงพระนครศรีอยุธยาได้แล้วจึงให้พระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลกครองราชสมบัติกรุงพระนครศรีอยุธยา" เรื่อง พงสาวดารลาวเฉียง ยังได้ระบุพระนามพระเจ้าบุเรงนองไว้ในตาราง "ลำดับกษัตริย์นครพิงค์เชียงใหม่" ในส่วนที่เป็นหมายเหตุสรุปความได้ว่าในรัชกาลราชเทวี เมืองเชียงใหม่ "เสียดำรามัญบุเรงนอง"^{๖๐}

ถึงแม้ สาสนวงศ์ จะตีแผ่ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองรวมถึงพระเจ้าตะเบงชเวตี้โดยระบุข้อความว่าองค์ตะเบงชเวตี้เป็นกษัตริย์ของอุษาคเนย์ และบุเรงนองเป็นแม่ทัพของพระองค์ที่ยกคนขึ้นเป็นกษัตริย์ เรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองยังคงคลุมเครือโดยเฉพาะใน "พงสาวดารลาวเฉียง" พระองค์ยังคงถูกระบุถึงในฐานะกษัตริย์รามัญ เงื่อนไขดังกล่าวยืนยันในข้อเท็จจริงที่ว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองนั้นมีขั้นตอนพัฒนาการอย่าง "ค่อยเป็นค่อยไปจริง ๆ" ซึ่งเป็นเรื่องต้องใช้เวลาสั่งสม และกลั่นกรองข้อมูลที่น่าเข้าจากคลังใหม่ ประเด็นสำคัญประการหนึ่งที่ไม่อาจมองข้ามคือขั้นตอนการรับข้อมูลนอกกระแสวัฒนธรรมมอญเดิม เข้ามาเสริมความรู้และสร้างงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์นั้นผู้นำทางภูมิปัญญาการปฏิรูปประเทศไม่ได้ "สลัดทิ้ง" องค์ความรู้เก่าที่มีมาโดยสิ้นเชิง หลักฐานการระบุพระนามพระเจ้าบุเรงนองว่า "บุเรงนอง (ชนะทศทิศ)" และ "บุเรงนองพระเจ้าหงษาวดีล้นคำ" หรือ "บุเรงนองล้นคำ" ยืนยันว่ามีความพยายามในการ "ผสม" ความรู้เก่าเข้ากับความรู้ที่รับเข้ามาใหม่โดยตลอด เพื่อสร้างความเข้าใจ ข้อยุติที่ชัดเจนสมเหตุสมผล และใกล้เคียงกับสิ่งที่เชื่อว่าเป็นจริงที่สุด หลัก

ฐานยืนยันความพยายามตามกล่าวนี้มีปรากฏให้เห็นชัดเจนในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์รุ่นต่อมา

พระโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ในงานพิมพ์เรื่องตำนานกรุงเก่า (ร.ศ. 126/พ.ศ. 2450) สะท้อนตัวอย่างของความพยายามในการ "ผสาน" องค์ความรู้ที่รับตกทอดมาในกระแสวัฒนธรรมเดิมเข้ากับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับเข้ามาจากภายนอก งานนิพนธ์ตามกล่าวมีความตอนหนึ่งระบุว่า "อนึ่งในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้น กษัตริย์กรุงหงสาวดีทรงพระนามตะเบงชวยตี้ พงศาวดารมอญเรียกพระเจ้ามังส่วยหรืออีกนัยหนึ่งว่า มังโสดี ตั้งต้นก่อนการสงครามยกทัพเข้ามาตีกรุงเทพทวารวดี ถึง 2 ครั้ง ก็หาได้ไม่ มาภายหลังเมื่อพระเจ้าตะเบงชวยตี้ดับสูญไปแล้ว บุเรงนองเชื้อพระวงศ์ได้เป็นพระเจ้ากรุงหงสาวดีในพงศาวดารมอญเรียกพระเจ้าฝรั่งมังศรี หรืออีกนัยหนึ่งเรียกพระเจ้าชนะสิบทิศ เพราะเป็นผู้มีอำนาจมาก ยกทัพเข้ามาตีกรุงเทพทวารวดีอีก 2 ครั้ง ครั้นหลังตีได้ในแผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราช เมื่อจุลศักราช 918 ปี พระเจ้าหงสาวดีจึงตั้งให้พระมหาธรรมราชาครองราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระสรรเพชญ์นั้นเป็นพระองค์ที่ 1 ในพระนามนี้"⁶¹

การนำเข้าองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับพม่า และพระเจ้าบุเรงนองผ่าน "คลังข้อมูล" อาณาจักรอังกฤษในพม่ามีความต่อเนื่อง เข้มข้น และชัดเจนขึ้นโดยลำดับ บุคคลที่กล่าวได้ว่ามีบทบาทสำคัญยิ่งในการรับความรู้จากคลังตามกล่าวมาถ่ายทอดให้กับแวดวงการศึกษาไทยอย่างต่อเนื่อง เป็นระบบนับแต่ปี พ.ศ. 2455 เป็นอย่างช้าได้แก่ สมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพ และกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

สมเด็จพระยาคำจารุราชานุภาพนั้น นอกจากจะทรงนิพนธ์งานเขียนทางประวัติศาสตร์สำคัญ อาทิ คำอธิบายเรื่องในรัชกาลต่าง ๆ ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และหนังสือ ไทยรบพม่า แล้วในฐานะ "สถานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร" ยังมีบทบาทสำคัญยิ่งในการอนุเคราะห์สนับสนุนให้นำเข้าหลักฐานฝ่ายพม่าที่คัดจากต้นฉบับเดิมภาษาพม่ามาแปลและเผยแพร่เป็นภาษาไทยและอังกฤษในชุมชนวิชาการไทย เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองที่ยังขาดความชัดเจนโดยเฉพาะในส่วนที่สัมพันธ์กับสงครามที่มีระหว่างพระองค์กับราชอาณาจักรอยุธยา ได้ถูกสมเด็จพระยาคำจารุฯ นำมาชี้แจงโดยละเอียดในพระนิพนธ์ที่มีแทรกในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2457) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า (2460) เกิดเป็นองค์ความรู้ขึ้นเป็นที่ยึด เชื่อและใช้สืบทอดมาถึงปัจจุบัน

นอกจากงานพระนิพนธ์จะระบุชี้ชัดให้เห็นว่า พระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตี้ และบุเรงนองนั้นเป็นพม่าไม่ใช่มอญ แล้วยังแสดงรายละเอียดภูมิหลังของพระเจ้าบุเรงนองไว้ชัดเจนว่า "ทางเมืองหงสาวดี มีคนสำคัญขึ้นในพวกพม่าคน 1 เป็นที่พระมเหสีพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตี้ ได้เป็นแม่ทัพช่วยพระเจ้าหงสาวดีทำศึกสงครามมาแต่แรก พระเจ้าหงสาวดียกย่องให้มียศเป็นบุเรงนอง แปลว่า พระเชษฐาธิราช เมื่อสิ้นพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตี้แล้ว บุเรงนองพยายามรวบรวมกำลังเที่ยวปราบปรามหัวเมืองพม่า มอญ แลไทยใหญ่ รวบรวมได้อาณาจักรของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ไว้ในอำนาจทั้งหมดแล้ว ตั้งตัวเป็นพระเจ้าหงสาวดีประเทศยะไข่และเมืองเชียงใหม่ ได้อาณาเขตรขยายยิ่งออกไปจึงคิดจะมาตีกรุงศรีอยุธยาอีก ด้วยพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองเคยเป็นแม่ทัพคน 1 เข้ามารบเมืองไทยครั้งพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ภูมิฐานแลกำลังทั้งวิธีรบของไทยอยู่แล้ว"⁶²

ในพระนิพนธ์คำนำ หนังสือประชุมพงสาวดารภาคที่ 6 แสดงถึงพัฒนาการที่ก้าวไกลไปกว่าเดิมมากขึ้นนับแต่ปี พ.ศ. 2455 ในด้านการรับรองความรู้จากภายนอกที่เกี่ยวกับพม่านอกกรอบกระแสวัฒนธรรมมอญเดิมมา เป็นฐานให้กับการสร้างงานประวัติศาสตร์ในชุมชนวิชาการไทย พระนิพนธ์คำนำนั้นมีความระบุว่า "หนังสือเรื่องนี้ข้าพเจ้าตรวจสอบแลเรียบเรียงเอง ได้อาไศรยหนังสือเก่า 5 เรื่อง คือ พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาซึ่งสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดให้พิมพ์เมื่อปีชวด พ.ศ. 2455 เรื่อง 1 หนังสืออธิบายพระพงสาวดาร ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงไว้เอง พิมพ์เมื่อปีชวด พ.ศ. 2457 เรื่อง 1 หนังสือพงสาวดารพม่า หลวงไพโรสณฑ์ สาลารักษ์ (เทียน สุทินทุ) แปลจากภาษาพม่าเป็นภาษาอังกฤษ พิมพ์ไว้ในหนังสือของสยามสมาคม เรื่อง 1 คำให้การชาวกรุงเก่าแปลจากภาษาพม่าพระยาโชฎิกราชเศรษฐี (มัน เลหาเศรษฐี) พิมพ์เมื่อปีชวด พ.ศ. 2457 เรื่อง 1 หนังสือพงสาวดารกรุงสยามฝรั่งเศส ชื่อ เตอแปง เก็บความจากจดหมายเหตุของบาทหลวงครั้งกรุงเก่าแต่งไว้เรื่อง 1"⁶³ มีหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่า หนังสือพงสาวดารพม่าที่หลวงไพโรสณฑ์ สาลารักษ์ (เทียน สุทินทุ/U Aung Thien) แปลออกเป็นภาษาอังกฤษ ภายใต้ชื่อ "Intercourse between Burma and Siam as Recorded in Hmannan Yazawindawgyi" และเริ่มนำลงตีพิมพ์ใน Journal of the Siam Society ใน Volume V part 1 (1908/2451) นั้น คือหนังสือพงสาวดารพม่า ฉบับหลวง (มานนนาน มหยาสะวินดอจี/Hmannan Mahayazawindawgyi) หรือหนังสือ มหาราชวงศ์ หรือ มหาราชวงศ์ฉบับหอแก้ว หนังสือที่หลวงไพโรสณฑ์ ได้สำเนามาจากเมืองพม่า และครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกที่ได้มีการแปลพงสาวดารพม่าจากต้นฉบับภาษาพม่าโดยตรง และโดยละเอียดออกเผยแพร่ในชุมชนวิชาการไทย ส่วนคำให้การชาวกรุงเก่าแปลจากภาษาพม่า

นั้น นายทอเซียงโก (Taw Sei Ko) ซึ่งดำรงตำแหน่ง Superintendent of Archaeological Survey Burma และบรรณารักษ์หอสมุดของรัฐบาลอังกฤษที่เมืองย่างกุ้ง คัดส่งมาให้หอพระสมุดวชิรญาณในปี พ.ศ. 2454 ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงให้มองต่อ (บางแห่งเรียกหม่องต่อ) แปลออกเป็นภาษาไทยสำเร็จในปี พ.ศ. 2455 หนังสือคำให้การนี้ภายหลังถูกนำออกตีพิมพ์ในชื่อ คำให้การชาวกรุงเก่า เรื่องนี้ที่เรียกกันแต่ก่อนว่า "คำให้การขุนหลวงหาวัด" ฉบับนี้แปลใหม่จากฉบับหลวงที่ได้มาจากเมืองพม่า" (พ.ศ. 2457)⁶⁴

ในขั้นตอนกระบวนการนำเข้าและถ่ายข้อมูลจากภาษาหนึ่งเป็นอีกภาษาหนึ่งเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ภายใต้การอนุเคราะห์สนับสนุนของสมเด็จพระยาดำรงฯ นั้นได้มีการสื่อสาร วิจัย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างนักวิชาการ "ข้างไทย" และ "ข้างพม่า" โดยมีวารสารสิ่งพิมพ์เป็นเวทีในการสื่อความคิดเห็นสำคัญ ในเรื่องอันเกี่ยวข้องกับพระเจ้าบุเรงนองนั้น ผู้รู้ฝ่ายไทยซึ่งมีบทบาทสำคัญในการนำเข้าหลักฐานพม่ายังคงอยู่ในขั้นตอนแห่งการแสวงหาความรู้ที่ถูกต้องชัดเจนเกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนอง และกษัตริย์พม่าพระองค์อื่นที่มีความสัมพันธ์กับไทย ขณะที่ผู้รู้ "ข้างพม่า" นั้นจะทำหน้าที่คัดเลือก คัดลอก และส่งหลักฐานพม่าให้พร้อมกันไปกับแสดงบทบาท "ผู้รู้จริง" ด้วยการแสดงความคิดเห็น และวิจารณ์แก้ไขบทความงานแปลเกี่ยวกับพม่า ที่วงวิชาการไทยพิมพ์ออกเผยแพร่ ภายใต้บรรยากาศและเครือข่ายความสัมพันธ์นี้เอง เรื่องราวอันเป็น "ภูมิหลัง" หรือ "ก่าพิศ" ของพระเจ้าบุเรงนองที่ ไม่เคยเป็นที่รับรู้มาก่อน ในแวดวงนักประวัติศาสตร์และโบราณวิทยาไทยก็ได้ถูกนำออกเผยแพร่

ต้นเหตุสำคัญสืบเนื่องมาจากการแปลพระราชพงศาวดารฉบับหอแก้ว ออกเป็นภาษาอังกฤษเพื่อลงพิมพ์ใน Journal of the Siam Society ซึ่งในกระบวนการแปลนั้นหลวงไพโรสณฑ์ (ซึ่งถึงแม้จะเป็นพม่าแต่โดยตำแหน่งแล้ว เป็นข้าราชการ สังกัดกรมป่าไม้)⁶⁵ ได้ใช้วิธีสรุปความบ้าง และบางครั้งก็สอดใส่ทัศนะคติและความเข้าใจส่วนตัวจากความรู้ที่ได้จากผู้รู้ข้างไทยลงไว้บ้าง เจื่อนไขดังกล่าวประกอบกับการขาดภูมิหลังด้านประวัติศาสตร์พม่าอย่างพอเพียงในการเปรียบเทียบคำอธิบายเป็นเหตุให้งานแปลของหลวงไพโรสณฑ์ตอนที่เกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองเกิด "ผิดพลาด" (errors) กล่าวคือ ไม่ตรงกับเรื่องที่มีผู้รู้ "ข้างพม่า" ศึกษาไว้ เพราะปรากฏว่างานแปลภาคที่ว่าด้วยพระเจ้าบุเรงนองตามมีใน Vol. V part 1 ของ Journal of the Siam Society นั้น หลวงไพโรสณฑ์ ได้ระบุว่า บุเรงนองเป็นเชื้อพระวงศ์ (Bayin Naung was of royal blood) ซึ่งจะเห็นว่าตรงกับทัศนะที่พระยาโบราณราชธานินทร์มีไว้ และในอีก

ที่หนึ่งของมณฑลเดียวกัน หลวงไพโรสท์ได้ระบุว่า เมืองตองอูเป็นที่ประสูติขององค์ตะเบงชเวตี้ และบุเรงนองกษัตริย์นรธา (Toungoo was the birth-place of Mintara Shweti and Bayin Naung Kyawdin Nawrata)⁶⁶ "ข้อผิดพลาด" ที่เกิดขึ้นทั้งสองแห่งเป็นเหตุให้นายทอ เชียงโก ซึ่งไม่เพียงดำรงตำแหน่ง Superintendent of Archaeological Survey, Burma แต่ยังเป็นผู้รู้ "ข้างพม่า" เชื้อสายจีนที่ศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์พม่าอย่างจริงจัง โดยเฉพาะเรื่อง "คำพิศ" ของพระเจ้าบุเรงนองซึ่งทอเชียงโกได้เคยเขียนอธิบายโคตรวงศ์ไว้ใน "Report of the Superintendent Archaeological Survey Burma" (1910)⁶⁷ ถึงกับทำหนังสือชี้แจงแก้ไข "ข้อผิดพลาด" ส่งถึงพระไพโรสท์โดยตรง ความในหนังสือเป็นการให้ ข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองจากมุมมองนักวิชาการข้างพม่า ซึ่งสำหรับชุมชนวิชาการไทยขณะ นั้นนับเป็นเรื่องใหม่ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังกันมาก่อน เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาเรื่องพระเจ้าบุเรงนองจึงได้แปลความในหนังสือของทอเชียงโก ลงไว้ในที่นี้ทั้งหมด

บราจินโนโค หรือ หงสาวดี เชง พยูเชงในพม่า, ประวัติศาสตร์แนวตำนานจะผิดแผกไปจากประวัติศาสตร์ที่ถูกจดบันทึก เป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งนี้ด้วยเหตุที่ผู้บันทึกประวัติศาสตร์มักพะวงที่จะบิดบังซ่อนเร้นชาติกำเนิดอันต่ำต้อยขององค์กษัตริย์แห่งตนขององค์กษัตริย์แห่งตน เรื่องอันจะนำเสนอต่อไปนี้ เป็นประวัติศาสตร์ตามครรลองตำนานว่า ด้วยพระเจ้าหงสาวดีเชงพยูเชง หรือที่มีพระนามปรากฏในงานเขียนของฝรั่งปฤตุเกสว่าบราจินโนโค พระองค์มีพระชนม์อยู่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 : - ครั้งหนึ่งยังมีชายผู้เลี้ยงชีพด้วยการปาดตาลอยู่ ณ บ้านอันมีนามว่า งะสะยอก แขวงเมืองพุกาม ชายนั้นมีบุตรเป็นบุรุษเพศนามว่า หม่องจะ เต็ด ด้วยเมื่อยังเป็นทารกแรกคลอดเกิดผุ่ปลวกขึ้นใต้คอมตามตัว อันแขวงพุกามครั้งนั้นสภาพก็เช่นในปัจจุบันสมัย คือเป็นแดนแล้งฝน ได้ยากด้วยความกันดาร คราวชายปาดตาลจึงจำต้องอพยพลงใต้สู่คองจินจีอันเป็นชัยภูมิอันอุดมด้วย ภัักษาหาร และกิจการงาน ตกวันหนึ่งของชายผู้นี้ดา สาละวอนปาดตาลเพื่อปาดยวงเอน้ำตาลสดแลผู้เป็นมารดาขึ้นก็ปล่อยทารกน้อยไว้กับพื้นแล้วผันผายไปเสียแหล่งอื่น พอดีกับช่วงเวลาที่นางห่างหาย พลันบังเกิดงูใหญ่เลื้อยเข้ามาขดรอบจะ เต็ดน้อย แต่ก็ไม่กล้ากรายทำร้ายเยี่ยงงูใด เมื่อนางผู้มาร

ควาวกลับมาก็พอดีทันเห็นงูนั้นคลายขนค เลื้อยหายไปชายป่าคดลแล
ภรรยาจึงหันหน้าเข้าปรึกษา แต่ก็สุดปัญญาจะตีความหมายซึ่งนิมิตนั้น
จึงพร้อมกันพาทารกไปยังสำนักแห่ง เถระผู้ เชี่ยวชาญในศาสตร์แห่งการ
คุฤกษ์ยามและมนต์พิธิ เพื่อใหช่วยทำนายดู ครั้นคู่สามีภรรยาได้แจ้ง
ศุภมาศปี เดือนยามตกปากของผู้บุตรแก่พระ เถระ แลข้าท้าวคดิให้รับรู้
ถึงความยากแต่หนหลังในแดนพำนัก เดิม อีกทั้งกาลเมื่อครั้งมีมคขาวขึ้น
ได้ดอมทารกน้อย และ เมื่อเกิดงูใหญ่กล่ากรายก็มีได้อำพราง ครั้นผู้
ทรงศีลยินถึงทิศซึ่งอสรพิษหลบ เลื้อย จึงทำนายว่า "จงไปสู่ตองอู
แผ่นดินอันพระ เจ้า เมงจีโยประดิษฐานขัตตวงศ์ทารกนี้ เป็น เจ้า เรือน
แห่งนิมิตอันจะ เป็นใหญ่ แลสถาพรไป เบื้องหน้า เป็นแน่แล้ว หากเจ้า
ทั้งสองคิดจะยังประโยชน์ทั้งบุญบุตรก็จง เร่งผันผายสู่สถานอัน เป็น
'ปฏิรูปประเทศ', ' เป็นที่อันควร' ตามหลักอันมีแสดงให้ม่งคลสุตฤเทอญ"
สองสามีภรรยาก็อยู่ในคำทำนายก็ถอนคร้าวสู่ตองอู และเข้าอาศัยพระ
อารามซึ่งให้ เผอญเจ้าอาวาสดำรงสมณศักดิ์ เป็นถึงพระขัติยาจารย์ของ
องค์พิตรจอมตองอู งามเพลา นั้นให้ประจวบกับพระโอรสอันภายหลัง
เกลิงพระนาม เป็นที่ปรากฏว่าตะ เบงช เวตี้ได้ประสูติการขึ้นในพระบรม
มหาราชวัง พระเจ้าตองอูจึงมีพระบรมราชโองการให้หานางนมอัน
ต้องลักษณะคือแข็งแรงไร้โรคพยาธิ ทั้งไม่บริต พิกลพิการ พระขัติ
ยาจารย์จึงได้ถวายตัว นางผู้เป็นภรรยาชายป่าคดลเข้าในพระราช
ฐาน ซึ่งเมื่อพระราช เทวีเพียงเห็นก็โปรดให้รับไว้เป็นพระนม พระ
เจ้าตองอูยังมีพระธิดาอีกพระองค์หนึ่ง ครุฑทั้งสามจึงเจริญวัยขึ้นด้วย
กัน ครั้นอยู่มาพระราช เทวีสิ่ง เกิดเห็นอาการสนทสนมไม่ชอบกลระ
หว่างพระธิดากับหม่อมจะ เด็ด จึงนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้า เมงจีโย
หากแต่ครั้งนั้นได้พระมหาขัติยาจารย์เข้าขวาง ประพฤติอันมีงามของ
หม่อมจะ เด็ดจึงได้รับพระราชทานอภัยโทษ ตัวเจ้าหนุ่มถูกขับให้ไปรับ
ราชการเป็นพนักงานผู้น้อยในกรมวัง จะ เด็ดสู่ปากเพียรเอาใจใส่แข็ง
แรงในภาระหน้าที่ จึงได้รับพระมหากรุณาเลื่อนยศและบรรดาศักดิ์ขึ้น
โดยลำดับ จนได้เป็นถึงนายทหารตำแหน่งสูง ครั้นพระเจ้า เมงจีโย
ทิวงศต องค์ตะ เบงช เวตี้ก็ได้ขึ้นเสวยราชย์สืบต่อ ในรัชกาลนี้หม่อมจะ

เค็ดได้กระทำความชอบ เป็นอนันต์ในคราวสงครามขับเขี้ยวระหว่าง
ทองอุกับพะโค จึงได้รับพระกรุณาธิคุณให้ขึ้นดำรงยศ "นายอินทอง
ยกยอติ นรธา" ซึ่งก็คือ "นายอินทอง กยาติ น พระขัติยะไชยธู" ภาย
หลังนายอินทองได้เกลี้ยราชสมบัติ เป็นกษัตริย์ทองอุและพะโคสืบต่อองค์
ตะเบงชเวตี้ และได้รับยกย่องให้เป็นมหाराชที่ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์
หนึ่งในประวัติศาสตร์พม่า อนุชาทั้งสองของพระองค์ก็ได้ถวายงานราช
การขึ้นตำแหน่งเจ้าเมืองทองอุและเมืองแปร ส่วนพระโอรสอันมี
พระนามพระองค์น้อยยาน ก็ได้สถาปนาราชวงศ์ขึ้น ณ นครอังวะ วงศ์
ของพระองค์ปกครองพม่าเป็นเอกภาพสืบมานับแต่ปี ค.ศ. 1599 ถึง
ค.ศ. 1851 ก่อนจะถูกพวกเติร์กโค่นล้มตามได้ลำดับความมาย่อม
เห็นได้ว่า นานคาวดี เชงพยูเจงนั้นมีได้มีแม่เพียงหยดหนึ่งของขัติย
วิฑิตในกายตน (had not a drop of royal blood in his
veins) พระองค์เพียงเป็นพระราชบุตรเขยของพระเจ้าเมงจีโยแห่ง
ทองอุ และเชษฐภคินีขององค์ตะเบงชเวตี้ผู้ยิ่งใหญ่⁶⁸

ข้อมูลซึ่งทอเขียนโก ทำเป็นหนังสือส่งให้พระโพรสพท์ ซึ่งต่อมาได้ถูกนำลงตีพิมพ์
ในภาคผนวกของงานแปล "Intercourse between Burma and Siam as Recorded in
Hmannan Yazawindawgyi" ใน Journal of the Siam Society เล่ม 8
(1911/2454) นี้ส่งผลสืบเนื่องสำคัญเพราะกรมพระนราธิปฯ ได้นำไปแปลลงเป็นภาษาไทยใน
พระนิพนธ์พระราชพงสาวดารพม่า ตอนที่ 12 "พระเจ้าชนะสิบทิศ บุเรงนองยกยอติ นรธา"⁶⁹
ซึ่งต่อมาก็ได้กลายเป็นว่าวัตถุดิบหรือต้นตอที่จัดประกายความคิดของนายโชติ แพร่พันธุ์ หรือ "ยา
ขอบ" ให้เขียนยอดขุนพลนิยาย "ปลอมพงสาวดาร" ขึ้นอันเป็นต้นกำเนิดของผู้ชนะสิบทิศ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นนักประวัติศาสตร์ร่วมสมัย
กับสมเด็จพระยาจารย์ เป็นกวีมีพระโอบุชู้เลิศ และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการสร้างงาน
ประวัติศาสตร์และวรรณกรรมที่สำคัญเกี่ยวกับพม่า พระนิพนธ์ที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายได้แก่
พงสาวดารไทยใหญ่ (2457), เฉลิมพระเกียรติกษัตริย์ คำฉันท์ (2458), บทละครเรื่องเรื่อง
มหाराชวงศ์พม่า แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์ (ทรงใช้นามปากกาว่าประเสริฐอักษร และทรงรจนา
สำหรับละครอนปรีดาลัย, 2456) และพระราชพงสาวดารพม่า (2456) ในจำนวนงานพระนิพนธ์

ตามกล่าว พระนิพนธ์พระราชพงสาวดารพม่า และ เล่มพระ เกียรติยศศรีคำฉันท์ (ซึ่งทรงแต่งเฉลิม พระเกียรติ พระสุริยทัยในสงครามพม่าปี พ.ศ. 2091) เป็นงานที่ให้ข้อมูลหลักฐานโดยละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และบุเรงนอง ในที่นี้จะขอลำดับถึงเฉพาะพระราชพงสาวดารพม่า⁷⁰

พระราชพงสาวดารพม่า เป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เกิดขึ้นภายใต้กระแสการรับข้อมูลจาก "คลังข้อมูล" ใหม่จากภายนอก สารที่ปรากฏในคำนำของพระนิพนธ์ตลอดจนสาระภายในของหนังสือยืนยันให้เห็นว่ากรมพระนราธิปฯ ทรงใช้ข้อมูลทั้งที่เป็นหลักฐานพม่า และหนังสือที่เขียนขึ้นโดยนักวิชาการของโลกตะวันตกเป็นจำนวนมาก คำนำของหนังสือมีว่า

ข้าพเจ้าไม่ต้องการรู้ถึงพงสาวดารนั้น เป็นวิชาแลมีคุณประโยชน์อย่างไร เพราะท่านผู้ที่จะอ่านหนังสือนี้คงจะทราบแทบทุกท่านแล้ว เปรียบแต่จะกล่าวหาชาติพม่ากับชาติไทยเกี่ยวข้องกันมาก เหมือนเมืองที่เมืองน้องกันก็ว่าได้ แต่พงสาวดารพม่าสำหรับไทยอ่านยังไม่ดี นอกจากราชาธิราช ซึ่งเป็นตอนหนึ่งของพงสาวดารพม่าทั้งสิ้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เรียบเรียงไว้เท่านั้น แต่แม้กระนั้นก็ยังแกมจะเพี้ยนนิยายเสียเท่ากะ เปนพงสาวดาร พงสาวดารในที่นี้ข้าพเจ้าหมายความว่าเรื่องราวที่เป็นจริง ๆ ข้าพเจ้าได้อ่านพงสาวดาร แลเรื่องราวเมืองพม่าหลายฉบับ เปนต้นว่า ฉบับที่ลุดเตแนนด์เยเนราลอัลเบอर्टตีธรีรนา เซออาเออภพยาธจนา เซอโยฮสกอธจธจนา ทั้งพม่าจะเขตเดียวรวมยุบตีเหตุในพม่าต่าง ๆ กับพงสาวดารพม่าเรียกว่า ยาทะเวงคณิโยราณ (จารึกโบราณ 4 ผูก) แลมหาราชวงศ์พม่าฉบับชมันนัน พระเจ้าบาตัพพา (ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าพระเจ้าอยู่หัว) ทั้งหนังสือเดรีจว่าด้วยเมืองพม่าก็หลายเรื่อง เผลอว่างก็มีอยู่ จึงเก็บความสรุปมาเรียบเรียงขึ้นเป็นไทย แลคัดเอาแต่ที่เชื่อว่าจะเป้นจริงแต่ต้นจนจบ (คือพม่าเสียกรุงแก่อังกฤษแลพลเมืองพยายามกู้ชาติ) เก็บความสั้น ๆ แต่ไม่ให้เนื้อความขาดตกบกพร่องแห่งใด ทุกยุคทุกเหตุการณ์ตลอดเรื่อง เว้นแต่คนไหนที่มีความน่าไทยจะรู้ๆ เกี่ยวข้องด้วยกรุงสยาม ข้าพเจ้าเป็นไทย แลข้าพเจ้าตั้งใจเขียน

สำหรับให้ไทยอ่าน จึงเขียนยืดยาวสุดแต่จะสืบเอาความจริงละเอียด
ได้เพียงใด.....
ข้าพเจ้าเชื่อว่า ท่านที่เป็นนักเลงอ่านพงศาวดารไทยฤๅพงศาวดารจีน
คงจะพออ่านพงศาวดารพม่าที่ข้าพเจ้าเขียนนี้ เพราะจะไปอ่านฉบับ
ไหนคงจะไม่ได้ความสรุปรวมทั้งฝ่ายพม่าฝ่ายฝรั่งฝ่ายไทยบริบูรณ์ เช่นนี้
น่าจะประเทืองปัญญาขึ้นได้บ้าง⁷¹

เห็นได้ว่า พระนิพนธ์พระราชพงศาวดารพม่า มีความแตกต่างโดยพื้นฐานจากพระนิพนธ์ และ
งานนิพนธ์ประวัติศาสตร์อื่นที่ทำมาก่อนหรือทำขึ้นร่วมสมัย เพราะงานประวัติศาสตร์นิพนธ์อื่นนั้น เป็น
งานเขียนประวัติศาสตร์พงศาวดารไทยซึ่งยึดถือเอาเรื่องของไทยเป็นหลัก และกล่าวถึงเรื่องของ
พม่าและพระเจ้าบุเรงนองก็แต่เฉพาะในส่วนที่จะสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ไทยหรือ เอื้อให้เข้าใจใน
ภูมิหลังของความสัมพันธ์ที่มีต่อกันดีขึ้น ส่วนรายละเอียดอื่นอันเป็นเรื่องของพม่า และไม่
เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทยจะไม่ถูกนำมากล่าวถึง ในทางตรงกันข้ามงานพระนิพนธ์
พระราชพงศาวดารพม่านับ เป็นความพยายามแรกสุดของนักประวัติศาสตร์ไทยรุ่นใหม่ที่ให้ความสำคัญ
สำคัญของพม่าและเขียนประวัติศาสตร์โดยยึดเอาพม่าเป็นหลัก พยายามรวบรวมข้อมูลหลักฐาน
เท่าที่จะหาได้เกี่ยวกับพม่าตีแผ่และวิเคราะห์ในการสร้างงาน ด้วยเหตุนี้งานพระนิพนธ์
พระราชพงศาวดารพม่าจึงเป็นงานประวัติศาสตร์แนวใหม่ที่ทำให้ความรู้เกี่ยวกับพม่า เป็นภาษาไทยที่
นับว่าชัดเจนและสมบูรณ์ที่สุด ชกขอนลงไปในรายละเอียดมหาศาลที่นักประวัติศาสตร์ที่มุ่งแต่จะ
เขียนประวัติศาสตร์พงศาวดารไทยละเลยหรือมองข้ามความสำคัญไป ทั้งนี้รวมถึงเรื่องราวของ
พระเจ้าตะเบงชเวตี้และบุเรงนองตลอดจนบุคคลที่แวดล้อมเกี่ยวข้อง

จากเงื่อนไขตามกล่าวข้างต้น เป็นเหตุให้พระนิพนธ์พระราชพงศาวดารพม่ามี "มิติ
ภายในเกี่ยวกับพม่า" มิติภายในตามกล่าวส่วนหนึ่งเกิดจากแรงพยายามที่จะเขียนประวัติศาสตร์
พม่าที่ยึดเอาพม่าเป็นหลัก ทำให้งานนิพนธ์หนาแน่นไปด้วยรายละเอียดเรื่องราวมหาศาลเกี่ยวกับ
พม่า นับเป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญให้กับผู้สนใจศึกษาหรือจะสร้างงานเกี่ยวกับพม่าในยุคสมัยต่อมา มิติ
ภายในอีกส่วนหนึ่งนั้นเกิดจากลักษณะและลีลาการเขียนงานประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นสมบัติเฉพาะตัว
ของผู้ทรงพระนิพนธ์ เมื่อพิจารณาให้ดีจะเห็นว่างานประวัติศาสตร์ของกรมพระนราธิปฯ นั้นผิดแผก
อย่างมากกับงานประวัติศาสตร์ร่วมสมัยอันอาจกล่าวได้ว่าเป็นงานกระแสหลัก ดังเห็นได้จากการที่
พระองค์จะไม่ทรงรังเกียจที่จะสอดใส่ความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์แทรกลงไปเป็นส่วนเดียวกับเนื้อหา

ข้อเท็จจริงและการตีความ ผู้อ่านงานประวัติศาสตร์ของกรมพระนราธิปฯ จึงไม่เพียงได้ "รับรู้" เรื่องราวความเป็นไปแต่ยังได้ "รับรส" แห่งอารมณ์ของมนุษย์บุุคคลนพร้อมกันไปด้วย ลักษณะดังกล่าวนี้ว่ามีความสำคัญยิ่งเพราะทำให้งานนิพนธ์ประวัติศาสตร์ไม่เพียงเป็นเรื่องของเหตุการณ์ ซึ่งมี "คน" เป็นเพียงองค์ประกอบ แต่เป็นเรื่องของ "คน" ที่ควบคู่กับเหตุการณ์ ไม่ว่าจะเป็นคนที่ "ทรยศหักหลัง" ต่อเจ้านายและบ้านเมือง⁷² หรือคนที่เจ็บปวดผิดหวังจากความปราชัยจนเกิดอาการผั่นแปรทางจิตนิสัย เช่น พระเจ้าตะเบงชเวตี้ ดังมีความอธิบายพร้อมสอดใส่อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของผู้นิพนธ์งานลงไป เป็นเนื้อเดียวกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์

ตั้งแต่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ เสียทีมาจากกรุงสยามไม่สมพระราชประสงค์ ฤทธิ์ทรงพระโทรมนับ จนพระอภัยมณีไศรยเปลี่ยนไปเป็นคนละพระองค์ แท้จริงพระองค์ก็ยังมีอยู่ในฐานมัจฉิมะไวย ทรงพระชนม์เพียง 36 พรรษาเท่านั้น เสวยราชสมบัติมาได้ 21 ปี พระองค์เคยขยันขันแข็งต่อราชกิจน้อยใหญ่ พระอภัยมณีไศรยก็ลุ่มมั่ง ทั้งไม่ลุ่มหลงเพลิดเพลิด ในกามะคุณหรือการสนุกสนาน เชิงน้ำเรอติเรกสุยฤาทางกักขละลามก ก็มาทอดพระองค์ลงให้กลายเป็นคนเหลวไหล เลื่อนเปื้อนหย่าเป จนไม่สามารถที่จะว่าราชการแผ่นดินได้ ด้วยพระองค์สามเลเทเมาสมาคุมกับฝรั่งโปรตุเกศหนุม อันเป็นหลานของเยมส์สอเรช เปนตัวการนำเรอสุรวานดาวย จนพระองค์ตกเป็นพม่าที่ไม่อาจย่างไม่เปนสำไป...⁷³

ลักษณะลีลาการเขียนประวัติศาสตร์ที่มีลีลาสันต์เฉพาะพระองค์นี้จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตามทำให้ผู้อ่านได้รับรู้ถึงเหตุการณ์ควบคู่ไปกับ "นิสัยใจคอ" ของบุคคลในหน้าประวัติศาสตร์พม่า อาทิ พระเจ้าโล่ห์พันพา (เสื่อหาญฟ้า) โอรสเจ้าผู้ครองเมืองยาง (โหมยีน) ซึ่งคร่ำคร่าสหัส⁷⁴ ในกรณีของพระเจ้าบุเรงนอง กรมพระนราธิปฯ ได้สอดใส่บรรยายความให้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้กตัญญูต่อเจ้านายด้วยคำอธิบายที่แทรกความรู้สึกนึกคิด และจินตนาการของพระองค์ลงไปเองว่า "นายทหารเอกของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ นั้น คือพระพี่ชาย อันเป็นพระสหายร่วมนมด้วย นามจะเด็จทรงยศ เปนกะยอเจ่ง (ฤาจะยอจินนรธาหรือฤาษฏาบุรุธ) ... ได้ทรงยศ เปนบุเรงนอง (แปลว่าพระราชเชษฐภคิน) เปนเครื่องหมายแห่งรัชทายาท แม้มิได้โปรดตั้งให้ทรงศักดิ์เป็นพระยุวราชาตลอดรัชกาลครุณกษัตริย์นี้ บุเรงนองก็มีอำนาจในการบงการ ราชการต่างพระองค์แทบ

จะสิทธิขาดทุกประการ จึงเป็นการยากจะหาคนในสมัย แลในชาตินั้น กตัญญูต่อเจ้านายของตนโดย สุจริตระภาพ เช่นนั้น"⁷⁵ ด้วยลักษณะลีลาการเขียนประวัติศาสตร์ดังกล่าว เป็นเหตุทำงานพระนิพนธ์ของกรมพระนราธิปฯ มี "มิติกายิน" ในอีกรูปแบบหนึ่งคือเป็นในด้านของอารมณ์ ความรู้สึก และอุปนิสัย เพียงพอต่อการถูกนำไปสู่การวาดฝันและจินตนาการ เพื่อให้เห็นในรูปธรรมของพลังอันเป็น "มิติกายิน" ในงานพระนิพนธ์จนเกิดการสะท้อนต่อจินตนาการขึ้นเป็นงานนวนิยายเร่ร่อน จะใคร่นำคำนำหนังสือผู้ชนะสิบทิศที่ "ยาขอบ" มีไว้ในการตีพิมพ์รวมเล่มครั้งแรก (เขียนเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2477) ลงแสดงเปรียบเทียบ ความในคำนำตอนหนึ่งที่ว่า

ในการเขียนนี้ ข้าพเจ้าไม่พยายามกอดพวงชาวคารกัจริง แต่ข้าพเจ้าพยายามอย่างมากที่สุดที่จะกอดนิสัยใจคอของบุเรงนอง ซึ่งในพงศาวดารฉบับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปฯ กล่าวว่า บุเรงนองมีอำนาจในการบงการราชการแทนพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน แทนจะสิทธิขาดทุกประการ จึงยากที่จะหาคนในสมัยนั้นแลในชาตินั้น กตัญญูต่อเจ้านายของตนโดยสุจริตภาพ เช่นนั้น หลักแหลมฉลาดในที่ชุมนุมราชการ ทั้งห้าวหาญเข้มแข็งในสนามรบทุกที ยอมเสียชีวิตดีกว่ายอมให้คนอื่นเขาลาดคร้าน ปฏิเสธไม่ยอมรับมงกุฎ เมื่อมีผู้คิดการจะนำ มาถวายภายหลังที่เจ้านายของตัวกลายเป็นกษัตริย์ก็เมากำลังเหลวแหลก...⁷⁶

ต่อกรณีทำงานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของกรมพระนราธิปฯ เป็นแหล่งรวมวัตถุดิบและหลังสร้างแรงบันดาลใจให้ "ยาขอบ" เขียนวรรณกรรมผู้ชนะสิบทิศขึ้นนั้น จำเป็นต้องทำความเข้าใจในเงื่อนไขแห่งการเป็นแหล่งรวมวัตถุดิบเสียก่อน คำว่า แหล่งวัตถุดิบในที่นี้แบ่งแยกพิจารณาออกเป็น 3 นัยยะ ประการแรกและพื้นฐานที่สุด คือ สภาพการเป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ให้นำไปปรับเขียนเป็นงานวรรณกรรม ซึ่งปรากฏการดังกล่าวมีผู้นิยมกระทำอยู่จนกุหลาบ สายประดิษฐ์ หรือ "ศรีบูรพา" เรียกว่า "เป็นการเขียนที่เดินตามแนวพงศาวดารกันจริง ๆ จนเกือบจะเป็นว่าเป็นการเขียนพงศาวดารออกมาในรูปของนิยาย" หรือเป็นการ "อิงกันจริง ๆ"⁷⁷ หรือที่ "ยาขอบ" เองเขียนเอาไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า "จนกระทั่งบางครั้งท่านสามารถเขียนขึ้นได้อย่างเดียวกับหนังสือพระราชพงศาวดารที่เคยตีพิมพ์มาแล้วก็มี"⁷⁸ กล่าวได้ว่างานพระราชพงศาวดารพม่าเป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญให้ "ยาขอบ" หยิบยืมเรื่องราว ชื่อและอุปนิสัย

ของตัวบุคคลมาสร้างเป็นตัวละคร ต่างกันแต่ "ยาขอบ" ปลอม มากกว่าจะ อิง งานของเขากับพระนิพนธ์ ประการที่สองซึ่งสำหรับนักเขียนนิยายที่มีจินตนาการเป็น "ปัญญาสมบัติ" แหล่งรวมวัตถุดิบนั้นคือ พื้นฐานแห่งการสร้างและสิ่งสมความเข้าใจในสิ่งที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่าเป็น "บรรยาการ" หรือ สภาพภาวะวิสัยของยุคสมัยอันสัมพันธ์ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิถีการดำรงอยู่ และพฤติกรรมทางสังคมการเมืองของบุคคลในประวัติศาสตร์ ความเข้าใจใน "บรรยาการ" ของยุคสมัยที่นักประพันธ์มุ่งใช้เป็น "ท้องเรื่อง" คือ รากฐานสำคัญของการสร้างจินตนาการอย่างมีทิศทางไม่ "สะเปะสะปะ"⁷⁹ ภายใต้งื่อนไขนี้กล่าวได้ว่างานพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารพม่าอันเขียนขึ้นด้วยการประมวลข้อมูลหลักฐานออกตีแผ่ไม่ว่าจะเป็นสภาพภาวะการเมืองที่ยุ่งเหยิงภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรพุกาม การขยายอำนาจลงสู่แคว้นพม่าของพม่าใหญ่ การเกิดบ้านเล็กเมืองน้อยและสายราชวงศ์ที่ผสมปนเปจากยุคบันยา (เปียงยา/Pinya) ถึงสกาย (Sagaing) อังวะ และการตั้งราชวงศ์พระเจ้าฟ้ารั่วในเขตเมาะตะมะสืบถึงยุคหงสาวดีและสมัยแห่งมหาพุทธสงครามช่วงพระเจ้าราชาธิราชและพระเจ้ามังม็อง (Minhkaung, พ.ศ. 1944-65) สืบถึงการสถาปนาราชวงศ์ตองอูของเจ้าเมงกะยิ่นโย⁸⁰ ครอบคลุมระยะเวลา พื้นที่ เหตุการณ์ และตัวบุคคลอย่างมหาศาล เกินประมาณนับ เป็นปัจจัยเพียงพอแล้วต่อการที่นักประพันธ์ที่มีอัจฉริยภาพ เช่น "ยาขอบ" จะอาศัยสร้างและสิ่งสมความเข้าใจใน "บรรยาการ" ของยุคสมัยที่ถูกเลือกให้เป็น "ท้องเรื่อง" ตลอดจนนิสัยใจคอ ความรู้สึกนึกคิดของบุคคลภายใต้บรรยาการนั้น

ประการสุดท้าย การเป็นแหล่งรวมวัตถุดิบคือ การเป็นแหล่งอันชักนำหรือ "จุดประกายความคิด" อันเป็นจุดกำเนิดของงานนวนิยาย เจื่อนไขดังกล่าวมี "ความเฉพาะ" (particularity) และไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับ "ความหนาแน่น" ของข้อมูลที่มี ข้อมูลที่มีอยู่น้อยนิดอาจแผงไว้ซึ่งธาตุอันจุดประกายความคิดได้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุด คือเรื่องพันท้ายนรสิงห์ที่มีแทรกเป็นเกร็ดอยู่เพียงเล็กน้อยในพระราชพงศาวดาร กลับสามารถจุดประกายความคิดให้เกิดการทำละครใหญ่สะท้อนอารมณ์ผู้คนเป็นจำนวนมากสืบถึงปัจจุบัน ในกรณีพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารพม่าของกรมพระนราธิปฯ นั้น แง่มุมสาระสำคัญที่จุดประกายความคิดของ "ยาขอบ" คือความในตอนต้นของตอนที่ 12 ว่า ด้วยคำพิชของบุเรงนองซึ่งทั้งหมดเป็นงานแปลอันมีต้นเค้ามาจากหนังสือที่ทอ เขียวโกมิถึงพระโพธิสัตว์ เรื่องราวในหนังสือไม่เพียง "บอกเปลือก" แต่ยัง "จุดรั้ง" บุเรงนองในฐานะภาพของกษัตริย์โหดมาต่อต้านกับพุทธชนสามัญ ซึ่งในโลกนวนิยายแล้วถือว่าเป็น "เสน่ห์อย่างวิเศษ" ความที่ว่าบุเรงนองเป็นบุตรชายปาดตาลแห่งบ้านงะสะยอกก็คือ

ความ 8 บรรทัดที่ "ยายอบ" อ้างถึงและเขียนอธิบายไว้ในคำนำของหนังสือยอดขุนพล (6 กุมภาพันธ์ 2476) ว่างานประพันธ์ของเขาเขียนจากข้อความซึ่งปรากฏในพระราชพงศาวดารพม่า ของกรมพระนราธิปฯ ที่ "ตัวจริงในพงศาวดารมีอยู่ 8 บรรทัด"^{๘๑} แต่ความสำคัญเห็นจะไม่ได้อยู่ที่จำนวนบรรทัดว่ามีเพียง 8 หรือมากกว่า เพราะวัตถุดิบที่มีอยู่เพียงไม่กี่บรรทัดนั้นเพียงพอแล้วที่จะจุดประกายความคิดและสร้างแรงบันดาลใจให้ "ยายอบ" เขียนยอดขุนพล 7224 บรรทัด พลังของ 8 บรรทัดนี้อยู่ที่การตีแผ่บุเรงนองในฐานะ "สามัญชน" ยอดขุนพล ตลอดจนผู้ชนะสิบทิศ แท้จริงคือประวัติศาสตร์ของสามัญชนคนหนึ่งที่สามารถได้เข้าขึ้นไปจนถึงจุดสุดยอดแห่งความสำเร็จที่มนุษย์จะมีได้ด้วยคุณสมบัติและความสามารถเฉพาะตัว เป็นสำคัญ ความเป็นสามัญชนของบุเรงนองอาจไม่ใช่เป็นเส้นที่ทั้งหมดของหนังสือ แต่เป็นความเป็นตัวเป็นคนที่สำคัญของวรรณกรรม "ยายอบ" เพราะนั้นสามารถอธิบายของเขาให้ติดกับตลาดที่ผู้บริโภคก็เป็นสามัญชนที่มีทั้งฝันและความทะยานอยากเช่นกัน "ยายอบ" ได้เขียนถึงที่มาของเรื่อง "ปลอมพงศาวดาร" ของเขาว่า "เมื่อเตรียมตัวจะปลอมพงศาวดารสักเรื่องหนึ่งนั้น ข้าพเจ้าค้นพบประวัติมหาราชของพม่าองค์หนึ่ง ชื่อจะเด็ด ซึ่งกำเนิดแต่ตระกูลต่ำต้อย แต่โดยเหตุที่แม่ เฝอญได้เป็นพระนมลูกหลวง จะได้จะได้คลุกคลีอยู่ในที่สูง ถึงกับได้เป็นเจ้าของดวงใจของพระพี่นางสาวของเจ้านายคนตามพงศาวดารปรากฏว่า จะเด็ด เป็นแม่ทัพที่ทำการได้ประโยชน์แก่เจ้านายของคนมาก เปนเทพบุตรแห่งการสงครามของสุวรรณภูมิในสมัยนั้น และเป็นผู้ที่มีเดชานุภาพทางบกมากที่สุดคนในสมัยที่คนผู้นี้ได้เสวยราชย์ประกาศนาม เปนพระเจ้าบุเรงนอง"^{๘๒}

งานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาจารย์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปฯ นับว่าเป็น "ที่สุด" ของพัฒนาการทางความรู้อันจะพ้องกับเรื่องของพระเจ้าบุเรงนองไม่ว่าจะในเงื่อนไขที่พระองค์ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับเป็นส่วนหนึ่งในหน้าพงศาวดารไทย หรือภูมิหลังและบทบาทของพระองค์ในหน้าประวัติศาสตร์พม่า นอกจากนั้นงานพระนิพนธ์ของสองปราชญ์ยังนำสู่ "ข้อยุติ" ในการผสมผสานองค์ความรู้เดิม เข้าเป็น เนื้อเดียวกับองค์ความรู้ใหม่ โดยเฉพาะในพระนิพนธ์ของกรมพระนราธิปฯ พระองค์ได้แจ่มแจ้งให้เห็นชัดเจนว่า "พระเจ้าตะเบงชเวตี้ (ฤาสุวรรณเอกะฉัตร คือองค์ที่ไทยเรียกหงสาวดี)" และ "พระเจ้าชนะสิบทิศ (คือ) บุเรงนอง กะยอติมนรธา... หรือพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี..." พัฒนาการสำคัญของภาพลักษณ์พระเจ้าบุเรงนองในโลกทัศน์ไทยนับแต่ขึ้นตอนนี้จะ เป็นพัฒนาการที่เรียกได้ว่าหลุดออกไปนอกกรอบหรือจารีตของการส่งผ่านความรู้และสร้างภาพลักษณ์ที่เคยกระทำสืบทอดมาโดยสิ้นเชิง

นับแต่ยุคเสียกรุงถึงยุคของการปฏิรูปประเทศ การรับ สร้างและส่งผ่านความรู้และ
ภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองกระทำกันอยู่แต่ในแวดวงของชนชั้นปกครอง หรือเจ้านาย เป็น
สำคัญ ทำให้เรื่องของพระเจ้าบุเรงนองถูกนำเสนอสืบทอดมา เฉพาะเพียงในกรอบประวัติศาสตร์
พงศาวดาร ซึ่งสาระส่วนใหญ่หรือ เกือบจะ เรียกได้ว่าทั้งหมดของประวัติศาสตร์ตามกรอบดังกล่าว
เป็นแต่ เรื่องของกษัตริย์และราชวงศ์ เรื่องของสามัญชนจะมีปะปนก็ เป็นเพียงส่วนน้อยนิด เฉพาะ
เท่าที่มีเหตุการณ์ชักนำไป เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ จึงกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์พงศาวดาร
เป็น "ประวัติศาสตร์ของเจ้า" สามัญชนจะ "ไม่มีที่" หักยัดในประวัติศาสตร์ประเภทนี้ ถึงแม้
ภายหลังจะได้มีพัฒนาการเกิดขึ้นในกลุ่มของผู้นำทางปัญญาโดยมีการ เปิดรับสรรพความรู้ใหม่จาก
ภายนอกเข้ามาอย่างสืบเนื่อง แต่รูปแบบการ เขียนประวัติศาสตร์ยังคงเป็นไปในแนวพงศาวดาร
คือยังคงเน้นที่องค์กษัตริย์และกิจการของรัฐ กระนั้นปัญหาก็คือไม่ควรจะ เกิดก่อกองพงศาวดารจะยัง
คงรักษาไว้ได้ซึ่งฐานะของการเป็นพงศาวดารในจารีตเดิมคือ เป็นเพียง "คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์" และ
"บันทึกพระราชกรณียกิจ" ที่ถูกผูกขาดการใช้และศึกษา เฉพาะในกลุ่มเจ้านายราชสำนักชั้นสูง
แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนับแต่การปฏิรูปประเทศกลับส่งผลในทางตรงกันข้าม เพราะพระราช
พงศาวดารซึ่ง เดิมเป็นสมบัติ เฉพาะของเจ้านายชั้นสูงได้ถูกปรับ เปลี่ยนฐานะให้เป็นสมบัติของชาติ
และประชาชนเกิดเป็น "พระราชพงศาวดารสยาม" ถูกใช้เป็นทั้งตำราเรียนเท่า ๆ กับที่เป็น
"ตัวแทน" ประวัติศาสตร์ของชาติและประชาชน ขณะที่รูปแบบและสารัตถะยังคง เป็นเช่นเดิมคือยัง
เน้นอยู่แต่ เฉพาะ เรื่องของกษัตริย์และราชวงศ์^{๑๑} กล่าวได้ในอีกนัยหนึ่งว่าในการ เปลี่ยนฐานะของ
พระราชพงศาวดารจาก "ประวัติศาสตร์เจ้า" มาเป็น "ประวัติศาสตร์ชาติ" งานนิพนธ์ทาง
ประวัติศาสตร์ยังคง เป็นเช่น เดิมคือยังคงไม่มีพื้นที่ให้สามัญชนได้ยืนหยัด ในขณะที่แนวเขียนประวัติ
ศาสตร์ไม่เปลี่ยน สามัญชนเปลี่ยน อย่างน้อยก็ในกลุ่มของผู้ที่มีโอกาสเปิดโลกทัศน์ของตนให้กว้าง
ขึ้นกว่าเดิมผ่านระบบการศึกษา และสภาพสังคมที่แปร เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว เจื่อนไขตามกล่าว
ทำให้สามัญชนที่มีสำนักทางประวัติศาสตร์สนใจอยากที่จะ เข้ามามีบทบาท "เขียน" ประวัติศาสตร์
หรือหาพื้นที่หักยัดในหน้าประวัติศาสตร์ กสร. กุหลาบ อาจเป็นตัวอย่างหรือตัวแทนของสามัญชน
รุ่นแรกสุด ที่มีสำนักตามกล่าว เมื่อ "ประวัติศาสตร์เจ้า" ถูกทำให้เป็น "ประวัติศาสตร์ชาติ"
แต่สมาชิกของชาติส่วนใหญ่ซึ่งเป็นสามัญชนไม่มีที่ในหน้าประวัติศาสตร์ จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าเมื่อ
ธรรมเนียมการ เขียนนวนิยายซึ่งเป็นประติมากรรมใหม่ที่เข้ามา เพื่อผูกพันแต่รัชกาลสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าฯ เป็นที่รู้จักแพร่หลายขึ้น จึงปรากฏงานเขียนนิยาย "อิงพงศาวดาร" ซึ่งส่วนใหญ่จะ
เป็นนิยายที่เขียนโดยสามัญชนว่าด้วย เรื่องของสามัญชนแต่อิงพงศาวดาร และในบรรณพิภพ นี้เองที่
ประวัติศาสตร์สามัญชนถือกำเนิดและเติบโตสืบมา แต่สำหรับกรณี ผู้ชนะสิบทิศ ปรากฏการณ์ตาม

กล่าวเป็นเพียง "จุดเริ่มต้น" เท่านั้น

ถึงแม้บรรพบุรุษของนิยายอิงพงศาวดารไทยจะมีพื้นที่ให้สามัญชนได้หยักยิ่นในหน้าประวัติศาสตร์และ เลื่อนฐานันดรศักดิ์จากไพร่ขึ้นมามียศมีตำแหน่งอาทิ นายหัว หมู ขวัญ ในนวนิยาย เรื่องดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้ ของขุนชนกจิวิจารณ์ เจ้าของนามปากกาอายันโฆษ (2467)^{๘๔} แต่ข้อจำกัดยังคงมีอยู่ในตัว เพราะโดยเนื้อหานั้นนิยายแนวนี้ยังคงเป็นวิสัยทัศน์ของประวัติศาสตร์พงศาวดารอยู่ ถึงแม้ผู้ประพันธ์จะได้ขยับที่ทางผนวกเอาสามัญชนเข้าได้ใบกรอบประวัติศาสตร์ แต่การดำเนินเรื่องยังคงต้องเป็นไปในครรลองพระราชพงศาวดาร และแท้จริงแล้วก็เข้าใจได้ถึงเงื่อนไขที่จะต้องเป็นเช่นนั้น ทั้งนี้เพราะนิยายอิงพงศาวดารไทยถูกทำให้ เป็นทั้งงาน เขียนประวัติศาสตร์และงานบันเทิงรมย์พร้อมกันไปในตัว ขณะที่ตัวพระราชพงศาวดารที่ถูกใช้ เป็นต้นแบบ เขียนนวนิยายก็ไม่ได้เป็น สิ่งแปลกปลอมหรือ เหลือวิสัยที่จะรับรู้ในแวดวงผู้อ่านหรือ เสนาบดีซึ่งส่วนใหญ่จะ เป็นผู้มีการศึกษา การจะ เขียนนิยายอิงพงศาวดารไทยโดย เฉพาะในยุคที่ เริ่มบุกเบิกจึง เป็น เรื่องยากยิ่งที่ผู้ประพันธ์ จะวางท้องเรื่อง สร้างฉากและตัวละครให้โลดโผนผิดเพี้ยนไปจากกรอบของพระราชพงศาวดาร เงื่อนไขทั้งหมดทำให้ เข้าใจได้ว่า เหตุใด เรื่องอิงพงศาวดารไทยไม่ว่าจะเป็น เรื่องของสามัญชน เช่น ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้ หรือ เรื่องขององค์มหाराช เช่น นเรศวรมหาราช ของ "พานจันทร์" จึง เป็นเรื่องที่หาไม่ได้ "กอดพงศาวดารเขียน" ก็ "อิงกันจริง ๆ"^{๘๕} เงื่อนไขตามกล่าวนี้นี้เป็นข้อ จำกัดสำคัญที่ทำให้ตัวละครในนิยายอิงพงศาวดารไทยโดย เฉพาะที่ผู้ประพันธ์สร้างให้มี "กาฬิต" เป็นสามัญชน เติบโตไม่ได้เต็มที่ และเป็นได้มากที่สุดก็แต่เพียงขุนนางหรือขุนศึกผู้ถวายงานรับใช้ใต้ เบื้องพระยุคลบาท และคงไม่ผิดหากจะสรุปว่า "ชะตากรรมของตัวละครได้ถูกกำหนดก่อนที่ผู้ประพันธ์ จะจรดปากกาลงเขียนเสียอีก"

ในวงการการ เขียนนิยายอิงพงศาวดาร ผู้ชนะสิบทิศจึงไม่ได้เป็นนิยายชุดบุกเบิก ก่อนหน้าที่ "ยาขอบ" จะเขียน ยอดขุนพล ขึ้นเป็นชีวิตของบุเรงนองตอนปฐมวัย ได้มีนิยายอิงพง ศาวดารไทยและโดย เฉพาะนิยายอิงพงศาวดารจีนออกสู่ตลาดแล้วอย่างกว้างขวาง แต่ประเด็นสำ คัญนั้นอยู่ที่ ยอดขุนพลและ ผู้ชนะสิบทิศถือกำเนิดขึ้นในขณะที่ นิยายทั้งสองประ เภพได้ พัฒนาขึ้นมาจนถึงจุดที่ "เกินสุขของม" หรือเรียกได้ว่ามาถึง "ทางตัน" แล้ว โดยเฉพา นิยายอิง พงศาวดารไทยที่ไม่อาจพัฒนาสร้างฐานะภาพที่เป็น เลิศให้ตัวละครไปได้ไกล เกินกว่าการเป็น "ข้า ขวัญไข" ใต้ เบื้องพระยุคลบาท ขณะที่กองล้อประวัติศาสตร์ได้หมุนคืบหน้า เข้าสู่ยุคการ เปลี่ยนแปลง การปกครอง อัน เป็นยุคที่สามัญชนที่มีการศึกษา "มีสำนึกในศักยภาพของปัจเจกบุคคลสูง" ขึ้น^{๘๖}

และไม่ได้พอใจอยู่กับสภาพของสังคมวัฒนธรรมหรือระบบการเมืองการปกครองที่ยังเน้นความต่างทางชนชั้น หรือฐานันดรศักดิ์เป็นสำคัญ^๗ ยอดขุนพลและผู้ชนะสิบทิศ นับเป็นนิยายที่ถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานของการสังสมประสบการณ์ ความรู้ความเข้าใจในวิถีความเป็นไปของสังคมการเมืองและข้อจำกัดของนิยายอิงพงศาวดารในเวทีนักอ่านไทยเป็นอย่างดี

เรื่องยอดขุนพลของ "ยาขอบ" เริ่มปรากฏสู่สายตาประชาชนเป็นครั้งแรกในหนังสือพิมพ์รายวันชื่อ "สุริยา" (พ.ศ. 2474) ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่กุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์คนสำคัญของยุคและคณะทำขึ้นให้เป็น "หนังสือพิมพ์น้องของไทยใหม่" ที่ออกมาก่อนโดยมุ่งหมายให้ "สุริยา" ลงพิมพ์เรื่องจำพวกเบา ๆ ขยายฉบับละ 3 สดางค์ (ในขณะที่ไทยใหม่ ขยายฉบับละ 5 สดางค์) กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เล่าเพิ่มเติมไว้ใน "ในคณานัดแห่งวรรณกรรมไทย ได้สูญเสียบทกวีอันหนึ่ง" ว่า "ด้วยหนังสือพิมพ์ "สุริยา" ชุมมมมิตรสหายของเราได้ขยายใหญ่ขึ้น ข้าพเจ้าเรียก "ยาขอบ" มารับตำแหน่งบรรณาธิการและได้สันต์ เทวรักษ์ ชาวเทศิรินทร์รุ่นเดียวกัน มาช่วยงาน แผนกบันเทิง ณ ที่นี้ นาม "ยาขอบ" ได้ขึ้นสู่ตำแหน่งดารา"^๘ ต่อมาเมื่อ กุหลาบ สายประดิษฐ์ และคณะออกจากไทยใหม่ และไปรวมกันอีกครั้งที่หนังสือพิมพ์ประชาชาติ ก็ได้ชักชวน "ยาขอบ" ให้มาเขียนเรื่องทำนองเช่นยอดขุนพล ซึ่งเรียกกันว่าเป็นนิยายปลอมพงศาวดาร อีกครั้ง ซึ่ง ณ สนาม ประชาชาตินี้เองที่นิยายของยาขอบภายใต้ชื่อผู้ชนะสิบทิศ ได้ถือกำเนิด (เริ่มลงพิมพ์ตั้งแต่วันที่ 10 ธันวาคม 2475)^๙

ผู้ชนะสิบทิศ เป็นงานที่เกิดจาก "น้ำมือ" และ "มันสมอง" ของสามัญชน คือเป็นงานที่เขียนขึ้นด้วย "น้ำมือ" ของนายโชติ แพร่พันธุ์ หรือ "ยาขอบ" และขณะเดียวกันก็เป็นงานที่ได้ต้นตอมาจาก แบบอย่างและการวางแผนด้วยปัญญาที่เลอเลิศของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ที่มุ่งจะ "ทำการปฏิวัติเล็กล้มจารีตอันเหนียวแน่นข้อหนึ่งในการหนังสือพิมพ์ คือเล็กล้มการลงพิมพ์นิยายที่เรียกกันว่า พงศาวดารจีน ซึ่ง "...ในคอนหลัง ๆ นี้ออกจะเต็มไปด้วยความไร้สาระ"^{๑๐} และจะด้วยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม กุหลาบ สายประดิษฐ์ ก็ได้บัญญัติจารีตการเขียนนิยายอิงพงศาวดารไทยพร้อมกันไปด้วยโดยยึดหลักเกณฑ์ว่า "ในการเขียนนิยายอิงพงศาวดารของเรา เราจะเอามาแต่นามของบุคคลในพงศาวดารและลักษณะนิสัยของบุคคลนั้นตามที่เราจะศึกษาได้จากพฤติกรรมของเขาที่ปรากฏในพงศาวดาร ส่วนพฤติกรรมของเขาที่จะปรากฏในนิยายของเรานั้นจะเป็นพฤติกรรมที่เราคิดขึ้นใหม่ ซึ่งเราอาจจะประดิษฐ์ให้สนุกสนานน่าตื่นเต้นยิ่งกว่าพฤติกรรมที่ปรากฏในพงศาวดารเป็นไหน ๆ"^{๑๑} แนวลักษณะการเขียนตามกล่าวนี "ยาขอบ" ได้รับเข้าไว้อย่างเต็มที่

และข้ายังได้อาศัยแบบอย่างนิยายเรื่อง "ยอศทหารหาญ" ที่ "ศรีบูรพา" เองเขียนเป็นเรื่องอิงพงศาวดารมอญลงไว้ในไทยใหม่ด้วย "ยาขอบ" ได้เล่าถึงข้อเสนอแนะของ "ศรีบูรพา" ที่ส่งผลโดยตรงต่องานวรรณกรรม "ปลอมพงศาวดาร" ของเขาว่า

"ศรีบูรพา" แนะนำให้ข้าพเจ้าโจนเข้าไปในชนิดของเรื่อง
ที่ผู้อ่านกำลังต้องการ แต่ให้สติว่า ควรถือเอาการนำเรอ
ผู้อ่านด้วยความสนุกและให้คงความด้วยศิลปะของการประพันธ์
ยิ่งกว่าการทอดคั่นฉบับพงศาวดารเดิม ๆ ให้แน่นไว้
ข้าพเจ้าเชื่อคติของนักเขียนมีชื่อผู้นี้ เชื่อจนความเห็นของ
"ศรีบูรพา" ที่ว่าควรให้ชื่อ "ยาขอบ" ที่ใช้เขียนแต่เรื่อง
ตลกขบขันนี้แหละมาเขียนเรื่อง (ปลอม) พงศาวดาร เพื่อ
ให้ผู้อ่านเห็นชื่อ "ยาขอบ" แล้วจะได้สงสัยว่านี่แกละพาเรื่อง
รบ ๆ รัก ๆ ไปได้ตลอดรอดฝั่ง อย่างไรกัน ข้าพเจ้าเริ่มเรื่อง
ชื่อ "ยอศขุนพล" โดยเคร่งในคติที่ว่าเราจะนำเรอผู้อ่านให้สนุก
ยิ่งกว่าทอดพงศาวดารเดิม...^{๑๒}

กระนั้นจุดหัก เหล่าสำคัญอัน เป็นที่มาของพลังและเสน่ห์แห่งยอศขุนพลและผู้ชนะสิบทิศไม่ได้เป็นเพียงผลอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงแนวการเขียนนิยายอิงพงศาวดารให้เป็นนิยายปลอมพงศาวดาร และหากจะพิจารณากันอย่างลุ่มลึกน่าจะอยู่ที่การเลือกที่จะไม่เขียน นิยายอิงพงศาวดารไทยและอิงพงศาวดารจีนแต่เลือกที่จะเขียนนิยายอิงพงศาวดารพม่า การเขียนนิยายอิงพงศาวดารไทยนั้น ดังได้กล่าวไว้แล้วว่ามีข้อจำกัดคือต้องยึดประวัติศาสตร์พงศาวดารเป็นกรอบ แต่ที่สำคัญยิ่งกว่าคือ เวทีที่ยังกั้นคอกให้สามัญชนเป็นได้แค่เพียงข้าผู้ซื้อสัตย์ได้ เบื้องพระยุคลบาทเท่านั้น ในขณะที่นิยายอิงพงศาวดารจีนมีข้อจำกัดอันเป็นปัญหาที่ต่างไปคือมีผู้นำไปเขียนไปแปลงก่อนหน้าแล้วเป็นจำนวนมาก จนกลายเป็นนิยายที่ "เต็มไปด้วยความไร้สาระ" กระนั้นนิยายอิงพงศาวดารจีนก็เป็นตัวอย่างสำคัญที่ยืนยันในข้อเท็จจริงที่ว่าหากนักประพันธ์ เลือกที่จะเขียน เรื่องอิงพงศาวดารที่ไม่ใช่เรื่องของไทย แต่เป็นเรื่องของชาติอื่นย่อมจะมี "อิสระ" มากกว่าในการบรรเลงเรื่องและตัวละครให้พลิกคว่ำพลิกหงายผิดไปจากพงศาวดารจริง กลายเป็นบ่อเกิดแห่งเสน่ห์และจุดดึงดูดความสนใจผู้อ่านได้ กล่าวได้ว่าความสำเร็จส่วนหนึ่งของ "นิยายพงศาวดารจีนปลอมไม่ว่าจะเป็น 'ซันบ่อเหมา' หรือ เจงฮองเฮง" อยู่ที่ผู้ประพันธ์พยายามที่จะไม่ยึดติดอยู่กับกรอบของพงศาวดาร

นั่นเอง เพียงแค่ปัญหาที่เกิดขึ้นกับนิยายแนวนี้นิยายสมัยที่ "ยายชอบ" จะเริ่มเขียนยอดขุนพล และ ผู้ชนะสิบทิศ นั้นอยู่ที่การปลอมพงศาวดารจีนได้ถูกทำกันจน "เผื่อ" เสียแล้ว และได้เข้าสู่ "ทางตัน" ซึ่งทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าผู้อ่านจะลดความนิยมในการอ่าน^{๑๓} แต่อยู่ที่พัฒนาการของแนวการเขียนได้มาถึง "จุดอิ่มตัว" แล้ว (จนกระทั่งเกิดเรื่อง จินกำลังภายในเปลี่ยนในภายหลัง ศักยภาพใหม่ของเรื่องเริงรมย์จินในยุทธจักรหนังสือไทยจึงได้ขยายตัวขึ้นอีกครั้ง) ทำให้ผู้เขียนหนังสือหรือทำหนังสือพิมพ์ที่ไม่เพียงมุ่งแสดงอุดมการณ์ แต่ยังต้อง "เลี้ยงปากเลี้ยงท้อง"^{๑๔} พร้อมกันไปกับการต้องประคับประคองให้หนังสืออยู่รอดต้องชวนขายหาทางออกให้หนังสือพิมพ์ของสำนักคนขายได้คิดตลาด ทางออกของ "ศรีบูรพา" คือการเปิดแนวทางใหม่ให้กับนิยายอิงพงศาวดารที่ถูกนำลงพิมพ์เป็นตอนในหน้าหนังสือพิมพ์ นี่คือการมาของเรื่อง "ยอดทหารหาญ" ของ "ศรีบูรพา" และผู้ชนะสิบทิศของ "ยายชอบ" อันเป็นนิยายอิงพงศาวดารมอญและพม่าซึ่งนอกจากจะหลีกเลี่ยงปัญหาความซ้ำซ้อนจำเจได้แล้วยังเปิดโอกาสให้ผู้เขียนมีอิสระในการใช้จินตนาการสร้างเรื่องและชะตากรรมของตัวละครได้กว้างไกลและพิศดารกว่านิยายอิงพงศาวดารไทย ต่อเรื่องนี้ "ศรีบูรพา" ได้กล่าวไว้ว่า

เมื่อข้าพเจ้าเขียนเรื่องอิงพงศาวดารมอญ ข้าจึงเลือกเขียนเรื่องอิงพงศาวดารพม่า เมื่อมียอดทหารหาญ ในพงศาวดารมอญ และในไทยใหม่ ข้าจึงตกลงให้มียอดขุนพล ในพงศาวดารพม่า และในสุริยา เป็นคู่กัน ข้ารับเอาคำแนะนำที่จะแหวกการค้าเนินเรื่องออกไปจากพงศาวดารไปใช้อย่างเต็มเหี้ยมค จนกระทั่งในภายหลังเขาได้เรียกนิยายของข้าว่า นิยายปลอมพงศาวดาร มีอิงพงศาวดาร และเขายังได้แถลงไว้ในคำนำหนังสือเรื่องผู้ชนะสิบทิศว่า ในนิยายอันยาวเหยียดเรื่องนั้น ข้าได้ยืมข้อความในหนังสือพงศาวดารมาใช้เพียง 8 บรรทัดเท่านั้น^{๑๕}

การที่ "ยายชอบ" หลีกไปเขียนเรื่องปลอมพงศาวดารพม่า ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วผู้อ่านส่วนใหญ่ยังมีพื้นฐานความรู้จำกัด ประกอบกับสาระของเรื่องก็ไม่ได้ผูกพันเกี่ยวข้องกับเรื่องของราชวงศ์ในหน้าพงศาวดารไทย ที่บุคคลในประวัติศาสตร์ถูกยกย่องให้เป็นวีรบุรุษของชาติที่ไม่อาจจะต้องล่วงเกินได้ ทำให้ "ยายชอบ" มีอิสระพอที่จะประกาศว่า "ข้าพเจ้าขอชี้แจงต่อท่านผู้ได้

อ่านด้วยความเคารพว่า ไม่มีอะไรที่ข้าพเจ้ากล้ารับรองว่าเป็นพงสาวดารที่ถูกต้องอยู่ในฐานะ
สิบทิศ ข้าพเจ้าเขียนขึ้นด้วยอารมณ์ผ่น ผู้ชนะสิบทิศถูกปลอมขึ้นจนคู่พระหนึ่ง เป็นพงสาวดารด้วย
อารมณ์ผ่นเท่านั้น"⁹⁶ กระนั้นการเลือกเขียนนิยายปลอมพงสาวดารพม่าของ "ยาขอบ" ก็ไม่ได้
เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญตามอารมณ์ผ่น แต่เป็นความจงใจภายหลังจากที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาแล้ว
อย่างซ้ำของ เป็นดังที่นิธิตั้งข้อสังเกตว่า "ต้องอ่านพระราชพงสาวดารพม่าเป็นปึก" และอ่านอย่าง
"ปรุปรัง"⁹⁷ โดยเฉพาะพระราชพงสาวดารพม่า ในพระนิพนธ์ของกรมพระนราธิปฯ นั้น
เวทวงศ์ หรืออดีตนายร้อยตรีทองอิน บุญเสนา นักเขียนชื่อดังในคณะสุภาพบุรุษ และสหายสนิท
ของ "ยาขอบ" ได้เขียนเล่าไว้ว่า "ข้างที่นอนของเพื่อนจะมีหนังสือพงสาวดารพม่าของเสด็จใน
กรมมราธิปประพันธ์พงศ์ หนังสือสามก๊ก, ราชอิรสาช ตลอดจนหนังสือตำรายุทธศาสตร์ของไฉ่ผิ
ของเพื่อนวางซ้อนกันไว้ตั้งใหญ่ จากหนังสือพงสาวดารพม่าซึ่งในท้ายเล่มจะมีคำในภาษาพม่า หรือ
มลายูและมีคำแปลไว้ให้เสร็จนั่นเอง เพื่อนได้ใช้สำหรับการตั้งชื่อตัวละครใน ผู้ชนะสิบทิศ ซึ่งจะ
หาไม่ได้ในพงสาวดารจริงของพม่าหรือมลายูเองเลย..."⁹⁸

แต่ที่สำคัญเหนืออื่นใดคือ เรื่องปลอมพงสาวดารที่ถูกดัดแปลงจากหน้าพงสาวดารพม่า
ได้เปิดพื้นที่และให้ความเป็นอิสระแก่ "ยาขอบ" ในการปั้นสามัญชนผู้ต่ำต้อยให้ขึ้นมาเป็น
"พระเจ้ามหาราชแห่งทุกามประเทศ" อันนับเป็นที่สุดแห่งความยิ่งใหญ่ที่ทั้งชนชั้น "เจ้า" หรือ
"ไพร่" จะพึงเป็นได้ ถึงแม้เนื้อเรื่องอันยืดยาวของผู้ชนะสิบทิศจะเป็นเรื่องของจะเด็จหรือ
บุเรงนองที่อยู่ในช่วงแห่งการไต่เต้า หรือที่ "ยาขอบ" เรียกว่า "เป็นชีวิตของบุเรงนองคนทำ
การใหญ่"⁹⁹ ก็ตามที่แต่ในภาคหนึ่ง ตอน 1 ของหนังสือผู้ชนะสิบทิศ อันเป็นตอนเปิดตัวละครสำคัญ
ทั้งหลายที่จะมีบทบาทไปเกือบตลอดเรื่องนั้น "ยาขอบ" ได้พินภูมิหลังของจะเด็จ ทั้งดีและชั่วของ
ตัวละครสำคัญตัวนี้ที่จะมีต่อไปในหน้า นิยายให้ได้ว่าผู้ชั้ว เจ้าผู้เป็นบุตรแห่งชายป่าดงดิบบ้านจะสะ
ยอกผู้ต่ำที่สุดแล้วจะ "เป็นใหญ่เสมอด้วยมังกร" และด้วยลีลาการประพันธ์ของผู้เป็นนายของ
ภาษา 8 บรรทัดของกรมพระนราธิปฯ ก็ถูกแต่งแต้มระบายสีให้น่าสนใจชวนติดตาม เป็นอย่างยิ่ง
เพื่อให้เข้าใจในเงื่อนไขอันเป็นความสำคัญตามกล่าวจึงได้คัดลอกความในตอน "ความรักครั้งแรก"
ตามสำนวนของ "ยาขอบ" มาแสดงไว้ ความมีว่า

เจ้าอาวาสวัดกุโสดอจึงกล่าวความหลังของจะเด็จ
เมื่อยังน้อยให้ฟังว่า ๗ บ้านจะสะยอกอยู่ยังกรุงกุฎาม
พัน ยังมีผิวเมื่อยคนหนึ่งเป็นชาวพม่า เจ้าผู้นั้นชื่อ

สิงคละสุร์ จะคิดอ่านการอาชีพร้างปางก็ขัดด้วยทุนรอน
จึงอาศัยแรงตัวเป็นเครื่องหากิน ปายป็นเที่ยวปาด
วงจลรองน้ำตาลสดมาขาย
แลวันหนึ่งผัวเมียคู่นั้นออกประกอบอาชีพ เช่น เคย
เจ้าผัวขึ้นคันหนึ่ง นางเมียขึ้นคันหนึ่ง ละลูกน้อย
ไว้กลางดินใกล้บริเวนนั้น มีงูใหญ่ประมาณลำต้น
หมาก เลื้อยมาแล้วก็ขด เป็นวงอยู่รอบตัวทารก
แลทารกนั้นก็มิได้สะดุ้งสะเทือนประการใดคงนั่ง
เป็นปกติอยู่ ต่อมาเมื่อก่อนจะเกิดใจเร่งไปถาม
สิงคละสุร์ผู้ผัว ครั้นสิงคละสุร์ผู้ผัวมาก็ไม่อาจทำ
การติกว่าเมีย ด้วยไม่เคยประจักษ์ว่างูมีขนาดใหญ่
เสมอด้วยตัวที่ขดอยู่รอบบุตรคน ตะลึงอยู่จนสัตว์
ร้ายนั้น เลื้อยลับไปเอง สิงคละสุร์เห็นอัศจรรย์นัก
จึงอุ้มบุตรน้อยไปหาพระราชคณะแขวงจะสะยอก
อันเป็นโหร บอกความยากจนของตัวแลพรรณาถึง
เรื่องราวของทารก บอกศุภมาศปีเดือน ยามตกฟาก
ของเด็ก แล้วกราบไหว้ขอให้พระราชคณะพยากรณ์
ชะตาทารกว่าจะร้ายดีประการใด
พระราชคณะพิจารณาลักษณะและนับดวงชะตา
ทารกแล้ว ก็อุ้มทารกขึ้นเหนือคอก และเปล่งเสียง
ร้องด้วยโสมนัสว่า อายุของเราจะมีได้ชมบุญ
พระเจ้ามหาราชแห่งภูกามประเทศ เมื่อใหญ่ ก็ขอ
อุ้มให้เต็มมือ เสียตั้งแต่บัดนี้เถิด...¹⁰⁰

จากเงื่อนไขที่ผู้ชนะสิบทิศ เป็นงานที่เขียนขึ้นจากน้ำมือของสามัญชนที่มุ่งจะ "บำเรอผู้
อ่านด้วยความสนุกและให้ทั้งความดีด้วยศิลป์ของการประพันธ์ ยิ่งกว่าการกอดคั่นฉบับพงษาวดารเดิม ๆ
ให้แน่นไว้" ทำให้ภาพลักษณ์ของบุเรงนองผู้เป็นตัวเอกของเรื่องถูก "พลิก" ให้ผิดไปจากภาพ
ลักษณ์ที่มีสืบทอดมาในหน้าประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยนับแต่ยุคเสียกรุงโดยสิ้นเชิง ในชั้นแรกสุดบุเรง
นองในนิยายปลอมพงษาวดารของ "ยายชอบ" เป็นสามัญชน ไม่ได้เป็น "พระเจ้าชนะสิบทิศ" หรือ

"พระเจ้าหงสาวดี" "ยายขอบ" ให้ความระมัดระวังในการ "วาดโฉม" ของบุเรงนองของเขา เป็นอย่างยิ่ง ชื่อหนังสือของนิยาย ซึ่ง "แม่อนงค์" (มาลัย ชูพินิจ) เป็นต้นคิดคือ ผู้ชนะสิบทิศ เป็นหลักฐานในตัวเองที่แสดงว่าผู้แต่งคือ "ยายขอบ" ก็ยอมรับลงใจจะใช้คำว่า "ผู้" มากกว่าคำว่า "พระเจ้า" ซึ่งเป็นคำใช้เรียกบุเรงนองตกทอดมาถึงสมัยแห่งการเขียนผู้ชนะสิบทิศ¹⁰¹ คำว่า "ผู้" เพียงคำเดียวนี้นับคราบ "เจ้า" ของบุเรงนองลงเกือบจะโดยสิ้นเชิง และเมื่อผู้อ่านได้พลิกไปสู่เนื้อหาตอนใน ภาพที่ติดตาจิตใจต่อมาคือภาพของจะเด็จคนยากลูกแม่หม่มเลาชี และจะเด็จศิษย์รักของพระมหาเถรกุโสดอ หรือจะเด็จที่ท่านซึ่งเป็นยอดดวงใจของตะละแม่จันทรา และสตรีอื่นไม่ว่าจะเป็นนันทวดีธิดาขุนวังทกะยอคิน กันทิมาธิดาครูดาบตาอะฉี ไปจนถึงตะละแม่เมืองแปรงสุมา หรืออเทตยา แม่หลานหลวงด้วยเหตุนี้บุเรงนองในผู้ชนะสิบทิศ จึงเป็นบุเรงนองที่เป็นสามัญชนเพิ่มขึ้น แต่เป็นสามัญชนที่มีชะตาบารมีจะได้เป็นถึง "มหाराช" ลักษณะเด่นสำคัญที่ทำให้ผู้ชนะสิบทิศ ครองใจผู้อ่านตลอดมานั้นอยู่ที่อัจฉริยภาพของ "ยายขอบ" ที่สามารถ "สร้างไพร่ให้เป็นเจ้าและสร้างเจ้าให้เป็นไพร่" ได้ในเวลาเดียวกัน

กระนั้นการจะเข้าใจขั้นตอนการ "พลิกโฉม" พระเจ้าบุเรงนองในงานวรรณกรรม ยอดขุนพล และผู้ชนะสิบทิศ จำเป็นที่จะต้องเข้าใจความหมายเบื้องต้นของสิ่งที่ "ศรีบูรพา" และ "ยายขอบ" เรียกว่าการ "ปลอมพงสาวดาร" ก่อน เจตจำนงค์ ของสองนักเขียนต่อการ "ปลอมพงสาวดาร" นั้นไม่น่าจะเป็นเพียงการหลีกเลียง "การเขียนที่เดินตามแนวพงสาวดารกันจริง ๆ" แท้จริงการดังกล่าวเป็นเพียงขั้นตอนปฏิบัติการเบื้องหลังความคิดที่มุ่งจะปฏิบัติเลิกลัทธิจารีตของการประพันธ์อิงพงสาวดารเดิม คำว่า "ปลอมพงสาวดาร" ที่ถูก "ยายขอบ" นำตีแผ่ในคำนำของการตีพิมพ์รวมเล่มหนังสือผู้ชนะสิบทิศครั้งแรก (พ.ศ. 2477) นั้นเทียบได้กับ "คำประกาศ" ที่ยืนยันในความคิดและเจตจำนงค์ของผู้ประพันธ์ว่า มุ่งที่จะเขียน "เรื่องเริงรมย์" มากกว่าจะเขียนประวัติศาสตร์ ดังคำชี้แจงตอนหนึ่งที่ว่า "ข้าพเจ้าไม่เคยหวังจะให้เรื่องของข้าพเจ้าให้ความรู้ในเชิงพงสาวดารแก่ท่านผู้อ่าน เพราะท่านผู้อ่านคนใดอยากได้รับความรู้ทางพงสาวดาร ก็ย่อมจะศึกษาได้จากพงสาวดารจริง ๆ อยู่แล้ว จะต้องมาเบเล้าเบเลียงเวลากับเรื่องที่ลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ วารสาร หน้า ๆ ทำไม่กัน"¹⁰² การ "ปลอมพงสาวดาร" ของ "ศรีบูรพา" และ "ยายขอบ" แท้จริงคือการเขียนนิยายให้เป็นนิยาย ไม่ใช่เขียนนิยายให้เป็นประวัติศาสตร์ ถึงแม้ในฐานะของผู้เขียน "ยายขอบ" ถือเป็นการที่จะต้องให้ความสำคัญต่อการวางท้องเรื่องให้สอดคล้องกับ "บรรยากาศ" ของยุคสมัย แต่สำหรับกับ "ผู้อ่าน" แล้ว "ยายขอบ" ต้องการให้ลิ้มโลกแห่งความเป็นจริง ซึ่งก็คือลิ้มเรื่องในพงสาวดารและ "เข้ามาอยู่ในเรื่องและโลกสมมุติ" ของผู้ประพันธ์ ความตอนหนึ่งของ

คำนำหนังสือสะท้อน ซึ่งเจตจำนงก็ดังกล่าวย่างชัดเจน "เมื่อท่านปล่อยความรู้สึกลงมาให้ผู้ชนะ สิทธิศ ท่านได้เข้ามาอยู่ในเรื่องและโลกสมมุติของข้าพเจ้าแล้ว เพราะฉะนั้นท่านควรลืมโลกจริง ๆ ของท่านเสีย และอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้มีเกียรติยศพาท่านไปสนุก ในดินแดนอันเป็นของข้าพเจ้าเอง"¹⁰³

การปฏิบัติความคิดในการสร้างงานวรรณกรรมที่มีห้อง เรื่องและตัวบุคคลอยู่ในประวัติศาสตร์ด้วยการเอาประวัติศาสตร์มาเรียนให้ เป็นนวนิยายเต็มรูปแบบนี้ส่งผลโดยตรงต่อการ "พลิกโฉม" บุเรงนอง ทั้งนี้เนื่องจากการเขียนนิยายตามกรอบและเจตนารมณ์ ของ "ศรีบูรพา" และ "ยาขอบ" นั้นมีความแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับการเขียนพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ เพราะงานเขียนในลักษณะหลังนั้น เน้นความสำคัญที่ตัวเหตุการณ์ แต่การ "ปลอมพงศาวดาร" นั้น เน้นความสำคัญที่ "คน" เป็นหลัก จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าเหตุใด "ยาขอบ" ถึงต้องชี้แจงอธิบายโดยละเอียดถึงความแตกต่างระหว่างงานประพันธ์ของเขาที่เน้น "นิสสัยใจคอ" กับงานประพันธ์ประเภทพงศาวดารที่ "แข่งขันกันในเรื่องว่า ใครจะเขียนให้ถูกถ้วนตามพงษาวดารยิ่งกว่ากัน" ดังความในคำนำตอนหนึ่งว่า "ในการเขียนนี้ ข้าพเจ้าไม่พยายามกอดพงษาวดารก็จริง แต่ข้าพเจ้าพยายามอย่างมากที่สุดที่จะกอดนิสสัยใจคอของบุเรงนอง" ซึ่งในความเป็นจริง "ยาขอบ" ไม่เพียงให้ความสำคัญพิเศษเฉพาะตัวบุเรงนอง แต่ยังพิถีพิถันกับตัวละครสำคัญทุกตัว ในฐานะที่เป็น "ชีวิต" ที่โลดเต้นอยู่ในหน้านวนิยายของเขา จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะมีผู้กล่าวว่า "คุณโชติจัดตัวละครในนิยายของเธอดุจเดียวกับตัวละครทุกตัวมีชีวิตจิตใจ เลือด เนื้อ เช่น เธอ"¹⁰⁴

การนำบุเรงนองมาตีแผ่ในฐานะที่เป็น "มนุษย์บุณชน" เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์การสร้างภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในสังคมวัฒนธรรมไทย ถึงแม้งาน พระราชพงศาวดารพม่า ของกรมพระนราธิปฯ จะได้ทำมิติภายในเกี่ยวกับกษัตริย์พม่าพระองค์นี้ในเรื่องไชยที่เป็นคนที่ยึดมั่นในความกตัญญู แต่ก็ไม่ได้ถึงกับตีแผ่ลึกลงไปในอารมณ์ความรู้สึก อีกทั้งเรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนองก็เป็นเพียงองค์ประกอบน้อยนิดของประวัติศาสตร์พม่าที่ผู้ทรงพระนิพนธ์นำมาเขียนลำดับเรื่องตามยุคสมัย จึงกล่าวได้ว่า "ยาขอบ" นั้นเองเป็นผู้เปิดโลกทัศน์ใหม่ให้กับบุเรงนองด้วยการดึงบุเรงนองออกจากกรอบพงศาวดาร และนำเข้ามาสู่ไว้ในกรอบนิยาย เริงรมย์ พร้อมไปกับการจุดบุคคลในประวัติศาสตร์ผู้นี้ให้มายืนหยัด เป็นสามัญชน เดิมชั้น เช่นเดียวกับผู้เสพงานของเขาอีกทั้งยังสอดใส่อารมณ์ความรู้สึกอันเป็นทั้งฮาตู่ และวิญญานของความเป็นมนุษย์ ลงไปในตัวละครตัวนี้อย่างไม่ประหยัด น้ำหมึกและจินตนาการจน เกิดเป็นบุเรงนองคนใหม่ที่สมจริง

และสัมผัสได้ด้วยความรู้สึก อัน เป็นบ่อ เกิดแห่ง เสน่ห์สำคัญของผู้ เป็นขุนพลแห่งองค์ตะ เบงช เวศ

ธาตุความเป็นมนุษย์ของบุ เรงนองถูกตีแผ่อย่างหมด เปลือกนับแต่ "ตอนหนึ่ง" ของ ผู้ชนะสิบทิศ ทั้งยังถูกดักย้าให้ผู้อ่านได้สัมผัสในอรรถรสไปตลอดเรื่อง กล่าวได้ว่าบุ เรงนองในจินตนาการของ "ยาขอบ" เป็นชายที่มีอารมณ์รุนแรงสะใจ เมื่อรักก็รักถึงที่สุด ขนาดที่เรียกได้ว่าเพียงให้ได้พบหน้าคนรักก็พร้อมจะเอาชีวิตเข้าแลก ดังเห็นได้จากตอน "ความรักครั้งแรก" ซึ่ง "ยาขอบ" เขียนพรรณนาว่า

ฝ่ายจะเดิคนั้น เสมอได้พบหน้าพระราชธิดา 10 วันต่อครั้ง
ก็เหมือนเหลือชีวิตเพียงครั้งเดียว ข้าถูกขับออกมาอยู่
บริเวณวังนอกดั่งนี้อีกด้วยก็ทุกข์ระทมหนัก วันคืน ๗ ยังมีใจ
เกรงพระราชอาญาสู้อดกลั้นความคิดถึงไว้นอก แต่นานวันไป
จะคิดสิ่งใดก็พาใจกังวลผูกพันถึงนางผู้นั้นสิ้น ราตรีหนึ่งในยาม
ซุฬห์ปักษ์ จะได้ครบวันนับตีพระมหาเถรจบหลับ แล้วจึงออกมา
นั่งกลางชานกุฎี เห็นแสงเดือนแล้วดวงจันทร์เส้ราเป็นกำลัง
ยิ่งพิศละม้ายไปยังหน้าตะละแม่จันทร์รา รำพึงความหลัง
ครั้งอยู่ร่วม เรือนเดียวกันแล้วก็ใจหาย คินนทั้งคืนจะ เด็ด
กระสับกระส่ายมิเป็นอันจะหลับนอนได้ ค่อยกลับปัจจุสมัยแล้ว
จึงตัดสินใจว่า คายร้ายคายคดียังไรในคืนพรุ่งนี้จะลุ่ม
เข้าไปให้ถึงตัว ตะละแม่จันทร์ราให้จงได้^{๑๐๕}

จะได้ในจินตนาการของ "ยาขอบ" มีอารมณ์รักรุนแรงสะใจ และยังทวีพลังยิ่งขึ้นเมื่อได้พบปะ
ตะละแม่กุสุมา ธิดาพระเจ้าแปรซึ่งตนนั้น "รักด้วยใจปอง" จนถึงกับเสี่ยงภัย เข้าไปชิงตัวคืนจาก
สอพิณยาจากใจกลางแดนศัตรู

ขณะเดียวกัน "ยาขอบ" ก็สร้างให้จะได้เป็นชายที่มีอารมณ์หึงสรุ่นแรงได้ไม่แพ้
อารมณ์รัก ดังเห็นได้ในตอนที่หนึ่งของหนังสือ ตอน "ทูตมอญกำเร็บ" ซึ่งเรื่องผูกให้จะได้เกิด
เข้าใจตะละแม่จันทร์ราผิดไปด้วยเข้าใจว่านางคิดปันใจให้สอพิณยาพระอนุชา เมืองหงสา "ยาขอบ"
สามารถบรรยายกริยาอารมณ์หึงสรุ่นของจะได้ได้อย่างถึงแก่น

จะเด็ดสรวล เบนทีเหยียหยันแล้วว่า จันทราผู้นี้สมแท้ที่
เกิดมา เป็นสตรี มือซ้ายถือตำราว่าด้วยวิธีร้องไห้จะร้อง
เมื่อใดก็ยอมได้ มือขวานั้น เล่าก็กุมตำหรับ เลห์ไว้ประจำตน
การแก้เกี้ยวด้วยน้ำตานี้ราคาดีกว่าปาก ทั้งที่ใจเรากำลังเจ็บ
ก็อดเวทนามิได้เลย ถ้าการจูบของสอพิณยาจะท่อน้ำตา
ตะละแม่ เมืองทองอุทัยแห้งได้แล้ว ข้าพเจ้าก็จะจูบจันทรา
ท่านสักครั้งหนึ่ง จะนั้นขอท่านจงคิดเสียว่า คนที่จูบเอา
ปัจจุบันไม่ใช่จะเกิด สมมุติเอาตามอารมณ์ชอบถือ เป็น
อนุชาผู้สูงศักดิ์ของพระเจ้าอยู่หัวทงชาวดิหนึ่งก็แล้วกัน
ว่าแล้วจะเด็ดก็จับแขนนางรั้งตัวมาโดยใจเหี้ยม แลปล้ำปลุก
จูบด้วยกริยามิได้อ่อนโยนดังที่เคยมา ตะละแม่จันทรา
ร้องหากมิกล้าออกเสียงดัง เพราะเกรงแว้งถึง ๆ คนข้างนอก
จะได้ภัย ยิ่งตื่นรณผลึกใสเหมือนยิ่งยั่วใจลูกชายแม่ เล่าอี
และเด็ดนั้นจะแค้นพอกพูนอยู่อย่างไร ก็ไม่อาจทราบ
พระราชธิดาด้วยวิธีอื่นนอกจากหักโหมจูบกระหน่ำเอา
ไม่ปราณี อารมณ์นั้นเล่าประหนึ่งช้างสารกำลังเมามัน
ตะละแม่จันทรายิ่งตื่นรณกลับถูกรัดรั้งหนักก็สิ้นสติ พับอยู่
กับอ้อมกอดแห่งจะเด็ด^{๑๐๖}

บุเรงนองในจินตนาการของ "ยาขอบ" ยังเป็นมนุษย์ที่มีอารมณ์อาฆาตแค้นรุนแรง โดยเฉพาะกับผู้เป็นศัตรูหัวใจและศัตรูของทองอุ จะเด็ดนั้นแค้นสอพิณยาถึงกับประกาศว่า "สวรรคต นิพพานปุริมชาดิศ ๖ ไม่ปรารถนายิ่งไปกว่าจะได้แก้มือสอพิณยาในชาตินี้ให้ทันตาเห็นแล้ว"^{๑๐๗} ความแค้นของตัวเอกของ "ยาขอบ" ตัวนี้มีรุนแรงเพียงใดมีปรากฏอยู่ในตอน "จะขอไขลูแต่เพียง 3 แผล" ความนั้นมีว่า

...มังฉงายร้องเตือนซ้ำว่าแผลที่สามนี้ระวังเกิดไขลูเอ๋ย
เจ้าประกอบกรรมชั่วไว้เมื่อคืนแรม 4 ค่ำ เดือน 12 ความแค้น
ยังสมอยู่ในอกเรา ฉะนั้นอกภัยเกิด จะขอแทงอกเจ้าให้หนัก

มือไว้สักแฉกหนึ่ง ไชลูไต้ยีนก็มีมือเท้าอ่อน มั่งจายรุก
เป็นทางให้ไชลูเปิดดอกแล้วโถม เข้าแทงเต็มกำลัง แต่ไชลู
มีเกาะอ่อนอย่างคิป้องอกอยู่ในเสื้อ ปลายทวนจึงทะลุ
ถึงเนื้อเพียงเล็กน้อย แต่กำลังที่มั่งจายโถม เข้าแทงนั้น
แรงนัก ไชลูทานกำลังมิได้ก็ตกจากหลังม้า มั่งจายกำลัง
คลั่งด้วยฤทธิ์แค้นในความเก่า ก็โจนจากม้าตามไชลู
เอาเท้าเหยียบอกแล้วว่า จงคาบความไปบอกสอพิณยา
นายมึงเถิดว่า แม้นกูได้โอกาสเช่นนี้วันใด จะแทงให้บุ
ย้งกว่ามึงผู้ชั่วซ้ำอีกสิบเท่า...¹⁰⁸

บางครั้ง "ยายขอบ" ยังผสมกลมกลืนอารมณ์รักและอารมณ์แค้น เข้าในตัวจะ เค็ดหรือบุ เรงนองอย่าง
แนบเนียน นับเป็นการตีแผ่อารมณ์มนุษย์ที่จารีตวรรณกรรมไทย เดิมนิยม เขียนระบายว่า "ทั้งรักทั้ง
แค้นแน่นจิต สุดคิดสุดที่จะผ่อนผัน" ซึ่งในกรณีนี้ผู้ตกเป็นเหยื่อของอารมณ์ดังกล่าวคือนางกันทิมา นับ
เป็นเพราะ "ยายขอบ" บรรจงวาดคำให้นางเป็นตัวละครเด่นอีกตัวหนึ่ง และให้นางเป็นนางมีโซ่เป็น
เช่นปอลละเตียง แห่งบ้านหันสาวัดดี การสร้างให้บุ เรงนอง เป็นมนุษย์ที่มีอารมณ์ความรู้สึก เช่นมนุษย์
บุดูชน ทำให้บุ เรงนองในจินตนาการของ "ยายขอบ" คือคนในโลกของความเป็นจริง ตรงกันข้าม
โดยสิ้นเชิงกับบุ เรงนองในหน้าประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ซึ่งมีความหมายแต่ในเชิงสัญลักษณ์มาก
กว่าความเป็นมนุษย์

บุ เรงนองในโลกแห่งจินตนาการของ "ยายขอบ" ไม่เพียงเป็นชายที่มีอารมณ์รุนแรง
สะใจ แต่ยังเป็นชายที่เตรียมพร้อมด้วยบุคลิกลักษณะ สุนภาพและมีความสามารถ ซึ่ง "คุณสมบัติ"
ดังกล่าวมีส่วนเพิ่มความ "พิเศษ" ให้กับสามัญชนผู้ครองอารมณ์รุนแรงสะใจ เช่น จะเค็ดอย่างยัง
บุคลิกเฉพาะตัวตามกล่าวมีปรากฏบรรยายอยู่ตลอดเรื่อง ดังเห็นได้ในตอน "ยามมั่งจาย" ซึ่ง
"ยายขอบ" ได้พรรณานำให้เห็นลักษณะของจะ เค็ดที่โหดอ่อนจิตใจ นางนั้นท้าวติผู้เป็นธิดาทักษะยอดินขุน
วังเมืองทองอยู่ได้อย่างชัดเจน

แต่นางนั้นท้าวติ เคยฟังบิดาเล่าความ เดิมของจะ เค็ด
แต่ครั้งยังอยู่ในวังให้ทราบ เบนเล่า ๆ แลมิรู้จักหน้า
คำชื่อ จึงคิดตามพื้นธรรมดาว่าคนคดก็ชังน้ำหน้า

ลงความคิดเอาไว้ว่าจะเด็ดเป็นคนกำเริบ มิได้สำนึก
คุณเจ้านาย ข้าต่อมาได้ฟังทกะยอติณชม เหยจะเด็ด
ในบางคราว ไม่ต้องใจตัวตั้งแต่แรกก็กลับซึ้งยิ่งขึ้น
พลเกลียดเอาทั้งที่ไม่เคยรู้จักหน้า พอทราบว่าจะ
เด็ดจะมาประจำอยู่ในบ้าน ก็หมายมั่นปั้นมือไว้ว่า
จะเอางานกวาดบ้านจะเด็ดให้จงหนัก จึงจะเด็ดเหยียบ
เรือนวันแรก ติดาทกะยอติณก็จับตาดูอยู่ แต่จะเด็ด
เคารพนางด้วยใจซื่อว่าเป็นลูกของนาย เมื่อมีกิจใดจะ
บอก ก็บอกด้วยความนอบน้อมโอนอ่อน แต่วิสัย
นางนั้น เป็นเด็กที่บิดาตามใจจนเคยตัว เมื่อหมาย
สิ่งใดแล้วไม่เคยพลาด ฉะนั้นจึงเป็นสตรีอุดมทิสฐิมาณะ
เมื่อใดรู้สึกว่าคุณคิดเบนไปข้างอื่นคุณจะเด็ดก็ทำลาย
ความคิดนั้นเสียโดยพยายามนึกที่จะเกลียดให้หนักขึ้น
แต่การนี้เป็นไปมิได้ทันนาน ครั้นสิ่งสนทนากับพนักงาน
วังหน้าหมดด้วย เชิงงานไม่กี่ครั้ง เห็นเงาจากพาที่แหลม
หลัก กิริยาแหม่มช้อยมักถ่อมตัวแต่ไว้สง่าอยู่ในที่
นั้นท้าวติแม่ก็อ่อนกำลังใจเดิม... ต่อนานวัน
ทั้งสองฝ่ายยิ่งถูกใจกันจะเด็ดค่อยแหม่มขึ้นขึ้น แล
ความที่ได้ตั้งใจเกลียดแต่เดิมนั้นนางนั้นท้าวติก็เลือน
เสียสิ้น๑๑

ไม่เพียงเท่านั้น "ยายชอบ" ยังสร้างให้จะเด็ดมีบุคลิกของความเป็นคนใจเพชร และใจนักเลงอัน
เป็น "ความแข็ง" ที่ผานอยู่ในความสุภาพอ่อนโยน ช่วยขับเน้นภาพชายชาตรีที่สมบูรณ์แบบผู้พร้อม
จะ "ครองใจ" ได้เท่า ๆ กับ "คุ้มครอง" นางผู้เป็นที่รักเมื่อมีภัยกล้ำกลายดังเห็นได้ในหลาย ๆ
ตอนของเรื่องไม่ว่าจะเป็นตอน "ราชภัยครั้งแรก", "เสือบเสื่อ" และ "จะขอไขลูแต่เพียง 3
แผล" ซึ่งทั้งหมด รวมอยู่ใน ยอติณชม อันเป็นชีวิตตอนปฐมวัยของบุเรงนอง นอกจากลักษณะดัง
กล่าว "ยายชอบ" ยังสร้างให้บุเรงนองมีคุณสมบัติเด่นอื่นอันกล่าวได้ว่าเป็นคุณสมบัติของ "พระเอก"
คือเป็นผู้มีปัญญา สุขุมและมี "ฝีมือลายมือ" จนเกิดเป็นคำเรียกติดปากว่า "เป็นหนึ่งในทองอุ"
แต่คุณสมบัติเด่นเหนืออื่นใดคือความเป็นนักรักที่ละเมียดแต่มั่น ซึ่ง "ยายชอบ" เองได้อธิบายว่า "

บุเรงนองในความฝันของข้าพเจ้า ถูกกุมตัวให้อยู่แต่ในบทรักที่ไม่มูมมาม เพื่อจะได้ เป็นที่น่าเอ็นดู แม้แต่ในพวกคุณผู้หญิง ซึ่งตามธรรมเนียมไม่ค่อยแสดงความ เห็นอกเห็นใจผู้ชายที่รักผู้หญิง เกินกว่าหนึ่งคน"¹¹⁰ หากจะกล่าวโดยสรุปก็คือ "ยาขอบ" ประสบความสำเร็จในการสร้างบุเรงนองคนใหม่ที่เกิดขึ้นโลกนิยาย เรืองมัยให้เป็นมนุษย์บุรุษที่ทั้ง "น่ารัก น่าใคร่ น่าเกรง และน่าบูชา" ได้อย่างแสนประณีต บุเรงนองในผู้ชนะสิบทิศจึงไม่เหลือคราบของเจ้าพม่าที่ขี้ฉ้อฉลหรือริษยา หรือคราบของผู้กระหายสงคราม อย่างที่เป็นในพจนานำพิชิตมาบลิ้นเอกราชของชาติไทย "ยาขอบ" จะมีจิตเจตนาลบ "คราบชั่ว" ของบุเรงนองในหน้าประวัติศาสตร์ไทยลงไปหรือไม่ก็ตามที่ จุดเน้นของ "ยาขอบ" ยังคงอยู่ที่การสร้างบุเรงนองให้เป็นมนุษย์บุรุษที่เป็นที่รักและต้องใจผู้อ่านทุกเพศวัย เจตนารมณ์ตามกล่าว "ยาขอบ" ได้แสดงไว้ในที่หลายแห่งรวมทั้งใน เนื้อเรื่องผู้ชนะสิบทิศเอง ดังมีความตอนหนึ่งที่มังกรกล่าวกับแม่นางนั้นทว่าว่า "เพียงข้าพเจ้าเป็นผู้ชายก็ยังมี ความพิสมัยจะเด็ดจับใจถึงเพียงนี้ ฉะนั้น เมื่อสตรีคนใดใกล้ชิดชายซึ่งถึงอภยาสัย ที่รู้เอนอ่อนเอาใจคน ของคนผู้นี้ ก็ชอบจะมีความพิสมัยหนักยิ่งไปกว่าข้าพเจ้าบุรุษเสียอีกซ้ำ"¹¹¹ ในการสร้างภาพลักษณ์ของบุเรงนองให้ทรงเสน่ห์นั้นนับว่า "ยาขอบ" สามารถทำได้ดังจิตเจตนาที่มุ่งหมายคือทำให้บุเรงนองกลายเป็น "ของกลาง" ที่หมายปองและพึงใจของผู้อ่านทุกเพศวัย "กุหลาบขาว" ได้เขียนพาดพิงถึงเสน่ห์ของจะเด็จใน "ผู้ใดอยู่บ้านใกล้ไปถึงก่อน" ได้ไม่ห่างจากความเป็นจริง โดยกล่าวว่า "ชั่วระยะเวลาประมาณ 25 ปีมานี้ คนไทยเราเมื่อใครจับกลุ่มสนทนาเฮฮาแล้ว เปรียบเปรยหยอกล้อกันถึงชื่อ จะเด็จ ถ้าไม่มีใครรู้จักก็สนใจที่จะสนทนาต่อพวกผู้ชายมักจะขึ้นชม ถ้าเอ่ยชื่อ จะเด็จ บางทียอมรับสมอ้างเปรียบกับตัวเองเป็นเรื่องธรรมดา พวกผู้หญิงชื่อจะเด็จ เป็นที่อภิมรณ ก่อให้เกิดความหรรษามีความสดชื่นแก่คนเหมือนเยาวนารี คนใดคนหนึ่งก็แสนระรื่นอยู่ในอมตะนิยายนั้น"¹²

กระนั้นเหนืออื่นใดทั้งหมด "ยาขอบ" มุ่งสร้างบุเรงนองให้เป็น "วีรบุรุษของเรื่อง เรืองมัย"¹¹³ เจื้อนไขตามกล่าวนี้นี้ต้องการรากฐานที่มั่นคงกว่าการเป็นชายที่มีอารมณ์รุนแรงสะใจ หรือชายที่มีบุคลิกภาพ และความสามารถในเชิงรบ และรักเป็นเลิศ ผู้ที่จะเป็นวีรบุรุษได้จะต้องเป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะที่เหนือสามัญชนทั่วไป ต่อประเด็นนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า "ยาขอบ" ได้สร้างให้จะเด็จหรือบุเรงนองเป็น "ปัจเจกบุคคล" ผู้มี "อุดมคติ" ที่มีคุณสมบัติค่อนข้าง "สากล" หรือ "อย่างน้อยก็เป็น 'สากล' แก่ผู้อ่านซึ่งเป็นชนชั้นกลางไทย"¹¹⁴ เห็นได้ว่า "ยาขอบ" ได้ตีแผ่ธาตุของจะเด็จในฐานะมนุษย์ผู้มีอุดมคติ นับตั้งแต่ต้นเรื่อง อุดมคติตามกล่าวนั้น คือการที่จะต้องไม่ทรยศต่อสิ่งที่ตนยึดมั่นว่าเป็นความถูกต้องไม่ว่าจะในด้านความรัก ความกตัญญู

หรือความจงรักภักดีต่อเจ้าเหนือหัวและแผ่นดิน "ยายอบ" ได้สร้างภาวะแวดล้อมและสถานการณ์ เพื่อขับเน้นให้เห็นว่า จะเกิดเป็นบุคคลที่ยอมสละได้แม้แต่ชีวิตของตน หรือสิ่งที่ตนรักยิ่งกว่าชีวิต เพื่อคงไว้ซึ่งสิ่งที่ตนยึดมั่นว่า สำคัญสูงสุด อาทิจะเกิดพร้อมจะสละชีวิตของตนเอง และสละอื่นเป็นที่รัก เพื่อความอยู่รอดของแผ่นดินทองอยู่ในช่วงที่ลอบเข้าปฏิบัติราชการลับใน เมืองแปร ดังความที่ จะเด็ดพร้าว่า "กุสุมา แม่เอ๋ย ข้าพเจ้านี้เป็นคนรักชีวิตและรักท่านยิ่งกว่าชีวิต แต่ทั้งท่านและทั้งชีวิต ข้าพเจ้าร่วมกัน ข้าพเจ้ายังรักน้อยกว่าเมืองทองอยู่" และหากพิจารณาจะ เกิดในฐานะวีรบุรุษใน ภาพรวม ก็จะทำให้เห็นว่าความเป็นเลิศของจะ เกิดหรือบุเรงนองในจินตนาการของ "ยายอบ" คือ การที่มนุษย์บุรุษคนหนึ่งซึ่ง เป็นผู้มีความมุ่งมั่นแรงสะใจ เหลือคณา มีความสามารถและปัญญาโดดเด่น กว่าผู้ใดในใต้ฟ้าอิระวดี แต่ไม่เคยยอมแพ้เพียงครั้งที่จะปล่อยให้อารมณ์และคุณสมบัติตามกล่าวมี อำนาจอยู่เหนืออุดมคติแห่งตน ไม่ว่าต้องตกอยู่ภายใต้แรงบีบคั้นหรือสภาพล่อใจใดก็ตาม การสร้าง ตัวละครให้มีอุดมคติและสามารถยืนหยัดคงประพฤติดำรงตามอุดมคติที่ตนยึดมั่นในทุกสถานการณ์ วิฤทธิชีวิต ทำให้จะ เกิดหรือบุเรงนองของ "ยายอบ" ที่มีชาติกำเนิดสามัญ "ไม่เป็นสามัญ" ซึ่งนับ เป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญเพราะความ "ไม่เป็นสามัญ" ในความสามัญนี้เองที่ทำให้จะ เกิดหรือ บุเรงนองเป็น "วีรบุรุษของเรื่องเริงรมย์" ได้อย่างสมบูรณ์แบบ นับเป็นที่สุดแห่งความพิเศษ สูงส่ง และเป็นเสน่ห์ดึงดูดใจ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่บุเรงนองในจินตนาการของ "ยายอบ" กลายเป็น "แม่แบบ" ที่ไม่ใช่ "แม่แบบ" ของ "กษัตริย์ราชผู้สมภารบารมีถึงที่บรมจักร" แต่เป็น "แม่แบบ" ของสามัญชนคนเดินดิน คือเป็นทั้ง "แม่แบบ" ให้หนุ่มน้อยหนุ่มใหญ่ หรือ "แม่แบบ" แห่งความ ซื่อสัตย์กตัญญู ที่ผู้เป็นบุตรจะพึงมีกับบุพการี ศิษย์จะพึงมีกับครู ข้าจะพึงมีกับเจ้า ข้าแผ่นดินจะพึงมี กับแผ่นดินเกิด และคนรักจะพึงมีให้กับคู่สืบลูกรัก ทั้งหมดคือบุเรงนองคนใหม่ในโลกที่ "ยายอบ" สร้างขึ้น เท่ากับที่เป็นบุเรงนองในความรับรู้ และ เข้าใจของผู้ได้อ่านและผู้ได้ชม

ผู้ชนะสิบทิศ

ภาพลักษณ์ของบุเรงนองในผู้ชนะสิบทิศ คือภาพของขุนพลผู้ทรงเสน่ห์ เป็นภาพลักษณ์ ที่ยืนยงถาวรและมีพลังมากกว่าภาพลักษณ์ของบุเรงนองในหน้าประวัติศาสตร์ซึ่งแห้งแล้ง เป็นหลัก วิชา และขาดวิญญาณ์ ที่สำคัญคือบุเรงนองในหน้าประวัติศาสตร์ยังเป็น "กษัตริย์" เป็นบุคคลที่ออก เยขึ้นในกรอบของพระราชพงศาวดารที่โดยพื้นฐานและความเป็นจริงไม่ได้ เป็นประวัติศาสตร์ของ สามัญชนตรงกันข้ามกับบุเรงนองในหน้านิยายเริงรมย์ของ "ยายอบ" เป็นทั้งคนของโลกและสังคม เท่า ๆ กับที่มีความสมจริงในเงื่อนไขแห่งความเป็นมนุษย์ที่มีอารมณ์ความรู้สึกแต่ก็ เหนือมนุษย์ใน

ด้านของความสามารถและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านของความ เป็นผู้ เคารพยึดมั่นในอุดมคติอย่าง
เคร่งครัด บุญเรือนองในจินตนาการของ "ยายอบ" ยังเป็นตัวแทนที่พาฝันของสามัญชนไปถึง "ที่สุด
แห่งฝัน" คือไปถึงจุดหรือฐานะแห่งความ เป็นใหญ่ ที่สามัญชนในโลกนิยายอิงพงศาวดารไทยไม่มีวัน
จะไปถึง บุญเรือนองในผู้ชนะสิบทิศ จึงเป็นบุญเรือนองที่พร้อมสรรพ เป็นบุญเรือนองที่เป็นวีรบุรุษของ
สามัญชนที่ถึงแม้จะเติบโตในโลกของคนชายฝั่ง ก็สมจริงกว่าบุญเรือนองในหน้าประวัติศาสตร์ จึง
ไม่เป็นที่สงสัยว่าบุญเรือนองในโลกทัศน์ไทยนับแต่ผู้ชนะสิบทิศคืออุบัติ คือบุญเรือนองที่เป็นที่รู้จักรับรู้
และยอมรับกว้างขวางที่สุด เท่าที่เคยมีปรากฏในประวัติศาสตร์ของการสร้างและพลิกโฉมของ
บุญเรือนอง ในสังคมวัฒนธรรมไทยนับเป็นเวลาสืบเนื่องมากกว่า 2 ศตวรรษ

เชิงอรรถ

1. Hmannan Mahayazawin Dawgyi, vol. III (Mandalay, 1963) pp. 378-84. G.E. Harvey, Hitory of Burma (London, 1967) p. 214; พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507) หน้า 600-602.
2. นิยะดา เหล่าสุนทร, การฟื้นฟูอักษรศาสตร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลียงเชียง, 2534) หน้า 207-13; ดู Myo Myint, "The Literature of War and Tactics in Pre-Colonial Burma: A Study of Two Eighteen Century Texts" M.A. Thesis, Monash University, Melbourne, June 1978, appendix และดู กระบวนพยุหยาตราประวัตินี้และพระราชพิธี (ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2531) หน้า 16-27, 58-65.
3. ชามูชัย วรรณวงศ์, "การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่าเฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร พ.ศ. 2310 - พ.ศ. 2397" วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2537, หน้า 213-15, 222-24; ดู คำรายการยกทัพสำรวจคราวเตรียมรบพม่าในรัชกาลที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464).
4. สุเนตร ชุตินธรานนท์, "เมืองกาญจนบุรี (ที่ปากแพรก) มีขึ้นมาเพราะสงครามไทยรบพม่า" ใน พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2537) หน้า 183-204.
5. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 14 คำให้การชาวอังวะ "ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 5 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507) หน้า 284-307.
6. เพิ่งอ้าง, หน้า 308-22.

7. ราชธานีราช (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พานิชกุลผล, 2458) หน้า 1; ดูเพิ่มเติมใน กรรมการ สดตปรุง, "โลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 1: ศึกษาจากเรื่องราชธานีราช สามก๊ก และไซ่ฮั่น" วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2536.

8. Sir Arthur P. Phayre, History of Burma (New York, 1969) p. 68; R. Halliday, The Talaings (Rangoon: Superintendent, Government Printing, Burma, 1917) p. 11.

9. H.L. Shorto, "A Mon Genealogy of Kings: Observations on the Nidana Arambhaktha" in Historians of South East Asia, ed. D.G.E. Hall (London: Oxford University Press, 1961) p. 63.

10. Nai Pan Hla, Pajadirit Ayedawponkyan (Rangoon, 1977) pp. 9, 10.

11. นิยะดา เหล่าสุนทร, อ้างแล้ว, หน้า 284; ดู กรรมการ สดตปรุง, อ้างแล้ว, หน้า 66-79.

12. D.G.E. Hall, Burma (London: Hutchinson, 1960) pp. 78-96; R. Halliday, The Talaings p. 16; สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร, ไทยรบพม่า, (พระนคร: แพร่พิทยา, 2514) หน้า 311, 312; มอญที่เกี่ยวกับไทย, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่บุญมี เหมสว่าง (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล, 2509) หน้า 98, 104, 105; ลำดับสกุลยศเสนาบดีกับโบราณคดีมอญ, พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิงจำเริญพิพัฒน์มนตรี (พระนคร: ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2508) หน้า 1-5.

13. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 29 ของบทที่ 1.

14. ลำดับสกุลยศเสนาภิราชมงคลมอญ, อ้างแล้ว, หน้า 1-5.
15. เพิ่งอ้าง, หน้า 4-12.
16. เพิ่งอ้าง, หน้า 4; มอญที่เกี่ยวกับไทย, หน้า 105-114.
17. มอญที่เกี่ยวกับไทย, หน้า 114.
18. ไทยรบพม่า, หน้า 751.
19. ลำดับสกุลยศเสนา, หน้า 29.
20. บทละครเรื่อง ราชธานีราช ตอน สมิงพระรามอาสา ฉบับกรมศิลปากรปรับปรุงใหม่, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวคนแสงสว่าง (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2509) หน้า 14, 15; ลำดับสกุลยศเสนา, หน้า 9, 10, 12-24.
21. Nai Pan Hla, Rajadirit..., p. 9.
22. Shorto, p. 63.
23. Than Tun, "Historiography of Burma," Shiroku (Kagoshima University, no. 9 - Oct. 1966); Shorto, p. 63; U Thet Htoot, "The Nature of the Burmese Chronicles" in Historians of South East Asia, pp 50-58; Michael Aung-Thwin, "Prophecies, Omens, and Dialogue: Toos of the Trade in Burmese Historiography," Moral Order and Question of Change: Essays on Southeast Asian Thought, edited by Alexander Woodside and David K. Wyatt, Yale University Southeast Asia Monograph Series, no. 24 (New Haven: Yale University Press, 1983) pp. 171-84.

24. บทละครเรื่องราชานิราช, หน้า 9, 10.
25. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 114 ในบทที่ 1.
26. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 114 ในบทที่ 1.
27. "พงสาวดารพม่ารามัญ", อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 29 ในบทที่ 1, หน้า 269-70 และ 302-305.
28. เพิ่งอ้าง, หน้า 305.
29. ประชุมพงสาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า [12] และ 269-70.
30. พระราชพงสาวดารกรุงสยาม, หน้า 266.
31. กุหลาบ สายประดิษฐ์, "ในคณานัดแห่งวรรณกรรมไทยได้สูญเสียยนกอินทรีไปตัวหนึ่ง", ใน ยายอบอนสุรณี (พระนคร: บริษัท การพิมพ์รุ่งนคร, 2501) หน้า 67.
32. "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล," ประชุมพงสาวดาร เล่ม 5 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507) หน้า 24, 44.
33. เพิ่งอ้าง, หน้า 58, 59.
34. Walter F. Vella, Siam Under Rama III 1824-1851 (New York, 1957), p. 143.
35. นายหนวย, หมอบรัดเล, บรรณาธิการในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจ็ค

ภักดี (จาง จันทะเวส) (พระนคร: รัชการมฤการพิมพ์, 2508) หน้า 95.

36. ขจร สุธพานิช, "หนังสือพิมพ์บางกอกคาเลนดาร์ ของหมอบรัดเลย์ พ.ศ. 2402-2415" ใน ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย, พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางชิต ชุ่มไพโรจน์ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 25147 หน้า 27.

37. เพิ่งอ้าง, หน้า 27.

38. The Bangkok Recorder, Vol. 2, No. 14 (1866) pp. 170-171; No. 16 (1866) pp. 192, 193; No. 17 (1866) p. 201; No. 18 (1866) p. 221; No. 21 (1866) p. 262.

39. Ibid, Vol. 1, No. 17 (1865) pp. 152, 153.

40. Ibid, Vol. 2, No. 17 (1866) pp. 200, 201; Vol. 1, No. 12 (1865) pp. 92, 93.

41. Ibid, Vol. 2, No. 17 (1866) p. 200; Vol. 2, No. 24 (1866) p. 293.

42. ลำดับสกุลชเลนี, หน้า 9, 10; ชาญชัย วรณวงศ์, "บทบาทมอญในประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า," วารสารเมืองโบราณ (กรกฎาคม-กันยายน 2527) หน้า 24-27.

43. The Bangkok Recorder, Vol. 1, No. 23 (1866) pp. 25, 26.

44. ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 1 หมวดวรรณคดี (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472) หน้า 14, 15.

45. Thongchai Winichakul, "The Other within," unpublished paper, p. 7.

46. เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร สุนทรภู่แต่งถวายในรัชกาลที่ 4 (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465) หน้า 39.

47. โคลงภาพพระราชพงศาวดาร, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระตำรวเอก พระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี) กับศพคุณหญิง เชย อนุชิตชาญไชยบ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร), หน้า 16.

48. เพิ่งอ้าง, หน้า 17, 19, 20, 25, 33, 34, 36.

49. รชดาภิเษก เปนคู่ทองของการเล่าเรียน รวมศึกษานุกรม ทั้งชั้นต้น ชั้นกลาง ชั้นสูง เล่ม 1 (กรุงเทพ, ร.ศ. 113 - พ.ศ. 2437) หน้า 1.

50. เพิ่งอ้าง, หน้า 454-459.

51. เพิ่งอ้าง, หน้า 457-58.

52. ดูตัวอย่างได้จาก พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี; พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, อธิบายเบ็ดเตล็ดในเรื่องพงศาวดารสยาม, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469); ดูงานพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เคษะคุปต์) เรื่อง "ตำนานกรุงเก่า" และ "ว่าด้วยแผนที่กรุงศรีอยุธยา" ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เคษะคุปต์) (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2479).

53. วิชรญา, ตอนที่ 53 (กุมภาพันธ์, ร.ศ. 117/พ.ศ. 2441); ตอนที่ 54 (มีนาคม, ร.ศ. 117/พ.ศ. 2441); ตอนที่ 55 (เมษายน, ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442); ตอน

ที่ 56 (พฤศจิกายน, ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442); ตอนที่ 57 (มิถุนายน, ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442); ตอนที่ 58 (กรกฎาคม, ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442); พระยาประชาภิจักรจักร์ (แหม่มบุญนาค), พงศาวดารโยนก (ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2450) หน้า 4.

54. วชิรญาณ, ตอนที่ 54 (มีนาคม, 2441) หน้า 514-523 และ 548-52.

55. เพ็ญอ้าง, หน้า 499.

56. กรมหมื่นนราธิปฯ, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1, อ้างแล้ว, หน้า 1.

57. วชิรญาณ, ตอนที่ 55 (เมษายน, 2442) หน้า 658.

58. เพ็ญอ้าง, 657-58.

59. วชิรญาณ, ตอนที่ 54 (มีนาคม, 2441) หน้า 2551-52, 522.

60. วชิรญาณ, ตอนที่ 55 (เมษายน, 2441) หน้า 611; วชิรญาณ, ตอนที่ 58 (กรกฎาคม, 2442) หน้า 861-62).

61. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า, หน้า 14, 15.

62. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า, นายพลโท พระยาสีหราชฤทธิไกร, พิมพ์ครั้งแรกในงานปลงศพสนองคุณมารดา (พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2460) หน้า 5, 6.

63. เพ็ญอ้าง, ก, ข.

64. คำให้การชาวกรุงเก่า, อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 114 บทที่ 1, หน้า (1).

65. พระโพรสมท์ นี้เมื่อออกจากราชการแล้วกลับไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองตองอู, คูสมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวเมืองพม่า, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั้น บุนนาค) (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2482) หน้า 122, 123.

66. "Intercourse between Burma and Siam as Recorded in Hmannan Yazawindawgyi" JSS, vol. 8 (1911/reprint 1969) p. (117).

67. G.E. Harvey, History of Burma, pp. 342, 385.

68. "Intercourse...", pp. (117)-(119).

69. กรมพระนราธิปฯ, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 2 (2456), หน้า 106, 107.

70. เจลิเมียร์คักซ์ตรี คำฉันท์ มีพระโอรส พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิป ประพันธ์พจน์, พิมพ์ในงานพระศพ หม่อมเจ้า (หญิง) พรรณพิมล เชษฐสุดาลุคสวาทของพระบิดา (2462), หน้า 17-29; บทละครเรื่อง มหาราชวงศ์พม่า แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์ ประเสริฐอักษร รจนา สำหรับละครดึกดำบรรพ์ (พุทธศก 2456) (โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมียร์, 2470); กรมหมื่นนราธิปฯ, พงศาวดารไทยใหญ่ เล่ม 1-3 (2457).

71. กรมพระนราธิปฯ, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1, คำนำ.

72. เพิ่งอ้าง, เล่ม 2, หน้า 158-60.

73. เพิ่งอ้าง, หน้า 103.

74. เพิ่งอ้าง, เล่ม 1, หน้า 83.

75. เพิ่งอ้าง, เล่ม 1, หน้า 85, 86; เล่ม 2, หน้า 103, 104.
76. ยาชอบ, ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1 (พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2481) หน้า ค.
77. กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 75.
78. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, อ้างแล้ว, หน้า ก.
79. นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์ใน ผู้ชนะสิบทิศ ของยาชอบ" ศิลปวัฒนธรรม, 10:1 (2531) หน้า 112, 113.
80. พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1, หน้า 33-84.
81. สัจจ เป่งวานิช, "ยอดขุนพลฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1," ยาชอบอนุสรณ์, หน้า 100.
82. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอนที่ 1, อ้างแล้ว, หน้า ค.
83. รัชดาภิเษก, อ้างแล้ว, หน้า 454-59; ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช 2468, "ยุค 2 กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี"; ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เรื่อง ไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า, อ้างแล้ว.
84. สุพรรณิ วราทร, ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทยตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนถึง พ.ศ. 2475 (พระนคร: มุลนิธิโครงการตำรา, 2519) หน้า 19-79; เจือ สตะเวทิน, ภาษาไทยยุคการศึกษา เล่ม 1 ประวัตินวนิยายไทย (พระนคร: โรงพิมพ์สุทธสารการพิมพ์, 2517) หน้า 33, 34.
85. กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 74, 75.

86. นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์...", หน้า 114.
87. เสถียร จันทิมาธร, "เขาชื่อกุหลาบ สายประดิษฐ์" ในระลึกถึงกุหลาบ สายประดิษฐ์ โดยเพื่อนร่วมคุก 2495-2500 และสทธรรมิก (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2528) หน้า 108-110.
88. กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 74.
89. เพิ่งอ้าง, หน้า 77.
90. เพิ่งอ้าง, หน้า 77.
91. เพิ่งอ้าง, หน้า 75, 76.
92. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า ก.
93. "ศรีบูรพา" ยังคงยืนยันว่าในสมัยที่ออกหนังสือพิมพ์ประชานิยมนี้ นิยายที่เรียกว่า พงศาวดารจีน ยังเป็นเสมือนส่วนหนึ่งของชีวิตของผู้อ่าน, กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 77; ขวัญดี รักพงศ์, "วิวัฒนาการของวรรณกรรมจีน, แบบจีน, และเกี่ยวกับจีนในภาษาไทย, วารสารธรรมศาสตร์, 7:2 (2520) หน้า 104-105, 110-111.
94. สด กุระมะโรหิต, "37 ปีของมิตรภาพ," ยายอบอนุสรณ์, หน้า 54; กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 76, 77; สด กุระมะโรหิต, "ม. ชูพินิจ เพื่อนเก่าอีกคนหนึ่ง" มาลัยอนุสรณ์ (2506).
95. กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 76.
96. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า ข.

97. นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์..." หน้า 110.
98. เวทวงศ์, "แล้วผมพกผู้ยากไร้ แต่เพียงเรือนกาย," ยายอบอนุสรณ์, หน้า 133.
99. สัจด์ เปล่งวานิช, อ้างแล้ว, หน้า 100, 101.
100. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า 14, 15.
101. ยายอบ, ผู้ชนะสิบทิศ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: มติศึกษา, 2520) หน้า ข.
102. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า ข.
103. เพิ่งอ้าง, หน้า ข.
104. กุหลาบขาว, "ผู้ใดอยู่บ้านไกลไปถึงก่อน," ยายอบอนุสรณ์, หน้า 213.
105. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า 16, 17.
106. เพิ่งอ้าง, หน้า 50.
107. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า 322.
108. ยายอบ, ผู้ชนะสิบทิศตอน ยอดขุนพล, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจเอก สวงค์ วุฒินันท์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยเชม, 2516) หน้า 171, 172.
109. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า 24, 25.
110. เพิ่งอ้าง, หน้า ง; นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์-

สตร์," หน้า 115.

111. เฟื่องอ้าง, หน้า 37.

112. กุหลาบขาว, อ้างแล้ว, หน้า 211.

113. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า ค.

114. นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์..." หน้า 114. '

บุเรงนองกะยอติพนธธา : เจ้าพม่าผู้ปล้นเอกราชไทย

นับแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 ผู้ปกครองราชอาณาจักรสยามต้องเผชิญกับการผันแปรและบีบคั้นทางการเมืองของมหาอำนาจตะวันตกที่ต่างพยายามแสวงหาที่มั่นหรืออาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความผันแปรทางการเมืองในกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านไม่ว่าจะเป็นกรณีอังกฤษเข้ายึดครองพม่าตอนใต้ภายหลังสงครามอังกฤษ-พม่าในปี พ.ศ. 2367-69 และ พ.ศ. 2395-96 และการล้มราชบัลลังก์กษัตริย์พม่าในปี พ.ศ. 2428 การทำร้ายกันในสงครามฝิ่นของจีน พ.ศ. 2384-85¹ และการพยายามแสวงหาที่มั่นของฝรั่งเศสในอินโดจีนได้สร้างความหวาดวิตกให้แก่ราชสำนักรัตนโกสินทร์อย่างมาก² โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 4 และ 5 ไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของอังกฤษและฝรั่งเศสบ่อยครั้งเพราะต่างมีเป้าหมายที่จะยึดครองบ้านเมืองที่ราชสำนักไทยยึดถือเป็นประเทศราชได้แก่ เขมร ลาว และดินแดนในแหลมมลายูตอนเหนือ เป็นที่ปรากฏว่าระหว่างปี พ.ศ. 2410-52 ไทยต้องสูญเสียดินแดนให้กับฝรั่งเศสและอังกฤษไปรวมแล้วทั้งสิ้น 6 ครั้ง³ กล่าวได้ว่าแรงกดดันจากลัทธิการล่าเมืองขึ้นเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ผู้นำไทยเล็งเห็นถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจและรูปแบบของรัฐจารีตเดิมเสียใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพความผันแปรทางการเมืองของยุคสมัยแห่งตน

กระนั้นหากจะมองย้อนประวัติศาสตร์ยุคดังกล่าวสู่ผ่านดินสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เป็นต้นมาจะเห็นว่าปรากฏการณ์อันเป็นผลสืบเนื่องจากการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตก (The Expansion of the Western Colonial Empire) นับแต่การขยายอิทธิพลของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (The East India Company) ในอนุทวีปอินเดีย ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 (ค.ศ. 18025) ถึงการเผชิญหน้าทางการเมือง การทหาร และการทำสงครามระหว่างอังกฤษและราชสำนักของรัฐจารีตอังกฤษ นับเป็นปรากฏการณ์แรกสุดและต้นตอสำคัญที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการปรับเปลี่ยนทัศนคติ ทางการเมืองการปกครองตลอดถึงการ "ปฏิรูป" ความสัมพันธ์กับบ้านเมืองประเทศราชของราชสำนักรัตนโกสินทร์ในสมัยต่อมา และเป็นรากฐานการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิด และอธิบายยืนยันผู้ปกครองจะพึงมีให้กับสงครามรบพม่าที่มีมาในอดีตตลอดจนทัศนคติต่อกษัตริย์พม่าผู้ยิ่งใหญ่ เช่น พระเจ้าบุเรงนอง

สงครามระหว่างจักรวรรดินิยมอังกฤษภายใต้การบัญชาการของรัฐบาลอังกฤษ-อินเดีย (British Indian Government) ที่กัลกัตตา (Calcutta) กับราชสำนักอังกฤษเกิดขึ้นทั้งสิ้น

3 ครั้ง ทั้งหมดถูกกล่าวถึงภายใต้ชื่อ The Anglo-Burmese Wars สงครามครั้งแรกเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2367-69 (ค.ศ. 1824-26) ตรงกับช่วงปลายรัชกาลที่ 2 ต่อรัชกาลที่ 3 สงครามครั้งที่ 2 เกิดในปี พ.ศ. 2395 และสิ้นสุดลงในปีต่อมา (ค.ศ. 1852-53) ตรงกับช่วงต้นของรัชกาลที่ 4 และสงครามครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885) ตรงกับช่วงรัชกาลที่ 5 ในจำนวนสงครามทั้ง 3 ครั้งนี้ สงครามที่เกิดขึ้นในช่วง ปี พ.ศ. 2367-69 นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงและเปิดศักราชใหม่ของประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐจารีตในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปอีกทั้งส่งผลกระทบต่อสืบเนื่องยาวนานในพม่า-รามัญประเทศเอง และในอาณาจักรจามปาซึ่งเคยนับแต่อัสสัม มณีปุระ อะระกัน ถึงรัฐสยาม

สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรก (The First Anglo-Burmese War) เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่รัฐจารีตอังกฤษภายใต้การนำของราชวงศ์คองบองอยู่ในสภาวะที่ถึงพร้อมและตื่นตัวต่อการขยายอิทธิพลทางอำนาจออกสู่บ้านเมืองในด้านตะวันตกข้าม เทือกเขาอะระกันโยมา (Arakan Yoma) สู่แดนยะไข่และเลยข้ามแม่น้ำนาฟ (Naaf) เข้าไปถึงแขวงเมืองจิตตะกอง (Chittagong) โดยมีเป้าหมายจะมุ่งครอบครองให้ถึงเมืองเดคคาหรือแดกกา (Dhaka or Dacca) ทางซีกตะวันออกเฉียงเหนือของบังกลาหรือบังกลาหรือเบงกอล (Bengal) เทือกเขาสุมทธรินเพียงระยะที่อีกด้านหนึ่งก็มุ่งขยายอิทธิพลข้ามแม่น้ำชินวิน (Chindwin) ด้านตะวันตกเฉียงเหนือของมหานครอังวะและอมรปุระสู่ลุ่มน้ำมณีปุระ เลย เข้าไปถึงลุ่มน้ำพรหมบุตร (Brahmaputra) ในแดนอาซั่มหรืออัสสัม (Assam)⁴ กล่าวไปแล้วการขยายเขตอิทธิพลของราชสำนักอังวะในช่วงนี้โดยเฉพาะในซีกอะระกันนั้นส่วนหนึ่งเป็นผลจากปัญหาผู้ลี้ภัยและการกบฏอย่างสืบเนื่องของเจ้าพื้นเมืองยะไข่ที่อาศัยจิตตะกองซึ่งเป็นแดนในความคุ้มครองของรัฐบาล อังกฤษที่อินเดีย เป็นแหล่งลี้ภัยและรวบรวมกำลังกลับเข้ามารบกวานโจมติกองกำลังพม่าที่ตั้งอยู่ในแดนอะระกัน⁵ แต่จะเป็นด้วยเหตุผลใดก็ตามแต่การขยายอิทธิพลข้ามแม่น้ำนาฟทางตอนใต้และแม่น้ำมณีปุระทางตอนเหนือของราชสำนักอังวะ นับแต่รัชกาลพระเจ้าปดุงหรือโบคพญาต่อรัชกาลพระเจ้าบาจิดอ (Bagyidaw, พ.ศ. 2362-80) หรืออังวะจักกายแมงในหลักฐานไทย เป็นเหตุปัจจัยสำคัญอันนำมาซึ่งสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2367⁶

สงครามอังกฤษ - พม่าในปี พ.ศ. 2367 นับเป็นสงครามแผ่อำนาจอธิปไตยครั้งแรกของจักรวรรดินิยมอังกฤษในพื้นที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พื้นทวีปภายหลังการเข้ายึดครองฝั่งตะวันออกและดินแดนตอนเหนือของอนุทวีปอินเดีย⁷ หากไม่นับการยึดครองเกาะหมากหรือปีนังในปี พ.ศ. 2334⁸ สงครามครั้งนี้ทั้งอังกฤษและพม่าเปิดแนวรบถึง 4 แนว คือในแดนอะระกันจากเมือง Mrohaung ลงมาถึง Sandawway ในแดนอัสสัม และกะจารี (Cachar) ติดแดนมณีปุระ ในแดน

รามัญประเทศ (Ramannadesa) จากหงสาวดีลงมาถึงเมาะตะมะ ทวาย มะริด และตะนาวศรี และเขตปากน้ำอิระวดีจากย่างกุ้ง (Rangoon หรือ Yangoon) ซึ่งขณะนั้นมีฐานะเป็นเมืองท่าสำคัญของราชสำนักอังวะขึ้นไปถึงตอนเหนือของเมืองแปร (Prome) จนถึงยันดาโบ (Yandabo) กำลังกองทัพข้างอังกฤษมีกำลังรวมแล้วถึง 40,000 คน

ถึงแม้สงครามครั้งนั้นอังกฤษจะเผชิญกับความสูญเสียอย่างมากโดยเฉพาะในด้านกำลังคนจากความไม่ชัดเจนในสภาพภูมิอากาศ ฤดูกาล การขาดซึ่งความพร้อมด้านเสบียงอาหาร ยุทธสัมภาระและกำลังหนุนตลอดจนปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ⁹ จนทำให้ D.G.E. Hall นักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับอังกฤษถึงกับกล่าวว่าเป็น "The worst-managed one in British military history"¹⁰ อังกฤษภายใต้การนำของ Major-General Sir Archibald Campbell แม่ทัพใหญ่ก็สามารถทำการเอาชนะพม่าซึ่งเป็นมหาอำนาจที่แข็งแกร่งที่สุดทางด้านตะวันตกของแนวตะนาวศรีและลุ่มสาละวิน ได้เป็นผลสำเร็จ ขณะที่รัฐไทยยุคต้นรัตนโกสินทร์เคยมุ่งมาดจะกระทำการเดียวกันแต่ไม่ เป็นผลและไม่แน่แท้จะยึดครอง เมืองท่าสำคัญ เช่น เมืองทวายเอาไว้ได้¹¹

สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรกจบลงด้วยสนธิสัญญายันดาโบ (The Treaty of Yandabo) ซึ่งลงนามในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2369 (1826) สนธิสัญญานี้สะท้อนรูปแบบของข้อตกลงในกติกาการยุติสงครามของโลกตะวันตกซึ่งผิดแผกจากความรับรู้เข้าใจของเจ้าแผ่นดินตะวันออก เช่นพม่าและไทย ในสนธิสัญญาผู้ชนะไม่ได้เรียกร้องส่วย บรรณาการ ด่านไม้ทองเงิน หรือแม้แต่จะบริบทภัยจับเชลยตามประเพณียุทธนาการ แต่บังคับที่จะผนวก (annexation) เอาอะระกัน และตะนาวศรีอันเป็น เมืองออกและ เมืองท่าของพม่า เขตฝั่ง เบงกอลและทะเลอันดามันไปเป็นสิทธิ์ขาดอย่างที่ไม่มีโอกาสที่จะทวงหรือคิดกลับคืนได้อีก¹² ส่วนดินแดนชีกตะวันตกเฉียงเหนือ พม่าต้องยอมสูญเสียอัสสัมพร้อมสัญญาว่าจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของกะจารี (Cachar) ชินเตีย (Jyntea) และมณีปุระอีกต่อไป¹³ ดินแดนที่อังกฤษเข้ายึดครองทั้งหมดถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเขตอาณานิคมอินเดีย-อังกฤษ (British India) และถูกปกครองโดยข้าหลวง (Chief Commissioner) ซึ่งขึ้นตรงกับผู้สำเร็จราชการหรือข้าหลวงใหญ่ (Governor-General) ของรัฐบาลอังกฤษที่กัลกัตตา (The Supreme Government at Calcutta)¹⁴ นอกจากนี้รัฐบาลพม่ายังต้องชดเชยค่าปฏิกรรมสงครามให้กับอังกฤษเป็นเงินถึง 2 ล้านปอนด์ (80,000 ซึ่งขณะนั้น) และยังคงยอมให้อังกฤษตั้งสถานกงสุล (British Resident) ขึ้นในพระนครอังวะซึ่งทางอังกฤษส่ง John Crawford ไปเป็นกงสุลประจำคนแรก (กันยายน 2369)¹⁵ เรื่องอังกฤษรบ

พม่าตลอดจนถึงการทำสนธิสัญญายันคาโบ เป็นเรื่องที่ราชสำนักรัตนโกสินทร์สนใจติดตามและรับรู้ ลงไปจนถึงในรายละเอียดจึงมีความปรากฏในพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ว่า

และ เมื่อในปีออกจศก อังกฤษกับพม่ายังรบกันอยู่
อังกฤษยกทัพมาตี เมืองพม่า ได้เขตต์แดนพม่าฝ่ายใต้
ทั้งสิ้น ตีขึ้นไปถึง เมืองประจวบจวนะ อังกฤษเรียกว่า
เมืองปรอน ยังทางอีกวันหนึ่งจะถึง เมืองอังวะ ฝ่ายเหนือ
ตีได้ เมืองยะไข่ เมืองมณีปุระ เมืองอาสั่ม เขตต์แดนพม่า
พม่าสู้ไม่ได้ยอมสัญญาและถ้าย เมืองคิน เป็น เงินล้านปอนด์
คิดเป็นเงินตราได้แสนซึ่ง อังกฤษขอพม่าไว้ฝ่ายเหนือ แต่
เมืองยะไข่ เมืองรำเร เมืองเจตุมบา เมืองสบตาเว ฝ่ายใต้
ขอไว้เมืองเย คือเมืองมาลเมียนม เมืองทะวาย เมือง
ตะนาว เมืองมะริด ผังปากเมืองเมาะตะคินให้พม่า
ทั้งสิ้น ครั้งนั้นเงินสำหรับแผ่นดินในคลังหลวงไม่พอ
ต้องเรียวยารายเงินราษฎรไว้หน้อยถึง 30 ปี จึงเสร็จ^{๑๖}

สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งนั้นได้เปลี่ยนโฉมหน้าประวัติศาสตร์การเมืองในภูมิภาค
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้พื้นทวีปไปโดยสิ้นเชิง เพราะผลของสงครามทำให้ราชสำนักอังวะยุค
กองบอง (Konbaung) ซึ่งมีบทบาทความสำคัญสืบมานับแต่ปี พ.ศ. 2298 ในฐานะศูนย์อำนาจ
ของอาณาจักรพม่า-มอญ แผ่อิทธิพลครอบคลุมบ้าน เมืองปากตะวันตกของเทือกเขาตะนาวศรีและแม่น้ำ
สาละวินตลอดถึงแนวอะระกันโยมา และแม่น้ำมณีปุระได้เป็นลำดับต้องสูญเสียอำนาจและความ
สำคัญลงไปโดยเด็ดขาดนับ เป็นการปิดฉากการแบ่งชั้นกันในเชิงอำนาจบารมีระหว่างราชสำนักอังวะ
กับรัตนโกสินทร์ในรอบทางความคิดและการแสดงตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชในจาริตเดิมโดย
สิ้นเชิง แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่าคือสงครามเดียวกันได้เพิ่มมหาอำนาจใหม่ที่มีศักยภาพทางทหารสูงจน
เทียบกันไม่ได้กับกำลังรบพื้นถิ่นขึ้นบนเวทีการเมืองและยุทธนาการในภูมิภาค มหาอำนาจใหม่นี้
ขยายอำนาจเข้ามาพร้อมด้วยกฎกติกาและระเบียบความสัมพันธ์ใหม่ซึ่งบังคับให้เจ้าแผ่นดินพื้นถิ่น
ต้องสละแบบแผนในระบบความสัมพันธ์เดิมทั้งยังต้องปรับรูปแบบการปกครองแบบจาริตเก่าให้สอดคล้อง
กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใหม่นี้

ในกรณีราชสำนักรัตนโกสินทร์การเปลี่ยนแปลงมีให้เห็นนับแต่ช่วงรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เป็นต้นมา ทิศทางการเปลี่ยนแปลงในขั้นแรกคือการหลีกเลี่ยงที่จะเผชิญหน้าพร้อม

ไปกับการพยายามโอนอ่อนประนีประนอมกับมหาอำนาจหน้าใหม่และการจำกัดทั้งบทบาทและขอบเขตอำนาจที่เคยมุ่งขยายสู่แนวตะวันตกของ เทือก เขาตะนาวศรี โดยเฉพาะการยกกำลังไปบริพัตรย์ จัป เซลย ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นปฏิบัติการที่ราชสำนักรัตนโกสินทร์ยึดปฏิบัติเป็นประจำทุกปี¹⁷ ที่ทำให้เปลี่ยนไปตามกล่าวโดย เฉพาะการถอนตัวไม่ เข้าไปแทรกแซงกิจการภายในของ เมืองท่าฝั่งตะวันออกของทะเลอันดามันที่เคยทำกับราชสำนักพม่า นั้น เกิดขึ้นภายหลังจากที่ทางกรุงได้สืบทราบ เป็นแน่ชัดว่าหัวเมืองอันมี เมาะตะมะ เย ทวาย และมะริดได้ตกอยู่ภายใต้การยึดครองของกองทัพเรืออังกฤษ ซึ่งเป็นฝ่ายมีเปรียบในสงคราม¹⁸

หลักฐานยืนยันที่หาที่โอนอ่อนของราชสำนักรัตนโกสินทร์ต่อฝ่ายอังกฤษอย่าง เป็นรูปธรรม แรกสุดมีปรากฏให้เห็นในกรณีพิพาทระหว่าง Mr. Maingy ซึ่งภายหลังได้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งข้าหลวง (Commissioner) ประจำมะริด และทวายกับพระยาชุมพร (ชุย) ซึ่งพระราชพงศาวดารระบุ ว่าสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงโปรดฯให้ยกทัพเรือออกไปทางระนองเพื่อ "ไปขัดทัพทั้งราชการ" การศึกระหว่างพม่ากับอังกฤษ (พ.ศ. 2367)¹⁹ แต่ในการนี้พระยาชุมพรมุ่งกระทำการให้เกิด ปาหนะใจความชอบจึงนำกำลังออกกวาดต้อนเอาผู้คนแต่ปากน้ำ เมืองทวายลงมาถึงแขวง เมืองมะริด ซึ่งก่อนหน้านั้นกองทัพอังกฤษได้ เข้ายึด เป็นกรรมสิทธิ์ไว้แล้ว²⁰ ภายหลังอังกฤษนำกองเรือติดตาม และจับเรือของกองทัพพระยาชุมพรไปได้ 1 ลำ ทั้งไพร่ นายประจำเรือรวม 145 คน เหตุการณ์ ตามกล่าวได้รุกรามขึ้นเป็นกรณี และทางฝ่ายอังกฤษแสดงความจำนงให้ราชสำนักไทยส่งมอบ เซลย คิน นายร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Captain [later Major] Henry Burney) ทูตอังกฤษ ซึ่งข้าหลวงใหญ่ลอร์ดอัมเฮิสต์ (Governor-General of British India, Lord Amherst) ส่งเข้ามาเจรจาเพื่อขอกำลังไทยไปช่วยรบพม่า (พฤษภาคม, 2368)²¹ ถึงกับนำ ปัญหาเซลยศึกนี้ขึ้นมาว่ากล่าวข่มขู่เจ้าพระยาพระคลังทางอ้อม (เจ้าพระยาพระคลังคิ บุนนาค) ว่า "เหตุอันอังกฤษทำสงครามกับพม่านั้นก็ เนื่องจากการที่พม่าบุกรุก เข้าไปในดินแดนในความปกครอง ของอังกฤษทั้งสังหารและกวาดต้อนผู้คนในปกครองของรัฐบาลอังกฤษ" เข้าลักษณะเดียวกับที่ไทย เข้าไปกวาดต้อนผู้คนเอามาจาก เมืองทวายและมะริด²² ผลจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นตามกล่าวเป็น เหตุถึงกับให้ "มีพระราชดำรัสให้มิทองคราให้หาพระยาชุมพร (ชุย) เข้ามาอดเสียจากที่ ให้ลง พระราชอาญาจำไว้ เพราะมีความผิดไปคิรวาามะริดของอังกฤษ ๗ เข้ามาตามขอดี ๗ ก็ไม่ ำให้ ได้สู้รบกันก็แพ้เขา ทำให้เสียพระเกียรติยศ"²³ แต่ที่ดูจะสำคัญยิ่งไปกว่าคือทางราชสำนัก รัตนโกสินทร์ถึงกับยอมส่ง เซลยมอญคืนกลับบ้าน เมืองดังมีความระบุในหนังสือ เจ้าพระยาพระคลังถึง เซอร์ อาชิบัลด์ แคมป์เบล (Sir Archibald Campbell) แม่ทัพอังกฤษอ้างถึงการคืนผู้คน ที่ พระยาชุมพรไปกวาดต้อนมา (ครีวใหม่) ให้กรมการมอญพากลับไป 79 คน และ "ครีวเก่า" ที่

เข้ามาอยู่มาแล้วแต่สมัยครั้งจะกลับอีก 26 คน รวม 105 คน²⁴ การส่งคืนเชลยศึกนั้นนับเป็น เรื่องสำคัญเพราะนับแต่สมัยรัตนโกสินทร์ช่วงสร้างกรุงเป็นต้นมาแรงงานเชลยศึกมี เขมรและลาว เวียงจันทน์เป็นอาทิ ถูกใช้เป็นแรงงานสำคัญในด้านงานโยธา²⁵ ตกมาถึงช่วงรัชกาลที่ 3 แรง งานเชลยมอญหม่ามียบทบาทสำคัญในการสร้างป้อมและขยายชุมชนจากตอนใต้ของพระนครออกสู่ปาก อ่าว ทั้งนี้รวมถึงการสร้างป้อมที่เมืองปากลัดและปากน้ำ Henry Burney ถึงกับกล่าวว่า "The labour of these (Burmese) prisoners is much more available than that of lazy Siamese subjects..."²⁶ กล่าวโดยสรุปได้ว่าเหตุการณ์กรณีพระยาชุมพรและการ ส่งคืนเชลยศึกสะท้อนการพยายามปรับตัวของผู้ปกครองไทยให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นในซีกตะวันตกของแนวตะนาวศรี

นอกจากกรณีตามกล่าวข้างต้นแล้วภายหลังจากที่อังกฤษชนะสงครามเป็นการเคียดขาด ก็ประสบความสำเร็จในการชักชวนให้ราชสำนักรัตนโกสินทร์ทำสนธิสัญญาค้าขาย (An Anglo-Thai treaty, 2369) ซึ่งก่อนหน้านี้นั้นทางราชสำนักนับแต่รัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็น ทางพระราชไมตรีที่จะทำสัญญาค้าขายกับอังกฤษ ไม่เป็นที่สงสัยว่าที่ท่าโอนอ่อนเกิดจากทัศนคติของผู้ ปกครองไทยที่มีต่อกำลังอำนาจของอังกฤษได้แปรเปลี่ยนไป เมื่อผลของสงครามปรากฏเด่นชัด²⁷ หลักฐานในพระราชพงศาวดารระบุว่า

ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่โปรดที่จะให้
รับทำหนังสือสัญญา จะโปรดแต่เป็นทางไมตรี เหมือน
อย่าง เมืองญวน จึงกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยา-
นครศรีธรรมราช ทั้ง 4 คิดอ่านกราบทูลวิงวอนว่า อังกฤษ
มาขอทำสัญญาถึง 2 ครั้งแล้ว ถ้าไม่รับทำหนังสือสัญญา
ด้วยแล้ว ก็เห็นจะไม่ได้เป็นไมตรีกัน ทุกกลับไปแล้ว
ก็คงจะหาเหตุพาลพาโลต่าง ๆ ด้วยเขตแดนอังกฤษ
ติดต่อกันใกล้เคียงเข้ามาทั้งทางทะเลและทางบก แล้วจะ
ระวังยาก จึงทรงพระราชดำริเห็นด้วย ยอมให้ทำหนังสือ
สัญญา...²⁸

นโยบายที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นสัมพันธ์โดยตรงกับการปรับเปลี่ยนทัศนคติที่ผู้ปกครองไทย

จะทิ้งมีต่อพม่ามหาอำนาจที่เป็นคู่แข่งเดิม และจักรวรรดินิยมตะวันตกซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจใหม่ตลอดถึงบทบาทที่รัฐจารีตไทยจะต้องเลือกถือปฏิบัติให้สอดคล้องกับการผันแปรของสถานการณ์ มีหลักฐานกล่าวถึงกระแสพระราชดำริของสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ตอนหนึ่งสะท้อนถึงการรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงที่ได้เกิดขึ้นและทัศนคติที่เปลี่ยนไปของผู้ปกครองไทยขณะนั้น

การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมี
อยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ต้อยๆ ให้เสียทีแก่เขาได้
การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา
แต่อย่าให้มันถือเลื่อมใสไปเสียทีเดียว^{๒๑}

หลักฐานที่สะท้อนการปรับเปลี่ยนทัศนคติของผู้ปกครองไทยต่อราชสำนักพม่าและมหาอำนาจตะวันตกยังมีปรากฏในพระราชหัตถเลขา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ด้วยข้อราชการทัพเชียงตุง ซึ่งตรงกับจังหวะเวลาที่เกิดสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2395-96) ความในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งระบุว่า

การอังกฤษรบกับพม่านั้นถ้าคนที่เมืองไกล ๆ ไม่รู้กำลัง
อังกฤษว่าเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน ไม่รู้กำลังพม่าว่า
ตั้งแต่เสียเมืองแก่อังกฤษในปีกอกจศก 1186
มานั้นแล้ว จะมีที่ได้ทุนรอนกำลังบ้านเมืองมาแต่
ไหนก็หาไม่เลยนั้น ก็จะคิดเห็นไปบ้างว่าชรอยพม่าเดี๋ยวนี้
จะมีกำลังเจริญขึ้นกว่าครั้งแผ่นดินเจ้าจักรโก... ครั้งนี้จึงคิด
พร้อมใจกันต่อสู้อังกฤษอีก และซึ่งใครจะเห็นไปดั่งนี้นั้น
ผดนัก เห็นจะมีแต่ความคิดลาวเชียงตุง เชียงรุ่ง ลาวพวน
บ้างกระมัง แต่ที่จริงนั้นการครั้งนี้ก็เกิดเหตุขึ้นเพราะง้ออย่าง
หนึ่ง ขัดสนอย่างหนึ่งของพม่า... เมื่อรบครั้งก่อน
พม่าค่อยสู้อังกฤษอยู่ได้แต่คุมเหงคุมเหงหลายวัน ครั้งนี้
ไม่ได้ยินสักแห่งหนึ่งว่าพม่าต่อสู้อังกฤษอยู่ได้ช้าจน
ทำชั่ววอมเลย จันคาคะเนการว่าในเมืองอังวะครั้งนี้ถ้า
ทัพอังกฤษจวนใกล้เข้าไป ก็จะมีใครมาเกลี้ยกล่อมยินยอม
ทำสัญญาเหมือนครั้งก่อนเห็นจะไม่มี เจ้าอังวะเมื่อเต็มที

เข้าก็เห็นจะเป็นบ้าดูร้ายไม่ได้เรื่องจนเขาจับมาเสีย ฤา
มาส่งให้อังกฤษอย่างเจ้าลังกา ฤาจะลาบวช จะหนี จะฆ่า
ตัวตายเสีย เมื่อเบียดนี้ ผู้ที่จะรับเป็นเจ้าแผ่นดินพม่า
ต่อไปเห็นจะไม่มี... ๓๐

ถึงแม้ความผันแปรที่เกิดขึ้นในแผ่นดินพม่าจะเปิดช่องทางให้ผู้นำไทยอาศัยเป็นจังหวะ
และโอกาสที่จะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์โดยเฉพาะการขยายอำนาจเข้าสู่พื้นที่ซึ่งราชสำนักยังจะเคย
แผ่อิทธิพลครอบครองอยู่ แต่ขณะเดียวกันก็เป็นปัจจัยผลักดันให้เกิด "กระแส" ที่จะต้องหันกลับมา
"มองตนเอง" ในกรอบของเจ้ามหาอำนาจเก่าที่ถึงแม้จะได้เคย เป็นคู่สงครามกับพม่ามาก่อนแต่ก็
ต้อง "ตกที่นั่ง" ใกล้เคียงกันคือถูกคุกคามจากมหาอำนาจกลุ่มใหม่ที่มีศักยภาพทางทหารสูงกว่า
เงื่อนไขตามกล่าวเป็นรากฐานอันนำมาซึ่งความคิดในการสร้างสำนักใหม่ที่จะสัมพันธ์กับอำนาจและ
ขอบเขตของรัฐ และฐานะภาพของผู้ปกครองในช่วงต่อมา หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok
Recorder ฉบับประจำเดือนกุมภาพันธ์ ปี พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) ของหมอบรัดเลย์ (Dr.
Bradley) เป็นสื่อที่ทั้งชี้แนะและสะท้อนเสียดสีภาพและฐานะของ "กรุงสยาม" ในกรอบความเข้าใจใหม่ในเชิงที่เทียบเคียงกับพม่ามหาอำนาจเดิมได้เป็นอย่างดี

กรุงเทพเทียบ เมืองพม่า

จดหมายเหตุร่างกุ้งแถม ได้เปรียบเทียบ เมืองพม่ากับกรุงสยาม
เป็นใจความว่า คนทั้งปวงได้รู้แล้วว่ากรุงสยามไม่ได้เสียแผ่นดิน
แก่เมืองอื่น เพราะได้ยอม เป็นไมตรีกันกับ เมืองอังกฤษและ เมือง
อเมริกา, แลฝรั่งเศสแล, พุทเกต, แล เมืองเคนหมาก, แล เมือง
ฮันเสียฮัตติส เตคแล เมืองคัซะ, แต่พม่าได้เสียที่แผ่นดินมาก,
เพราะไม่ยอม เป็นไมตรีกันกับ เมืองอื่นที่ใหญ่กว่าตัว...
เหตุไฉน เมืองสยามที่มีกำลังน้อย, ทุกวันนี้แต่มีความสุขเจริญมาก
แล เมืองพม่าที่แต่ก่อนมีกำลังมาก ทุกวันนี้ก็เสื่อมลง ๗ เล่า... เมือง
ทั้ง 2 เมืองผิดกันดังนี้, เพราะเมืองสยาม, ยอมรับว่ามีกำลังน้อย
จึงได้พึ่งอาไศรยกแก่เมืองใหญ่ต่าง ๗ ยอม เป็นไมตรีกับด้วยเมืองนั้น
ถ้าอังกฤษปราฐานจะทำสงครามกับกรุงเทพฯ มาตึงเอาเมือง
ฝรั่งเศสแลเมืองยูนิคสเทศคงจะห้ามไว้ เมืองอังกฤษคงจะรอไว้
หลายเดือนไม่อาจลงมือทำ ถ้าถ้าเมืองยูนิคสเทศจะมาตีกรุงเทพฯ

ฝรั่งเศสแลอังกฤษคงจะอุตสาหเพื่อจะได้ห้าม
การที่เมืองเป็นไมตรีกันตั้งนี้ก็เป้นประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย ๆ ที่มีกำลัง
น้อยได้ชูกำลังขึ้นเพราะ เมืองใหญ่เป็นไมตรีกัน เมื่อเมืองใหญ่เมือง
น้อยอยู่ใกล้เคียงกันถ้าไม่มีไมตรีกันก็จะเกิดวุ่นวายบ่อย ๆ เมือง
น้อยก็จะเสื่อมไป ทั้งนี้เป้นตามทำธรรมชาติ ถ้าเป็นข้อไมตรีกัน
เมืองเล็กคงจะดีขึ้นพร้อมด้วย เมืองใหญ่³¹

แท้จริงสงครามพม่า-อังกฤษครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2395-96) และครั้งที่ 3 (พ.ศ.
2428) นั้น เกือบจะเรียกไม่ได้ว่าเป็นสงครามเพราะไม่ได้เกิดการปะทะกันด้วยสรรพกำลังรบ
เต็มรูปแบบเช่น สงครามครั้งแรก จักรวรรดินิยมอังกฤษซึ่งเป็นฝ่ายได้เปรียบกระทำการเหมือนจะ
หาเหตุเพื่อผนวกเมืองท่าค้าขายตอนใต้ของอาณาจักรพม่าพร้อมไปกับการกีดกันไม่ให้ฝรั่งเศสซึ่ง
เป็นคู่แข่งได้เข้าไปมีผลประโยชน์ในลุ่มอิระวดีตลอดจนลุ่มน้ำและฝั่งสมุทรข้างเคียง³² สงคราม
สองครั้งหลัง เป็นแต่เพียงปฏิบัติการทางทหารไม่มีสนธิสัญญาสงบศึก เช่นสงครามครั้งแรกแต่มี
เงื่อนไขสำคัญสืบเนื่องตามมาซึ่งหนึ่งในจำนวนนั้นคือการ "กำหนดเส้นพรมแดน" (borderline)
อันเป็นวิธีการจัดแบ่งเขตอำนาจที่อาศัยเส้นสมมติบนแผ่นแผนที่ซึ่งจำลองขึ้นจากสภาพที่ตั้งทางภูมิ
ศาสตร์จริงเป็นเกณฑ์กำหนดปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นภายหลังสงครามพม่า-อังกฤษครั้งที่ 2 ซึ่งผลของ
สงครามทำให้พม่าต้องสูญเสียดินแดนตอนใต้ของลุ่มอิระวดีทั้งหมดอันได้แก่เกาะมะตะมะ (Martaban)
หงสาวดี (Pegu) ย่างกุ้ง และพะลิม (Bassein) ทั้งหมดนี้ภายหลังถูกผนวกรวมเป็นมณฑลพะโค
(The Province of Pegu) ขึ้นตรงกับรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย³³ ผลจากสงครามครั้งนั้นทำให้เกิด
การกำหนดเส้นพรมแดนแบ่งเขตอำนาจของราชสำนักอังวะกับรัฐบาลอังกฤษอย่างตายตัวซึ่งมี
ชื่อรู้จักต่อมาว่าเส้นมยเด (Myede) ซึ่งลากเชื่อมแนวตะวันออกสู่ตะวันตกหรือแดนกะเหรี่ยง
(Karenni) ผ่านตอนเหนือของเมืองตองอู (Toungoo) ในลุ่มน้ำสะโตง (Sittang) และผ่าน
ตอนเหนือของมยเด ในลุ่มอิระวดีออกสู่แดนอะระกัน³⁴ คติการแบ่งเขตแดนโดยยึดเส้นสมมติบน
แผนที่ เป็นเกณฑ์นี้นับเป็นการทำลายระเบียบโครงสร้างในการกำหนดปริมณฑลแห่งอำนาจเดิมที่
พัฒนาขึ้นในกรอบจารีตความสัมพันธ์ระหว่างรัฐโบราณที่เน้นความผูกพันระหว่างกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ที่
ราชธานีกับเจ้าหัวเมืองประเทศราชลงโดยสิ้นเชิง ในแบบแผนอันจะพึงมีใหม่นี้ "ขอบเขต"
หรือ "ปริมณฑลแห่งอำนาจ" ของกษัตริย์ไม่ได้ถูกกำหนดที่ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลอันจะพึงมีกับเจ้า
ประเทศราช ซึ่ง "ยึดหยุ่น" ได้ตาม "กำลังพระบารมี" แต่ถูกกำหนดด้วยเส้นสมมติที่จำลองขึ้น
จากสภาพทางกายภาพของสภาพภูมิประเทศจริงตามทิศทางการขยายอำนาจของเจ้าอาณานิคม
ตะวันตก กล่าวได้ว่ากฎกติกาการกำหนดปริมณฑลแห่งอำนาจใหม่ภายใต้สถานการณ์การล่าเมืองขึ้น

ในแคนพม่า และภูมิภาคอื่นของโลก เอเชียเป็นจุดเริ่มต้นของจุดจบของคติการขยายอำนาจและยอมรับอำนาจจากษัตริย์อันมีฐานะเยี่ยงพระจักรพรรดิราชที่ปฏิบัติสืบทอดมาหลายช่วงสมัยในพื้นที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ลงโดยเด็ดขาด

หากแบบแผนการกำหนดเส้นแบ่งเขตแดนตามธรรมเนียมนิยมตะวันตกเป็นปฏิบัติการสำคัญสืบเนื่องกับสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 2 ปฏิบัติการสำคัญในสงครามครั้งสุดท้ายคือการล้มราชบัลลังก์พม่าและเนรเทศพระเจ้าธีบอมินทร์หรือที่ไทยเรียกว่าสีป่อเมง (Thibaw, พ.ศ. 2421-28) และพระมเหสีคือพระนางศุภยรัตน์ (Supayalat) ไปอยู่ ณ เมืองรัตนคีรีในอินเดีย การเนรเทศกษัตริย์อังวะออกนอกราชอาณาจักร นับเป็นปฏิบัติการ "ที่สุดของที่สุด" อันพึงเกิดกับมหาอำนาจซึ่งเป็นคู่แข่งบารมีของราชอาณาจักรไทยมานับเป็นหลายศตวรรษ³⁵

ในช่วงรัชกาลที่ 5 ภายหลังจากที่อังกฤษผนวกเอาอาณาจักรพม่าทั้งหมดเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมอังกฤษ-อินเดีย (British India) แล้วไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของอังกฤษและฝรั่งเศสติดต่อกันหลายครั้ง และเป็นที่น่าประหลาดใจว่าระหว่างปี พ.ศ. 2410-2452 ไทยต้องสูญเสียดินแดนไปไม่ต่ำกว่า 6 ครั้ง อาทิสถานเสียดินแดนในปกครองของเชียงใหม่ขณะนั้น 13 หัวเมืองแก่อังกฤษ ซึ่งเป็นการเสียดินแดนใน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) และการต้องสูญเสียดินแดนชายพระราชอาณาเขตด้านทิศตะวันออกแก่ฝรั่งเศสในวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436)³⁶ ความผันแปรของสถานการณ์และสภาพแวดล้อมในยุคของการล่าอาณานิคมอันมีสืบเนื่องมาแต่สมัยสมเด็จพระนั่งเกล้า เป็นแรงกดดันให้ท้ายที่สุดพระมหากษัตริย์แห่งราชสำนักรัตนโกสินทร์ไม่อาจจะครองฐานะภาพของกษัตริราชตามรูปแบบจารีตเดิมด้วยการอ้างตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้อีกต่อไป ในบันทึกกระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. 117 อันเป็นพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีความตอนหนึ่งระบุว่า "...เพราะเราไม่มีความประสงค์อันใด นอกจากที่จะให้หัวเมืองมลายูเป็นพระราชอาณาเขตขึ้นนอกติดกับฝรั่ง อีกประการหนึ่ง เมืองเหล่านี้ปรากฏว่าอยู่ในเขตของไทยจะตกไป แต่อังกฤษเข้ามาบำรุงเราก็ไม่ขาดทุนอันใด ชั่วแคว้นไม่ได้ต้นไม้เงินไม้ทองไม่เป็นราคาก็มากนัก แต่ยังรู้สึกว่าเป็นการเสียเกียรติยศอยู่..."³⁷ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานปรากฏในพระราชสาส์น (ไปรเวต 187/696) ลงวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2439 ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ มีความระบุว่า "ความจริงใจฉันอยากทำให้เลิกต้นไม้เงินทองเสียทั้งหมด ไม่อยากจะเป้นพระเจ้าราชาธิราชเสียแต่ยศอย่างเก่า"³⁸

เงื่อนไขสถานการณ์และภาวะแวดล้อมของยุคสมัยส่งผลโดยตรงต่อมิติทางประวัติศาสตร์ (historical dimension) ที่ผู้ปกครองไทยจะพึงมีต่ออดีตอันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับราชสำนักอังวะและหงสาวดี ทั้งนี้รวมถึงทัศนคติต่อกษัตริย์ที่น่าทึ่งเข้ามาทำศึกโดยเฉพาะกรณีของพระเจ้าบุเรงนอง ความสำคัญในด้านที่เป็นการเปลี่ยนแปลงไม่ได้ยุติอยู่เพียง "การสิ้นความจำเป็น" และความพยายามในอันที่จะทั้งสร้างและอาศัยภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนอง เป็นแบบอย่างของกษัตริราชตามคติจักรพรรดิราชาที่ได้สลายความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังรวมถึงการสร้างภาพลักษณ์ของกษัตริย์พระองค์นี้ขึ้นมาใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพอันเป็นเงื่อนไขของสถานการณ์ปัจจุบันภายใต้การตีความหรือทำความเข้าใจใหม่ต่ออดีตที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับราชสำนักหงสาวดี ซึ่งทั้งหมดนี้ไม่เพียงเกี่ยวข้องแต่ยังไม่อาจที่จะแยกออกได้จากทิศทางการสร้างสำนักทางการ เมืองตามเจตจำนงที่ผู้ปกครองไทยยุคที่คาบต่อยุคการปฏิรูปการปกครองมั่งหวัง

ความผันแปรทางการเมืองในอาณาจักรของรัฐจารีต เดิมรอบด้านโดย เฉพาะพม่าซึ่งเป็นคู่ศัตรูที่น่าเกรงขามที่สุดส่งผลให้ผู้ปกครองไทย เล็งเห็นถึงความจำเป็นในการสถาปนารูปแบบรัฐใหม่ด้วยสำนึกใหม่โดยมุ่ง เน้นการสร้าง เอกภาพทางการเมืองขึ้นในราชอาณาจักรบนพื้นที่หรือพรมแดนที่กำหนดขอบเขตของอำนาจชัดเจนกว่าระเบียบจารีตเดิม ธิดา สาระยา ได้ตั้งข้อสังเกตว่าการเปลี่ยนแปลงสำคัญที่มีปรากฏให้เห็นในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ คือการที่ผู้นำไทยเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างสำนึกแห่งเอกภาพ (sense of unity) ในรัชสมัยของพระองค์จึงปรากฏแนวความคิดเกี่ยวกับ "สยามประเทศ" ขึ้น ขณะที่พระองค์ก็ทรงประกาศตนเป็นเจ้าแห่งสยามรัฐ หรือสยามประเทศ³⁹ หรือประเทศบางกอกแคว้นแคว้นแดนสยาม มีหลักฐานในพระราชสาส์นพระราชทานไปยังกรุงฝรั่งเศส จ.ศ. 1228 (พ.ศ. 2409) ประกาศซึ่งฐานะภาพตามกล่าวอย่างชัดเจนว่า "พระราชสาส์น สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระราชอนุชาธิราชเจ้ากรุงสยาม คือแผ่นดินสยามเหนือใต้แลดินแดนต่าง ๆ อยู่เคียงอยู่ใกล้ ๆ บ้างในทิศนั้น ๆ ..." ⁴⁰ ซึ่งจะรวมเอาเจ้าประเทศราชทั้งหลายมีลาว กัมพูชา และหัวเมืองทางเหนือเป็นอาทิ ธิดา สาระยาตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของแนวความคิดที่จะสร้างเอกภาพของประเทศไทยโดยมีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางและสัญลักษณ์แห่งเอกภาพนั้น อันเป็นรากฐานของการสร้างระบบสมบูรณาญาสิทธิราชที่แข็งแกร่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5⁴¹

ในยุคของการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในเรื่องรูปแบบของรัฐ ฐานะภาพของผู้ปกครองและประชาชน มิติทางประวัติศาสตร์ (historical dimension) ของผู้นำไทยต่อความสัมพันธ์กับ

พม่าในอดีตก็ได้เปลี่ยนไปด้วย สงครามที่มีระหว่างกันนับแต่สมัยอยุธยาไม่ได้ถูกอธิบายหรือจำกัดขอบเขตบนพื้นฐานความเข้าใจว่าเป็นเพียงการต่อสู้เพื่อแย่งญวณารมีระหว่างกษัตริย์ของสองราชสำนักอีกต่อไป บนพื้นฐานความเข้าใจใหม่นี้ภาพของพม่าได้ถูกนำเสนอหรือขยายให้เห็นว่าเป็นศัตรูของคนไทยและแผ่นดินไทย ในพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงกล่าวถึงสงครามในปี พ.ศ. 2310 ว่าเป็นสงครามระหว่าง "เมืองพม่า" กับ "เมืองไทย" หรือ "แผ่นดินไทย" ต่างไปจากความที่ระบุกันในพระราชพงศาวดารและงานวรรณกรรมยุคต้นกรุงเทพฯ ว่าสงครามครั้งนั้นเป็นสงครามระหว่าง "กรุงอังวะ" กับ "กรุงศรีอยุธยา" หรือ "แคว้นแคว้นอยุธยา" กระนั้นภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะ "เจ้าพม่า" ผู้ปล้นเอกราชของชาติไทยก็ไม่ได้เกิดโดยฉับพลัน ความคู่หรือ เป็นปฏิสัมพันธ์ทางตรงกันสำคัญในการเมืองที่เน้นศักดิ์และสิทธิของบ้านเมืองในฐานะรัฐหรือประเทศที่มีองค์กษัตริย์เป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธา และอำนาจ⁴²

ภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะกษัตริย์พม่าผู้ทำลายอิสรภาพของแผ่นดินไทยมีขึ้นตอนพัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป อันสัมพันธ์แนบแน่นกับองค์ความรู้ที่ผู้นำทางการเมืองและภูมิปัญญาคนปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยรับผ่านจากพระราชพงศาวดารและคณาจารย์มอญ-ไทยในราชสำนักนับแต่ยุคหลังเสียกรุง กล่าวได้ว่า พระเจ้าบุเรงนองในความรับรู้ของผู้นำคนปฏิรูปประเทศ ระยะแรกนั้นมิได้เป็นกษัตริย์พม่า หากแต่เป็นกษัตริย์มอญครองกรุงหงสาวดี ความเข้าใจดังกล่าวมีต้นรากสืบมาจากหลักฐานตามปรากฏในพระราชพงศาวดารที่ชำระหลังกรุงแตกที่ระบุถึงพระเจ้าบุเรงนองภายใต้พระนามพระเจ้าหงสาวดีผู้ "ผ่านพิภพกรุงหงสาวดี" และ "ผู้เป็นอิสราธิปไตยถวัลยราชมโหศวรรย์ในรามัญประเทศ" ต้นรากตามกล่าวนี้นี้ยังถูกพระองค์เจ้าवासกรี หรือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสมหาปราชญ์และกวีแห่งยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นดัดถ้อยอีกครั้งในงานพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานพระนิพนธ์ ลิลิตตะเลงพ่าย⁴³ อันนับเป็นคำประพันธ์ลิลิตที่ได้รับยกย่องเป็นแบบอย่างกวีนิพนธ์ชั้นบรมครู งานตะเลงพ่ายเป็นคลังความรู้สำคัญที่สืบทอดความคิดความเชื่อที่ว่ามหายุทธสงครามที่เกิดขึ้นระหว่างกษัตริย์หงสาวดีกับกษัตริย์อยุธยาตราถึงสงครามชนช้างในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ นั้นเป็นสงครามระหว่างกษัตริย์อยุธยากับกษัตริย์และมหาอุปราชรามัญ หรือ เจ้าจอมเตลง⁴⁴ เจื่อนไขตามกล่าวนี้อีกทำให้เกิดข้อโต้แย้งขึ้นกันว่า พระเจ้าหงสาวดีซึ่งต่อมาภายหลังมีพระนามเป็นที่รู้จักว่าบุเรงนองเป็นมอญด้วย นอกจากนี้ยังกล่าวให้ชัดเจนยิ่งขึ้นได้ว่าในความรับรู้และเข้าใจของผู้นำคนปฏิรูปประเทศ สงครามที่ราชอาณาจักรอยุธยาพบกับปัจจามิตร เบื้องตะวันตกของเทือกเขานาวศรีนั้น "ผู้เป็นปัจจามิตร" ยังมีความต่างทางเชื้อชาติทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเจื่อนไขของยุคสมัยที่เกิดสงคราม

กล่าวคือหากเป็นในช่วงรัชกาลพระมหาจักรพรรดิถึงสมเด็จพระนเรศวรปัจจุบันจะได้แก่มอญหรือ
เตลงแห่ง "หงสาวดี" ขณะที่ในช่วงรัชกาลพระเจ้าเอกทัศสืบต่อถึงหลังเสียกรุงปัจจุบันจะเป็น
พม่าแห่ง "กรุงอังวะ" ทศนะตามกล่าวนี้มีปรากฏในงานพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "วิจารณ์เรื่องราวประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช" (สันนิษฐานว่าจะได้
ทรงพระนิพนธ์เมื่อปี พ.ศ. 2417) และ "วิจารณ์เรื่องราวพงศาวดาร" (พ.ศ. 2420)⁴⁵
ตลอดถึงพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี⁴⁶ และมีสืบเนื่องให้
เห็นชัดเจนในหนังสือตำนานกรุงเก่า ซึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์ เรียบเรียงพิมพ์ทูลเกล้าฯ
ถวายในงานพระราชพิธีรัชมงคลเมื่อ ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) ในภาค "พระราชพงศาวดาร
สังเขป" ของหนังสือดังกล่าวมีความตอนหนึ่งระบุว่า

คิตายุกุรุงเทพทวารวดีแต่แรก ที่สมเด็จพระ
รามธิบดี (อู่ทอง) ทรงตั้งเป็นเอกราชมาจนเสีย
กรุงแก่พระเจ้าบุเรงนองกรุงหงสาวดี ในแผ่นดิน
ดินพระมหินทราธิราชนับได้ 206 ปี ตกไปอยู่
ในอำนาจกรุงหงสาวดี 9 ปี เมื่อจุลศักราช 927
สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าได้ทรงก่อกู้ ขาดจาก
อำนาจกรุงหงสาวดี กลับเป็นเอกราชมาจน
เสียกรุงแก่พม่าข้าศึก ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว
พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ นับได้ 202 ปี รวมอายุ
กรุงทวารวดีแต่แรกสร้างจนเสียแก่พม่าปัจจุบัน
3 ยุค ได้ 417 ปี ⁴⁷

พระเจ้าบุเรงนองในความรับรู้ และเข้าใจของผู้ปกครองยุคปฏิรูปประเทศจะเป็น
กษัตริย์มอญครองกรุงหงสาวดีหรือเจ้าพม่าแห่งนครอังวะก็ตามที่ เจื่อนไขดังกล่าวไม่สำคัญเท่ากับการ
การ "พลิกโฉม" กษัตริย์พระองค์นี้ให้กลายเป็นกษัตริย์ปัจจุบัน เกิดเป็นบุเรงนองในความ
รับรู้เข้าใจใหม่ที่ตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองตลอดจนสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ผู้นำนุค
นี้มีต่ออดีตอันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ กับอาณาจักรข้างเคียง
ในวิถีแห่งการ "พลิกโฉม" พระเจ้าบุเรงนองจากกษัตริย์ราชผู้ยิ่งใหญ่เป็นกษัตริย์เชื้อชาติเตลง
ทำให้ฐานะภาพที่ครั้งหนึ่งเคยถูกทำให้เป็นที่รับรู้ว่าเป็นที่รู้ว่าเป็น "แม่แบบ" ที่เป็นสากลของจักรพรรดิ
แห่งชมพูทวีปก็สลายกลายเป็นภาพของกษัตริย์แปลกหน้าหรือ "เจ้าต่างด้าวต่างแดน" ของบ้าน

เมืองที่เป็นคู่สงครามของสยามรัฐในสมัยอยุธยา งานประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญของยุคสมัยนี้ที่สะท้อนภาพลักษณ์ตามกล่าวของพระเจ้าบุเรงนองคือ งาน โคลงภาพพระราชพงศาวดาร

โคลงภาพพระราชพงศาวดารไม่เพียงเป็นประติมากรรม "ประวัติศาสตร์ภาพ" (Panoramic history) ว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทยนับแต่สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) สร้างกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนถึงเหตุการณ์สำคัญในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ แต่ยังคงกล่าวได้ว่าเป็นงาน "ประวัติศาสตร์ภาพ" ที่เก่าแก่ที่สุด ยิ่งใหญ่และสมบูรณ์แบบที่สุดเท่าที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์ไทย นับเป็นงานแห่งการ "ผสมผสาน" และ "ปรับใช้" จารึกการใช้ภาพหรืองานจิตรกรรมในการปลุกฝังความเชื่อและจิตสำนึกที่มีมาในกรอบวัฒนธรรมเดิมด้วยรูปแบบและวิธีการนำเสนอใหม่ ที่ปรับประยุกต์ตามคตินิยมการสร้าง "ประวัติศาสตร์ภาพ" ที่มีในประเทศโลกตะวันตก โดยฐานะภาพงานโคลงภาพพระราชพงศาวดารไม่เพียงเป็น "เครื่องมือ" ที่ผู้ปกครองไทยยุคปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยอาศัยใช้ปลุกฝังจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ใหม่ให้กับสังคมตามทิศทางที่มุ่งหวังจะให้เป็นแต่โดยตัวของงานเองก็เป็นหลักฐานสำคัญสะท้อน "โลกทัศน์" ของบุคคลระดับผู้นำประเทศที่มีต่ออดีตที่ถูกทั้งจัดและทำความเข้าใจใหม่ในกรอบของประวัติศาสตร์อันมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางและสัญลักษณ์ของ "ประเทศ" หรือ "รัฐ"⁴⁸ สมเด็จพระยาตากสินฯ ทรงเล็งถึงความ เป็นมาและความยิ่งใหญ่ของงานประวัติศาสตร์ชุดนี้ว่า

เกิดขึ้นโดยกระแสนพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกสรร เรื่องในพระราชพงศาวดาร ให้ช่างเขียนที่มีฝีมือเขียนรูปภาพ และโปรดฯ ให้กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ เมื่อยังไม่ได้รับกรมทรงคิดแบบทำกรอบกระจกสำหรับรูปภาพทั้งปวงนั้นให้มีโคลงบอก เรื่องพระราชพงศาวดารตรงที่เขียนรูปภาพเขียนติดประจำไว้ทุกกรอบ รูปขนาดใหญ่จำนวนโคลงรูปละ 6 บท รูปขนาดกลางและขนาดเล็กจำนวนโคลงรูปละ 4 บท การแต่งโคลงนั้นทรงพระราชนิพนธ์บ้างโปรดฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการซึ่งสันตติบทกลอนแต่งถวายบ้าง รูปภาพเรื่องพระราชพงศาวดารที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นครั้งนั้นมีจำนวน 92 แผ่น โคลงที่แต่งมีจำนวนรวม 376 บทด้วยกัน สร้างสำเร็จเมื่อ

ปีพ.ศ. 2430 ได้โปรดฯ ให้นำไปประทับพระเมรุ
ท้องสนามหลวงอวตมาชน เมื่อครั้งพระราชทานเพลิง
พระศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย...กับ
พระศพสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง
เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ และพระศพพระอรรคชายาเธอ
พระองค์เจ้าเสาวภาคณาภิรัตนแลในงานพระเมรุครั้งนั้น
ได้โปรดฯ ให้รวบรวมโคลงเรื่องพระราชพงศาวดารที่
กล่าวบทนี้ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)
แต่งบานแพนงเป็นร้อยแลโคลงกำกับ แล้วพิมพ์เป็น
เล่มสมุคพระราชทานเป็นของแจกด้วย ครั้นเสร็จงาน
พระเมรุ จึงโปรดฯ ให้แบ่งรูปภาพเรื่องพระราชพงศาวดาร
ไปประทับไว้ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยบ้าง ส่งไป
ประทับพระที่นั่งวโรภาศพิมาฉะพระราชวังบางปะอินบ้าง
เรื่องตำนานโคลงภาพพระราชพงศาวดารมีมาดังนี้๑

ในด้านงานนิพนธ์กล่าวได้ว่าโคลงที่แต่งกำกับภาพจำนวน 376 บท จัดเป็นงานเขียน
ทางประวัติศาสตร์ในกรอบ "ประวัติศาสตร์ชาติ" ที่เก่าแก่ที่สุดชิ้นหนึ่งที่สะท้อนภาพความสัมพันธ์
โดยเฉพาะราชการสงครามที่ "สยามรัฐ" หรือ "ชาติสยาม"^{๑๐} ภายใต้การนำขององค์ "จอม
สยาม" หรือ "สยามมินทร์" มีกับอริราชศัตรูผู้หมายรุกรานหรือต่อต้านอำนาจรัฐสยามโดยเฉพาะ
"ลาวเชียงใหม่"^{๑๑} และพม่ารามัญ นอกจากนี้สงครามที่ "สยามรัฐ" มีกับนานาประเทศยังถูกให้
อรรถาธิบายอย่างชัดเจนด้วยว่าเป็นสงครามที่กระทำภายใต้เงื่อนไขของการ "ผดุงรัฐ ผดุงราชฎี"
และกองทัพ "เอกราช"^{๑๒} เป็นสำคัญ ขณะที่ผู้เอาใจฝักใฝ่กับอริราชศัตรูจะถูกปรามาสว่าเป็นผู้
"เผด็จชาติ"^{๑๓}

โคลงภาพพระราชพงศาวดาร เป็นงาน "ประวัติศาสตร์ภาพ" ที่จัดขึ้นโดยอาศัยการ
คัดเลือกเรื่องจากพระราชพงศาวดารที่ชำระขึ้นหลังยุคเสียกรุง พ.ศ. 2310 เป็นกรอบ กระนั้น
ความสำคัญของงานไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียงตัวเรื่องหรือเหตุการณ์ที่ถูก "เลือกเฟ้น" ขึ้นมาแสดง
และบรรยายอย่างพิถีพิถันโดย "จงใจละเลย" เหตุการณ์หลายตอนที่แสดงถึงความพ่ายแพ้หรืออ่อนแอ
ของกษัตริย์และข้าทหารฝ่ายไทยเพียงเท่านั้น ในขั้นตอนการนำเสนอและเขียนโคลงอธิบายภาพยัง
สอดใส่อารมณ์ความรู้สึกและการตีความให้สอดคล้องกับเป้าหมายของการนำเสนอที่มุ่งเน้นให้เห็น

แต่เฉพาะความยิ่งใหญ่หรือเหนือกว่าของ "สยามรัฐ" ภายใต้การปกครองของเจ้าจอมสยาม

ในส่วนที่เกี่ยวข้องเป็นราชการสงครามกับทั้งรามัญและพม่า ภาพที่ถูกจัดนำแสดงมีด้วยกันทั้งสิ้น 26 ภาพจากภาพทั้งสิ้น 92 ภาพ ในจำนวนภาพและโคลงบรรยายทั้ง 26 ชุดนั้น ทั้งหมดล้วนสะท้อนและบรรยายให้เห็น "ภาพความอัปยศ" ของฝ่ายปัจเจกมิตร ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นความพ่ายแพ้ในสมรภูมิต่าง ๆ ขณะที่สังเกตได้ว่าเรื่องอันเป็นเหตุการณ์การพ่ายแพ้ของไทยครั้งสำคัญ ๆ ที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดารคือการ พ่ายแพ้ในสงครามปี พ.ศ. 2112 และ 2310 นั้นผู้จัดทำโคลงภาพพระราชพงศาวดาร "จงใจจะเลย" ไม่ทำออกแสดง ในจำนวนภาพและโคลงบรรยาย 26 ชุด ตามกล่าว มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งถูกระบุว่าเป็นจอมเลวและ จอมรามัญทั้งสิ้น 8 รูปชุด

หากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระหลังเสียกรุงปี พ.ศ. 2310 เป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่มุ่งจะประติษฐานภาพลักษณ์ของพระเจ้าหงสาวดี (บุเรงนอง) ให้ความสำคัญเชิงขั้วสมฐานะภาพของพระเจ้าจักรพรรดิราชอันพึงจะใช้ เป็นแบบอย่างด้วยการเน้นให้เห็นในชั้นขณะที่มีเหนือกษัตริย์อยุธยา คือพระมหาจักรพรรดิและพระมเหสี โคลงภาพพระราชพงศาวดารก็จะทำในสิ่งที่เรียกได้ว่า "ตรงกันข้าม" คือมุ่งจะเลือกแสดงให้เห็นแต่ภาพ "ความอัปยศ" ของจอมรามัญบุเรงนอง และเหล่าทวยหาญมอญมานเป็นสำคัญ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดได้แก่โคลงภาพที่ 11 ในชุดโคลงภาพพระราชพงศาวดารอันเป็นภาพ "เอาปืนใหญ่ยิงค่ายพระเจ้าหงสาวดี" ซึ่งแท้จริงเป็นเพียงเรื่องแทรกอยู่ในพระราชพงศาวดารเดิม และโคลงภาพที่ 12 ซึ่งเป็นภาพ "ยิงถูกกิ่งโพธิ์ในค่ายพระเจ้าหงสาวดี" ความโดยละเอียดของโคลงทั้ง 2 ชุดมีว่า...

รูปที่ 11 แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ภาพเอาปืนใหญ่ยิงค่ายพระเจ้าหงสาวดี

พระมหาจักรพรรดิให้	จัดสำ เภาเฮย
เกณฑ์ไพร่ประจำสำ	ใช้น้อย
เอาสินาศใหญ่มา	ลงสู่ เรือนา
ปืนชื่อนารายณ์สร้อย	เศษข้าสังหาร ฯ
ทวยหาญชาญยุทธบ้อง	ริบ

สองฝั่ง เคน เปรียนพรว	พรั่งพร้อม
ขึ้นจ้อชัก เรือคู	ศึกคัก
พอล้นลุ่มบ้านป้อม	ทอดทิ้งสายสมอ ฯ
พอมอญเห็นรีบร้อน	นำคดี ขึ้นนา
ทูล เหตุ เลศไพร	แต่เจ้า
ไปทันขาดวาที	ที่เล่า แกลงเขย
ไทยปล่อยปิ่นลูก เข้า	ตกข้างพลับพลา ฯ
บัญชาสั่งให้แต่ง	เคื่องพลี กรรมเขย
เอากระสุนสรวงผี	เสร็จแล้ว
รีบ เดินค่ายขยับหนี	จากถิ่น ขึ้นนา
ตั้งทุ่งพุก เล้าแควแล้ว	คลาศพันไพรินทร์ฯ ๔

รูปที่ 12 แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ภาพยังถูกทิ้งโพธิ์ในค่ายพระเจ้าหงสาวดี

ภูบาลนฤ เบนศรี เบื้อง	รามัญ
เกลิงคชกระโจมสุวรรณ	เวียดล้อม
พลพยุหียันประจัน	ณ สามพิ ทารเขย
ดำรัสให้โหมห้อม	หักปล้น เปลืองเวียง ฯ
จึงพระมหาจักรพรรดิเจ้า	จอมสยาม รัฐเขย
ขึ้นสั่งพระยาราม	เลื่อนพ้อ
เสน่สนารายณ์ปราช	ปราบศึก
ลงตระ เกาบันฉ้อ	สิ้นร่ำรอยเบี่ยง ฯ
ศร เพลิงแผลงพลุ่ง เปรี๊ยะ	ปรีญุทธ
ถอนถีบท้ายเรือทรุด	ขัดเต้า
สูงส่งกระสุนสดุด	สเคาะกิ่ง โพธิ์แซ
ฉันทเจียดค เซนพรเจ้า	เจอดหล้าแสงเตลง ฯ
ชาวประจำป้อมชื่อ	มหาชัย

โถมศราคมิไป

กวาดคว้าน

พลเหล้าตเลงประไลย

ลาญแหลก หลายแหย

ไปฮึกไปหาญต้าน

ทัพห้อมถอยคืนฯ^{๕๕}

โคลงภาพที่ 11 และ 12 นี้ ค้นเรื่องมีปรากฏในพระราชพงศาวดาร ผู้จัดทำได้คัดเลือกขึ้นมานำเสนอและให้ความหมายที่สอดคล้องสร้างความเข้าใจในทำนองให้เห็นความอาวหาญของกองทัพไทยภายใต้การนำของพระมหาจักรพรรดิที่มีเหนือกองทัพแดงของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง กระนั้นโคลงภาพที่มุ่งให้ความหมายและสร้างความรู้สึกลึกซึ้งกันที่ชัดเจนกว่าคือโคลงภาพที่ 17 แสดงภาพ "พระเจ้าหงสาวดีให้ถมถนนข้ามน้ำ"

รูปที่ 17 แผ่นดินพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชครั้งที่ 2

ภาพพระเจ้าหงสาวดีขุดอุโมงค์เข้าตีพระนคร

ปางบพิตรผ่านผ้า	แผ่นแดง
คำรีห์เลศหลายละ เบง	แยบเยื้อง
ย่างค่ายชิดคูเกรง	ป็นกราด มานา
ราชนายบอกเบลี้อง	ขุดพื้นดินพล ฯ
ทุกทัพขยับไพรพร้อม	เพรียงกัน
รวงไผททำคัน	เขตรคั่ง
รัตติภาคแขงขยัน	ขยับค่าย
แล่นอุโมงค์รุกรุ่ง	รันเข้าริมคู ฯ
ปรัมคัพทสงบสิ้น	แสนยา
หมู่แลหมู่โยธา	ธึกป้อ
ล่าซึ่งขุดขุดมา	มากมีว มุลเฮย
ล่าซึ่งขนขนรื้อ	เร่งแล้วราชการ ฯ
ชาวกรุงถนัดรู้	ไพร
ทลวงทลูปดพิ	ภายใต้
ประติทินคยิกคย	เขยื่อนขยค มานา
ส่องสินาสาดให้	สหัสซ้องโถมโถม ฯ ^{๕๖}

รูปที่ 18 แผ่นดินพระมหินทราธิราช ครั้งที่ 2
ภาพพระเจ้าหงสาวดีให้มณณขำมน้ำ

จอมพลอิธราล้า	หงษา วดีเขย
มีพระกฤษฏีกา	ประกาศห้าว
ครีฑ์พ เร่งกริธา	พลสฤตติ ผลูแ
ขำมสมุทมุ่งก้าว	โอบเอื้อมโอสวรรย์ ฯ
ขัตติโยปราชด้าว	อัสฏงค์
สถิตยวัดเขาคินตรง	เกาะแก้ว
พระเจ้าแปรเสด็จดำรง	เรียงวัด จันทน์แ
เจ้าภูกามแก้วนแก้ว	ค่ายตั้งคพานเกลือ ฯ
สามแหล่งสามราชเจ้า	รคมชน
ขุด เร่งขุดดินชน	ลมน้ำ
เบื้องแน่นนิกรพล	เพ็ญเพียบ ภูมิเอย
หามหาน้างแมกปล้า	ท่อมเท่งท่าถนน ฯ
นรานุรักษ์รอบด้าน	แคนนคร
แผลงมหัศนีศร	สิ่งหล้า
มุ่งแม่นอรินทร์รอน	ราชูชีพ
มอญอมิตรมากหน้า	พินาศกลิ่งกลาดเจนิยน ฯ๖๗

หากพระเจ้าหงสาวดีในความรู้และเข้าใจของ "คนกรุงเก่า" คือกษัตริย์ราชราช
ผู้ยึดมั่นใน "ความถูกต้อง" (righteousness) ภาพลักษณ์ของพระองค์ที่ถูกนำเสนอในยุคนี้กลับ
เป็นภาพของกษัตริย์ผู้เป็นอริกับสยามรัฐที่ได้มีแต่จะดำเนินถึง "สัตย์สาบาน" ที่พระองค์ได้กระทำ
ไว้ การจะเข้าใจถึงภาพลักษณ์ตามกล่าวจำต้องเข้าใจในกระบวนการนำเสนอโคลงภาพพระราช
พงศาวดารก่อนว่า ถึงแม้โคลงภาพแต่ละชุดจะเป็นเรื่องที่จบในตอน แต่ก็มีความสัมพันธ์โดยเฉพาะ
ในด้านการให้ความหมายและสร้างภาพความเข้าใจสืบเนื่องกับโคลงภาพชุดที่มีลำดับมาก่อนหน้า
และที่มีลำดับตามมา ในโคลงภาพที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าบุเรงนองนี้ โคลงภาพที่ 15 เป็นภาพ
"สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าหงสาวดีทำสัตย์กันที่พลับพลา" จุดหมายสำคัญของภาพและเรื่อง
มุ่งแสดงการ "ทำสัตย์สาบาน" ระหว่างพระมหาจักรพรรดิ และพระเจ้าบุเรงนองเป็นการยุติกรณี

พิพาทและสงครามที่มีระหว่างหงสาวดีกับสยาม โคลงภาพชุดนี้มีโคลงอธิบายบทหนึ่งระบุว่า

จอม เถลง เลออาศน์แล้ว	แดลงไย
แต่พระเจ้าจอมไทย	ธ เรศข ร้อง
<u>ขออำนาจรัตนไตร</u>	<u>ยางค์ทิพ พยาน เสง</u>
<u>ศรีอยุธยา นอง</u>	<u>ทำนนี้ยกถวาย ๖๕๘</u>

กระนั้นลำดับภาพสืบเนื่องกับโคลงภาพชุดนี้คือโคลงภาพที่ 17 และ 18 นั้นกลับกลายเป็นภาพพระเจ้าบุเรงนองนำกำลังไพร่พลมอญพม่า บุกตีเอากรุงศรีอยุธยา เป็นสามารถสะท้อนภาพลักษณะของกษัตริย์พระองค์นี้ว่ามีได้ทรงจริงจังในลัทธิศาสนาที่มีให้กับกษัตริย์สยาม^{๖๑} การบรรยายให้เห็นบทบาทของพระเจ้าบุเรงนองว่ามีได้ เป็นกษัตริย์ที่ยึดมั่นในความถูกต้องจะมีปรากฏให้เห็นชัดเจนขึ้นในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ซึ่งถูกเขียนขึ้นในยุคที่สัมพันธ์สืบต่อกับยุคแห่งการปฏิรูปประเทศสมัย ร. 5

เป็นที่ควรสังเกตว่าในขั้นตอนการสร้างภาพ "อภัยศ" ให้กับกองทัพของพระเจ้าบุเรงนอง ผู้จัดทำโคลงภาพยังปลูกฝังความรู้สึก "รักบ้านเกิด เมืองนอน" และจงรักภักดีต่อองค์ประมุขของรัฐพร้อมกันไปดังเรื่องในโคลงภาพที่ 13 เป็นภาพ "ช้างพลายศรีมงคลพลายมงคลทวีป อาลวาด" แสดงเหตุการณ์คราวพระมหาจักรพรรดิส่งช้างศึกสำคัญ 2 เชือกให้พระเจ้าบุเรงนองเพื่อแลกคืนเอาองค์ราเมศวร และมหินทรที่เสียที่ถูกข้าศึกจับไปได้ โคลงภาพไม่เพียงมุ่งเน้นให้เห็นว่าฝ่ายตรงข้ามสิ้นปัญญาจะนำช้างศึกไทยกลับบ้านเมืองตนแต่ยังมุ่งปลูกฝังความรู้สึกผูกพันต่อดินแดนอันเป็นที่เกิด เมืองนอนด้วย ดังโคลงกำกับภาพบทสุดท้ายที่ว่า

บัคคสองช้างแปลก	เสียงหมอ ความเอย
อาลวาดพาหวันขอ	เช่นลู่
เหลือมือ เถลงรอ	ราส่ง คีนแซ
<u>ดูแลช้างยังรู้</u>	<u>รักตัววแดนตน ๖๕๐</u>

ในทางตรงกันข้าม คือต่อบุคคลผู้เอาใจผูกพันข้างศัตรูจะถูกปรามาสว่าเป็นผู้ "เผด็จชาติ" ดังเห็นได้ในโคลงภาพที่ 19 เรื่อง "พระมหาธรรมราชาอาสาเจรจาความเมือง" ซึ่งโคลงอธิบายภาพบทสุดท้ายระบุว่า

ชาวสยามยลภักตร์ผู้	<u>เผด็จชาติ</u> คนไทย
ต่างต่างวางสินาศ	เกลื่อนกล่ม
ธรรมราชโคตจากราช	ยานแล่น ถลาแผ
อินทระแซนแก้ม	ออกพันปีนประหาร ๖ ^๑

เป็นที่สังเกตได้ว่าในจำนวนภาพชุดที่เกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองตีกรุงศรีอยุธยาไม่ปรากฏภาพอันเป็นเหตุการณ์สำคัญที่พระราชพงศาวดาร ซึ่งเป็นต้นเรื่องอธิบายความโดยให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับกษัตริย์พม่าว่าพระองค์นี้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องตอนที่พระเจ้าหงสาวดีตีเมืองพิษณุโลกหรือชัยชนะที่ทรงมีต่อพระมหินทราธิราชอย่างเด็ดขาดถึงกับกุมตัวกลับไปยังกรุงหงสาวดีและสถาปนาพระมหาธรรมราชาขึ้นเป็นกษัตริย์สืบต่อ และหากพิจารณาโดยรวมแล้ว ภาพลักษณะของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตามมีแสดงในโคลงภาพพระราชพงศาวดารที่จัดทำขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จะเป็นภาพลักษณะของกษัตริย์ต่างแดนที่กริยาทพมาเพื่อชิงเอกราชของสยามรัฐ ซึ่งในขั้นตอนอันเป็นปฏิบัติการทางทหาร พระองค์มีอันต้องปราศัยในหลายสมรภูมิศึกทั้งยังสูญเสียไพร่พลทหารหาญเป็นจำนวนมาก พระเจ้าบุเรงนองในโลกทัศน์ผู้ปกครองไทยยุคนี้จึงไม่ใช่กษัตริย์ที่ยิ่งบุยุบารมี และมีความเก่งกาจสามารถพิเศษ ส่วนเอกราชของสยามรัฐที่ถูกพระองค์แย่งชิงไปนั้น (ซึ่งไม่ได้มีทั้งภาพและเรื่องแสดงไว้ในชุดโคลงภาพพระราชพงศาวดาร) ภายหลังสมเด็จพระนเรศวรมหาราชของคังจอมสยามผู้ "ผดุงสยามราชฤทธิ์" ก็สามารถกอบกู้เอกราชคืนมาดังโคลงอธิบายภาพที่ 26 เป็นภาพ "สมเด็จพระนเรศวรป็นค่ายพระเจ้าหงสาวดี" บทหนึ่งที่ว่า

ควรเห็นพิริยภาพท้าว	หนณรงค์ ทานไทย
สยามหย่อนอิศริยลง	ราบแล้ว
<u>เอกราชกลับคืนคง</u>	<u>โดยเดชพระแล</u>
<u>ข้าชาคอธิราชแผ้ว</u>	<u>นับร้อยปีปลาย ๖^๒</u>

โคลงภาพพระราชพงศาวดาร เป็นบทนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ยุคแรกเริ่มที่มุ่งบรรยายภาพพระเจ้าบุเรงนองให้ผิดเพี้ยนไปจากความเข้าใจเดิมที่เคยมีมา ภายหลังงานประวัติศาสตร์ชุดนี้แล้วได้ปรากฏงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ตามมาอีกเป็นจำนวนมากที่น่าเสนอภาพลักษณะของพระเจ้าบุเรงนองให้เห็นว่าเป็นกษัตริย์ปัจเจกมิตร ที่มีประพจน์อันไว้ซึ่งความชอบธรรมและเป็นผู้ปล้นเอกราชของชาติไทย พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เก่าแก่และสำคัญชิ้นหนึ่งที่มุ่งนำเสนอภาพลักษณะของพระเจ้าบุเรงนองตามกล่าว

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นหนึ่งในจำนวนหนังสือพระราชพงศาวดารที่หอพระสมุดหาต้นฉบับได้ในรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระปิยมหาราชฯ ทรงให้บรรณานายไว้ว่า "หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานี้ได้ความว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระใหม่ แก้ไขเพิ่มเติมของเก่าหลายแห่ง เพื่อความบริบูรณ์ขึ้นมา... เมื่อกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระแล้ว นำต้นฉบับขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจแก้ไขจึงปรากฏพระราชหัตถเลขาอยู่ในต้นฉบับหลวง... (หนังสือพระราชพงศาวดารนี้) กล่าวความแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ จบเพียงจุลศักราช 1152"⁶³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นี้สมเด็จพระปิยมหาราชฯ ได้ทรงนำมาตรวจต้นฉบับ แต่งคำปา และแต่งคำอธิบายเรื่องในรัชกาลต่าง ๆ โดยเฉพาะในภาคที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยา ภาพลักษณ์ใหม่ของพระเจ้าบุเรงนองที่ผิดแผกไปจากเดิมมีปรากฏอยู่ในภาคที่เป็นคำอธิบายนี้ หนังสือพระราชพงศาวดารนี้ถูกนำออกพิมพ์เผยแพร่ เป็นครั้งแรกภายใต้ชื่อ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในปี พ.ศ. 2455 (ซึ่งในฉบับพิมพ์ครั้งแรกสมเด็จพระปิยมหาราชฯ ยังไม่ได้ทรงแต่งคำอธิบายเรื่องในรัชกาลต่าง ๆ รวมไว้ คำอธิบายเรื่องตามกล่าวเริ่มมีปรากฏในฉบับที่ตีพิมพ์เป็นครั้งที่ 2 พ.ศ. 2457)⁶⁴ กล่าวได้ว่าหนังสือพระราชพงศาวดารนี้เป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ในแนว "ประวัติศาสตร์ชาติ" ชิ้นแรกที่เสนอโครงร่างประวัติศาสตร์ไทยทั้งหมดนับแต่ประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติไทยตลอดเรื่อยมาจนได้เกิดการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยสืบต่อถึงอยุธยา และกรุงเทพฯ⁶⁵

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าบุเรงนอง พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ไม่เพียงทำหน้าที่สืบทอดภาพลักษณ์ของกษัตริย์พระองค์นี้ในฐานะปิตุมาตริของสยามรัฐและสยามราชวงศ์จากที่เคยมีแสดงไว้ในงานยุคก่อนหน้า แต่ยังได้ "ขัดเกลา" ให้เห็นถึง "ภูมิหลัง" และฐานะภาพของพระองค์ในประวัติศาสตร์ได้ถูกต้องชัดเจนขึ้น เจื้อนไขดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องจากการขยายองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับพม่าและพระเจ้าบุเรงนองผ่าน "คลังข้อมูล" จากภายนอกทั้งในส่วนที่เป็นงานประพันธ์ของชาวตะวันตก และยาสะวิน (yazawin) หรือมหาราชวงศ์ของพม่า⁶⁶ ดังเห็นได้ใน "อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระมหินทราธิราช" สมเด็จพระปิยมหาราชฯ ทรงระบุชัดเจนว่า สงครามที่อยุธยาทำกับพระเจ้าหงสาวดีในช่วงรัชกาลพระมหาจักรพรรดิและพระมหินทรนั้นมีได้ เป็นสงครามที่ไทยทำกับมอญ หากแต่เป็นสงครามที่ไทยทำกับพม่า และ "พระเจ้าหงสาวดีที่ยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยานั้น เป็นพม่าทุกพระองค์"⁶⁷ สมเด็จพระปิยมหาราชฯ ยังทรงแจกแจงให้เห็นเพิ่มเติมว่า พระเจ้าหงสาวดีนั้นมิได้มีเพียง

พระองค์เดียว พระเจ้าหงสาวดีองค์ที่ยกกองทัพมาในสงครามเสียสมเด็จพระสุริโยทัย (พ.ศ. 2092) ได้แก่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ เป็นคนละองค์กับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองที่กรีธาทัพมาในคราวสงครามช้างเผือกและสงครามเสียกรุง (ปี พ.ศ. 2112)⁶⁸ จึงกล่าวได้ว่างานพระนิพนธ์นี้เป็นหนึ่งในงานประวัติศาสตร์สำคัญที่ทั้งสร้าง ขึ้นมา และส่งผ่านภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะ "เจ้าพม่า" ผู้ล้นเอกราชไทยได้อย่างชัดเจนเป็นขั้นเป็นตอน⁶⁹

ภาพพระเจ้าบุเรงนองตามกล่าวข้างต้นถูกนำตีแผ่ภายใต้กรอบทางความคิดที่ว่าสงครามระหว่างไทยกับพม่าเป็นสงครามระหว่างประเทศและชน 2 เชื้อชาติที่ชาติหนึ่งมีเจตจำนงที่จะรุกรานขณะที่อีกชาติหนึ่งนั้นรบเพื่อรักษาไว้ซึ่งอิสรภาพในชาติของตน⁷⁰ ดังความตอนหนึ่งในบทอธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระมหินทราธิราชซึ่งระบุว่า

เมื่อพระเจ้าหงสาวดีได้กรุงศรีอยุธยาแล้ว (พ.ศ. 2112)

การที่ทำทุกอย่างในเวลานั้นและต่อมา แลเห็นได้ชัด
ว่าตั้งพระทัยจะกดกรุงศรีอยุธยาลงเป็นเมืองขึ้น และ
ตัดรอนกำลังเสียไม่ให้ตั้งตัวเป็นอิสระได้อีกต่อไป
ทีเดียว ผู้คนพลเมืองบรรดาที่ตกอยู่ในเงื้อมมือ กวาด
ค้อนเอาไปเป็นเชลยหมด เหลือไว้ให้อยู่ประจำเมือง
เพียง 10,000 คน ทั้งชายหญิง...เป็นใหญ่ย่อยและ
เครื่องศตราวุธตลอดจนเงินทองของดีมีค่า พระเจ้า
หงสาวดีเก็บริบเอาไปหมด พระมหาธรรมราชาได้ครอง
กรุงศรีอยุธยาแต่เปลือกเมืองเท่านั้น...

ที่พระเจ้าหงสาวดีทำอย่างนี้ คิดดูก็มีดีแก่ไทยอยู่บ้าง
เมื่อไทยประจักษ์แจ้งการที่พระเจ้าหงสาวดีได้ทำใน
ครั้งนั้นแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าคงรู้สึกมีใจเจ็บแค้น
ทั่วหน้า ตลอดจนผู้ที่เคยมีใจผูกฝืนนั้นถือ
พระเจ้าหงสาวดีเช่น พระมหาธรรมราชาเป็นต้น
จะรู้จักกรรราคาสามัคคี และความเป็นอิสรภาพ
ในชาติของตนดีเมื่อคราวนั้น เมื่อได้โอกาส
แรกจึงตั้งแข็งเมือง ช่วยกันสู้รบพวกหงสาวดี
อดทนแข็งแรงยิ่งกว่าคราวก่อน ๆ จนเอาอิสรภาพ

ของชาวไทยกลับคืนมาได้ และยังข้าพหากเพียร
ไปรพพุงแกแค้นจนเอาเมืองรามัญมาเป็นเมืองขึ้น
ของกรุงศรีอยุธยาได้ในทันตา พวกที่ได้เข้ามา
ทำแก่เมืองไทยในคราวนั้นได้แลเห็น และรู้สึก
เองเป็นอันมาก⁷¹

นอกจากอธิบายข้างต้น สมเด็จพระยาดำรงฯ ยังสรุปเหตุการณ์ในรัชกาลพระมหาธรรม
ราชาเพิ่มเติมว่า "ในแผ่นดินนี้ตอนต้น กรุงศรีอยุธยาขาดตกต่ำถึงขีดสุดซึ่งเคยปรากฏในพงสาวดาร
คราว 1 จนต้องลงเป็นเมืองขึ้นของต่างประเทศ แต่ในแผ่นดินนี้เองเหมือนกับที่ได้แลเห็นไทยพาก
เพียรทำสงครามอิสระกลับคืนมาได้ จึงนับว่าเป็นรัชกาลที่สำคัญรัชกาล 1 ในพงสาวดารของเมือง
ไทย"⁷² ขณะเดียวกันได้ทรงกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรว่า "สมเด็จพระนเรศวรตั้งแต่มีพระชันษา
ทรงบัญชาการได้ ก็ตั้งตนทำการสงครามกู้อิสรภาพเมืองไทย และรพพุงขยายพระราชอาณาจักร
นับว่าได้ทรงทำแต่การทหารอย่างเดียวจนสวรรคตที่เมืองหาง"⁷³ และหากจะพิจารณาภาพรวม
ของสงครามไทยรบพม่าในพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ทั้งสองช่วงสมัยคือในคราว
เสียกรุง พ.ศ. 2112 และกรุงแตก พ.ศ. 2310 ประกอบกับอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงฯ
ก็จะได้ภาพที่ชัดเจนขึ้นว่า สงครามที่ไทยทำกับพม่าในความรู้สึกของผู้คนไทยยุคนี้ไม่ได้เป็น
สงครามระหว่างราชสำนัก หากแต่เป็นสงครามระหว่างชาติหรือประเทศ เป็นสงครามที่บรรพบุรุษ
ข้าแผ่นดินไทยภายใต้การนำขององค์ประมุขของชาติร่วมแรงและเจตนารมณ์ร่วมกัน เพื่อปกป้อง
เอกราชของชาติและบ้านเมือง⁷⁴

พร้อมกันไปบนวิถีแห่งการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับพระเจ้าบุเรงนอง สมเด็จพระ
ยาดำรงฯ ก็ได้ทรงใช้พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นสื่อสลายภาพทัศนียภาพพระองค์นั้นใน
ฐานะพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงยึดมั่นในความถูกต้อง ชอบธรรม ดังเห็นได้ในกรณีการให้อรรถาธิบาย
ใหม่ต่อเรื่อง "สงครามช้างเผือก" อันเป็นสงครามแห่งเกียรติประวัติของพระเจ้าบุเรงนอง เห็น
ได้ว่า "สงครามช้างเผือก" อันเป็นเหตุการณ์ซึ่งผู้ชำระพงสาวดารยุคหลังเสียกรุงอาศัยเป็นสื่อ
สร้างภาพลักษณ์ของพระเจ้าหงสาวดีในฐานะพระจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ที่ยึดมั่นในความถูกต้องได้ถูก
สมเด็จพระยาดำรงฯ นำมาให้ความหมายใหม่ ในหน้าประวัติศาสตร์พระราชพงสาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขา สงครามครั้งนี้ไม่ถือเป็นสงครามที่กระทำตาม "กรอบประเพณีแห่งยุทธการ"
โดยเฉพาะการขอช้างเผือกของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองอันเป็นสมมติที่ครั้งหนึ่งเคยถือว่าเป็น
ของคู่บุญพระเจ้าจักรพรรดิและเป็น "ศรีพระนคร ซึ่งจะทำให้มันไม่ควร" พงสาวดารฉบับพระราช

หัตถเลข เป็น "ต้นราก" ของความคิดและการตีความว่าการขอช้างเผือกของพระเจ้าบุเรงนอง เป็นเพียง "การหาเหตุ" จะรุกรานเอาเมืองไทยเป็นเมืองขึ้น หัสนะเดียวกันนี้ไม่มีปรากฏอยู่เลย ในพระราชพงศาวดารเก่าที่ชำระกันหลังเสียกรุง⁷⁵ เรื่อง "สงครามช้างเผือก" ในความหมายใหม่⁷⁶นี้ไม่เพียงมีปรากฏในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลข แต่ยังมีปรากฏในงานประวัติศาสตร์ร่วมสมัยอื่นโดยเฉพาะงานพระนิพนธ์และงานแสดงบรรยายของสมเด็จพระยาคำarang อาทิ เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 (พ.ศ. 2460) อันเป็นที่มาของ พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (พ.ศ. 2471) และหนังสือไทยรบพม่า หรือ Our Wars with the Burmese ในสมัยต่อมา⁷⁶ และงานแสดงบรรยายพงศาวดารกรุงสยาม ที่ทรงบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนับแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2467 ตามคำชวนของสมเด็จพระเจ้ามงยาเธอเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสงขลานครินทร์⁷⁷ งานพระนิพนธ์และบรรยายตามกล่าวล้วนให้ทรรศณียาใหม่ว่าด้วย "สงครามช้างเผือก" สืบเนื่องและขยายความต่อจากพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลข

ในทรรศณียาใหม่การขอช้างเผือกไม่ได้เป็น "แต่อุบายที่จะให้เกิดเหตุหาอำนาจครอบงำกรุงสยาม"⁷⁸ แต่ยังเป็นพฤติกรรมที่แฝงไว้ซึ่งอคติและไร้ความชอบธรรมด้วยประการทั้งปวงดังปรากฏ ความกล่าวบริภาษไว้ในบท "แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม" ของสมเด็จพระยาคำarang ว่าด้วย "พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาสมัยเมื่อเกิดมหายุทธสงคราม" ความมีว่า "ฝ่ายกรุงศรีอยุธยา เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทะนุบำรุงบ้านเมืองดังกล่าวนั้นในการเที่ยวจับช้างเป็นพาหนะเผอิญได้ช้างเผือกถึง 7 ช้าง... ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองนั้นหาช้างเผือกไม่ เมื่อได้ยินคำสรรเสริญบุญญาภิหารของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิออกไปถึงเมืองหงสาวดี ก็คิดริษยาเห็นว่าถ้าทั้งไว้พวกมอญและไทยในอาณาเขตต์ก็พากันมานิยมนับถือบารมีสมเด็จพระมหาจักรพรรดิให้เป็นคู่แข่ง"⁷⁹ และในส่วนที่เป็นเหตุผลที่พระมหาจักรพรรดิไม่ทรงประทานช้างเผือกให้พระเจ้าบุเรงนองนั้น สมเด็จพระยาคำarang ทรงให้ทรรศณียาโดยละเอียดว่า

ที่พระเจ้าหงสาวดีขอช้างเผือก ที่จริงเป็นแต่อุบาย
จะหาเหตุมาตีเมืองไทยหรือจะให้ไทยยอมอยู่ในอำนาจ
เมืองหงสาวดีโดยไม่ต้องรบพุ่ง มิใช่ให้ช้างไปแล้ว
จะเป็นแล้วกันไป การที่ยอมให้ช้างเผือกกลับจะ
เป็นเหตุให้พระเจ้าหงสาวดีเห็นว่ากลัวอำนาจ ถึงแม้
คนทั้งหลายทั้งในประเทศนี้และประเทศอื่น ๆ ก็
เข้าใจว่ากลัวอำนาจพระเจ้าหงสาวดีเหมือนกับ พระเจ้า

หงสาวดีเห็นว่ากลัวแล้วที่ไหนเลยจะนิ่งอยู่ คงจะ
หาเหตุอื่นเอินเอื้อมเข้ามาเอาเมืองไทยเป็นเมืองขึ้น
ต่อไปในวันหน้า การที่จะยอมสละช้างเผือกให้ไม่
เป็นทางที่จะป้องกันภัยอันตรายได้อย่างไรดี อย่างดี
ก็เป็นแต่เสมอจะผิดพอให้ชั่ววันไป ในที่สุดถ้าไทย
ไม่ยอม เป็นเมืองขึ้นพระเจ้าหงสาวดีก็คงอยู่ในต้อง
รบพุ่งกับนั่นเอง เพราะฉะนั้นถ้าจะไม่ยอม เป็นเมือง
ขึ้นพระเจ้าหงสาวดีแล้ว ตั้งหน้าสู้สงครามเสียทีเดียว
อย่าให้ไพร่พลเมืองพากันเห็นว่ากลัวพระเจ้าหงสาวดี
จะดีกว่า^{๑๐}

ความไม่ชอบธรรมของพระเจ้าหงสาวดีโดยเฉพาะเรื่องที่จะเอา "เมืองไทย"
เป็นเมืองขึ้นไซ้เพียงจะมีปรากฏในคราว "สงครามช้างเผือก" ในสงครามคราวเสียกรุงปี พ.ศ.
2112 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชฯ ได้ให้บรรดาอธิบายถึงมูลเหตุแห่งสงครามเสียใหม่ทั้งในบท
"แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม" ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 เรื่อง ไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า
(พ.ศ. 2460) และในพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า เล่ม 1 (พ.ศ. 2471) ซึ่งมูลเหตุตาม
คำอธิบายใหม่ เหตุแห่งสงครามย่อมไม่ใช่ "เป็นประเพณีกษัตริย์ขัตติยราชจะเอาชัยไว้พระเกียรติยศ
แผ่ขอบเขตอาณาจักรให้กว้างขวาง" หากแต่เป็นเพราะพระเจ้าหงสาวดี "ยังไม่ได้เมือง
ไทยเป็นเมืองขึ้นสมคิด"^{๑๑}

ส่วนทางเมืองหงสาวดีซึ่งได้ทำสัญญาเลิกรบกัน
ครั้งนั้น ก็เป็นแต่ปรากฏภายนอกกว่ากลับเป็นไมตรี
กัน แต่ที่จริงสัญญาที่ทำนั้นเสมอเพราะความร้ายให้
เกิดผลในภายหลังต่อมาเป็นอันมาก ด้วยพระเจ้าหงสาวดี
ต้องการจะแผ่อาณาเขตต์เอากรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองขึ้น
ยกเรื่องช้างเผือกขึ้นอ้างเป็นแต่อุบาย ที่ยอมเป็นไมตรี
ก็เพราะตากรุงศรีอยุธยายังไม่ได้ มีไช้เพราะสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิยอมให้ช้างเผือก เพราะฉะนั้นถึงทำทาง
ไมตรีแล้วก็ยังจะคิดเอากรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองขึ้นมิรู้วาย
พระเจ้าหงสาวดีมารู้กำลังเมืองไทยเห็นว่าจะตีหักเอาด้วย

กำลังนั้นยาก จึงคิดอุบายอาศัยทางไมตรีซึ่งมีขึ้นกับไทย
ครั้งนั้นมาแสดงความชอบพอพระมหาธรรมราชาอุคหนอง
งาที่มีอำนาจขึ้นทางหัวเมืองเหนือ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
จะบังคับบัญชาว่ากล่าวตั้งแต่ก่อน พระเจ้าหงสาวดีคอยกีดกัน
อุคหนองช้างพระมหาธรรมราชาไว้ เป็นดังนี้มาเนือง ๆ จนใน
พระนครศรีอยุธยาเกิดกบฏแห่งพระมหาธรรมราชา ๆ ก็ต้องหนีไป
พึ่งพระเจ้าหงสาวดียิ่งขึ้นทุกที เลยเป็นเหตุให้ไทยเกิดแตก
ร้างกันขึ้นเอง ก็ถอยกำลังตั้งประสังข์ของพระเจ้าหงสาวดี
ด้วยประการฉะนี้^{๑๒}

พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองในโลกทัศน์ของผู้ปกครองไทยยุคปฏิรูปการปกครองประ
เทศนับสืบแต่รัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มาเป็นอย่างดี คือ "เจ้าต่างคำว้าวต่างแดน"
ที่มุ่งหมายจะเอา "เมืองไทย" เป็นเมืองขึ้น ภาพลักษณ์ตามกล่าวมาได้ไกลเกินภาพความเข้าใจที่ผู้
ปกครองสมัยนั้นและยุคต่อมาจะพึงมีกับชาตินิคมหาอำนาจตะวันตกที่แผ่แสนยานุภาพทางทหารเข้ามา
เพื่อแสวงหาอาณานิคมในโลกเอเชีย นอกเหนือจากภาพลักษณ์ตามกล่าวแล้ว พระเจ้าบุเรงนองในโลก
ทัศน์ของผู้ปกครองไทยยุคนี้ยังเป็นกษัตริย์ที่มีพฤติกรรมอันแฝงไว้ซึ่งอคติด้วยจิต "คิดริษยา" และมาก
เล่ห์เพทุบาย ทั้งยังมีชัยชนะที่ทรงกล้าสามารถเป็นเลิศเท่าที่พระราชพงศาวดารเก่ายกย่อง
สรรเสริญ โดยเฉพาะชัยชนะที่พระองค์มีต่อกรุงศรีอยุธยาหรือ "เมืองไทย" นั้นก็เป็นแต่เพียงหัย
ชนะครั้งเดียวคือในสงครามปี พ.ศ. 2112 ซึ่งก็เป็นผลสืบเนื่องจากการที่ "ไทยทรยศกัน
เอง หากไม่ก็เห็นจะไม่เสียกรุงฯ ในครั้งนั้น"^{๑๓} มูลเหตุข้อเท็จจริงของการทำศึกพม่าในปี พ.ศ.
2112 จะเป็นเช่นไรคงต้องศึกษาสอบสวนถึงยุทธศาสตร์ยุทธวิธีทางทหารโดยละเอียดแต่ในส่วนที่
สัมพันธ์กับภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองนั้นปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจนว่าได้ถูกผู้ปกครองไทยยุคนี้
ให้หรือถาบันายผิดเพี้ยนไปจากพระราชพงศาวดารที่ชำระกันแต่เดิมมาก ภาพลักษณ์ใหม่ของพระ
เจ้าบุเรงนองที่ถือกำเนิดในยุคการปฏิรูปประเทศยังถูกส่งผ่านรุ่นหลังผ่านระบบการศึกษา และ
ตำราเรียนภายใต้บริบทการปลูกฝังสำนึกแห่งความเป็นชาติและการสร้างความรู้สึกราชาชาตินิยม
ที่เข้มข้นขึ้นเป็นลำดับ

ผู้นำทางการเมืองไทยได้ถ่ายทอดโฉมหน้าของพม่าและพระเจ้าบุเรงนองในฐานะศัตรู
ของชาติสู่ประชาชนโดยเฉพาะเยาวชนผ่านระบบการศึกษาที่รัฐเป็นผู้จัดตั้งและควบคุม ตำราเรียน
ได้ถูกนำมาใช้ เป็นสื่อกลางการถ่ายทอด โดยเฉพาะตำราในวิชาประเพณีหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม

และประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารชาติไทย ซึ่งมักเน้นถึงความสำคัญในการต่อสู้ป้องกันประเทศชาติจากการรุกรานจากภายนอก หนังสือที่กล่าวได้ว่าถูกใช้ เป็นบรรทัดฐานในการเรียนการสอนและการเขียนตำราให้กับนักเรียน นิสิต นักศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสงครามไทย-พม่าคือหนังสือ ไทยรบพม่า

พระนิพนธ์ไทยรบพม่า ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งมีที่มาจาก "เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า" (พ.ศ. 2460) และพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (พ.ศ. 2471) ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 (ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ที่ทำไว้ก่อน)^{๘๔} เป็นงานค้นคว้าทางวิชาการเรื่องแรกและเรื่องเดียวที่อธิบายเหตุการณ์สงครามไทย-พม่าไว้อย่างละเอียดครอบคลุมเรื่องราวสงคราม ตั้งแต่ครั้งศึกเชียงกราน (พ.ศ. 2081) จนถึงศึกเชียงตุงในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ (พ.ศ. 2395) ในชุมชนวิชาการไทยงานพระนิพนธ์นี้ยังเป็นหนึ่งใน "คัมภีร์" นิพนธ์เขียนทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่ไม่เพียงถูกนำไปใช้อ้างอิงในที่ต่าง ๆ แต่ยังเป็น "แบบแผน" ให้กับตำราเรียนทั้งในระดับประถม มัธยมศึกษาจนถึงอุดมศึกษาแต่ที่สำคัญเหนืออื่นใดนั้นอยู่ที่สารัตถะว่าด้วยเหตุการณ์สงคราม โดยเฉพาะชื่อของงานพระนิพนธ์คือไทยรบพม่า ได้สื่อความหมายให้เป็นที่รับรู้อย่างสืบเนื่องและแพร่หลายว่า สงครามที่อยู่ยารบกับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ซึ่งเป็นสงครามครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์จนเป็นเหตุให้ต้องเสียทั้งช้างเผือกและเสียกรุงในปี พ.ศ. 2112 นั้นมิได้เป็นสงครามที่ไทยรบกับมอญหรือรามัญหากแต่เป็นสงครามที่ "ไทยรบกับพม่า" ดังที่ได้ทรงกล่าวไว้ในบทนำของหนังสือว่า "สงครามที่ได้ทำมา ที่จริงรบกับพมามีช่อมอญ ข้าพเจ้าจึงเรียกชื่อเรื่องหนังสือนี้ว่า เรื่องไทยรบพม่า" ภายใต้เงื่อนไขแห่งความเข้าใจนี้ภาพลักษณ์ของพระเจ้านุเรงนองได้ถูกดัดแปลงให้ เป็นที่ยอมรับนับเนื่องมาโดยปราศจากข้อสงสัยว่าพระองค์มิได้เป็น "จอมเกล่ง" หากแต่เป็น "เจ้าพม่า" ผู้ปล้นเอกราชของชาติไทย

ข้อมูลและทัศนะของผู้ทรงพระนิพนธ์ไทยรบพม่า ที่มีต่อพม่าในฐานะชาติที่เป็นคู่ศัตรูของไทยและที่มีต่อพระเจ้าบุเรงนองในฐานะ เจ้าพม่าผู้แย่งชิงเอกราชของชาติไทยอันเป็นเหตุให้สงครามที่ไทยทำกับพม่าส่วนใหญ่เป็นการต่อสู้เพื่อรักษาอิสรภาพของบ้านเมืองและถึงแม้จะมีบ้างที่ไทยไปบุกรุกพม่าก็เพียงเป็นการตอบแทนที่พม่าได้เคยมารุกรานไทยก่อนนั้น^{๘๕} ได้ถูกหยิบยืมสานต่อดังมีปรากฏให้เห็นในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของขุนวิจิตรมาตรา (สง่าอำมาตย์โท สง่าภานุภาคพันธุ์) เรื่องหลักไทย (พ.ศ. 2471) ซึ่งเป็นงานที่มีอิทธิพลอย่างสูงในวงการการศึกษาและการจัดทำตำราเรียน

ขุนวิจิตรมาตราได้กล่าวในคำแถลงของหนังสือหลักไทยว่า "หนังสือนี้เรียบเรียงขึ้นด้วยความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมให้ไทยมีใจจงรักต่อชาติ เพิ่มพูนความเลื่อมใสในทางศาสนา และภักดีต่อกษัตริย์"^{๑๖} ด้วยเหตุนี้ในเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวข้องกับสงครามระหว่างไทยกับพม่าผู้แต่งจึงระบุชัดเจนว่า เป็นสงครามรักษาอิสรภาพ ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่าคือผู้แต่งยังได้สร้างความสับสนเรื่องของเหตุการณ์สงครามในประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่าบนเส้นทางการต่อสู้เพื่ออิสรภาพของชาตินั้นไทยต้องเผชิญกับศัตรูหลายชาติหลายเผ่าพันธุ์ สงครามที่สมเด็จพระนเรศวร "กู้อาณาจักรสยามให้ฟื้นคืนคงเป็นอิสรภาพ" จากที่ได้เสียไปให้กับ "พระเจ้าบุเรงนองหรือพระเจ้าชนะสิบทิศ" เป็นหนึ่งในสงครามกู้อิสรภาพซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำ

เหตุที่ทำให้ไทยสยามเจริญและทรงอิสรภาพไว้ได้
ก็คือพระเพทรมีพระมหากษัตริย์ปกครอง พระมหากษัตริย์
เป็นหัวหน้ารวมมนุษยชาติไทยตั้งเป็นปีกแผ่นขึ้นใน
ยุคโบราณประวัติสืบต่อชาติไทยมาจนสมัยปัจจุบันนี้
และเมื่อชาติไทยมาตั้งมั่นลงได้ในแคว้นสุวรรณภูมิ
แล้ว อิสรภาพของชนชาติไทยได้สลายไปหลายครั้ง
แต่มีพระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้ากู้ได้เสมอ ในยุคสมัย
ประวัติไทยสยามเสียอิสรภาพแก่ขอม พระเจ้าพรหม
เป็นหัวหน้ากู้ได้คราวหนึ่ง และพระเจ้าศรีอินทราทิตย์
กู้ได้คราวหนึ่ง ในยุคปัจจุบันประวัติไทยสยามเสีย
อิสรภาพแก่พม่า 2 ครั้ง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
เป็นหัวหน้ากู้ได้คราวหนึ่ง พระเจ้ากรุงธนบุรีกู้ได้คราวหนึ่ง
.....
ในสมัยกรุงเทพมหานคร เป็นเวลาที่ไทยสยามกำลังจะตั้งตัว
ขึ้นในระหว่างที่ชนชาติพม่าตั้งหน้าตั้งตาดูอิสรภาพไทย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็เป็นวีรบุรุษ
สามารถล้างศึกพม่า จรรโลงและผดุงชาติให้ดำรงอยู่
ได้ในระยะนั้นอย่างวิเศษ... ในกาลต่อมาเป็นเวลา
ที่ไทยจำเป็นต้องคบหากับชาวยุโรปที่แผ่อำนาจมาทาง
ตะวันออก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
ทรงพระปรีชาสามารถรอบรู้ในวิธีการรัฐประศาสน์ของชนชาว

ยุโรป และตั้งต้นนำชาติไทยเข้าติดต่อกับชาติฝรั่งต่าง ๆ
จนบังเกิดผลดีแก่ชาติและประเทศอย่างน่าอัศจรรย์...^{๑๗}

การร้อยรัดศึกษาทั้งศึก เสี่ยงกรุงสมัยพระมหาจักรพรรดิและพระมหินทร์ เข้าเป็นส่วน
หนึ่งในกรอบประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้เพื่อความ เป็น เอกราชของชาติอันมีต้น เค้าทำกันมาแต่ช่วง
รัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เป็นอย่างช้าและมาปรากฏ เป็นภาพลักษณ์ที่ชัดเจนในช่วงรัชกาล
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ สืบต่อเรื่อยมาดังมีหลักฐานปรากฏในหนังสือพงศาวดารฉบับพระราช
หัตถเลขา ไทยรบพม่า และโดย เฉพาะหลักไทย ซึ่งนับเป็นงานที่ทำให้ภาพตามกล่าวได้สำเร็จสมบูรณ์
ที่สุด (หากไม่นับรวมงาน A History of Siam [1926] ของ W.A.R. Wood)^{๑๘} นับได้ว่า
เป็นขั้นตอนแห่งการพัฒนาภาพลักษณ์ของพม่าในฐานะปัจเจกมิตรของชาติและประเทศไทยถึงขั้นสูงสุด
พม่าและกษัตริย์พม่า เที่ยงพระ เจ้าบุเรงนองได้ถูกทำให้ เป็น "สัญลักษณ์ของปัจเจกมิตรที่ตายตัว"
พร้อมที่จะถูกหยิบยกขึ้นมา เปรียบ เทียบกับปัจเจกมิตรของชาติและประเทศในยุคสืบมาได้อย่างสอดคล้อง
กลมกลืน

งานเขียนทางประวัติศาสตร์เรื่องไทยรบพม่า ไม่เพียงส่งอิทธิพลต่อหลักไทย ซึ่งเป็น
หนังสือที่มีอิทธิพลสืบเนื่องช้านานในวงการศึกษาไทย แต่ยังมีอิทธิพลส่งทอดถึงปราชญ์ที่สอน
และสร้างตำราประวัติศาสตร์พื้นฐานทั้งในระดับมัธยมและอุดมศึกษาด้วย ดังเห็นได้ในหนังสือแบบ
เรียนประวัติศาสตร์สยาม ภาคพุทธศาสนา กรุงสุโขทัย, ศรีอยุธยา กับภาคกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ
(พ.ศ. 2480) ซึ่งพระปวโรฬารวิทยา อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบได้มอบหมายให้ขุนวิทยา
วุฒิ หลวงชุมพลกสิกร และหลวงลือล้ำศาสตร์เรียบเรียงขึ้นสำหรับนักเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบและ
โรงเรียนต่าง ๆ ของยุคนั้น^{๑๙} และเห็นได้ในบทบรรยายวิชาประวัติศาสตร์สยามของนายพลตรี
หม่อมเจ้าทองทิมาฯ สำหรับนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับแต่ปี พ.ศ. 2478 เป็นอย่างช้า ใน
บทบรรยายตามกล่าวมีความตอนหนึ่งกล่าวถึงพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองว่า "ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดี
กำลังมีอำนาจมาก แต่แผ่อาณาเข้างเือกไม่ เมื่อได้ยินคำสรรเสริญของพระมหาจักรพรรดิมาก
กว่าคน ก็บังเกิดการริษยา ให้รู้สึกไม่พอใจพระทัยเป็นที่ยิ่ง... จึงใคร่ที่จะตัดทอนกำลัง แต่เอื้อมหาเหตุ
ไม่ค่อยได้ ต่อมาจึงเอื้อมหาเหตุมาขอช้าง..."^{๒๐} ขอบเขตอิทธิพลของงานพระนิพนธ์ไทยรบพม่า
นั้นมิได้จำกัดอยู่แค่วงแวดวงพลเรือน ในแวดวงการศึกษาของนักการศึกษาภาคทหารพระนิพนธ์
เดียวกันนี้ยังถูกใช้ เป็นต้นแบบของตำราประวัติศาสตร์โดย เฉพาะตำราที่พันโทพระวิเศษพจนกิจผู้
เป็นอาจารย์ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก (พ.ศ. 2455-84) เรียบเรียงขึ้นภายใต้ชื่อ แนวสอน
ประวัติศาสตร์สำหรับนักเรียนนายร้อยทหารบก และนักเรียนเทคนิคทหารบก (พ.ศ. 2477) คำ

เราตั้งกล่าวกล่าวถึงมูลเหตุแห่งสงครามข้างเผือกว่า "ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองนั้นหามีข้างเผือกไม่ ครั้นได้ทรงทราบกิตติศัพท์แห่งการมีข้างเผือกของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ทรงอริสา และมีความเห็นต่อไปว่า ถ้าไม่ปราบปรามเสียให้ราบคาบ ไพรบ้านพลเมืองของพระองค์ ก็จะพากันนิยมบารมีสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมากขึ้นทุกที..."⁹¹ ตำราเล่มเดียวกันยังกล่าวถึงปฏิบัติการของพระเจ้าบุเรงนองในสงครามปี พ.ศ. 2112 ลอกเลียนตามอรรถาธิบายที่มีในหนังสือ ไทยรบพม่า เป็นความว่า "ครั้งนั้นพระเจ้าบุเรงนองถือว่า ได้กรุงศรีอยุธยาด้วยการรบพุ่งเสียไพร่พลเป็นอันมาก จึงทำเหมือนเมืองชะเลยอย่างเต็มที่ เช่นให้เก็บบริวารทรัพย์สมบัติ และกวาดต้อนราษฎรไปเป็นชะเลยเป็นอันมาก เหลือไว้สำหรับบ้านเมืองเพียงหมื่นคน ส่วนสมเด็จพระมหินทรมหาราชกับพระญาติพระวงศ์นั้น ก็ให้คุมเอาไปกรุงหงสาวดี..."⁹²

ดังได้กล่าวเป็นสังเขปแล้วถึงคติการรวมเอาศึกพม่าสมัยอยุธยาเข้าเป็นส่วนหนึ่งในกรอบประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อให้อำนาจซึ่งอิสรภาพของชาติที่มีมาโดยสืบเนื่องนับแต่ก่อนสมัยตั้งกรุงสุโขทัยนั้น ส่งผลโดยตรงต่อการสร้างภาพลักษณ์ของพม่าและกษัตริย์พม่า เช่น พระเจ้าบุเรงนองให้เป็น "สัญลักษณ์ของปัจเจกนิคมที่ตายตัว" พร้อมจะถูกหยิบยืมมาเปรียบเทียบกับปัจเจกนิคมที่ถือกำเนิดในกรอบสภาพแวดล้อมของสังคมการเมืองยุคใหม่ได้อย่างกลมกลืน ดังกรณีการหยิบยกเอาพม่าและพระเจ้าบุเรงนองขึ้นเปรียบเทียบกับศัตรูที่รัฐบาลไทยระบุว่า เป็นผู้นำภัยรุกรานที่ร้ายแรงที่สุดซึ่งได้แก่ คอมมิวนิสต์

พันเอกชินวุธ สุนทรสิมะ ได้เปรียบเทียบพม่ากับศัตรูผู้บ่อนทำลายความมั่นคงของชาติยุคใหม่ว่า "ปัญหาความมั่นคงของชาติเป็นเรื่องจริงและเป็นสิ่งที่คุกคามบ้านเมืองของเราอยู่ สภาพของปัญหานั้นย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและยุคสมัย ในสมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ปัญหาความมั่นคงของชาติเป็นเรื่องสงครามกับพม่าเป็นส่วนใหญ่ ต่อจากนั้นเป็นปัญหาคุกคามจากจักรวรรดินิยม ในปัจจุบันนี้ปัญหาความมั่นคงของชาติเป็นเรื่องของสงครามลัทธิศัตรูของเราคือ คอมมิวนิสต์"⁹³

บทเปรียบเทียบที่ชัดเจน รุนแรง และผนวกเอาพระเจ้าบุเรงนองเป็นส่วนหนึ่งของตัวอย่างซึ่งนำมาปรากฏในงานประวัติศาสตร์ของ พ.อ. จง สืบจากยง เรื่อง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอน ประกาศอิสรภาพและเตรียมการสู้ศึกใหญ่ ซึ่งมีความตอนหนึ่งกล่าวว่า

การพ่ายแพ้ของไทยนี้ (พ.ศ. 2112) เป็นที่น่าอัปยศอดสูยิ่งนัก
แม้แต่พระมหากษัตริย์ยังถูกเหยียบย่ำพระเกียรติยศเสนาพศุคา-

มาคมย์ และอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายจะถูกเหยียบย่ำเพียงไร
ในเรื่องการหมิ่นเกียรตินี้ พระราชพงศาวดารทุกฉบับมี เนื้อ
ความต่างกัน ตามความพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ
เลขาว่า "จึงพระมหาอุปราชก็ให้รับสมเด็จพระมหินทรราชธิราช-
เจ้าแผ่นดินออกไปถวายสมเด็จพระเจ้าหงสาวดี ณ พลับพลา
วัดมเหยงค์ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีทอดพระเนตรเห็นจึงตบ
พระหัตถ์ที่ราชอาสน์ แล้วตรัสเชิญเสด็จพระมหินทรราชธิราชให้
เข้ามานั่ง สมเด็จพระมหินทรราชธิราชเจ้าก็คลานเข้าไปตามรับ
สั่ง แต่ทว่าหาถึงที่ตบพระหัตถ์ไม่..." ท่านผู้อ่านที่เคารพรักทั้ง
หลายได้อ่านความตอนนี้อยู่รู้สึกสลดใจหรือไม่ ถ้าท่านสลดใจ
แล้วก็ขอให้พวกเราลองถกเถียงความคิดถกเถียงใจ และถกเถียงกาย
ต่อสู้ทุกวิถีทางกับมหาภัยคอมมิวนิสต์ซึ่งคุกคามอยู่ทั้งในและนอก
ประเทศเพื่อรักษาแผ่นดินไทยไว้ไม่ให้ให้เป็นของใครต่อไป อย่า
ให้ประวัติศาสตร์ซ้ำรอยอีกเป็นอันขาด และอย่าลืมว่าเราจะ
ถอยไปทีละอย่างสมัยเก่าแก่ไม่ได้อีกแล้ว^{๑๔}

พระเจ้าบุเรงนองในกรอบหรือบริบทของประวัติศาสตร์ไทยยุคหลังคือ เจ้าพม่าผู้มี
จิตริษยา หรือจิตใจคิดแต่จะขยายอำนาจรุกรานและปล้นชิงเอาเอกราชของเมืองไทย ภาพลักษณ์
ตามกล่าวนี้ถูกสร้างและส่งผ่านสู่ประชาชนผ่านระบบการศึกษาที่รัฐจัดตั้งและความคุมพร้อมไปกับการ
ที่พม่าและพระเจ้าบุเรงนองได้ถูกหล่อหลอมให้เป็นแบบสัญลักษณ์หรือตัวอย่างของปัจเจกไมตรีที่คงตัว
เหมาะจะถูกหยิบยกขึ้นอ้างควบคู่กับปัจเจกไมตรีในยุคหลังโดย เฉพาะคอมมิวนิสต์อันนับว่าเป็นอีกชั้นพอน
พัฒนาการที่น่าสนใจ กระนั้นภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะเจ้าพม่าผู้ปล้นเอกราชไทยมิ
ได้ เป็นที่สุดของการเปลี่ยนแปลงเชิงภาพลักษณ์ของกษัตริย์พม่าพระองค์ที่มีในโลกทัศน์ไทย ในยุคที่
องค์แห่งความรู้และความบันเทิงในรูปแบบใหม่ไม่ได้ถูกผูกขาดและแลกเปลี่ยนเฉพาะในกลุ่มของชน
ชั้นปกครอง แต่ได้ขยายวงสู่ประชาชนระดับสามัญชนผู้ผันตัวเข้ามาเป็นทั้งผู้ผลิตและเผยแพร่อันมีเวที
หนังสือพิมพ์เป็นสนามให้แสดงจุดยืนทางความคิด กระจ่ายความรู้และข่าวสาร และอาศัยหากิน
เลี้ยงปากเลี้ยงท้องและครอบครัว เรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนองได้ถูกนำกลับมาสร้างขึ้นอีกครั้ง
เกิดเป็นภาพลักษณ์ใหม่ที่มีทั้งเสน่ห์และพลังดึงดูดลึกลับทอด ผืนแปรและแพร่ขยายอย่างกว้างขวางที่สุด
เท่าที่เคยมีปรากฏในประวัติศาสตร์แห่งการสร้างภาพลักษณ์ของกษัตริย์พม่าพระองค์นี้ในสังคมไทย

เชิงอรรถ

1. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2475 (พระนคร : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) หน้า 90; วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แต่ง นิจ ทองโสภิต แปล, แผ่นดินพระนั่งเกล้า (พระนคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514) หน้า 234-90.

2. ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช, "เบื้องหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112" ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์: บางกอก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2524) หน้า 230-56.

3. Tej Bunnag, "The Provincial Administration of Siam From 1892 to 1915 : A Study of the Creation, the Growth, the Achievements, and the Implications for Modern Siam, of the Ministry of the Interior under Prince Damrong Rajanubhab," Ph.D. diss, University of Oxford, 1968, pp. 13-14 75-76; Dhida Saraya, "The Development of the Northern Tai States from the Twelfth to the Fifteenth Centuries," Ph.D. diss, University of Sydney, 1982, pp. 13,14; David K. Wyatt, Thailand: A Short History (New Haven and London: Yale University Press, 1983) pp. 181,182.

4. D.G.E. Hall Burma (London: Hutchinson & Co., 1960) pp. 92-96.

5. กรมหมื่นบราธิประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 4 (2456), หน้า 363-67, 369-72; พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 5 (2456), หน้า 384-85.

6. Major Snodgrass, Narrative of the Burmese War (London: John Murray, Albemarle-Street, 1827) p. 1; D.G.E. Hall, Burma, pp. 101-103.

7. Edward Whiting Fox, The Emergence of the Modern European World (Oxford, 1992) pp. 132-36.

8. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องพงศาวดารอันเป็นมูลเหตุแห่ง จดหมายเหตุสมเด็จพระนเรศวรมหาราช," จดหมายเหตุสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (กรุงเทพฯ : บริษัทหอการค้าไทย, 2530) หน้า 4, 5.

9. Major Snadgrass, pp. 8-22, 27-32, 44, 78-79 and 90-91.

10. D.G.E. Hall, op.cit., p. 103; D.G.E. Hall ระบุว่าในสงครามครั้งนั้นอังกฤษมีกำลังรบรวมแล้วถึง 40,000 คน ในจำนวนนี้มีที่เสียชีวิตไปไม่ต่ำกว่า 15,000 คน แต่ทว่าเพียง 4% ของจำนวนดังกล่าวที่เสียชีวิตเพราะการปะทะต่อสู้, เล่มเดียวกัน, หน้า 105; ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน B.R. Pearn, "The War of 1824" in A History of Rangoon (Rangoon, 1939), pp. 111-29; สงครามอังกฤษพม่าครั้งนี้กินระยะเวลายาวนานกว่า 2 ปี เนื่องจากกองกำลังอังกฤษยังไม่คุ้นกับสภาพภูมิอากาศและที่ตั้งของพม่า แต่หากพิจารณาโดยละเอียดจะเห็นว่าการรบครั้งสำคัญที่กำหนดผลแพ้ชนะของสงครามเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาอันสั้นยิ่งคือในช่วงระหว่างวันที่ 1-14 ธันวาคมของปี พ.ศ. 2367 (ค.ศ. 1824) ซึ่งครั้งนั้นเป็นการรบในเขตปริมณฑลอย่างกรุงแม่ทัพใหญ่พม่าคือมหาบัณฑิต (Bandula) ขุนพลผู้กระเดื่องนามที่สุคตของยุคซึ่งเคยทำศึกมีชัยมาหลายสมรภูมิทั้งในมณฑลและอะระกัน ในการรบครั้งนั้นมหาบัณฑิตนำกำลังพลจากนครหลวงคือกรุงรัตนปุระลงมาถึงประมาณ 60,000 คน ซึ่งล้วนเป็นทหารชาวยุค แต่ภายหลังจากที่ปะทะกับกองทัพอังกฤษซึ่งมีทหารฝรั่งถืออาวุธไม่เกิน 1,300 กับทหารแขก (sepoys) 2,500 คน เป็นเวลาครบครันราว 15 วัน มหาบัณฑิตก็เหลือกำลังทหารในบังคับบัญชาแค่เพียง 7,000 คน ต้องขมซานถอยไปตั้งรับทัพอังกฤษที่เมืองคณูหรือคณู (Danubyu หรือ Donoobew) บนลำน้ำปันชะลาย (Panhling) อันเป็นเส้นทางน้ำสำคัญตัดออกสู่สาทรระวดีใหญ่ แท้จริงการเตรียมการรบของมหาบัณฑิตโดยเฉพาะการตั้งค่ายและป้อมปืนขึ้นริมลำน้ำคอยดักรอเรือข้าศึกที่เข้ามาทางปากแม่น้ำ เข้าหลักตำราพิชัยสงครามสอดคล้องกับยุทธวิธีการรบที่เข้ามาแต่โบราณของบ้านเมืองที่ตั้งในลุ่มน้ำสำคัญบนพื้นที่ราบเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ที่จะรับข้าศึกที่ยกเข้ามาทางปากแม่น้ำใหญ่ และที่สำคัญคือเป็นยุทธวิธีเดียวกับที่ราชสำนักรัตนโกสินทร์เคยมาใช้ในการโจมตีของเรือปืนอังกฤษในปลายปี พ.ศ. 2368 เมื่อเกิดข่าวลือว่าอังกฤษจะ

ยกทัพขึ้นมายึดกรุงสยาม กระนั้นกำลังอันมหาศาลและเทคนิควิธีการรบของมหานัณฑุละก็ไม่สามารถยับยั้งอาวุธที่ทันสมัยและระเบียบวิธีรบของกองทัพอังกฤษได้ ภายหลังจากพ่ายแพ้ในเดือนธันวาคมของปี พ.ศ. 2367 เพียงประมาณ 4 เดือน มหานัณฑุละแม่ทัพใหญ่ก็ได้จับชีวิตลงที่เมืองฉุญญู (1 เมษายน 2368) เมื่อถูกกำลังอังกฤษใช้ปืนใหญ่ที่ทันสมัยรวมทั้งปืนมอร์ตาร์ (mortar) ขึ้นตั้งหอบยิงกระหน่ำค่ายสนับสนุนด้วยปืนคาบเรือหรือ broadside guns ขบวนการสิ้นชีวิตของมหานัณฑุละครั้งนั้นตกเป็นเรื่องสำคัญเพราะปรากฏมีรายงานถึงทางกรุงเทพฯ ในราวเดือนสิงหาคมของปีเดียวกันเป็นหลายครั้งทั้งยืนยันว่ากองทัพอังกฤษอยู่ทางลงไปจากนครหลวงอังวะเพียงชั่วเวลาเดินทางเพียง 3 วัน สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งนั้นนับเป็นครั้งแรกที่มหาอำนาจอันเป็นตัวแทนตะวันตกยุคล่าอาณานิคมได้นำยุทธวิธีเรือปืนอันเทียบได้กับป้อมปืนลอยน้ำ (floating gun carriage) มีปืนใหญ่ประจำการอันเป็นอาวุธที่ทรงประสิทธิภาพและได้เปรียบเหนือกำลังพื้นถิ่นมาปรับใช้เพื่อสยบและเอาชนะบ้านเมืองที่พัฒนาความเป็นใหญ่ด้วยการสร้างชุมกำลังคุมเครือข่ายลุ่มน้ำสำคัญลง เช่นรัฐจาริตไทยและพม่า ยุทธวิธีการใช้เรือปืนยังถล่มเมืองป้อมและปราการริมน้ำเรื่อยขึ้นไปตามทางน้ำใหญ่สู่นครหลวงที่ยังถูกขนานมาใช้อีกกับพม่าครั้งนี้ไม่เพียงทำให้เจ้าพื้นถิ่นโดยเฉพาะผู้ปกครองรัตนโกสินทร์ได้ประจักษ์ถึงความเหนือล้ำของกำลังและอาวุธของมหาอำนาจตะวันตก แต่ยังเป็นแบบอย่างให้เจ้าอาณานิคมอย่างฝรั่งเศสนำมาใช้ข่มขู่ราชรัฐไทยในสมัยต่อมา; Snodgrass, op.cit., pp. 99-116, 174, 175; กรมหมื่นนราธิปฯ, อ้างแล้ว, หน้า 386-418; The Burney Papers, vol. 1, pp. 1-6, 23-26, D.G.E. Hall, Burma, pp. 97-105.

11. D.G.E. Hall, Burma, p. 105, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, อ้างแล้ว, หน้า 98.

12. Snodgrass, op.cit., pp. 314-19; John Grawford, Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Court of Ava in the year 1827 (London, 1829) pp. 35-43; The Treaty of Yandabo (1826) ในภาคที่เป็นภาษาพม่ามีระบุใน The Royal Orders of Burma (หรือพระราชกำหนด) ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2369 (1826) ดู The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Eight A.D. 1813-1853, edited with introduction, notes and summary in English of Each Order by Than Tun (Kyoto: The Centre for Southeast Asian Studies, Kyoto

University, 1988) pp. 101-104, 445-46; The Treaty of Yandabo ภาษาพม่าถูกแปลออกเป็นภาษาอังกฤษโดยละเอียดพร้อมคำอธิบายศัพท์โดย Anna J. Allott, The Treaty of Yandabo 1826, to be published; ดู สมเด็จพระมหาธีรราชูปถัมภ์, ไทยรบพม่า (พระนคร : แพร่พิทยา, 2514) หน้า 754-56.

13. D.G.E. Hall, Burma, p. 105; see Article Two of the Treaty of Yandabo, note 128.

14. Edward Balfour, The Cyclopaedia of India and of Eastern and Southern Asia, Vol.I (1967) pp. 524-25; รายละเอียดเรื่อง British Burma อยู่ในเรื่องเดียวกัน Vol.II, pp. 290-94; ฐานะและขอบเขตอำนาจของ Chief Commissioner อยู่ในเรื่องเดียวกัน, Vol. I, p. 795.

15. กรมหมื่นนราธิปฯ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 5, หน้า 412.

16. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2367-2394, พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงวงษานุประพัทธ์ (ตาด สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) (พระนครโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2481) หน้า 25; มีหลักฐานแวดล้อมยืนยันว่าราชสำนักรัตนโกสินทร์ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับข่าวสารสงคราม อังกฤษ-พม่า (1824-26) ในหลายด้านทั้งจากหนังสือของ John Crawford ที่เข้ามาในปี พ.ศ. 2367 จากการรายงานของ Captain Henry Burney, จากใบนอกหัวเมืองหน้าด่าน, จากคำให้การลูกค้าอังกฤษ และจากรายงานของข้าราชการที่ราชสำนักส่งออกไปเจรจา สืบข่าวและหยั่งการศึกถึงฐานทัพอังกฤษทั้งที่เมะตะมะและย่างกุ้ง; ดู The Crawford Papers (Bangkok, 1915) p. 200; Burney Paper Vol. 1, pp. 1-7, 17-18, 28-37, ไทยรบพม่า หน้า 691-771; Snodgrass, pp. 80-89, 304-305; ข่าวตอนต้นรัชกาลที่ 3 ตามรายงานราชการอังกฤษ, พิมพ์ในงานพระราชทานกุศลหน้าพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2475) หน้า 3-9.

17. ไทยรบพม่า, หน้า 706; Snodgrass, pp. 80, 81, Burney Paper Vol.i, pp. 32-33.

18. Burney Paper Vol.1, pp. 2, 3.

19. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, หน้า 9; Major Snodgrass ได้วิเคราะห์ทั้งท่านและวัตถุประสงค์ของไทยในการจะเข้าร่วมสงครามครั้งนั้นไว้ชัดเจนดังมีความตอนหนึ่งระบุว่า "The Siamese Monarch, however, thought proper to pursue a safer course, endeavouring to persuade both parties of his friendly disposition, and determination of taking an early part in the war, but cautiously abstaining from any decided hostility on either side." Snodgrass, p. 81; see also, Walter F. Vella, Siam Under Rama III 1824-1851 (New York, 1957) pp. 109, 110.

20. ไทยรบพม่า, หน้า 701.

21. ไทยรบพม่า หน้า 726, Walter F. Vella, op. cit., p. 118.

22. Burney Paper Vol. 1, p. 38.

23. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 35; Tej Bunnag, The Provincial Administration of Siam 1892-1915 : The Ministry of the Interior under Prince Damrong Rajanubhab (London: Oxford University Press, 1977) p. 29.

24. ไทยรบพม่า, หน้า 724-725.

25. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เรียบเรียง (กรุงเทพฯ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2531) หน้า 22.

26. Burney Papers vol. I, p. 33.

27. Tej Bunnag, op.cit., p. 50; Josiah Crosby, Siam: The Crossroads (London: Hollis Carter, 1945) pp. 53; Walter F.Vella, op. cit., pp. 118-19.

28. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 หน้า 29,30.

29. เพิ่งอ้าง, หน้า 370; see also, Walter F.Vella, op. cit., p. 143.

30. จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, พิมพ์ในงานศพ นายพลเรือตรี พระยานาวา พลยุทธภักษ์ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, 2459) หน้า 97-100.

31. The Bangkok Recorder, 2:24 (1867) pp. 584-85.

32. J.S. Furnivall, Colonial Policy and Practice. A Comparative Study of Burma and Netherlands India (Cambridge, 1948) p. 70; see also, D.G.E. Hall, Burma, pp. 106-130; กรมหมื่นนราธิปฯ, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 5, หน้า 421-23 และ หน้า 552-74; Edward Balfour, The Cyclopaedia of India..., pp. 524-28.

33. D.G.E. Hall, Burma, pp. 112-14; Edward Balfour, The Cyclopaedia of India....., pp. 524-28.

34. D.G.E. Hall, Burma, p. 114; See also, R.R. Langham-Carter, "Burmese Rule on the Toungoo Frontier" IBRS, 27 (1937), Reprint (1977) pp. 15-31.

35. กรมหมื่นนราธิปฯ, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 6, หน้า 565-75; Maung Htin Aung, A History of Burma (New York: Columbia University Press,

1967) pp. 263-65.

36. หัวเมืองทั้ง 13 หัวเมืองดังกล่าวอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบันเมืองเหล่านี้ตั้งอยู่ห่างจากแนวลำน้ำสาละวินในระหว่าง 40-80 กิโลเมตรทางฝั่งด้านตะวันออก ได้แก่เมืองแจ๊ะ เมืองใหม่ เมืองทา เมืองจวด เมืองหาง เมืองต่วน เมืองสาด เมืองยอน เมืองตุม เมืองกวาน เมืองไซ เมืองช่องลึก และเมืองโก คูรายละเอียดยาน ขจร สุพานิช, วุฒิชัย มูลศิลป์ บรรณาธิการ, "การเสียดินแดนใน ร.ศ. 111" ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยบางกอก (กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์, 2524) หน้า 224-229; ผู้เขียนคนเดียวกันในหนังสือเล่มเดียวกัน เรื่อง "เบื้องหลังวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112," หน้า 230-56; วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แต่ง นิจ ทองโสภิต แปล, แผ่นดินพระนั่งเกล้า (พระนครสำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514) หน้า 234-90; ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4, หน้า 90.

37. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. 117 หน้า 325, อ้างใน แคมสุข บุนนาค "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. 1900-1909" ใน ชุมนุมบทความทางวิชาการถวาย พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์พงษ์พินิจ ในโอกาสที่พระชนม์ครบ 80 พรรษา บริบูรณ์ 25 สิงหาคม 2514 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2514).

38. กษ.ม. 23/47, โปรด 187/696, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, 6 มีนาคม พ.ศ. 2439 อ้างใน เดช บุนนาค, "พระยาแบกเจ็ดหัวเมืองคบคิดขบถ.ศ. 121" ใน ขบถ ร.ศ. 121 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524) หน้า 74.

39. ธิดา สาระยา, ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Bangkok : The Office of the National Culture Commission Ministry of Education, 2525) หน้า 10-12.

40. เป็นที่สังเกตได้ว่าในช่วงต้นที่เพิ่งทรงเสด็จขึ้นครองราชย์นั้น การระบุฐานะภาพของสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังเป็นไปในแบบจารีตเดิม ดังมีหลักฐานปรากฏใน "ศุภอักษรถึงเมือง

หลวงพระบางบอกว่าจะยกทัพกรุง" ไปตีเมืองเชียงตุง อันเป็นหนังสือ "ในตำนานธรรมหาเสนา-
ธิบดินทรนรินทรามาตย์" ลงวัน 2๓¹³ 12 คำ จุลศักราช 1214 ปีชวดจัตวาศก (พ.ศ.
2395) ระบุพระนามและฐานะภาพของสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ว่า "พระบาทสมเด็จพระปรเมน
ทรมหาอภัยสุทธสมมุติเทพยพงษ์ วงษาดิศวรกระษัตริย์วรมัติราชินิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิ
ราชสังกาศบรมธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนารถพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรม
อันมหาประเสริฐ ณ กรุงเทพมหานคร อุดมพระราชนิเวศมหาสถาน" ดู "ศุภอักษรถึงเมือง หลวง
พระบาง บอกว่าจะยกทัพกรุงฯ" ในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, หน้า 37, 38, ดู พระราช
สาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานไปยังประเทศต่าง ๆ ภาค 1,
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าเสวตรศิริ กฤดากร (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรือง
ธรรม, 2501) หน้า 59 และหน้า 45 ; แนวคิดเกี่ยวกับสยามประเทศภายใต้การปกครองของ
พระมหากษัตริย์ผู้เป็นเจ้าจอมสยามที่ปรากฏเป็นรูปลักษณ์ในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นแนว
คิดที่แพร่หลายรับรู้ในกลุ่มชนชั้นปกครองไทยยุคนั้นในเวลาต่อมา ดังมีหลักฐานปรากฏในหนังสือนิราศ
ลอนดอน ของหม่อมราชวงศ์ไทย กล่าวถึงจอมสยามธิบดินทร์ พระผู้ผ่านภพแผ่นดินสยาม เมืองสยาม
แลเรือสยาม ดูนิราศลอนดอน และจดหมายเหตุของหม่อมราชวงศ์ไทย เรื่องราชทูตไปประเทศ
อังกฤษ ในรัชกาลที่ 4 เมื่อปี มะเส็ง จุลศักราช 1219 พ.ศ. 2400, พิมพ์พระราชทานแจกใน
งานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าจุฑาวัชรราชกุมารี (โรงพิมพ์สยาม
พาณิชย์การ, 2475); ส่วนพระนามและฐานะภาพเจ้าแผ่นดินสยามนั้นเป็นแบบแผนที่ใช้สืบมาถึง
รัชกาลที่ 5 หนังสือพิมพ์ครุโฆวาท ฉบับที่ 4 ระบุพระนามพระเจ้าแผ่นดินในเวลานั้นว่า "พระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณพระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม
เป็นพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 ในพระบรมวงศ์ซึ่งได้ประดิษฐานและดำรง กรุงรัตนโกสินทร์
มหิตราอยุธยา ณ ประเทศบางกอก เป็นบรมราชธานี มหานครใหญ่ทั้งสยามเหนือสยามใต้ และ
เป็นพระบรมราชาธิราชแก่ประเทศที่ใกล้เคียงลาว คือลาวเจียง กาวเมืองมลายู และอื่น ๆ ฯลฯ"
ดู ขจร สุขพานิช, "ครุโฆวาท" ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก, หน้า 188.

41. ธิดา สาระยา, ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์, หน้า 11.

42. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์พระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: ศุภสภา, 2516) หน้า 78-81.

43. หนังสือเตลงพ่าย, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท้าวโศภานีเวช ณ สุสาน

หลวงวัดเทพศิรินทราวาส (โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2471) หน้า 36, 38, 48, 90, 98 และ 117.

44. เพิ่งอ้าง, หน้า 38, 97.

45. พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงสาวดาร กับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 โปรดให้ตีพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพิมพ์เพ็ญภาคย์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479) หน้า 12, 14, 18, 42 และ 49.

46. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 42.

47. ประชุมพงสาวดารภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2479) หน้า 16, 17.

48. ถิดา สารยา, อ้างแล้ว, หน้า 11.

49. โคลงภาพพระราชพงสาวดาร, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระตำรวจเอก พระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี) กับศพคุณหญิงเชย อนุชิตชาญไชย (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464) หน้า ก, ข.

50. เพิ่งอ้าง, หน้า 37, 77; นอกจากคำว่า สยามรัฐ และชาติสยามแล้วยังปรากฏคำที่สะท้อนการสื่อสำนึกแห่งเอกภาพ (sense of unity) อื่นอีก อาทิ คำว่า ชาวสยาม พสุธาไทย สยามราษฎร์ ไผทสยาม ไทยทหาร หล้าแหล่งสยาม และกรุงสยาม, ดูเรื่องเดียวกัน, หน้า 26, 29, 43, 51, 52, 79 และ 103.

51. เพิ่งอ้าง, หน้า 7, 10, 11, 30, 31, 32, 39, 45, 54; การที่ผู้ทำโคลงภาพพระราชพงสาวดารให้ความสำคัญในการนำเสนอภาพความสัมพันธ์ระหว่างสยามรัฐกับเขียงใหม่โดยมุ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเหนือกว่าที่สยามมีเหนือเขียงใหม่โดยเฉพาะในด้านการ

ขยายอิทธิพลทั้งในทางการทหารและการ เมืองครอบคลุมรัฐดังกล่าวขึ้นนับ เป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ เพราะในช่วงรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นั้น เป็นช่วงที่ผู้นำไทยพยายามที่จะผนวก เชียงใหม่ ซึ่งในอดีต เป็นรัฐอิสระ เข้า เป็นส่วนหนึ่งภายใต้ระบบการปกครองและอาณา เขตของรัฐสยามใหม่ ซึ่งขั้นตอนการผนวก เชียงใหม่นั้น เป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะทาง เจ้าอาณานิคมอังกฤษ เองก็ มีเจตนาจะขยายอำนาจ เข้าครอบครอง เชียงใหม่ อัน เป็นดินแดนที่อุดมด้วยไม้สักซึ่ง เป็นทรัพยากรที่มีราคาและ เป็นที่ต้องการ โคลงภาพและโคลงบรรยายว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสยามรัฐกับ เชียงใหม่ไม่ เพียงสะท้อนปัญหาการผนวก เชียงใหม่ เข้า เป็นส่วนหนึ่งของสยามรัฐแต่ยังสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของกลุ่มผู้ปกครองไทยที่มีต่อ เชียงใหม่และ เจ้า เชียงใหม่ในฐานะที่เป็นฝ่ายปรปักษ์ด้วย

52. เฟื่องอ้าง, หน้า 32.

53. เฟื่องอ้าง, หน้า 26.

54. โคลงรูปที่ 11 นี้เป็นพระนิพนธ์ของ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม, เฟื่องอ้าง, หน้า 18.

55. โคลงรูปที่ 12 นี้ เป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้านวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์, เฟื่องอ้าง, หน้า 19.

56. โคลงรูปที่ 17 นี้เป็นพระนิพนธ์ ของพระเจ้านวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์, เฟื่องอ้าง, หน้า 24.

57. โคลงรูปที่ 18 นี้ เป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้านวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ เฟื่องอ้าง, หน้า 25.

58. โคลงรูปที่ 15 นี้ เป็นพระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าวิชกรินทร์ (ในกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ), เฟื่องอ้าง หน้า 22.

59. เฟื่องอ้าง, หน้า 24, 25.

60. โคลงรูปที่ 13 นี้ เป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เพ็งอ้าง, หน้า 20.

61. โคลงรูปที่ 19 ซึ่งประณามพระมหาดรรมาชาว่าเป็นผู้ "เผด็จชาติ" นี้เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เพ็งอ้าง, หน้า 26 .

62. โคลงรูปที่ 26 นี้เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช, เพ็งอ้าง, หน้า 33.

63. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อ ใต้สัง พรประภา (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สีพร, 2511) หน้า 7.

64. เพ็งอ้าง, หน้า [61], [62];

65. ธิดา สาระยา, อ้างแล้ว หน้า 15, 16.

66. ดูรายละเอียดในบท "บุเรงนองกะยอติมนรธา ขุนพลผู้ทรงเสน่ห์".

67. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 317; ภายหลังต่อมาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงให้อรรถาธิบายประเด็น "พระเจ้าหงสาวดีเป็นพม่า" ชัดเจนขึ้นในคำนำของประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เรื่องไทยรบพม่า ครั้งกรุงเก่า โดยแจกแจงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระเจ้าหงสาวดีในพระราชพงศาวดารเก่านั้นเป็นพม่าไม่ใช่มอญ และสงครามในช่วงรัชกาลพระมหาจักรพรรดิคาบต่อถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรก็เป็นสงคราม "ไทยรบพม่า" ไม่ใช่ "ไทยรบมอญ" ดังอรรถาธิบายตอนหนึ่งที่มีว่า

ชาวเราที่อ่านหนังสือพงษาวดารเห็นจะมีอยู่ไม่น้อย
ที่เข้าใจว่าสงครามคราวใหญ่ครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ตลอดจนสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น
ไทยรบกับมอญ ด้วยพระเจ้าหงสาวดีเป็นผู้มาทำสงคราม
แต่ความจริงไม่เช่นนั้น ถ้าจะว่าไทยไม่เคยรบกับมอญ

โดยส้างเลยก็ว่าได้ พระเจ้าหงสาวดีนั้นเป็นพม่าทุกองค์
ชั่วแต่มาตั้งเมืองหงสาวดีเป็นราชธานีในเวลาเมื่อรวม
ประเทศพม่ารวมไว้ได้ในอำนาจ จึงเรียกว่าพระเจ้า
หงสาวดี มอญที่รบกับไทยไม่ว่าคราวใด ๆ ต้องมารบด้วย
อยู่ในบังคับพม่า ถ้ามอญมีกำลังพอตั้งเป็นอิสระได้
ก็เพนหันกลับไปรบพม่า หรือถ้าถูกพม่ากดขี่ทนไม่ไหว
ก็มาพึ่งไทย เพนดังนี้แต่โบราณมาจนขึ้นกรุงรัตนโกสินทร์
สงครามที่ไทยได้ทำมา ที่จริงรบกับพม่ามิใช่มอญ ข้าพเจ้า
จึงเรียกชื่อเรื่องหนังสือนี้ว่า "เรื่องไทยรบพม่า"

ไม่เป็นที่สงสัยว่าอรรถาธิบายอันชัดเจนข้างต้น ประกอบกับชื่อพระนิพนธ์ที่ต่อมาได้รู้จักกันแพร่หลาย
ในนาม ไทยรบพม่า มีส่วนสำคัญยิ่งต่อการสร้างภาพพระเจ้าบุเรงนองในฐานะ "เจ้าพม่า" ที่
ปล้นเอกราชของชาติไทยดู ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6, อ้างในเชิงอรรถถัดไป หน้า ค.

68. พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 308, 309, 316, 317 และ
324-26; กระนั้นถึงแม้พระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองจะเป็น
กษัตริย์คนละพระองค์กัน แต่กษัตริย์ทั้งสองก็มีลักษณะร่วมสำคัญคือเป็นพม่า ที่นำทัพมารุกรานอาณาจักร
ไทยนับย้อนไปถึงศึกเชียงกราน ความเข้าใจตามกล่าวนี้นี้ได้เริ่มปรากฏขึ้นก่อนในภาค "คำ
อธิบายเรื่อง" ที่ทรงพระนิพนธ์ประกอบไว้เป็นส่วนหนึ่งของพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ
เลขา และต่อมาได้ทรงอธิบายขยายความเพิ่มเติมในที่ต่าง ๆ จนมายุติลงในพระนิพนธ์ชุดไทยรบ
พม่า ข้อวินิจฉัยของสมเด็จพระยาคำรังฯ มีอิทธิพลสืบต่อถึงงานเขียนทางประวัติศาสตร์ และ
ตำราเรียนรุ่นหลังจนถึงปัจจุบัน สมเด็จพระยาคำรังฯ ทรงให้อรรถาธิบายเรื่องศึกเชียงกราน
มีความตอนหนึ่งระบุว่า "สงครามคราวนี้มีเรื่องปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร หนังสือ
พงศาวดารพม่าแลจดหมายเหตุของปินโตโบตุเกิดประกอบกันว่า มังตรา พม่า เป็นโอรสของ
เจ้าเมืองตองอู ตั้งตัวเป็นใหญ่ได้หัวเมืองพม่ารวมเป็นอันมากแล้ว ราชาก็เสกขานานพระนามว่า
"พระเจ้าตะเบงชเวตี้" แปลว่า พระเจ้าสุวรรณเอกจักร แล้วยกกองทัพเข้ามาตีได้เมืองเชียง
กราน..." และมีความอีกตอนหนึ่งอธิบายภูมิหลังของพระเจ้าบุเรงนองในสงครามคราวขอช้าง
เผือกว่า "ทางเมืองหงสาวดี มีคนสำคัญขึ้นในพวกพม่าคน 1 เพนที่พระมเหสีพระเจ้าหงสาวดี
ตะเบงชเวตี้ ได้เพนแม่ทัพช่วยพระเจ้าหงสาวดีทำศึกสงครามมาแต่แรก พระเจ้าหงสาวดียกย่อง
ให้มียศเป็นบุเรงนองแปลว่า พระเชษฐาธิราช" ดู พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

สภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ทรงเรียบเรียง ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า นายพลโท พระยาสิทธิราชฤทธิไกร มสม. ทจว, ภช, รรป 3, รจม, พิมพ์ครั้งแรกในงานปลงศพสนองคุณมารดา (พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2460) หน้า 1, 2 และ 5; ภูมิหลังของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และบุเรงนองนี้ภายหลังสมเด็จพระยาคำรังฯ ทรงมีอรรถาธิบายเพิ่มเติมชัดเจนขึ้นดังมีปรากฏในพระนิพนธ์พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, ดู พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า เล่ม 1 มหาอำมาตย์ตรีพระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (มัน เลหาเศรษฐี) กับคุณหญิงเพิ่ม โชฎิกกราชเศรษฐี พิมพ์เป็นมิตร์พลีในงานฉลองอายุครบ 60 ปี พ.ศ. 2471 (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471) หน้า 8-10, และ 26-28; แท้จริงการพยายามระบุชี้ชัดให้เห็นถึงภูมิหลังทางเชื้อชาติของพระเจ้าตะเบงชเวตี้และบุเรงนอง ว่าเป็นพม่าที่มีปรากฏเป็นงานพิมพ์แพร่หลายก่อนที่จะได้มีการตีพิมพ์เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า ในปี พ.ศ. 2460 แล้ว ดังมีปรากฏในพระนิพนธ์ของกรมพระนราธิปฯ เรื่องเฉลิมเกียรติยศศิริ คำฉันท์ซึ่งพระนิพนธ์ดังกล่าวพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2458 ในงานพระศพหม่อมเจ้าหญิงพรพิมล วรวรณ พระธิดาองค์ใหญ่ รายละเอียดทั้งหมดหาอ่านได้ใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เฉลิมเกียรติยศศิริ คำฉันท์, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้านิตยากร วรวรณ (พระนคร : โรงพิมพ์แพร่การช่าง ถนนเพ็ญนคร, 2514) หน้า 11-19; ความพยายามที่จะระบุชี้ชัดให้เห็นว่า พระเจ้าตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าบุเรงนองนั้นเป็นกษัตริย์พม่ามีปรากฏสืบทอดให้เห็นในหนังสือประวัติศาสตร์ และตำราเรียนสำคัญซึ่งได้รับอิทธิพลจากงานเขียนประวัติศาสตร์ยุคก่อนหน้าโดยเฉพาะงานของสมเด็จพระยาดำรงฯ อาทิ หนังสือหลักไทย ของ ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2471 ดังมีความตอนหนึ่งระบุว่า "พระเจ้ามหาสิริชัยวรทวงคตในปี พ.ศ. 2073 มังตราราชบุตรได้รับราชสมบัติทรงพระนามว่า พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ (สุวรรณเอกจัตร์) กษัตริย์พะม่าองค์นี้ มีนิสัยเป็นนักรบ เข้มแข็งในการศึกสงครามเมื่อปราบปรามเมืองมอญได้ไว้ในอำนาจแล้วก็ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงตวัน... นี่นับว่าเป็นครั้งแรกแห่งประวัติศาสตร์ชาติไทยในยุคปัจจุบันประวัติที่ได้ทำสงครามกับชนชาติพะม่าเพื่อรักษาอาณาเขตต์ไทย ซึ่งได้ตั้งมั่นลงแล้ว ณ แคว้นสุวรรณภูมิ ในที่สุดพะม่าแพ้ไทยตีเมืองเชียงตวันกลับคืนมาได้อีกในปีนั้น" ดู ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), หลักไทย (พระนคร : โรงพิมพ์กรุงเทพบรรณาการ สังกัพระยาศรี, 2478) หน้า 129; ความหมายเดียวกันนี้มีปรากฏให้เห็นในงานตำราเรียนสำคัญยุคแรก คือ พระปาวโรศาจารย์วิทยา หลวงซุณห์กลีการ หลวงสือล้ำศาสตร์และขุนวิทยาวุฒิ, ประวัติศาสตร์สยาม ภาคพุทธศาสนา กรุงสุโขทัย, ศรีอยุธยา กับภาคกระทรวงธรรมการ (2480) หน้า 128-130, 134 และ ดู แนวสอนประวัติศาสตร์สยาม ของพันโท พระวิเศษพจนกิจ (2478) ใน แนวสอนประวัติศาสตร์สำหรับนักเรียน

นายร้อยทหารบก และนักเรียนเทคนิคทหารบก, โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันโท พระวิเศษพจนกิจ (พระนคร : โรงพิมพ์ รร. จปร.,
2505) หน้า 4-6, 21-24 เป็นที่น่าสังเกตว่างานตำราประวัติศาสตร์ของพันโท พระวิเศษ
พจนกิจนี้ไม่เพียงได้รับอิทธิพลทางความคิดและข้อมูลผ่านมาจากงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยา
คำรงฯ เพียงเท่านั้น แต่ยังได้รับอิทธิพลจากงานพระนิพนธ์ของกรมพระนราธิปฯ โดยเฉพาะงาน
ชุด พระราชพงศาวดารพม่า ซึ่งเริ่มตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2456.

69. ดูเชิงอรรถที่ 67.

70. ในบทอธิบายความ สมเด็จพระยาคำรงฯ ทรงระบุชัดเจนว่าสงครามยุทธ
หัตถีของสมเด็จพระนเรศวรนั้นเป็น "สงครามกู้อิสรภาพของกรุงสยาม" พงศาวดารฉบับพระราช
หัตถ์เลขา หน้า 378 ดู อรรถาธิบายว่าด้วยมูลเหตุของสงครามระหว่างไทยกับพม่าบนพื้นความ
เข้าใจที่ว่า พม่าเป็นผู้รุกรานได้ใน "อธิบายเรื่องไทยรบพม่า" ใน พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า,
อ้างแล้ว, หน้า 2-6.

71. เพิ่งอ้าง, หน้า 337.

72. เพิ่งอ้าง, หน้า 363.

73. เพิ่งอ้าง, หน้า 365.

74. ความสำคัญของพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ์เลขาไม่มีเพียงการให้ความหมาย
ใหม่กับสงครามไทยรบพม่า แต่ยังได้นำเสนอข้อมูลที่ "แปลกใหม่" ต่างไปจากที่เคยรับรู้กันมาซึ่ง
ส่งผลกระทบยาวต่อความรู้สึกรักชาติของคนส่วนใหญ่โดยเฉพาะสามัญชน ข้อมูลที่ได้นี้ได้แก่ "เรื่อง
ของชาวบ้านบางระจัน" ทั้งนี้ต้องไม่ลืมว่าที่ผ่านมานาน เขียนประวัติศาสตร์ประเภทพระราชพงศา-
วดารสนใจจะบันทึกแต่เรื่องและกิจกรรมของพระมหากษัตริย์และละเลยที่จะกล่าวถึงบทบาทและชีวิต
ของสามัญชน ซึ่งเรื่องของชาวบ้านบางระจันก็ไม่ได้เป็นกรณียกเว้น พงศาวดารที่ชำระกันในสมัย
ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวถึงเรื่องของชาวบ้านบางระจันไว้เพียงสั้น ๆ พอสังเขป ใน
ทางตรงกันข้ามพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ์เลขา กล่าวถึงบทบาทของชาวบ้านบางระจันไว้อย่างละ
เอียดตั้งแต่มูลเหตุอันเกิดจากความกดดันที่ถูกพม่ารังแกจนถึงการรวมตัวต่อสู้ของเหล่าผู้นำซึ่ง

พงศาวดารได้ระบุชื่อเอาไว้หลายต่อหลายนาย ทั้งนี้รวมถึงขั้นตอนการรวมตัวต่อสู้และยุทธภูมิสำคัญ และบทกล่าวยกย่องผู้แต่งสอดแทรกไว้หลายตอนเช่น กล่าวไว้ว่า "ฝ่ายพม่ากลัวฝีมือชาวบ้านระจัน ยิ่งนัก" ตลอดถึงวาระสุดท้ายของผู้นำคนสำคัญแต่ละคน พร้อมขมวดปมให้เห็นถึงความเก่งกล้าของ เหล่าชาวบ้านว่า "ตั้งแต่นั้นมาห้าเดือนจนเสียค่ายนั้นไทยตายประมาณพันเศษ พม่าตายประมาณ สามพันเศษ" เรื่องชาวบ้านบางระจันที่ผู้แต่งพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา "เขียนขึ้น" กลายเป็นต้นฉบับให้กับงานเขียนประวัติศาสตร์และวรรณกรรมชิ้นสำคัญในยุคต่อมา นับเป็นครั้งแรกใน ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย ที่ผู้เขียนพงศาวดารของราชสำนักกระทำการแหวกจาริต คือยอมที่จะให้ มี เรื่องของสามัญชนเข้ามาปะปนอยู่กับ เรื่องของพระมหากษัตริย์และกิจการงานหลวงโดยละเอียด พร้อมสวดเกียรติคุณจนออกนอกหน้า พฤติกรรมที่ผิดจาริตนี้อาจอธิบายได้ว่าเป็นหนึ่งในความพยายาม ของผู้นำประเทศในสมัยนั้นในอันที่จะสร้างสำนึกแห่งเอกภาพขึ้นภายในสังคมโดยผ่านออกมาทาง ประวัติศาสตร์สงครามไทยรบพม่า อย่างน้อย "วีรกรรม" บ้านบางระจันก็มีส่วนปลุกสำนึกของชน ในชาติในสมัยต่อมาให้เห็นว่าสงครามเพื่อปกป้องประเทศชาติบ้านเมืองจากการรุกรานจากภายนอกแต่อดีตกาลมาไม่ได้เป็นภาระหรือหน้าที่ของผู้ปกครองแต่ฝ่ายเดียว สามัญชนหรือ "ไพร่" อัน เป็นบรรพบุรุษของคนส่วนใหญ่ก็มีบทบาทในสงครามอันทรงเกียรติด้วย แต่ผลในวงกว้างและระยะ ยาว เห็นจะอยู่ที่พระราชพงศาวดารได้เปิดพื้นที่ให้สามัญชนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่สามารถที่จะต่อตัวเอง เข้าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติอีกด้วย ในส่วนที่สัมพันธ์กับโฉมหน้าของพม่าในฐานะปัจจุ มิตร ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของคนไทยต่อพม่า เรื่องชาวบ้านบางระจันมีส่วนทำให้คนไทยส่วนใหญ่ ที่เป็นคนรุ่นหลังและไม่ได้มีโอกาสที่จะมีประสบการณ์โดยตรงกับสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 2310) สามารถจะพัฒนาความรู้สึกที่เป็นปรปักษ์กับพม่าขึ้นมาได้บนพื้นฐานความเข้าใจว่าพม่าไม่ เพียงเป็นศัตรูของชนชั้นสูง เช่นพงศาวดารรุ่นเก่าเขียนเล่าไว้ แต่ยัง เป็นศัตรูของพลเรือนของ ประชาชนคนหมู่มา และของคนที่มีสถานภาพทางสังคม เช่นเดียวกับคน เรื่องราวของชาวบ้านบาง ระจันที่มีเล่าไว้ในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ เลขาจึงมีเสน่ห์และกินใจคนส่วนใหญ่ทุกยุคทุกสมัย เป็นต้นกำเนิดของนวนิยาย เรื่องสั้น ละคร และภาพยนตร์ สืบมาจนปัจจุบัน, ดู สุเนตร ชุตินธรานนท์, "พม่าในสำนึกและความเข้าใจของคนไทย", อ้างแล้ว, หน้า 35, 36.

75. พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, อ้างแล้ว, หน้า 325, 326.

76. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นปลานพรัตน์ ทรงแสดงประวัติความเป็นมาของหนังสือไทยรบพม่าว่า

เรื่องตำนานของหนังสือพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่านี้
เดิมพระไทรสนธิ์สาละรักษ์ (อองเตียน สุพินทุ) ได้
สำเนาหนังสือพงศาวดารพะม่าฉบับหลวง เรียกว่า
"เรื่องมหาราชวงศ์กับหอแก้ว" มาจากเมืองพะม่า
ข้าพเจ้าขอให้พระไทรสนธิ์ฯ กับมองต่อแปลตรงเรื่อง
ที่เกี่ยวข้องกับประเทศสยามมาอ่าน เห็นเป็นเรื่องราว
สงครามกับไทยเป็นพื้น แต่ได้ความรู้เหตุผล
ตลอดจนรายการเพิ่มเติมขึ้นแปลกับที่ปรากฏ
ในหนังสือพงศาวดารไทยหลายแห่ง ข้าพเจ้าจึง
ลองเก็บเนื้อความเรื่องไทยรบกับพม่าอันปรากฏใน
หนังสือพงศาวดารทั้งสองฝ่าย เรียบเรียงพิมพ์
เป็นประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 ให้นายพลโท พระยา
สิทธิราชฤทธิไกร (เล็ก ปาณิกบุตร) พิมพ์เมื่อ
พ.ศ. 2460 ก็มีผู้ชอบอ่านกันมาก ครั้นต่อมา
ข้าพเจ้าได้พบหนังสือจดหมายเหตุของโบราณในประเทศไทย
นี้ และได้จดหมายเหตุฝรั่งเพิ่มเติมมาจากต่างประเทศ
อีกหลายเรื่อง ทราบเรื่องพงศาวดารตอนที่ไทยรบกับ
พม่าแปลกออกไปอีกหลายอย่าง ที่เกี่ยวกับการเมือง
เป็นเรื่องสำคัญในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์นี้ก็มี
ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าเรื่องราวที่พบใหม่ไทยเรายังไม่รู้กันโดย
มาก จึงได้รื้อหนังสือเรียกว่า "พงศาวดารเรื่องเรารบ
พม่า" แบ่งเป็น 2 ตอน พระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวง
กำแพงเพชรอัครโยธินทรงรับตอนที่ 1 อันว่าด้วยเรื่อง
ไทยรบกับพม่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีไป
พิมพ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ
นครานุวัติวงศ์ทรงรับตอนที่ 2 อันว่าด้วยเรื่องไทย
รบกับพม่าเมื่อครั้งกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์
ไปพิมพ์ พิมพ์ใน พ.ศ. 2463 ทั้ง 2 เล่ม
ฉบับที่พิมพ์ใหม่นี้ข้าพเจ้าแก้ไขให้เรียกว่า
"พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า" แลให้นับเข้าใน

ประชุมพงสาวดารเป็นภาคที่ 6 แทนที่เรื่องเดิมซึ่ง
ได้รื้อเสียเมื่อแต่งเรื่องนี้ขึ้นแทน ส่วนถ้อยคำ
สำนวนในหนังสือฉบับนี้ ก็ได้ตรวจแก้ไขให้
ดีขึ้นกว่าจะพิมพ์ครั้งแรก ด้วยเมื่อพิมพ์
ครั้งนั้นพอแต่งแล้วก็รีบส่งไปพิมพ์เพื่อจะให้
ทันงาน ไม่มีเวลาพอจะตรวจตราได้ถ้วนถี่

พงสาวดารเรื่องไทยรบพม่า, อ้างแล้ว ในเชิงอรรถที่ 176, หน้า ก, ข, ค.

77. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, แสดงบรรยาย
พงสาวดารสยาม (โรงพิมพ์คุรุสภา, 2492) หน้า 88-90.

78. ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 6, หน้า 7.

79. แสดงบรรยายพงสาวดารสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 87, 88.

80. เพิ่งอ้าง, หน้า 89, 90.

81. พระราชพงสาวดารกรุงสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 132.

82. แสดงบรรยายพงสาวดารสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 96, 97; ประชุมพงสาว-
ดารภาค ที่ 6, อ้างแล้ว, หน้า 10 และ พงสาวดารเรื่องไทยรบพม่า, อ้างแล้ว, หน้า 42.

83. แสดงบรรยายพงสาวดารสยาม, หน้า 110.

84. ดูเชิงอรรถที่ 76.

85. ไทยรบพม่า, อ้างแล้ว, หน้า 4, 5.

86. หลักไทย, อ้างแล้ว หน้า (จ).

87. เพิ่งอ้าง, หน้า 188-90.

88. W.A.R. Wood, A History of Siam (London : Fisher Unwin, 1926) p. 7.

89. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 65.

90. นายพลตรี หม่อมเจ้าทองทิมาฯ, เล็กเซอร์ ประวัติศาสตร์สยาม เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์ กรุงเทพบรรณาการ, 2478).

91. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 176, หน้า 23.

92. เพิ่งอ้าง, หน้า 42, 43.

93. พันเอก ดร. ชินวุธ สุนทรสีมะ: "ปัญหาความมั่นคงของชาติกับบทบาทของการส่งเสริมพระพุทธศาสนา" ในพระพุทธศาสนากับความมั่นคงของชาติ (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2530) หน้า 119.

94. พอ. จง ลีบจากยง, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอนประกาศอิสรภาพและเตรียมการสู้ศึกใหญ่ (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดเกษมสุวรรณ, 2518) หน้า 5.